ACTA
BIBLIOTHECAE R. UNIVERSITATIS
UPSALIENSIS

VOL. LII

Per Holmberger och sockenlapparnas språk

Lars-Gunnar Larsson

UPPSALA
UNIVERSITET

2018

Tryckt med bidrag från
Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur
Kungl. Vetenskapssamhället i Uppsala
Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien

Abstract
Larsson, Lars-Gunnar. 2018: Per Holmberger och sockenlapparnas språk.
Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis 52. 274 pp.
ISSN 0346-7465. ISBN 978-91-513-0194-5.

In the early 20th century a record containing, i.a., a Saami word-list was discovered in the Uppsala University Library. It had been taken down by Per Holmberger (1745–1807), who was a student of Linné in Uppsala and later on became a teacher and clergy-man in Östergötland, his home province. The record was assumed to have been taken down in the vicinity of the city of Gävle, some 170 kilometers north of Stockholm, around the year 1775. The Saami people were seen as belonging to north Sweden, and to explain how a record of their language could be found so far to the south at that time, researchers considered them to be gone astray and roaming, and their language was regarded as a kind of South Saami. In the present volume Holmberger's record is subjected to a comprehensive analysis and is discussed in its historical context. The place of its origin is confirmed and it is argued that it was recorded in 1771. A thorough analysis of the vocabulary shows that Holmberger's Saami informants were integrated into the Swedish farming society, where they performed specific tasks and were engaged in certain handicraft. Their language lacked a homogenous form, and neither as to form nor as to semantics did it coincide with any particular Saami language of today. The manuscript constitutes a unique record of an extinct Saami language and bears witness to the multilingualism characteristic of pre-19th century Sweden. By the time the record was discovered, the criterion of Swedishness had changed from religion – orthodox Lutheranism – to Swedish language, and Saami speakers in central Sweden had to be regarded as roaming persons who had gone astray.

Keywords: Saami language, parish Lapps, Per Holmberger, Saami dialectology, Saami vocabulary, students of Linné, farmers' community, 18th century Saami text.

© Uppsala universitet 2018

ISSN 0346-7465
ISBN 978-91-513-0194-5

Omslagsbild: En sida ur Per Holmbergers ordlista.

Formgivning och sättning: Martin Högvall, Grafisk service, Uppsala universitet
Huvudtexten satt med Berling Antiqua

Tryck: DanagårdLiTHO AB, 2018
Distribution: Uppsala universitetsbibliotek, Box 510, 751 20 Uppsala

Innehållsförteckning

Figurförteckning 8

Tabellförteckning 8

Förkortningar 8

Förord 9

1. Inledning 11
- 1.1. Samer i Sverige 11
- 1.2. Forskningshistorik 12
- 1.3. Syfte 16
- 1.4. Materialet och undersökningens metod 17
  - 1.4.1. Materialet 17
  - 1.4.2. Metod 20
    - 1.4.2.1. Att välja kriterier 21
      - 1.4.2.1.1. Grammatiska kriterier 21
      - 1.4.2.1.2. Lexikaliska kriterier 23
- 1.5. Språk, dialekt och dokumentation 25
  - 1.5.1. Språklig variation och språkhistorisk utveckling 25
  - 1.5.2. Språk och dialekter 29
    - 1.5.2.1. Nutida dialektskillnader 29
    - 1.5.2.2. Annorlunda dialektområden i äldre tider? 30
  - 1.5.3. Val av kriterier 32
  - 1.5.4. Dokumentationen av samiska 33
    - 1.5.4.1. Ordförråd och lexikon 34
    - 1.5.4.2. Grammatik 35
    - 1.5.4.3. Grundläggande arbeten för denna studie 36

2. Per Holmberger – ett försök till biografi 39
- 2.1. Källor 39
- 2.2. Holmbergers curriculum vitae 41
- 2.3. Bilden av Holmbergers liv 43
  - 2.3.1. Barn- och ungdomsåren 43
  - 2.3.2. Uppsalastudent 46
    - 2.3.2.1. Studier 46
    - 2.3.2.2. Lärda sällskap 49
    - 2.3.2.3. Informator 51
  - 2.3.3. Åter i Östergötland 56
- 2.4. Per Holmbergers liv och karriär 60

3. Ordlistan 63
3.1. Handskriftens yttre 63
3.2. Per Holmbergers Vocabularium linguae lapponum mendicantium 69
3.3. Handskriften som källa 121
3.4. Handskriftens ortografi 122
3.5. Ordens form och översättning i den följande framställningen 125

4. Formella aspekter på ordlistans språk 127
4.1. Grammatik 129
4.1.1. Fonologi 129
4.1.1.1. Dentala frikativor 129
4.1.1.1.1. Inljudande *ð 129
4.1.1.1.2. Inljudande *ϑ 130
4.1.1.1.3. Initialt *ϑ 131
4.1.1.2. Varierande nasaler i inljud 131
4.1.1.2.1. 'hund' 131
4.1.1.2.2. 'läpp' 132
4.1.1.2.3. 'armbåge' 133
4.1.1.3. Inljudande *-jv-* 133
4.1.1.4. Labial vokal i andra stavelsen 134
4.1.1.5. Stadieväxling 135
4.1.1.5.1. Starkstadiet av nasaler 135
4.1.1.5.2. Klusila förslag 136
4.1.1.5.3. Glidvokaler 138
4.1.1.6. Initialt *ɛ̄- 139
4.1.1.7. Kort *ę i första stavelsen 140
4.1.1.8. Omljud 142
4.1.2. Morfologi 143
4.1.2.1. Nomenböjning 143
4.1.2.1.1. Avledningar 143
4.1.2.1.2. Kasusändelser 145
4.1.2.2. Verbböjning 149
4.1.2.2.1. Verbets finita former 149
4.1.2.2.2. Verbets infinita former 153
4.1.2.2.2.1. Participens form 153
4.1.2.2.2.2. Infinitiv 154
4.1.3. Syntax 155
4.1.3.1. Nominalsatser 157
4.1.3.2. Ordföljd 158
4.1.3.3. Adpositioner 160
4.2. Ordförrådet 161
4.2.1. Ordgeografi 161
4.2.1.1. Mindre formskillnader 161
4.2.1.2. Skilda ordstammar 163
4.2.1.3. Varierande betydelser 169

4.2.2. Inhemskt och lånat ... 172
4.2.2.1. Bevarat ordförråd ... 172
4.2.2.1.1. Beteckningar för kroppsdelar ... 172
4.2.2.1.2. Beteckningar för fingrar ... 173
4.2.2.1.3. Stjärnbilder ... 175
4.2.2.2. Sena svenska lånord ... 177

5. Ordlistans bild av sockenlapparnas omgivning ... 181
5.1. Naturen omkring sockenlapparna ... 181
5.1.1. Flora ... 184
5.1.2. Fauna ... 186
5.1.2.1. Däggdjur ... 186
5.1.2.2. Fåglar ... 187
5.1.2.3. Fiskar ... 189
5.1.2.4. Övriga djur ... 190
5.2. Sockenlapparnas kultur och samhälle ... 191
5.2.1. Jordbruk ... 191
5.2.2. Renskötsel ... 192
5.2.3. Hantverkarterminologi ... 196
5.2.3.1. Skräddarterminologi ... 197
5.2.3.2. Skomakarterminologi ... 198
5.2.4. Namn och släkt ... 200
5.2.4.1. Personnamnsformer ... 200
5.2.4.2. Släktskapsterminologi ... 200
5.2.5. Knallar och kringgärning ... 202
5.2.5.1. (1600) *viaksak* 'västgöte' ... 202
5.2.5.2. Förbud mot kringgärning ... 203
5.2.6. Tvåspråkighet och samhällsförändringar ... 204

6. Per Holmbergers samiska ordlista ... 211
6.1. Var upptecknade Holmberger? ... 212
6.2. När upptecknade Holmberger? ... 214
6.3. Var sagesmännen kringströvande samer? ... 216
6.4. Vilket språk talade sockenlapparna? ... 218
6.4.1. Tidigare försök att bestämma språkformen ... 218
6.4.2. Ordlistans språkform ... 219
6.5. Språk och svenskhet i 1600- och 1700-talets Sverige ... 223
6.6. Invandrare eller urbefolkning? ... 225

Čoahkkáigeassu davvisámegillii: Per Holmberger ja suohkansámiid giella ... 231

English summary: Per Holmberger and the language of the parish Lapps ... 235

Källor och litteraturförteckning ... 241

Appendix. Svensk-sockenlapsk ordlista ... 257

Figurförteckning

Figur 1. Utsnitt ur ordlistan med korrigeringar och tillägg
Figur 2. Sida ur björnvisan med rättelse
Figur 3. Ett utsnitt ur Holmbergers ordlista med orden tematiskt ordnade
Figur 4. Utsnitt ur kyrkobok från Falun 1698
Figur 5. Befolkningsutvecklingen i Arboga, Säter, Hedemora, Sala och Gävle 1690–1810
Figur 6. Ökningen av antalet åbor i Åsele, Lycksele och Pite lappmarker 1700–1831
Figur 7. Andelen svenskar och samer i Malå 1860–1910

Tabellförteckning

Tabell 1. Grammatiska kasus och lokalkasus av ordet för 'träd' i tre samiska språk
Tabell 2. Huvudsakliga källor till anförda samiska ordformer
Tabell 3. Former med ursamiskt *ə i första stavelsen
Tabell 4. Samiska ord med mindre formvariation
Tabell 5. Ett urval av ord med varierande utbredning i samiska språk
Tabell 6. Ord med varierande semantik i språken
Tabell 7. Renterminologin i Holmbergers ordlista jämförd med syd-, ume- och lulesamiska motsvarigheter
Tabell 8. Sockenlapparnas släktskapssystem jämfört med det allmänt samiska (representerat av syd- och nordsamiska)

Förkortningar

1 sg = 1:a person singular
3 sg = 3:e person singular
fi = finska
gasg = genitiv-ackusativ singular
gsg = genitiv singular
ill = illativ
ipf = imperfekt
lat = latin
lit = litauiska
ma = mariska
N = nord(lig form)
perf = perfekt
pl = plural
pres = presens
S = syd(lig form)
sa = samiska
saArj = arjeplogssamiska
saE = enaresamiska
saKld = kildinsamiska
saL = lulesamiska
saL J = lulesamiska Jåhkågasska
saN = nordsamiska
saN Kt = nordsamiska Kautokeino / Guovdgageaidnu
saS = sydsamiska
saS H = sydsamiska Härjedalen
saS R = sydsamiska Røros
saS Vilh = sydsamiska Vilhelmina
saSk = skoltsamiska
saU = umesamiska
saU M = umesamiska Malå
saU Mlm = umesamiska Malmesjaure
saU Msk = umesamiska Maskaure
saU NT = umesamiska Norra Tärna (Boksjön)
saU SorsSk = umesamiska skogsvarieteten i Sorsele
saU SorsF = umesamiska fjällvarieteten i Sorsele
saU ST = umesamiska Södra Tärna (Björkvattnet)
saU Ull = umesamiska Ullisjaure
ung = ungerska
urn = urnordisk(t)
V = väst(lig form)
Ö = öst(lig form)

Förord

Det var tack vare Ingvar Svanbergs banbrytande forskning om sockenlapparna som jag upptäckte Per Holmbergers samiska ordlista Vocabularium Linguae Lapponum mendicantium och började arbeta med den. Det var för mer än 25 år sedan och det är alltså en lång tid som jag – av och till – ägnat mig åt denna handskrift. Nu kan arbetet äntligen avslutas.

När man nolens volens hållit på så länge med en undersökning, är det en lång rad personer man fått dryfta större och mindre frågor med. Många är de som försett mig med små utdrag ur kyrkböcker eller kommit med andra tips och uppslag, som hjälpt mig att räta ut frågetecken och som uppmuntrat mig att gå vidare. Några av dessa många hjälpare kan inte längre nås av min tacksamhet.

En rad personer har ställt sin sakkunskap till mitt förfogande: professor Bertil Albrektson som gav värdefull hjälp rörande temat för Holmbergers magisteravhandling, professor Oloph Bexell som visste besked i kyrkohistoriska frågor, Peter Ericson som hängivet söker i arkiven efter samer söder om Sápmi, fil. dr Cecilia Hedlund vars släktforskarerfarenhet jag fick dra nytta av, professor Hans Helander som kontrollerade mina översättningar från latin, docent Rolf Kjellström som kan allt om materiell kultur i norr (och mycket annat), f. riksarkivarien Erik Norberg som gav upplysningar om Patriotiska sällskapet, fil. dr Eric Stempels som kunde stjärnhimlens alla bilder, professor Svante Strandberg som gav tips om nordisk ljudhistoria, professor Per-Axel Wiktorsson och fil. dr Karin Wilson som klarade ut en del filologiska problem och – inte minst – docent Inger Zachrisson som alltid såg ut att tro att mitt arbete en gång skulle bli färdigt. Personalen vid Uppsala universitetsbiblioteks handskriftsavdelning, vid dialektavdelningen vid Dialekt- och folkminnesarkivet (SOFI) i Uppsala, vid Krigsarkivet i Stockholm och vid Gävle stadsarkiv har tjänstvilligt plockat fram material och hjälpt mig att hitta i samlingarna.

Jag har också haft den oskattbara förmånen att få rådfråga kunniga vänner i den samiska världen om allt mellan ordformer och kläder. Varmt tack till fil. lic. David Kroik och till Karin Tuolja! Min vän och kollega Mikael Svonni är jag dessutom stort tack skyldig för den nordsamiska sammanfatt-

ningen. Jenna Anderson, min familjs ”amerikanska dotter”, har språkgranskat den engelska sammanfattningen, vilket jag tackar henne varmt för.

Överbibliotekarie Lars Burman har antagit mitt manus för publicering i Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis, för vilket jag vill uttrycka min djupa tacksamhet. Ett särskilt tack riktar jag också till Martin Högvall som bemästrade en rad tekniska problem och åstadkom en vacker bok. Jag framför mitt varmaste tack också till Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur, Kungl. Vetenskapssamhället i Uppsala och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien för generösa bidrag som möjliggjorde tryckningen av mitt arbete.

Några personer har varit alldeles särskilt viktiga för arbetets slutförande. Min fru Anki Mattisson såg till att mitt projekt inte blev liggande och hon ställde sin expertis som nordist och lexikolog till min tjänst. SAOB och dess arkiv, där hon lotsat mig, har naturligtvis varit ett ovärderligt hjälpmedel i mitt arbete – se bara på fotnoterna till ordlistan! 1:e konservator Lars Björdal, Uppsala universitetsbibliotek, gav expertens synpunkter på den holmbergerska uppteckningens rent fysiska form, vilket gav nyckeln till uppteckningens datering. Konsulenten Mikael Svensson vid Artdatabanken (Sveriges lantbruksuniversitet) har varit en ovärderlig hjälp i frågor om fauna och flora. Min vän professor Håkan Rydving har med smittande entusiasm följt mitt arbete; han har också läst en – som jag trodde – slutversion av den här boken och gjort en lång rad korrigeringar och påpekanden. Ansvaret för alla kvarstående brister och fel är naturligtvis mitt eget.

F. stadsarkivarien i Borås Lars Johansson gjorde den slutliga kontrollen av min läsning av handskriften. Honom vill jag tillägna detta arbete med tack för mer än 50 års vänskap.

Uppsala i november 2017
Lars-Gunnar Larsson

1. Inledning

1.1. Samer i Sverige

På sin resa mot Lappland kom den unge Carl Linnæus den 17 maj 1732 fram till Jättendal ett stycke norr om Hudiksvall i Hälsingland. I dagboken (IL s. 12 f.) antecknade han:

> "Straxt jag var komen fram om i skogen, hinte jag 7 stycken lappar, som kiörde sine Renar 60 à 70 hvilka hade sina späda lamb. Hornen voro på mäste afalne [avfallna] och på fläste begynt spricka uht. Jag frågade dem hur de kom att vara här nedre de sade sig här vid hafssidan vara födde och här villia döö, talte god svenska."

Uppenbarligen ligger det en del förvåning i Linnæus fråga "hur de kom att vara här nedre". Förvåningen kan knappast ha minskat när han fick höra att de var födda vid kusten. I stället för att vara exotiska gäster från den höga Norden var de – om vi får tro dem på deras ord – infödda hälsingebor.

I våra dagar associerar svensken i gemen samerna med renskötare i norra Sverige. Tydligen gjorde även Linné så, trots att den gängse uppfattningen om samernas ursprung på hans tid var att de utgjort Skandinaviens ursprungsbefolkning. Den uppfattningen ersattes under 1800-talet av en uppfattning om samerna som invandrare, vilka först i förhållandevis sen tid nått så sydliga trakter som Härjedalen och södra Jämtland. Den ena schablonartade förenklingen fick ersätta den andra. I våra dagar slår återigen pendeln över och allt oftare ifrågasätts uppfattningen om en sentida samisk invandring, bl.a. av arkeologer och etnologer.

I diskussionerna om samernas historia har språkliga argument hittills spelat en undanskymd roll, trots att även språket kan bära vittnesbörd om historiska förhållanden (jfr Rydving 2012; Larsson 2013 om saS *hovragaellies*). Föreliggande undersökning utgår från Per Holmbergers Vocabularium Linguæ Lapponum mendicantium och behandlar en grupp samer i Sverige under det sena 1700-talet. Undersökningen utgör därmed ett språkvetenskapligt bidrag till diskussionen om samernas historia.

Arbetet gäller framför allt en handskrift från 1770-talet. Ändå vore det fel att inte sätta in den i den nu pågående debatten om samernas historia i söder. I kapitel 6 diskuterar jag hur min studie av Holmbergers ordlista kan bidra till denna större diskussion. Det är emellertid utgivningen och analysen av Holmbergers ordlista som utgör huvudsyftet med denna bok och det av det enkla skälet att ingen vidlyftig syntes blir starkare är dess enskilda delar.

Även om en strikt analys av språket i ordlistan är bästa sättet för en språkvetare att bidra till kunskap om samernas historia i söder, har det på sistone lagts fram uppgifter av annat slag som tycks högst relevanta även för en språklig undersökning. Genom ingående studier i kyrkböckerna har Peter Ericson identifierat flera samegrupper i söder, bl.a. den som Linnæus träffade på vid Jättendal. Han har också kunnat visa på grupper av renskötande samer som haft sitt vinterland vid Valbo och Hedesunda utanför Gävle och sitt sommarland i Västmanland och östra Dalarna (southsaami). Därmed tycks till och med själva titeln på min undersökning osäker; är det verkligen sockenlapparnas[1] språk det handlar om? Att jag ändå behåller den titeln har flera orsaker. Dels skriver Holmberger själv att han roat sig med att "uptekna soken Lapparnas språk", dels kan hans term "Lappones mendicantes" knappast förbindas med nomadiserande renskötare, dels ser det upptecknade språket inte så entydigt sydsamiskt ut som man skulle förvänta av nomadiserande sydsamer (se kapitel 4).

1.2. Forskningshistorik

När Anders Grape 1911 katalogiserade den Ihreska handskriftsamlingen som samma år deponerats på Uppsala universitetsbibliotek, kom ett manuskript med samisk anknytning i dagen. Handskriften – UUB: Ihre 105 – omfattade en "Lapparnes Björn wisa", anteckningar "Om deras öfriga, bekanta widskepelser", en ordförteckning "Vocabularium Linguæ Lapponum mendicantium" och slutligen en översikt av verbböjningen, "Verborum Conjugatio". Grape överlämnade det nyupptäckta materialet till K. B. Wiklund, professorn i finsk-ugriska språk, för bedömning. Wiklund hade synnerligen god kunskap om de samiska varieteterna. Hans samiska studiegång hade börjat med lulesamiska studier 1885 och om den dialekten gav han ut både ett lexikon, en ljud- och formlära och en lärobok (Wiklund 1890, 1891 resp. 1901). Han hade vidare upptecknat på många håll i

[1] Jag använder ibland termen *lappar* när det handlar om sådana äldre förhållanden som handskriften beskriver. Att tala om sockensamer skulle låta anakronistiskt. För tydlighets skull vill jag bara understryka att med avseende på moderna tider ska naturligtvis termen samer användas och att sockenlapparnas historia är en del av samernas historia i Sverige.

Sápmi, t.ex. i Porsanger (KBW 34:62) och Malå (KBW 25–26), skrivit om t.ex. nordiska lånord i de östsamiska dialekterna (Wiklund 1892) och han talade flytande sydsamiska efter ett års fältarbete där (Wiklund 1893A; Larsson 1996A:40 ff.). Dessutom hade han mellan 1897 och 1909 ederat en rad prästrelationer (SiS), som varit källor för Schefferus arbete (1673) och än idag utgör våra viktigaste källor till kunskapen om samerna i Sverige under 1600-talet. Vidare hade han varit Konrad Nielsen behjälplig vid utarbetandet av hans stora nordsamiska ordbok (KN: XVI). Och han var lika mycket etnolog som språkforskare. Det råder ingen tvekan om att Wiklunds bedömning av den ihreska handskriften var ett expertomdöme.

Det var emellertid inte ordlistan utan björnvisan som framför allt väckte Wiklunds intresse och det var den han behandlade utförligast i sin artikel (Wiklund 1912) om handskriften UUB Ihre 105. Han ederade björnvisan med kommentarer, jämförde dess innehåll med annat material om samernas björnfester och behandlade också uppteckningarna om samiska ”widskepelser”. För ordlistans del nöjde sig Wiklund med att välja ut några exempelord, framför allt månadsnamnen, och kommentera dem.

Wiklunds (1912:29) bedömning av handskriften är ganska motstridig. Å ena sidan betecknar han björnvisans språk som så grundligt misslyckat, att texten skulle vara obegriplig utan hjälp av den översättning som åtföljer uppteckningens samiska fraser. Å andra sidan anser han ordlistan vara ganska lyckad och han berömmer upptecknaren för hans goda öra, även för ”de fonetiska petitesser, hvaraf de sydlapska dialekterna öfverflöda”.

Handskriftens språkform pekade enligt Wiklund (1912:28 f.) mot Åsele lappmark. Huruvida de tiggarelappar – Lappones mendicantes – vilkas språk återges i uppteckningen varit skogs- eller fjällappar lämnar Wiklund osagt, men i första hand tänker han sig att det rör sig om ”utarmade skogslappar, som slagit sig på tiggeri” och antar att platsen där den okände upptecknaren sammanställt sin ordlista var någonstans i Ångermanland eller Medelpad. Handskriftens datering avgränsas enligt Wiklund (1912:29) av en terminus post quem, 1753, eftersom Linné omnämns som ”Riddaren”, nämligen av Nordstjärneorden vilket Linné blev det året, och av en terminus ante quem, nämligen Ihres dödsår 1780. Sammanfattningsvis betecknade Wiklund ordlistan som ”ett intressant språkminnesmärke” som han tänkte återkomma till ”i samband med en systematisk framställning af den nuvarande Åseledialekten (Vilhelmina)”.[2] Wiklund publicerade emellertid aldrig någon sådan översikt över sydsamiskan och den enda sydsamiska översikt som finns i hans efterlämnade samling på Uppsala universitetesbibliotek har tillkommit enbart för undervisningsändamål (KBW 24:Cb31).

[2] Det är samma språkform som kallats åsele-, vilhelmina- och västerbottenssamiska.

Wiklund bestämde således ordlistans språk som sydsamiska, men han kom aldrig att genomföra någon mer ingående studie av den.

Knappt tio år senare kunde emellertid Anders Grape (1920) precisera Wiklunds datering av handskriftens tillkomsttid till mitten av 1770-talet och i fråga om uppteckningens geografiska proveniens kunde han presentera smått sensationella resultat. Under katalogiseringen av Ihres samling hade Grape nämligen även funnit en "Förteckning på de i Elfdalen brukelige ord" (Ihre 100:7), vars handstil och uppställning överensstämde med Vocabularium linguæ lapponum mendicantium. Och i älvdalsordlistan hade upphovsmannen skrivit sitt namn: Petrus Holmberger. Denne Holmberger studerade i Uppsala mellan 1767 och 1777 och hade bl.a. Carl von Linné som sin lärare. Upptecknarens identitet bekräftas också av att Holmberger i ett bevarat curriculum vitae som ingår i den westinska handskriftssamlingen (W 611:69–71; Grape 1920:123) uppför båda dessa ordlistor i förteckningen över sina skrifter. Under rubriken "Ej ännu tryckte Arbeten" omtalas de som Lexicon Elfdalense resp. Lapparnes Björnvisa. Grape (1920:124) argumenterar för att den samiska handskriften tillkommit under Holmbergers senare studieår.

Långt mer uppseendeväckande än fastställandet av personen bakom handskriften och preciseringen av dess tillkomsttid är Grapes bestämning av dess geografiska proveniens. Grape (1920:124 f.) finner inget belägg för att Holmberger, som härstammade från Östergötland, någonsin varit längre norrut än i Tolvfors i närheten av Gävle, alltså i Gästrikland. Visserligen understryker Grape (1920:124) att frågan om Holmbergers eventuella övriga resor och uppehållsorter under studietiden är svårbedömd – "Härom torde […] svårligen något kunna fastställas med säkerhet". Ändå menar han att den sannolikaste platsen för Holmbergers samiska upptecknande var Valbo socken en knapp mil väster om Gävle. Holmberger hade varit informator hos brukspatronen Erik Söderhielm på Tolvfors bruk i Valbo. Grape (1920:125) ser det knappast som "någon orimlighet […] att tiggarelappar skulle ha kunnat förirra sig så långt söderut på denna tid" och visar också att Valbo sockens dopböcker från 1760- och 1770-talen "tyder på […] förefintligheten af en hel liten lappkoloni". Dessa samer återfinns emellertid inte i husförhörslängderna, inte heller lämnas några uppgifter om deras ursprung (Grape ibid.).

Nästa arbete som behandlar Holmbergers samiska uppteckning är Gustav Hasselbrinks (1964) kommenterade utgåva av björnvisan. Artikeln tillkom på uppmaning av religionshistorikern Carl-Martin Edsman, men Hasselbrink lägger huvudvikten vid språket. Han överför Holmbergers text till en sydsamisk ortografi och presenterar varje avsnitt av björnvisan i en fonologisk transkription. Dessutom preciserar han i väsentlig mån

Wiklunds terminus post quem till 1772, det år då det infördes ett förbud mot brännvinsbränning i Sverige vilket Holmberger anspelar på (Hasselbrink 1964:429 not 1). Hasselbrinks artikel rönte emellertid aldrig den uppmärksamhet som den förtjänar. Det beror väl främst på att han publicerat den i tidskriften Orbis, välrenommerad i den internationella dialektforskningen men sällan nyttjad av fenno-ugrister eller forskare i samisk dialektologi. Dessutom är framställningens språk franska, som alltför få sameforskare behärskar.

Carl-Martin Edsman (1994:72 ff.) har sedermera på grundval av Hasselbrinks franska text översatt björnvisans text och dess kommentarer tillbaka till svenska. Där sätts texten in i sitt religionshistoriska sammanhang, men i språkligt hänseende tillförs ingenting. Det kan däremot nämnas att Edsman (1994:72) accepterar Grapes idé och talar om Holmbergers sagesmän som tiggarlappar som ”stammar från Åsele lappmark”. Därigenom ser Edsman Holmbergers uppteckning som en parallell till Per Fjellströms som närmast avser Lycksele lappmark. Han förutsätter således att Holmbergers sagesmän varit sena invandrare i Gästrikland och att beskrivningen egentligen rör förhållanden i Åsele lappmark.

Grapes (1920:124) tanke på tiggarlappar som förirrat sig söderut återkommer sedan i litteraturen, till och med så sent som hos Mebius (2003:105) som betecknar Holmbergers informanter som ”kringvandrande samer från Åsele lappmark”.

Hasselbrink var inte ensam om att söka överföra Holmbergers text till just en sydsamisk form. I samband med en flyttning av Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 2003 hittade jag en liten samling om 12 lappar där enstaka rader ur björnvisan överförts till sydsamiska. Främst i den lilla bunten ligger ett papper med påskriften ”Anteckningar till Holmbergerssons Björnvisa”. Handstilen är Björn Collinders[3], men han fördjupade sig aldrig i handskriften. Anteckningarna utgör bara ströanteckningar i förbigående och de är inte daterade. Troligen har de dock utförts innan Hasselbrink påbörjade sitt editionsarbete 1960 (Edsman 1994:72), som väl Collinder annars skulle ha känt till.

Den som därefter framför allt lyft fram Holmbergers uppteckningar är Ingvar Svanberg som behandlat dem i sina banbrytande studier av sockenlapparna. Fokus ändrades då från det religionshistoriska till det etnologiska och samhällshistoriska perspektivet. I det rika material som Svanberg (1999) utnyttjar i argumentationen för sin tes att det åtminstone sedan

[3] Att Collinder var upphovsmannen bekräftades sedan för mig av Bo Wickman (personligt brev 2003-11-12): ”Det råder inget tvivel om att det är Björn Collinder som har skrivit de här lapparna”. Som synes skrev Collinder upptecknarens namn felaktigt, kanske påverkad av namnet på den kände juristprofessorn Holmbergson (se SBL:19:246 f.).

1600-talet funnits samiska grupper ända ned emot Mälardalen spelar emellertid inte Holmbergers språkliga material någon större roll. Svanberg bygger sin argumentation mer på äldre reseberättelser och – inte minst – på kyrkboksmaterial. På det senare materialet baseras hans släktutredningar som blir ett synnerligen starkt argument för den tes han driver.

Även jag själv har i några sammanhang (t.ex. Larsson 1992, 2001B, 2005, 2008) presenterat Holmbergers material och diskuterat sådana frågor som det väcker. Mitt fokus har då legat på ordförteckningen och på frågan om en språklig analys kan ge en tydligare bild av Holmbergers samiska meddelares ursprung. Ordförteckningen har tilldragit sig minst uppmärksamhet i forskningen och hittills tycks ingen språkvetare ha funderat över konsekvenserna av Grapes bestämning av dess proveniens. Man kan notera att både Collinder och Hasselbrink (1964) överförde björnvisan till just sydsamiska och även Svanberg (1999:24) anser det ”helt klart” att ordlistans språk är sydsamiska. Det är emellertid en förhastad tanke att det sydligaste samiska språkprov vi känner till automatiskt måste representera sydsamiska (Larsson 2001A:196 f.). Värmlandsfinska är den västligaste finska språkform i gamla världen som vi känner till, men det är en östfinsk dialekt. Det visar att olika historiska skeenden kan kasta om språkkartan, skeenden som kan vara kända som i värmlandsfinskans fall eller otillräckligt kända som i fallet med Holmbergers sydliga samer. Varje slutsats om språkets hemmahörighet måste baseras på en analys av språket. Värmlandsfinskan uppvisar entydigt östliga drag och språket Holmberger upptecknade visar en rad drag som inte är sydsamiska (nedan kap. 4).

1.3. Syfte

Syftet med föreliggande arbete är att ge ut Per Holmbergers hittills opublicerade handskrift Vocabularium Linguae Lapponum mendicantium, ’Ordlista över tiggarlapparnas språk’, och underkasta den en språklig och innehållsmässig analys. Om Grapes bestämning av handskriftens proveniens till Gästrikland är korrekt, kan en språklig analys av Holmbergers ordlista också bidra till diskussionen om samernas utbredning och historia i Sverige. Frågan om var Holmberger gjort sina uppteckningar är således av allra största vikt. Som framgått ovan, tycks Grapes uppfattning om Valbo socken som den sannolikaste platsen för upptecknandet ha accepterats och traderats i litteraturen, dock utan att egentligen ha bevisats. Det är därför en väsentlig uppgift att klarlägga var Per Holmberger uppehållit sig under sitt liv och om Grapes förslag kan ledas i bevis. Lika väsentligt är att pröva om ordlistan stöder uppfattningen om att sagesmännen varit kringströvande samer som – med Grapes ord – förirrat sig så långt söderut.

1.4. Materialet och undersökningens metod

1.4.1. Materialet

Det språkliga materialet i Per Holmbergers uppteckningar är förenat med en rad problem och kan i vissa hänseenden rent av betecknas som sprött. Redan Wiklund (1912:29) gav en motsägelsefull bild av det då han både framhöll Holmbergers goda öra för detaljer i uttalet och samtidigt påpekade att den sammanhängande texten skulle ha varit obegriplig utan översättning.

I och med att Grape (1920) bestämde handskriftens proveniens till ett område långt söder om lappmarken, utgör den en dokumentation av en i övrigt okänd språkform – under förutsättning att Grapes uppfattning är korrekt. Ändå har forskarna hittills visat en strävan att inrangera ordlistans sagesmän i de nordligare samernas led. Man har använt ord som ”förirra sig” (Grape 1920:125), ”kringvandrande samer” (Mebius 2003:105) och talat om språket som ”någon form av västerbottenssamiska” (Sköld 2004:38). Wiklunds (1912) identifikation av uppteckningens språk som åselesamiska har fått ligga kvar som en sanning, trots att – eller eftersom – ordlistan inte underkastats någon grundlig språklig analys.

Uppteckningen utgör ett unikt dokument och man måste därför närma sig texten väsentligt mer fördomsfritt än vad som hittills skett. Om handskriftens språkform entydigt låter sig bestämmas till det som idag definieras som åselsesamiska (Wiklund 1912:28) eller västerbottenssamiska (Sköld 2004:38), kunde man i kyrkböckerna söka en syd- eller västerbottenssamisk grupp som fanns i den trakt där Holmberger gjorde sina uppteckningar; de samiska grupper Peter Ericson identifierat i Gästrikland kunde i så fall öppna *en* möjlighet. Om Holmbergers informanter hört till eller utgjort en kringströvande grupp är det däremot diskutabelt om de skulle ha registrerats i kyrkböckerna. Om i stället handskriftens språk uppvisar drag som inte stämmer överens med det vi idag betecknar som sydsamiska, dvs. Åsele- (västerbottens)samiska eller jämtsamiska, finns det anledning att ta andra möjligheter under övervägande. Ett problem utgör dock att 1700-talets sydsamiska inte är dokumenterad på ett sådant sätt som umesamiskan, där det finns en ganska rik litteratur från Petrus Fjellström och framåt (M. Korhonen 1981:54 f.; Sköld 1986:16 f.). Många av de karaktäristiskt sydsamiska dragen har emellertid en så stor utbredning i det vidsträckta sydsamiska språkområdet, att de inte kan vara resultatet av sentida utvecklingar. I många fall rör det sig om urgamla, finsk-ugriska drag som bevarats i det sydliga randområdet.

Ordlistans egenheter medför en del begränsningar när man vill använda den i en undersökning som denna. En första osäkerhet vidlåder frågan om

Holmberger i någon utsträckning kunde samiska. Nästan allt tyder på att han inte gjorde det: han framhåller de svårigheter som ”förekommer uti ett främmande och owant tungomåls afcopierande” och ursäktar sina möjliga misstag i uppteckningen med att endast den som behärskar ett språk kan ”accurate sammanskrifwa en orda förtekning”. En enda formulering ger en viss osäkerhet på den här punkten, nämligen hans ord att han ”under jämnförelsen märkt, at sokenlapparnas och de uti lappmarken wistande Lappars språk äga en wärkelig åtskilnad uti Dialecten”. Det är oklart vad denna hans insikt kan bygga på: dels säger han att hans meddelare sagt detta till honom, dels att han ”under jämnförelsen märkt”, dock utan att ange vad det skulle vara för jämförelse han menar. Av levnadsloppet att döma har han inte uppehållit sig någonstans där han kunnat stifta bekantskap med levande fjällsamernas språk, försåvitt han inte träffat samiska studenter i Uppsala.[4] Det fanns naturligtvis en del publicerad litteratur om sydliga språkformer (Fjellström 1738A, 1738B; nedan 1.5.4.1), liksom också om nordsamiska (t.ex. Leem 1748), och Holmberger skulle ha kunnat jämföra språket där med det i sina uppteckningar. Några spår av sådana hypotetiska jämförelser med Leems eller Fjellströms skrifter syns dock inte i Holmbergers ordlista, inte ens i hans skrivsätt (nedan 3.4). Hasselbrink (1964:448) lyfter emellertid fram Holmbergers skrivning av ordet *raggot* 'liggande på sidan', vars form antyder att Holmberger inte varit ”totalement ignorant de la langue laponne”, så som Wiklund menat. Här har troligen Hasselbrink överskattat vikten av en korrekt form i den samiska björnvisan. Den förutsätter att Holmberger analyserat texten när han upptecknade den och associerat till vad han läst i Lexicon lapponicum. Hade så varit fallet, så hade man förväntat sig fler korrekta former – och korrekta former av frekventa ord – än vad som finns. Dessutom måste påpekas att såväl Fjellström som Lindahl & Öhrling (L&Ö) eftersträvade en viss konsekvens i ortografin och redovisar regelbundna böjningsparadigm; Holmbergers uppteckning däremot kan i ortografiskt hänseende betecknas som nästan kaotisk och samma gäller hans verbparadigm. För att inte pressa materialet är den säkraste utgångspunkten därför K.B. Wiklunds (1912:29): upptecknaren var ”alldeles okunnig i lapska”. Trots den korrekta form Hasselbrink lyft fram och trots att jag inte kan finna någon förklaring till varför Holmberger säger sig ha funnit ”en wärkelig åtskilnad uti Dialecten”, är det därför säkrast att bortse från spekulationer om att Holmberger företagit några studier av samisk litteratur eller umgåtts med samiska studenter. Om man avskriver

[4] Det fanns samiska studenter vid Uppsala universitet. Schefferus (1673:282 ff.) återger två jojkar efter kemisamen Olaus Sirma. Både denne och andra samestudenter utbildade sig för prästtjänster i Lappmarken. Deras antal har veterligen aldrig undersökts. Se vidare Winkler (1996) och Wilson (2008:19 f., 35 f.).

den möjligheten, får man heller inga problem att förstå att han skrivit samman orden i basala fraser som t.ex. (366) *eblie* 'jag är inte'[5] och (876) *Mila dat* 'vad är det', satser av ett slag som inleder nybörjarböcker. Uppenbarligen har Per Holmberger nedtecknat det han hört utan att kunna analysera yttrandena.

Å andra sidan hade upptecknaren enligt Wiklund ett gott språköra och han kontrollerade dessutom sina uppteckningar flera gånger med sina sagesmän ("fastän jag tre till fyra gånger läst upp denna korta samling för Lapparne, som wid hwar genomläsning rättat mina fel"). Han uppteckнade ett språk som han med största sannolikhet inte kunde och som han fann komplicerat. Därför ansåg han själv att uppteckningen var behäftad med brister ("man får en liten och otillräkelig kundskap uti deras språks egentliga beskaffenhet"). Till detta kommer för det tredje att hans språkmaterial inte kan kompletteras. De former han uppteckнade är oåtkomliga på ett helt annat sätt än t.ex. en svårförståelig uppgift i en sydsamisk uppteckning, där det ofta finns andra uppteckningar att jämföra med och modersmålstalare att rådfråga. Holmbergers text är unik och därför är man hänvisad till texten i sig, till läsningen av själva uppteckningen med vederbörlig hänsyn tagen till orden i björnvisan, som antagligen är uppteckнad efter samma informanter. Hela ordlistan måste gås igenom grundligt, med alla de motsägelsefulla vittnesmål den ger.

Strävan måste vara att underbygga alla slutsatser med största möjliga materialmängd. Om isolerade former tillmäts alltför stor vikt, finns en fara att man hemfaller åt önsketänkande. En sådan avvägning är emellertid en grannlaga uppgift, eftersom ett enstaka ord kan ge mycket klara indikationer om vad det rör sig om för slags samiska.

Per Holmbergers ordlista och björnvisa utgör i många hänseenden unika dokument. Det mesta av den samiska litteraturen från 1600- och 1700-talen utgörs av religiösa texter, framför allt översättningar och – än snävare – texter avsedda för gudstjänstbruk. Undantagen utgörs framför allt dels av de jojkar som Olof Mattsson Sirma försåg Johannes Schefferus (1673:282 ff.) med och som trycktes i Lapponia (se vidare Kjellström et al. 1988:106 ff.; Winkler 1996), dels av en översättning av en profan text, plakatet om malmfyndigheter (Hedlund 2017). Holmbergers text är inte kyrklig och till skillnad från de flesta lappmarksprästerna kunde han inte samiska. Även om Per Holmbergers uppteckning är osäker i många hänseenden, är den ändå unik så tillvida som att den tillsammans med den dikt av Sirma som Schefferus återger (Winkler 1996:148) utgör ett originalmaterial

[5] Ordlistans negerade perfektform – *månä eblie åtjam* – betyder 'jag har inte fått'. Holmbergers form består av negationsverbet sammanskrivet med stamformen av hjälpverbet motsvarande saN *leat* 'vara'.

från modersmålstalare. Skillnaderna mellan informanterna bakom dessa skrifter är ändå stora: Sirma kom till Uppsala för teologiska studier (om hans fortsatta karriär se t.ex. Winkler 1996:131 f.), medan Holmbergers informanter uppenbarligen tillhörde bondesamhällets proletariat. I övrigt utgörs all samisk text från 1700-talet och tidigare av översättningar, vilkas samiska språk påverkats av både grundtexten och översättarnas eget språk; endast ett fåtal fall översättare hade samiska som modersmål. Holmberger har inte medvetet kunnat påverka den språkform han skrev ned. Han var utlämnad åt det han hörde från sina sagesmän och ordlistans material kommer således direkt från folkets mun. Därmed representerar både ordlistans och björnvisans språk en autentisk 1700-talssamiska, om än filtrerad genom Holmbergers penna.

1.4.2. Metod

Grape (1920:124 f.) antog att Holmberger gjort sina uppteckningar i trakten av den nordligaste ort där han haft tjänst som informator. Det innebär att ordlistans historia hänger samman med Holmbergers livshistoria och min undersökning av ordlistan sker därför efter två linjer: jag undersöker dels personen Per Holmbergers liv, dels hans text.

Arbetet med ordlistan som språkligt dokument bygger på en så noggrann läsning av själva texten som någonsin är möjligt. På grundval av den lästa texten kan sedan dels fonologin, morfologin och – i ett par fall också – syntaxen, dels ordförrådet studeras. Gemensamt för alla dessa områden är att studiet måste inriktas på sådana språkdrag där materialet ger entydiga upplysningar i något visst hänseende. Man kan inte bygga på språkdrag som inte går att läsa med säkerhet, antingen därför att Holmberger inte uppfattat dem i det språk han upptecknade eller för att hans skrivning är för oklar. Man kan inte heller välja ett grammatiskt drag som endast förekommer någon enstaka gång hos Holmberger. Här lurar naturligtvis en fara att studien blir eklektisk i så måtto att man frestas bortse från det som inte passar in i den bild man gjort sig och överdriver betydelsen av sådant som passar. Av det skälet är det viktigt att presentera Holmbergers ordlista in extenso. Det kan också erinras om att jag av och till sysslat med Holmbergers ordlista i över 20 år. Besvärliga passager har därför knappast utelämnats i hastigt mod.

Till skillnad från ordlistan och verbparadigmen i Holmbergers uppteckning är björnvisan publicerad (Wiklund 1912; Hasselbrink 1964) och Gustav Hasselbrink har försökt rekonstruera dess språk till vilhelminasamiska. I mitt arbete utgör björnvisan en referenspunkt, t.ex. för jämförelser av grammatiska morfem, men jag kommer att ägna den huvudsakliga upp-

märksamheten åt ordlistan och Verborum conjugatio, inte åt björnvisan som redan behandlats av så många.

1.4.2.1. Att välja kriterier

Holmbergers ordlista över sockenlapparnas språk utgör ett unikt dokument. Det är därför ytterst viktigt att välja sina kriterier med omsorg. Man måste ställa sådana frågor som med någorlunda säkerhet kan besvaras av materialet.

Långt ifrån alla ord Holmberger upptecknat ger någon information, vare sig genom sin dialektgeografiska utbredning eller sin semantik. Så är det t.ex. med orden (41) *Såkno* 'socken', (91) *Riepi* 'räv' och (177) *hafvandes ålmutsch* 'havande kvinna' [eg. 'människa']. Ordet för räv återfinns i de flesta samiska språk (UEW s.v. *repä*) och det för människa finns i alla (YS:90 f.), och lånord för 'socken' och 'gravid' kan förekomma snart sagt överallt. Inte heller i semantiskt hänseende erbjuder dessa ord någon hållpunkt. Det är därför ett urval av ord som tas upp i analysen av ordlistan; ändå är det överraskande många som har något att säga.

1.4.2.1.1. Grammatiska kriterier

Ett språkdrag som brukar anses dialektgeografiskt viktigt är stadieväxlingen (jfr Larsson 2012A:112 f.). Stadieväxling är en kvantitativ eller kvalitativ variation hos konsonanter och halvvokaler efter betonad stavelse. Starkstadiet i den kvantitativa växlingen markeras i skrift som växling mellan dubbel- och enkeltecknad konsonant, t.ex. saN 1 dual pres *gorro* 'vi två syr' : 1 sg pres *goarun* 'jag syr' och saL 1 sg ipf *bårriv* 'jag åt' : 1 sg pres *båråv* 'jag äter'. Inom det samiska språkområdet minskar stadieväxlingen i omfattning från norr mot söder: i nordsamiskan omfattas alla konsonanter, konsonantkombinationer och kombinationer av halvvokal och konsonant av stadieväxling – i sydsamiskan saknas den helt.[6] Eftersom stadieväxlingen gradvis minskar i omfattning, kunde den möjliggöra en precisare inplacering i den samiska språkkedjan än sådana språkkriterier som tudelar språkområdet (jfr nedan), allt under förutsättning att ordlistan ger en pålitlig bild. Stadieväxlingen framgår av böjningsformerna i ett nomen- eller verbparadigm.

Alla fall av stadieväxling i Holmbergers uppteckning kan emellertid inte bedömas. I Verborum conjugatio finns ett par verb, som hör till samma böjningstyp: *varrät* 'springa' och *gåroet* 'sy' (jfr saU M *varrat* 'schnell laufen', *gàrroot* 'nähen; WWM s.vv.). De tillhör samma böjningstyp och

[6] Detta är den traditionella bilden, men det bör noteras att stadieväxlingen inom umesamiskan, det sydligaste språket med stadieväxling, är mer omfattande i öster än i väster (Larsson 2012A:130).

deras stadieväxling är rent kvantitativ. Holmbergers former av *varrät* ser ut som man skulle förvänta sig: 1 sg pres *månä varått* : 1 sg ipf *månä värrep* : 1 sg perf *månä leap värrom*. Verbet *gåroet* ger däremot – alltifrån infinitivens svagstadium – en helt annan bild: 1 sg pres *månä gåroätt* : 1 sg ipf *månä gåroep* : 1sg perf *månä leap gårom*, dvs. ingen växling alls i stamkonsonantens längd. Det är uppenbart att Holmbergers material inte är tillräckligt precist för att man ska kunna bedöma längdskillnader mellan konsonanter.

Vad beträffar andra kontexter är situationen bättre. Stadieväxlingen i grupper av två olika konsonantljud markeras i en del språkformer genom kvantitativa skillnader. För lulesamiskan däremot är det karaktäristiskt att – efter bestämda villkor – markera starkstadiet med en tydlig glidvokal, t.ex. saL J nsg [*al^{ɛ}mē*] 'himmel' : gsg [*almē*]. Även om det kan vara fluktuationer inom enskilda varieteter (om saU M se Schlachter 1991:2; om saU NT se Larsson 2012A: 122 tab. 30) erbjuder vissa stadieväxlingskontexter en möjlighet att bestämma en språkform dialektgeografiskt (se t.ex. Larsson 1991).

En ljudföljd som alldeles klart går att utnyttja som kriterium är kombinationen /jv/ i ord, som saN *beaivi* 'dag; sol', saL *tjåi´vē* 'mage, magsäck; buk; vom', saU Ull *uoìvē* 'huvud'. I sydsamiska har denna ljudföljd assimilerats till *-jj-*, jfr saS *biejjie* 'sol; dag', *tjåejjie* 'mave, buk, vom' resp. *åejjie* 'hode; hodestykket; rund fjelltopp; overhode'. Att det är i sydsamiskan formen förändrats framgår av det bevarade /jv/ i fi *päivä* 'dag' och *oiva-ltaa* 'begripa'. Även om antalet ord med ljudföljden /jv/ är lågt i ordlistan, utgör ändå representationen av den ett användbart kriterium. Den ger emellertid endast upplysning om huruvida det rör sig om sydsamiska eller icke-sydsamiska. Språkområdet är tudelat till skillnad från vad som är fallet med stadieväxlingens gradvisa förändring från norr mot söder med olika system under vägen.

Även inom morfologin finns en del otvetydiga kasus- och personändelser som kan utnyttjas på motsvarande sätt. Ett sådant fall är den bevarade ändelsen *-n* i genitiv singularis, som finns i syd- och umesamiska men saknas i språken längre norrut.[7]

Hela tiden är min strävan att välja sådana språkdrag som framgår av Holmbergers ordlista och som är dialekt- eller språkspecifika.

[7] I denna presentation av valet av kriterier uttrycker jag mig ibland något ungefärligt. Den som är något förtrogen med samiska inser genast att jag här talar om två- och flerstaviga stammar (såväl jämn- som uddstaviga), men inte om enstaviga stammar som ofta skiljer ut sig. Så har naturligtvis både genitiv- och ackusativändelsen bevarats i lulesamiskans pronomenböjning: saL gen sg *dan* : ack sg *dav* 'den, det, den här, det här'.

1.4.2.1.2. Lexikaliska kriterier

Det finns stora skillnader mellan ordförrådet i de olika samiska varieteterna och därmed kan ordförrådet i Per Holmbergers Vocabularium linguæ lapponum mendicantium ge upplysningar om vad för samiska det är fråga om. Skillnaderna är ofta sådana att det tveklöst går att urskilja dem även när ordlistans skrivning är oklar. Ordet för 'måne' t.ex. lyder i sydsamiska *aske* och i nordsamiska *mánnu* (Wiklund 1897:5). Holmberger ger formerna (1231) *ask* och (1241, 1242) *åsk* som alltså är sydliga.

Ibland, som i fråga om 'måne', har de sydligaste språkformerna en annan ordstam än de nordligare och Holmbergers form kan placeras in i ettdera av två språkområden, på samma sätt som fallet var med /jv/ ovan. Gränsen mellan ett sydligt ord och ett nordligt går i många fall antingen söder om, norr om eller genom det umesamiska området (Larsson 1985:169 f.). Ibland är emellertid variationen större mellan de olika språken, som t.ex. i fråga om beteckningen för kroppsdelen 'lever': saN *vuoivvas*, saL *librre* eller *ribrre*, saU M, Ull, NT *müeksee*, saS *librie* eller *mueksie*. I sådana fall erbjuder ordförrådet en möjlighet till finare inplacering i språkkedjan, så som stadieväxlingen skulle ha gjort om Holmbergers skrivning varit mer precis.

Av tradition spelar ordgeografin inte samma roll i samisk dialektforskning som fonologiska kriterier (Larsson 2012B:288 f.). I sin handbok redovisar visserligen Sammallahti (1998B:177 ff.) variationen hos språkets 100 vanligaste ord enligt Swadesh lista, men det handlar då om ett basalt ordförråd som a priori kan antas vara ganska stabilt i de flesta språk. På senare år har emellertid tre mer omfattande studier i samisk ordgeografi lagts fram (Larsson 2012A; Rydving 2013; Tillinger 2014). Det viktiga med dessa är att de med olika metoder och olika material undersöker lexikal variation i språkområden av olika omfattning: Larsson (2012A) behandlar umesamiska, Tillinger (2014) lule-, nord-, enare- och skoltsamiska och Rydving (2013) hela det samiska språkområdet. Det kan nämnas att min undersökning av umesamiskan ledde till samma dialektindelning antingen den på traditionellt vis baserades på fonologiska och morfologiska kriterier eller på ordförrådet (Larsson 2012A:183). Lexikon kan således användas för att bestämma en varietets relationer till andra samiska varieteter.

Ord kan också undersökas i ett annat hänseende än vad gäller formernas dialektgeografiska utbredning. Alla ord betecknar någonting och orden i Per Holmbergers ordlista står för företeelser som var bekanta för hans sagesmän. Ordens betydelser ger därmed en bild av sagesmännens omgivning och levnadsförhållanden. Särskilt intressanta är då ordlistans beteckningar för djur och växter. Holmberger var elev till Linné, vilket gör att hans betydelseangivelser har precision (jfr Larsson 1999). Eftersom varje växt

och djur har gränser för sitt utbredningsområde, gränser som framför allt vad beträffar växter inte förändrats radikalt under de senaste 250 åren, kan betydelseangivelserna bidra till en bestämning av uppteckningens proveniens. Betydelsen hos ordet (277) *Eiker lost* – 'eklöv' – vittnar om att sockenlapparna kände till eken. Detta förhållande har Holmberger själv formulerat mycket klart: "Det är oemotsägeligit at de saker som eij finnas hos ett folckslag, hafwa icke något namn: och således är ett Complett Lexicon öfwer ett folckslags språk så godt som en kort resebeskrifning […]".

1.4.2.2. Att läsa handskriften

Holmbergers ordlista är på sina ställen svårläst och det medför att man kan frestas att styra sin läsning i en riktning som man av någon anledning önskar. Utgångspunkterna för min läsning har varit två – delvis motstridiga.

Jag förutsätter att det språk Holmberger upptecknat var en samisk varietet som hade grundläggande drag gemensamma med övriga samiska språkformer i fråga om både grammatik och lexikon, att det var en ganska normal samisk språkform helt enkelt. Om en viss läsning ger en form som markant bryter mot sådana fonotaktiska regler som är gemensamt samiska, har jag föredragit en annan läsning om den ser mer samisk ut. Jag har då tagit hänsyn t.ex. till att konsonantkluster kan uppstå i obetonade stavelser i sydsamiskan genom att korta <e> faller i uttalet (Bergsland 1982:26), t.ex. *akten aereden* [aktn ār^{ə}dn] 'en morgon' (Sammallahti 1998B:162 f.; transkriptionen här något förenklad).

Om en form hos Holmberger kan läsas på två sätt men den ena inte liknar något känt samiskt ord, under det att den andra läsningen ger en klar mening, har jag föredragit den som ger en mening. Ett illustrativt exempel på svårigheterna erbjuder orden (585) och (594). Jag läser (585) som *Tjohres*, vilket betyder 'gnet', men (594) som *Fråua*, 'fru'. De initiala konsonanttecknen i de båda orden ser emellertid identiska ut och borde därför läsas på samma sätt. Efter *Tjohres* har Holmberger infogat en fras *jeäenap tjohres* där ingen tvekan råder om att den initiala gemena bokstaven är *t-*. Han måste rimligen ha hört samma ljud i båda formerna i (585). I konsekvensens namn borde därför (594) läsas som *Tråua*, men det förefaller mig i det närmaste otänkbart att svenskans *fru* skulle resultera i ett lånord med sådan form och något annat ursprung för den samiska formen är svårt att tänka sig. De fall där två läsningar tycks möjliga kommenteras genomgående i fotnoter i kapitel 3.

Det finns således fall, där ordlistans former är så pass komplicerade att man inte slaviskt kan följa den läsning som först erbjuder sig. Strävan har

dock varit att återge Holmbergers ibland svårlästa ordlista så troget som möjligt. Framför allt får inga ”önskeformer” finnas med.[8]

1.5. Språk, dialekt och dokumentation

1.5.1. Språklig variation och språkhistorisk utveckling

Det samiska språkområdet kännetecknas av en omfattande variation, vilket naturligtvis hänger samman med att det rör sig om en fåtalig befolkning som är spridd över ett vidsträckt område och fördelad på fyra nationer och som delas mellan två kyrkor. Språket ändras emellertid steg för steg utan att några skarpa gränser – som regel – låter sig fastställas och det har därför jämförts med länkarna i en kedja (t.ex. M. Korhonen 1967:13).[9] Detta är ett skäl till att samiska kan uppfattas som *ett* språk med flera dialekter (t.ex. Collinder 1949:2).[10]

Sammallahti (1998B:1) framhåller att de regelbundna motsvarigheterna i varieteternas fonologi och överensstämmelserna i grammatik och basordförråd talar för att man bör betrakta samiska som *ett* språk med stor dialektvariation. Just regelbundenheterna i ljudutvecklingarna gör det möjligt för språkhistorikern att i dialektkedjans varierande former se olika utvecklingsstadier och -möjligheter. De samiska varieteterna belyser därigenom olika utvecklingar från ett samiskt urspråk och språkhistorikern kan rekonstruera och urskilja Det Gemensamt Samiska bakom den nutida variationen (Larsson 2001C:115). I finsk-ugrisk forskning överhuvudtaget är det ofta ljudkriterier som läggs till grund för språkens dialektindelning (se t.ex. Rédei 1978:37 ff. om komi; Csúcs 1990:13 ff. om udmurtiska; Honti 1984:13 f. om chantiska; t.ex. Rapola 1961:32 ff. om finska; jfr dock Paunonen 1987–1988: ssk. 214, 232; Larsson 2012A:39). Möjligheten att visa den regelbundna, ljudhistoriska utveckling som lett till dagens varierande mångfald, bidrar starkt till att samiska uppfattas som *ett* språk av många forskare.

---

[8] Vid läsningen av oklara fall har Lars Johanssons sakkunskap varit oumbärlig, eftersom hans läsning inte styrts av några önskemål. Den som inte kan samiska, läser det han ser, på samma sätt som Holmberger skrev det han hörde.

[9] Som bl.a. Håkan Rydving (2013:80 f.) framhållit gäller denna beskrivning en gången tid. Politiska skeenden har lett till sådana omflyttningar inom den samiska världen som skulle göra en sann bild av dagens situation tämligen kaotisk. När tsaren stängde gränsen mellan Storfurstendömet Finland och Sverige-Norge ledde det till tvångsförflyttning av nordsamer till områden långt nere i Sápmi, och fredsslutet mellan Finland och Sovjetunionen efter fortsättningskriget rumsterade om i den skoltsamiska kartan, för att bara nämna de två tydligaste exemplen.

[10] Om en individ gör ett språng i dialektkedjan leder det däremot till störningar i kommunikationen. Jag har t.ex. själv iakttagit hur sydsamiska renskötare i Vilhelmina talar svenska med dislokerade, nordsamiska renskötare, t.o.m. i renskogen, och hur en TV-reporter från Jokkmokk utan framgång försökte tala lulesamiska med en kildinsame.

Det kan emellertid diskuteras om ljudskillnader verkligen spelar en så stor roll som kommunikativt hinder modersmålstalare emellan som det spelar i fenno-ugristikens traditionella dialektindelningar (jfr Sammallahti 1985:157 f.). Om så vore fallet, skulle ju t.ex. en vanlig svensktalande få stora kommunikativa problem med en person som läspar. En sådan jämförelse är inte alls så demagogisk som den kan tyckas: utvecklingen från ett urfinsk-ugriskt **s* till en tonlös dentalfrikativa **ϑ* framhålls ofta som en av de mest karaktäristiska förändringarna i det urugriska språkstadiet (Collinder 1960:58; Hajdú 1966:104).[11] Denna ljudutveckling bidrog till att dela det finsk-ugriska urspråket i två grupper.

Förutom sådana strikt språkliga argument finns även andra som stöder uppfattningen om samiska som *ett* språk med stor variation. Rydving (2013:87 ff.) anför i sin ingående diskussion av detta problem framför allt två skäl. I alla samers egenbenämning och beteckning för sitt språk återfinns en gemensam ordstam: saN *sápmi*, saS *saemie*, saE *sää'mi* etc. Den gamla enhet som ligger bakom detta förhållande har idag också fått en samepolitisk dimension: det gäller att samla alla samer och bortse från skillnaderna mellan de olika grupperna, och det gäller till och med om några samiska varieteter idag inte är inbördes förståeliga, som t.ex. sydsamiska och enaresamiska. Som Rydving (ibid.) påpekar finns exempel på att etniska grupper som talar inbördes begripliga språk kan ha skäl, t.ex. religiösa, att visa sin egenart genom att framhålla de skillnader som alltid finns mellan olika varieteter. Så är t.ex. fallet med bosnier, kroater och serber i det forna Jugoslavien (Rydving 2013:87) och väl också med talare av urdu och hindi (NE s.v. *hindi*).

Frågan kompliceras av ytterligare ett förhållande. Traditionellt anses den skarpaste gränsen mellan två angränsande dialekter vara den mellan nordsamiska och enaresamiska (t.ex. M. Korhonen 1981:18; Sammallahti 1998B:6). De kriterier som får exemplifiera detta brukar vara sådana fonologiska kriterier som representationen av urfinsk-ugriskt **-śk-*. I enaresamiska och varieteterna vidare österut har sibilanten bevarats, men i nordsamiskan och vidare väster- och söderut har sibilanten utvecklats till en frikativa, jfr saE *kuoška* 'fors' / saN *guoika* 'id.'. Såväl Mikko Korhonen som Pekka Sammallahti (ibid.) anför ytterligare kriterier från ljudsystemet som visar en klar gräns mellan nord- och enaresamiska. Problemet är bara att om man i stället undersöker mängden överensstämmelser i ordförrådet

[11] Även om förändringen urfiug. **s* > urugriskt **ϑ* kan se obetydlig ur, lade den fortsatta, språkspecifika utvecklingen av detta **ϑ* grunden för påtagliga skillnader mellan finskpermiska språk i väster och ugriska språk i öster, som t.ex. framgår av ordet för 'ärm': saN *soadji*, komi *soj*, udmurtiska *suj* kontra de ugriska formerna mansi *tajt*, chanti N *lyt*, Ö *jyt*, ungerska *ujj* (UEW s.v.; de chantiska formerna här något förenklade).

hamnar inte gränsen väster om utan i stället öster om enaresamiskan. Såväl Rydving (2013:166) som Tillinger (2014:110) understryker närheten mellan nord- och enaresamiska vad beträffar ordförrådet. Problemet kan knappast lösas genom att man framhåller antingen ljudsystemet eller ordförrådet som det viktigaste kriteriet för att bestämma en språkforms ställning i en grupp. Mot ett sådant synsätt talar t.ex. umesamiskans dialektindelning, där studiet av ordförrådet ger i stort sett samma indelning som studiet av fonologiska drag (Larsson 2012A:180). Inte heller är det en konstruktiv väg framåt att ogiltigförklara andras argument. Frågan om relationen mellan samiska varieteter är komplicerad och någon slutgiltig lösning är knappast möjlig, eftersom olika argument alltid kan tillmätas olika vikt. Det finns inget rätt eller fel. Kanske ska man bara glädja sig över att samiska erbjuder ett så sällsynt väl lämpat material för dialektundersökningar av principiell vikt.

Det finns emellertid också goda argument för att betrakta samiska som beteckningen för en språkgrupp. Skillnaderna mellan sådana samiska varieteter, som av några forskare kallas *huvuddialekter*, har ansetts vara lika omfattande som skillnaderna mellan de varieteter som inom fennistiken kallas för de östersjöfinska *språken* (M. Korhonen 1981:17) eller skillnaderna mellan de germanska eller romanska *språken* (Sammallahti 1998B:1). Eftersom alla sådana jämförelser saknar precision, har Gábor Tillinger (2014:84 ff.) föreslagit en metod att precisera dem med hjälp av ett överensstämmelseindex. Det kan t.ex. visa att nord- och enaresamiska visar större likhet (dvs. har fler etymologiskt överensstämmande ord) än portugisiska och spanska. Ändå visar den varierande terminologin *språk* ~ *dialekt* på något väsentligt: man får inte anta att det föreligger en ömsesidig förståelse mellan talarna av samtliga samiska varieteter enbart av det skälet att alla samer delar samma egenbetckning, saN *sápmelaš* etc. Den faktiskt förefintliga omfattande språkvariationen är orsaken till att sju samiska skriftspråk är i bruk idag. De har inte orsakats av politiska gränser mellan de olika stater som delar Sápmi (jfr Marainen 2014), utan de betingas av reella skillnader mellan samiska språkformer.

I de samiska skriftspråkens äldre historia har det däremot ofta varit så, att politiska gränser resulterade i olika ortografier, trots att det samiska språkets variation inte avgränsades av sådana gränser (Rydving 2013:19 f.). En och samma nordsamiska form kunde då skrivas på ett sätt i Norge och på ett annat i Finland, jfr t.ex. *gâs'ka-bæi've* 'middag' i Konrad Nielsens ortografi i Norge med *kâskapeäivi* i Finland. Skälen till sådana skrivningar är fullt begripliga, så länge det sker inom gränserna för ett land. I Norge betecknades nordsamiskans klusiler (som saknar postaspiration) med <g>, <b> resp. <d> eftersom de skilde sig från uttalet av norskans aspirerade

klusiler. I Finland däremot skrevs samma klusiler med <k>, <p> resp. <t>, eftersom de samiska klusilernas uttal överensstämmer med det i finskan (jfr Söder 2001:563 ff.). Även om skälen till sådan ortografisk variation är begripliga var den naturligtvis synnerligen olycklig ur samisk synvinkel, eftersom den ledde till en splittring av ett och samma språk.

Dagens sju ortografier är för Sammallahti (1998B:1) skälet att tala om samiska *språk*. Antalet skriftspråk idag är emellertid inte något svar på frågan om hur många samiska språk det finns. Sammallahti särskiljer ett högre antal språk, närmare bestämt tio. Sammallahti (1998B:1, 5 karta 1) påpekar att man traditionellt brukar skilja mellan syd-, ume-, pite-, lule-, nord-, enare-, skolt-, akkala-, kildin- och tersamiska. Även om man kunde ha invändningar mot att vissa av dessa varieteter betraktas som skilda språk, är det klokt av Sammallahti att inte kräva förekomsten av ett modernt skriftspråk för att en språkform ska få status av *språk*. Först i april 2016 godkändes den umesamiska ortografin (www.http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx? programid=2327&artikel=6405124; publicerad 2016-04-06), men oavsett om den godkänts eller inte, hade umesamiska kunnat betraktas som ett eget språk. Det är kombinationen av viktiga särdrag – t.ex. förekomst av (viss) stadieväxling som i språken norrut och samma genitivändelse i singular som i språket söderut – som ger umesamiskan dess egenart och utgjorde förutsättningen för ett nytt skriftspråk. Skriftspråkets tillkomst är en följd av varietetens särprägel, inte tvärtom.

Här kan också nämnas att umesamiska spelat en viktig roll i äldre samiska skriftspråk och äldre språkskeden. Den dialektala variationen runt sekelskiftet 1900 är, framför allt vad gäller ordförrådet, väl dokumenterad (Larsson 2012A:41 ff.) och från äldre tider finns både Lars Rangius översättning av Nya testamentet och Olaus Stephani Graans Manuale lapponicum, dvs. ganska omfattande texter skrivna av umesamiska modersmålstalare, den ene från västra och den andre från östra delen av språkområdet (Wilson 2008:118; Qvigstad 1947:18). Det ser med andra ord ut som om det skulle vara möjligt att skriva en umesamisk språkhistoria, där man inte skulle behöva dra in andra samiska språkformer. Varje samisk språkhistoria behöver kanske inte nödvändigtvis ledas tillbaka till den gemensamma ursamiskan.

Utöver nordsamiska finns idag således sex skriftspråk. Dessa har kommit till på grund av de stora skillnaderna mellan olika samiska språkformer, inte för att splittra det samiska folket. Därför är väl den gemensamma egenbenämningen det starkaste skäl för att se samerna som *ett* folk. Varken i språkligt eller kulturellt hänseende utgör samerna en enhetlig grupp.

I den här undersökningen kommer jag att tala om olika samiska *språk*. I praktiken spelar valet av terminologi ingen större roll, men som framgått

ovan måste man bestämma sig för endera en grupp av samiska språk eller ett samiskt språk med omfattande dialektal variation (se vidare Rydving 2013:27 ff. för en grundlig diskussion av hithörande problem).

1.5.2. Språk och dialekter

1.5.2.1. Nutida dialektskillnader

Det finns många sätt att indela det samiska språkområdet. En vanlig indelning är Sammallahtis ovan återgivna gruppering från söder mot norr och öster, där några av hans språk ibland förs samman, nämligen kildin- och tersamiska (under beteckningen kolasamiska) samt lule- och arjeplogssamiska.[12] De båda senare visar likheter i t.ex. förekomst av vokalharmoni och ändelser i nomenböjningen men företer klara skillnader vad gäller bl.a. stadieväxlingen (jfr Lehtiranta 1992:33). Det finns med andra ord goda förutsättningar för fortsatt debatt om gränsdragningar och terminologi.

Om språken ses som dialekter, kan de emellertid också föras samman i än större enheter, vanligen i väst- och östsamiska eller – med hänsyn tagen till fler kriterier – i syd-, central- och östsamiska (Bergsland 1968:77; M. Korhonen 1981:18 f.; Sammallahti 1998B:7; Collinder 1960:23 dock med benämningen "Northern" i st. för central-; se den utförliga presentationen hos Rydving 2013:85 ff.). Gränsdragningar inom östsamiskan påverkar inte denna undersökning, medan däremot gränsen mellan syd- och umesamiska och umesamiskans ställning, en annan klassisk stridsfråga (Rydving 2013:65, 90; Rydving 2017), har direkt relevans för min studie.

En annan fråga är hur många huvuddialekter som bör särskiljas inom varje samiskt språk. Hasselbrink (SLW:21 f.), en av de främsta kännarna av sydsamiska, delade in sydsamiskan inte i två huvuddialekter, som vanligen sker (t.ex. Korhonen 1981:15 f.; Sammallahti 1998B:24), utan i tre. Han utnyttjade då endast två – men alldeles klara – kriterier, nämligen ändelsen i ackusativ singular och infinitivändelsen. Sammallahti (1998B:35 ff.) däremot delar sydsamiska i två huvuddialekter, en nordlig och en sydlig, men skiljer å andra sidan mellan nordlig och sydlig skoltsamiska och mellan kildin-, ter- och akkalasamiska. Det kan diskuteras om verkligen skillnaderna i sig är större mellan Sammallahtis tre östsamiska språk kildin-, ter- och akkalasamiska än mellan Hasselbrinks tre sydliga huvuddialekter, men framför allt visar detta hur komplicerad den samiska språk- och dialektindelningen är och hur stor betydelse valet av kriterier kan få.

[12] Sammallahti använder – som så många andra, t.ex. Wilbur (2015) – den traditionella termen pitesamiska. Eftersom den varietetens utbredning inte överensstämmer med Pite lappmarks föredrar jag beteckningen arjeplogssamiska (Larsson 1991:173 not 6; jfr Lehtiranta 1992:1). I sydöstra delen av Pite lappmark talas umesamiska varieteter (se här Rydving 2013:65).

Tabell 1. Grammatiska kasus och lokalkasus av ordet för 'träd' i tre samiska språk

Kasus	Sydsamiska	Lulesamiska	Nordsamiska
Nominativ	*moere*	*muorra*	*muorra*
Genitiv	*moeren*	*muora*	*muora*
Ackusativ	*moerem*	*muorav*	–
Illativ 'in i'	*moerese*	*muorraj*	*murrii*
Inessiv 'i'	*moeresne*	*muoran*	*muoras*
Elativ 'ut ur'	*moereste*	*muorast*	–

De gradvisa övergångarna mellan samiska varieteter resulterar i system med högst påtagliga skillnader. Som ett exempel kan några kasusformer ur tre samiska språk ges (tabell 1). Likheten mellan ordets stam i de tre språken är naturligtvis alldeles uppenbar. Nord- och lulesamiska har stadieväxling (*-rr-* ~ *-r-*), medan stamkonsonanten är oförändrad i sydsamiska. Nominativen i singular är utan ändelse i alla tre språken, men sydsamiskan har ändelser i alla övriga kasus. Ändelsen i inessiv skiljer sig åt mellan alla tre språken, medan nord- och lulesamiska har samma ändelse i illativen, där dock omljudet i ordstammen skiljer de båda formerna åt. Den stora skillnaden mellan systemen är emellertid att nordsamiskan har två grammatiska kasus och två lokalkasus. Medan en och samma form i nordsamiska kan uppträda både som genitivattribut och direkt objekt, har både syd- och lulesamiska här separata former. Och i nordsamiskan uttrycker en och samma form både betydelserna befintlighet och riktning ut ur till skillnad från vad som är fallet i lule- och sydsamiska. Förhoppningsvis visar redan ett sådant litet exempel de stora skillnaderna mellan språken och därmed också de svårigheter det skulle innebära att försöka skapa ett gemensamt samiskt kasussystem (se vidare t.ex. Larsson 1986:115 f. om språket i Tornæus Manuale Lapponicum).

1.5.2.2. Annorlunda dialektområden i äldre tider?

Håkan Rydving (2008B:163) har framhållit att dagens dialektkarta inte kan anses redovisa förhållanden för 250–300 år sedan. Många faktorer, t.ex. samebyarnas form, har ändrats under årens lopp. Detta förhållande har sällan beaktats tillräckligt (om ens alls) och eftersom beteckningar som västerbottenssamiska har använts utan hänsyn till tid eller rum (så t.ex. Sköld 2004:38) kan det vara skäl att här ta upp några förslag som lagts fram och som skulle rita om den samiska dialektkartan. Förslagen varierar i fråga om sannolikhet, men poängen här är att varna för den slentrianmässiga tillämpningen av dagens dialektkarta på gårdagens samiska.

På den nutida dialektkartan bestäms språkens utbredningsområde i stort sett av älvarnas sträckning. Mikko Korhonen (1981:18) har riktat uppmärksamheten mot ett språkdrag som bryter detta mönster. Som nämnts ovan går en isogloss mellan saE *kuoška* 'fors' och saN *guoika* 'id.', där språken i öster bevarat sibilanten. Av Leems grammatik och ordbok framgår emellertid att även kustsamiskan, språket utefter norra Norges kust, hade kvar sibilanten vid mitten av 1700-talet då Leems verk kom ut: t.ex. saKust (Leem) *kishkom* 1 sg pres 'riva, slita' ~ saE *kiškođ* 'riva, slita' men saN *gaikkun* 1 sg pres 'riva, slita'. Folkförflyttningar och påverkan samiska språkformer emellan har medfört förändringar i språken (t.ex. Larsson 1986:112 f.; jfr ovan not 9).

Mikko Korhonen (1979B:ssk. 64 karta 2) har också pekat på ett par språkdrag som skiljer enaresamiska från andra samiska språk. Bl.a. har enaresamiskans klusiler postaspiration, inte preaspiration som alla övriga (jfr ILW:7). Korhonen (ibid.) fann härvidlag likheter mellan enaresamiska och kemisamiska, en numera utdöd samisk språkform belagd bl.a. i Olaus Sirmas texter (M. Korhonen 1979B:70). Vissa överensstämmelser mellan dessa sökte Korhonen (1979B:72) förklara som spår efter en av honom antagen sydlig ursamiska, dvs. en språkform som en gång talades i nuvarande Finland men sedan överlagrades av finska. *Att* det talats samiska i nuvarande Finland och *att* dessa samer trängts tillbaka av finnar visades klart redan av T.I. Itkonen (1947). Ante Aikio (t.ex. 2003) har underbyggt detta genom analys av ortnamn i det inre av Finland, vilka kan visas ha ett tydligt samiskt ursprung. Däremot är det väl högst osäkert om enaresamernas språk kan förbindas med någon hypotetisk "ursydsamiska" i Korhonens mening, särskilt om man tar i beaktande att enaresamernas basordförråd visar mycket stor överensstämmelse med nordsamiskans (Tillinger 2014:65 tab. 10b, 111; jfr även Rydving 2013:161).

Dagens dialektkarta tycks i hög grad reflektera ett samiskt samhälle av nomadiserande renskötare, men den samiska helnomadismen är en specialisering, inte en uråldrig livsform (Ruong 1969:76; Kjellström 2000:66 ff.). Långt fram i tiden fanns en skogssamisk kultur som bars upp av grupper som på många håll under 1500-talet var lika folkrika som fjällsamerna (Larsson 2012A:15 ff.). Denna gamla skogssamiska kultur är bäst bevarad på umesamiskt område (Manker 1968:22 not 2) och det är iögonenfallande att umesamiskan delas i en västlig fjälldialekt och en östlig skogsdialekt (Larsson 2012A:181 f., 38 fig. 13). Även i detta fall handlar det således om en dialektgräns som bryter mot det vanliga mönstret (Rydving 2013:65).

Mikael Svonni (2006:162) har också varnat för att "moderna språkförhållanden har fått gälla för äldre tider" och han diskuterar möjligheten av en kustsamisk befolkning utefter Bottenvikskusten. Särskilt intressant

är hans påpekande att svensk och finsk säljaktsterminologi innehåller samiska lånord, vilket starkt tyder på samisk närvaro vid havskusten (Svonni 2006:158 f.).

Dessa exempel har en varierande grad av säkerhet. Skillnaden mellan skogs- och fjällsamiska inom umesamiska är säkrast och frågan om en antagen ursydsamiska är osäkrast. De visar emellertid att dagens samiska dialektkarta i hög grad reflekterar ett nomadiserande samhälle av renskötare och att den kartan inte behöver äga giltighet på äldre förhållanden. En modern term som *västerbottenssamiska* definierar en språkform och dess utbredningsområde i nutid. För ett par tre sekler sedan var språket säkert i viss mån annorlunda och dess geografiska utbredning kan också den ha varit annorlunda.

Ett område vars omfattande förändringar särskilt under 1800-talet är välkända är det som befolkas av umesamerna: skogsområdena i Norrlands inland. De påverkades under 1700- och framför allt 1800-talet av finskspråkiga svedjebrukare, av svenska statens kolonisationssträvanden, av intensifierat och alltmer mekaniserat skogsbruk och av den extensiva renskötselns spridning söderut (Larsson 2012A:20–28; Norstedt 2011). Förändringarna nådde en kulmen i och med 1886 års renbeteslag, då lappskattelanden försvann och *same* definierades i termer av renskötsel och helnomadism (L. Lundmark 2002:55 ff.; Mörkenstam 2014:245 f.).

Alla sådana förändringar i det samiska samhället under 1800-talet och de många obekanta faktorerna i fråga om det samiska språkområdets omfattning i äldre tider gör att man måste närma sig ett sådant språkligt dokument som Holmbergers ordlista ganska förutsättningslöst. Analysen av ordförrådet ger många gånger en bild som är motstridig utifrån dagens samiska språkkarta.

1.5.3. Val av kriterier

Undersökningen av Holmbergers språk baseras dels på sådana grammatiskt formella drag som är dialektspecifika, dels på ordförrådet. De formella dragen måste kunna läsas med säkerhet och förekomma tillräckligt ofta för att möjliggöra en säker bedömning. Ett sådant språkdrag kan vara ändelsen i ackusativ singular, som är *-m* i sydlig och central sydsamiska (liksom i det sydsamiska skriftspråket),[13] *-p* i nordlig sydsamiska och västlig umesamiska (Larsson 2012A:130 f.), *-v* i östlig umesamiska, arjeplogssamiska och lu-

[13] Ändelsen utgör ett vackert exempel på hur gamla element kan bevaras i ett språkområdes ytterkanter. Den ururaliska ändelsen **-m* har bevarats i sydsamiska i väster, nenetsiska i norr och selkupiska och kamassiska i öster – men också i mariskan i det uraliska språkområdets centrum (Larsson 2015:127).

lesamiska och *-Ø* i nordsamiska.[14] Skillnaden mellan ackusativändelserna *-m*, *-b* och *-v* är så tydlig att Holmbergers skrivningar av ackusativändelsen borde ge en signal om vilken samisk språkform vi har att göra med.

Problemet är emellertid att det inte bara handlar om en dialektgeografisk variation utan även om en språkförändring över tiden (jfr Larsson 1991:177). I början av 1700-talet översatte Lars Rangius Nya testamentet till sitt modersmål, troligen en västlig umesamiska. Karin Wilson (2008:111) har i sin edition av Rangius översättning av Markus-evangeliet belagt en regelbunden variation hos ackusativändelsen i singular. I stället för den ändelse *-p* som användes i den absoluta deklinationen i början av 1900-talet (Larsson 2012A:131) använde Rangius genomgående *-m*. Före possessiva suffix och före den enklitiska partikeln *-ge* 'även' använde han däremot en klusil, skriven <p> eller <b>. Den konsekventa fördelningen visar att det rör sig om en inomspråklig förändring, som ledde till att den urgamla ackusativändelsen *-m* i singular kom att bevaras på ett allt mindre område i söder. Orsaken är inte några folkförflyttningar, en förklaring som alltför ofta använts när det handlar om de sydliga samiska språken, utan en regelbunden förändring som tog sin början i vissa bestämda ljudkontexter. Detta exempel visar att Holmbergers ordlista, ett 250 år gammalt dokument, inte utan vidare kan jämföras med förhållanden i dagens samiska språk (jfr Rydving 2008B:163). Eftersom de tryckta texter som fanns på Holmbergers tid varierar i fråga om ortografi och dialektbas och – inte minst viktigt – påverkats av översättarnas strävan att standardisera (jfr Sköld 1986; Rydving 2008B:162), utgör inte heller de något okomplicerat jämförelsematerial.

1.5.4. Dokumentationen av samiska

De samiska språken är väldokumenterade och oklarheter om språk- och dialektgränser beror inte på bristande kännedom om språkformerna utan framför allt på vilken vikt olika kriterier tillmäts. En kort presentation av den litteratur som är mest relevant för denna undersökning kan vara på sin plats, inte minst med tanke på läsare utan kunskaper i samiskt språk.

Alla samiska språk är emellertid inte relevanta för denna undersökning. Holmbergers meddelare härstammade inte från Kolahalvön, något som omedelbart skulle ha synts på deras språk och varit historiskt sensationellt. Som kommer att framgå visar ordlistans språk mestadels överensstämmel-

[14] Gränsen för nolländelsen går söder om Basstitjärro / Bastečearru / Mellanbyn (HG: 1720 ff.) och ackusativen utgör därmed ett argument i diskussionen om vart språket i dessa båda byar ska räknas (vidare Wickman 1981). Är det den nordligaste lulesamiskan eller den sydligaste nordsamiskan? Senast har Rydving (2013:145 ff.) diskuterat denna fråga.

ser med nutida syd- och umesamiska, vilket också ter sig rimligt historiskt. Följande presentation har begränsats till de samiska språk som talas i dagens Sverige. Östsamiska språk lämnas alltså därhän, men det beror inte på att de skulle vara sämre dokumenterade. Det finns t.ex. en stor ordbok över enaresamiska (ILW) och en över skolt- och kolasamiska (KKS) och bådadera ger detaljerad information om ordens geografiska distribution.

Litteraturöversikten här kan hållas ganska kortfattad, eftersom Håkan Rydving (2013:27–82) ger en eminent översikt över den samiska dialektforskningens utveckling och de resultat den avsatt i bl.a. lexikologi. Även om hans exposé framför allt fokuserar på de olika förslag till indelning och gruppering av de samiska varieteterna som framförts, presenterar den ändå alla väsentliga arbeten. Det viktiga i det här sammanhanget är att visa hur många arbeten som ger noggranna uppgifter om ords och formers geografiska distribution ända ner på bynivå.

1.5.4.1. Ordförråd och lexikon

Det var språken i södra Sápmi som låg till grund för de första allvarliga ordboksförsöken som finns bevarade: Pehr Fjellströms Dictionarium Sueco-Lapponicum (1738A) och Eric Lindahls och Johannes Öhrlings Lexicon Lapponicum (L&Ö; 1780). Fjellström skiljer mellan en nordligare – ”borealior” – och en sydligare – ”australior” – dialekt, den förra snarast arjeplogssamisk och den senare umesamisk (Bergsland 1984:B 43; Rydving 2013:31; jfr dock Sköld 1986:17 som menar att Fjellströms språk var ”den umesamiska, som skogssamerna i Arjeplog talar”). I Lexicon Lapponicum kan man hitta ända upp till tre former, ”Austral.”, ”Boreal.” och ”Lycks.”. Särskilt distinktionen mellan sydlig och nordlig form, vars innebörd är otvetydig, är värdefull. Det finns allt skäl att anta att denna indelning är ett av Johannes Öhrlings bidrag till ordboken och hänger samman med att han var född i Örträsk i Ume lappmark och senare arbetade både i Arjeplog och Jokkmokk. Han hade därmed – till skillnad från Eric Lindahl som enbart arbetade i Ume lappmark (L&Ö:XXVII) – personlig kännedom om och direkt erfarenhet av de språkliga skillnaderna.[15]

För sydsamiskans del utgör Gustav Hasselbrinks Südlappisches Wörterbuch (SLW; 1981–1985) en synnerligen utförlig och detaljerad informationskälla för ordgeografin. Dessutom finns ett par mindre, sydsamiska ordböcker: Bergsland & Mattsson Magga (ÅaDB; 1993) och Israelsson & Nejne (SSOO) med språket i modern ortografi.

Den enda moderna ordboken över umesamiskan är Wolfgang Schlachters Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå (WWM; 1958), men i

[15] Jag avser att återkomma till Öhrlings språkvetenskapliga insatser i en översikt över äldre svensk fenno-ugristik.

SOFI:s samlingar och på Uppsala universitets handskriftsavdelning finns omfattande lexikaliska samlingar som gör det möjligt att precisera bilden av umesamiska ords utbredning (Larsson 2012A:41 ff.).

Även Karl Bernhard Wiklunds lulesamiska ordbok (1890) ger uppgifter om ordens utbredning, men ett större ordförråd och mer omfattande distributionsangivelser finner man i Harald Grundströms Lulelapsk ordbok (HG; 1948–1954) som är lika detaljerad som SLW.

När det gäller nordsamiskan täcker Konrad Nielsens monumentala Lappisk ordbok (KN; 1932–1962) endast finnmarksdialekterna. I Mikael Svonnis ordbok (2013) tas tornesamiska ord upp, men då utan att markeras som dialektala. Hans lovvärda avsikt är i stället att vidga det nordsamiska skriftspråkets dialektbas.

De luckor som funnits i vår bild av ordens utbredning i de samiska språken i Sverige under de senaste 100 åren gäller således framför allt arjeplogs- och tornesamiskan. Luckorna kan ibland fyllas i med hjälp av Eliel Lagercrantz Lappischer Wortschatz (LW; 1939), som bl.a. ger belägg från Karesuando och Arjeplog, och – vad beträffar sydsamiskan – hans ordbok som bygger på Vefsen-dialekten (Lagercrantz 1926B). 2016 publicerade Josh Wilbur en arjeplogssamisk ordbok (PO), som visserligen har ett mindre omfång men ändå är mycket värdefull som den första i sitt slag.

1.5.4.2. Grammatik

Den första, moderna översikt över hela det samiska språkområdet som bör nämnas är Eliel Lagercrantz Synopsis des Lappischen (1941), som bygger på hans egna fältstudier i ett mycket vidsträckt område. Hans översikt ersattes av Pekka Sammallahtis The Saami Languages (1998B), som bl.a. ger en översikt av språkens och dialekternas indelning och en modern beskrivning av fonologi, morfologi, syntax och ordförråd från en nordsamisk utgångspunkt. Standardverket i samisk språkhistoria är annars Mikko Korhonens (1981) Johdatus lapin kielen historiaan.

Ett tidigt försök att beskriva ett flertal samiska språkformer gjordes av Ignácz Halász mot slutet av 1800-talet. För min undersökning är framför allt hans jämtsamiska (Halász 1886), ume- och tornesamiska (Halász 1887) samt pitesamiska arbeten (Halász 1896) av intresse. Hans sydsamiska studier ådrog sig visserligen mycket och hård kritik från K.B. Wiklund (1893B), men hans framställning utgör ändå ett tidigt försök att dokumentera en rad samiska dialekter (jfr Keresztes 1996), låt vara att Wiklunds kritik till en del var befogad (Larsson 1996A:49). På senare tid har dock Halász insatser börjat få den respekt ett pionjärarbete förtjänar (t.ex. Rydving 2013:48 f.).

Sydsamiskans ljudsystem beskrevs av Hasselbrink (1944) och det finns även mer heltäckande grammatiker: Lagercrantz (1923) som bygger på varieteten i Vefsen, Knut Bergslands (1946) doktorsavhandling om Rørosvarieteten och senare allmänt sydsamiska översikter som Bergsland (1982). Även SLW (1:25–186) innehåller en omfattande grammatikdel. För den umesamiska grammatikens del finns en enda kortare skiss publicerad (WWM:13–19), men i SOFI förvaras Axel Callebergs uppteckningar om grammatiken i Malmesjaure (ULMA 2966), Maskaure (ULMA 2860) och Ullisjaure (ULMA 2139, II; 2784) som redovisar fler böjningsparadigm.

För arjeplogssamiskans del finns inte mindre än tre grammatiker publicerade: Lagercrantz (1926A), Lehtiranta (1992) och Wilbur (2015). Också för lulesamiskans vidkommande finns en rad beskrivningar, alltifrån K. B. Wiklunds ljud- och formlära (1891) och lärobok (1901) fram till Nils Eric Spiiks grammatik (senast 1989) och en modern lärobok (med grammatikdel) författad av lulesamiska modersmålstalare (Tuolja & Angéus Kuoljok 2013). Här måste också nämnas de detaljerade böjningsparadigm från olika byar som Harald Grundström redovisar i sin ordbok (HG 1717–1918).

Björn Collinder (1949) har publicerat en utmärkt beskrivning av den tornesamiska Jukkasjärvi-dialekten och för det moderna nordsamiska skriftspråket är Nickels (1994) utförliga grammatik standardverket; det finns emellertid även en rad äldre. Särskilt bör grammatiken av Konrad Nielsen (1926) nämnas, som uppmärksammar skillnader mellan de olika finnmarksdialekterna.

1.5.4.3. Grundläggande arbeten för denna studie

I den här undersökningen är ordens och formernas utbredning av största betydelse för att det ska vara möjligt att bestämma det språk Per Holmberger upptecknade. De arbeten som mina uppgifter hämtats ur framgår av tabell 2.

För sydsamiskans del är det Gustav Hasselbrinks Südlappisches Wörterbuch (1981–1985; SLW) med vissa kompletteringar ur Knut Bergsland & Lajla Mattsson Maggas Åarjelsaemien-daaroen baakoegærja (1993; ÅaDB) och Per-Martin Israelsson & Sakka Nejnes Svensk-sydsamisk Sydsamisk-svensk ordbok och ortnamn ([2007]; SSOO). För umesamiskans vidkommande är Wolfgang Schlachters Wörterbuch des waldlappischen Dialekts von Malå (1958; WWM) ett givet referensverk som här kompletteras med opublicerade uppteckningar av Nils Moosberg, Axel Calleberg och Tryggve Sköld (beskrivna i Larsson 2012A:41 ff.). För lulesamiskans vidkommande är naturligtvis Harald Grundströms Lulelapsk ordbok (1948–1954; HG) av fundamental betydelse, men även K.B. Wiklunds (1890) och Olavi Korhonens (1979) ordböcker är användbara. För nordsamiskans del är självfal-

let den viktigaste ordboken Konrad Nielsens Lappisk ordbok (1932–1962; KN), men även en senare ordbok, som Mikael Svonnis Davvisámegiela – ruotagiela • Ruotagiela – davvisámegiela sátnegirji (2013) är viktig, bl.a. på grund av sina tornesamiska former. Av de äldre ordböckerna är Lexicon lapponicum (1780; L&Ö) av störst intresse genom att den många gånger skiljer tre samiska språkformer (Rydving 2013:33). Hasselbrinks (SLW), Grundströms (HG) och Nielsens (KN) ordböcker har den stora fördelen att de anger ordens geografiska distribution inom respektive språk. De är dessutom rent deskriptiva; i en del senare ordböcker finns språknormerande inslag, vilket är högst begripligt ur ett språkvårds- och revitaliseringsperspektiv men klart olämpligt för min undersökning. En motsvarande bild av det umesamiska ordförrådet får man genom att studera Moosbergs och Callebergs opublicerade uppteckningar. En annan viktig källa till kunskap om ordens dialektgeografi utgörs av Eliel Lagercrantz Lappischer Wortschatz (1939; LW).

2. Per Holmberger – ett försök till biografi

För att fastställa vokabulariets geografiska proveniens och tillkomsthistoria måste Holmbergers levnadsbana klarläggas så noggrant som möjligt. Vi behöver veta var i Sverige han uppehållit sig och helst också under vilken tid. Fokus ligger naturligtvis på de åren av hans liv då ordlistan kan antas ha tillkommit, men det är ändå viktigt att försöka få en helhetsbild av honom.

2.1. Källor

Det finns ett fåtal beskrivningar av Per Holmbergers liv: dels några korta rader i Odéns Östgötars minne (1902), dels biografin i Linköpings stifts herdaminnen (LSH:4), dels hans eget personliga curriculum vitae (W 611) som ligger till grund för artikeln om honom i C. H. Braads Ostrogothia literata (W 610). Dessutom ges kortfattade data om hans liv i inbjudningsskriften till en sammankomst i Norrköping 1793 där man firade 200-årsjubileet av Uppsala möte; i den skriften finns framför allt en del uppgifter om hans lärarkarriär, som inte finns på annat håll (Inbjudan 1793). Även Odén (1902) ger ett par uppgifter utan motsvarighet i övriga källor.

Holmbergers CV har legat till grund för biografin i herdaminnena (Grape 1920:123) som kompletterats med uppgifter om hans prästkarriär, eftersom hans CV endast sträcker sig fram till 1779, det år han då invaldes som ”Ämnesven”[16] i Patriotiska sällskapet och började som lärare i Norrköping.

CV:t utnyttjades alltså av Braad för hans Ostrogothia literata (Ranius 1983:7), dock efter en del språkliga justeringar, några förkortningar och tillägg i CV:ts text. T.ex. har Braad ändrat ”Petrus Holmberger” till ”Petrus Laure*n*tii Holmberger”, studenten ”Benedictus” Zetterberg har förenklats till Bengt och ”præceptorerande” har bytts mot ”undervisning”. Vissa avsnitt i Holmbergers CV har också förkortats av Braad, men där nämns uttryckligen både Holmbergers fattigdom och hans ”lärgirighet”. Texten sträcker sig något längre än CV:t, nämligen till den 18 oktober 1780, då

[16] Till begreppet se nedan 2.3.2.2.

Holmberger blev supremus collega i Norrköping. Per Holmbergers karriär torde ha tilltalat Braad som sympatiserade med ”personer, som med 'låg börd' genom 'snille och flit' förvärvat anseende 'ibland svenske lärde'” (Ranius 1983:10). Utöver de nämnda källorna kan en del brev från Holmberger bidra till bilden av honom och visa vilka personer han stod i förbindelse med under sitt liv. I Östgöta nations arkiv kan man också finna många uppgifter om Per Holmberger under studentåren i Uppsala.

Odén (1902:255) behandlar Per Holmberger bland övriga östgötastudenter vid Uppsala universitet, där han skrevs in 1767, och ger – utöver en kort beskrivning av karriären – också en dramatisk skildring av hans väg till gymnasiestudierna. Där sägs att Holmberger ”[a]f brinnande lust för studier” rymde ”från sitt fattiga hem till Linköpings skola” när han var 10 år gammal. Där drog han sig fram genom att undervisa andra barn i innantilläsning och genom att ”sopa och städa skolan”. Dessa uppgifter om rymning och städning i skolan förefaller inte särskilt sannolika, Holmbergers eget CV ser mer realistiskt ut. Redan i gymnasiet ska enligt Odén hans lust till naturalhistoria ha varit tydlig; det blev också ”under påverkan af Linné […] hans älsklingsstudier hela lifvet igenom”. En sådan slutsats är dock lätt att dra av Holmbergers skriftförteckning. Karriärvägen enligt Odén är annars samma som anges i övriga källor: magister 1776[17], kollega i Västervik 1777 och därefter i Norrköping 1779, prästvigd 1778, rektor i Norrköping 1785, kyrkoherde i Norra Vi och Tyrserum 1799, prost 1803 och död den 31/8 1807. Hos Odén och i Inbjudan (1793) finns också en uppgift att han blev – som det heter i Inbjudan – ”Extra Ordinarie Esqvadrons-Predikant vid Kongl. Lif-Dragone-Reg[ementet] 1783 d. 23 Maji”.

Herdaminnena ger ytterligare en del upplysningar, men få som är av betydelse för denna undersökning. Ett arbete som nämns i herdaminnenas förteckning över Holmbergers skrifter men inte på annat håll är hans översättning Undervisning för kristna officerare från 1789, en skrift som kan hänga samman med hans uppdrag som skvadronpräst.

En viktig källa till kunskap om den del av Per Holmbergers liv, då björnvisan och ordlistan upptecknades, är således det CV som han själv författat. Där redogör han för sitt liv fram till 1779 och där förtecknar han också de skrifter han ditintills författat, såväl utgivna som outgivna. Hans CV, som ingår i den westinska handskriftssamlingen i Uppsala universitetsbibliotek (W 611), utgjorde en viktig källa också för Grape (1920:123) eftersom den bekräftar att Holmberger var björnvisans och vokabulariets upphovsman. Texten spelar en så grundläggande roll för kunskapen om Per Holmbergers liv, att den här återges in extenso.

[17] Hos Odén står det ”Fil. doktor”, vilket är att se som en modernisering av titulaturen.

2.2. Holmbergers curriculum vitae

Per Holmberger född i torpet Tyrhultet i Västra Ny sokn, d. 25 Decemb. 1746. Fadren var Ryttaren Lars Holmberg. Modren Christina Pehrsdotter. Fadren lärde sjelf denne Sin son läsa i bok men Sedan lemnade han honom at undervisas af den fromme och Gudfrugtige Studenten Benedictus Zetterberg, som då hade Condition på Blommedal. Fadrens tankar voro ingalunda, at han Skulle öfva sig i literature; utan allenast at lära skrifva. Genom åtskilliga förböner hos Fadren, fick han äntligen til stånd, at lära Sig Elementerna i Latinen och Grækiskan. När Informationstiden för Cornetten Rotkirks barn var ändad, anhöll Fadren på Modrens och Sonens trägna böner, at han Skulle få tilstånd, at gå til Adjuncten hos Kyrko Herden Cnattingius, Magnus Flistedt, för at därstädes tillika med Kyrko Herdens söner vidare til taga uti Bokvett. Detta Skedde äfven. Han var där någon tid under hans Information. Nu var tid, at tänka på, at sätta ho*nom* in i Lindköpings Schola; men medellöshet gjorde denne föresats nästan omöglig hos Fadren, h*vil*ken ock aldeles hade slagit sådane tankar utur hogen; om ej Kyrko Herden Cnattingius genom sina upmuntrande föreställningar hade högeligen påyrkat och underhulpet detta föremålet. Ändtligen genom det understöd, som föräldrarne kunde åstadkomma, genom Kyrko Herdens Cnattingii samt hela Församlingens frikostighet och förmedelst den lilla penninge Summa, som Sonen genom præceptorerande i soknen kunnat förvärfva sig, Skickades han til Lindköpings Trivial Schola. Där inskrefs han Sommar Termin 1758 och fick situm på Öfversta ordningen i tredje Classen. Då Gymnasisten, Nu Consistorii Amanuensen Magister Samuel Gustaf Harlingsson, antog ho*nom* under sin privata Information. Han fick och logera i Samma rum med honom. Därpå fick han Condition i Staden Lindköping hos Sadelmakaren Palm Samt hos Snörmakaren Blömmert såsom Scholægåsse, samt sedan Gymnastiska[18] Conditioner hos Cornetten Sandberg, Probsten Nordell och Kyrkoherden Vigius. År 1766 d. 31 Januarii ärhöll han et mycket hedrande Testimonium Academicum af då varande Theologiæ Lectorn nu Doctorn och Dom Probsten Joh. Sparschuh, h*vil*ken då var Gymnasii Rector. Sommar Termin A*nn*o 1767 blef han inskrifven in Albo Studiosorum i Upsala och Samma Termin fick han Stipendium Regium in Facultate Philosophica samt Academisk Condition hos Bok Hållaren Holmberg. Hans öfriga Conditioner under vistandet vid Academien voro hos Assessoren Söderhjelm, hos Öfverste Lieutenanten Gyllenhammar, hos HofRådet Tersmeden, hos Öfverste Lieutenanten Schmiterlöw och hos Major Paykul. Dessa 2*n*ne sista voro Academiska. A*nn*o 1774 Disputerade han pro Exercitio De Esca Avium Domesticarum

[18] Avledning till gymnasium (SAOB G1405).

under Achiaterns Linnæi Præsidio. A*nn*o 1776 Disputerade han pro Gradu under O.LL.[19] Professoren Aurivillius De nominibus animalium, quae leguntur Es. XIII. Samma År Sommar Termin blef han Candidat och Magister. Var ock ibland deras antal, som voro på förslaget til Primus vid Promotionen och felades ho*nom* några få röster. Samma år blef han antagen til Ledamot af Vitterhets Sällskapet Apollini Sacra. A*nn*o 1777 öfvergaf han sin förmonliga Academiska Condition hos Major Paykul, öfvertalad därtil genom Öfverste Lieutenanten Rosenborgs flere skriftliga försäkringar, som lofvade, at göra ho*nom* til Extraordinarius Bataillons Prest vid Artilleriet i Götheborg, laga, at han Skulle tillika blifva Ostindiska Compagniets Skeps Prest och hafva 1500 Daler i lön för Dess Söners Information. Detta slog felt. Detta föranlät ho*nom*, at begära nedersta Classen i Vestervik, hvarest han blef V. Collega A*nn*o 1777 d. 22 Aug. och Ordinarius d. 1 Apr. 1778. Han Prest wigdes d. 10 Apr. 1778. A*nn*o 1779 d. 17 Julii fick han Fullmagt, at vara Secundus Collega Sch. Norcop. emedan nedra Collegatet i Vestervik genom Hans Kongl. Maijsts Nådigsta Rescript til Consistorium i Lindköping uphäfdes. Samma år blef han Kongl. Patriotiska Sällskapets Ämnesven.

Hans på Trycket utgifna Arbeten

Anno	1774	Åtskilliga vilda Växters Hushållsnytta. Belönt.
	1776	Pan Suum. Belönt
	1777	Sätt at tilreda Mjölon Ätticka, mos af Cratæg. C. Galli samt Moutard de Dijon.
	1777	Växter tjenlige til Ljusvekar
	1778	Åtskillige Rön i Landt Hus Hållningen
	1778	Blå färg af Viola tricolor. Kärnemjölks Ost.
	1779	Korta anmärkningar angående väderleken vid Vestervik
	1779	Tankar om Ängs Skötseln. Belönt.
	1779	Pan Boum. Belönt.
	1779	Ljunghedars upodlande. Præmiefråga. Belönt.
	1779	Åtskillige rara Växter fundne i Vesterviks Skärgård.
	1779	Calendarium Vestervicense.
	1779	Insecternas Vinterqvarter.

[19] Orientalium Linguarum [professor] (jfr Ahnlund1957:40 not 1).

Ej ännu tryckte Arbeten
Åtskillige Rön i Landt Hushållningen. Pan Cuniculi.
Cato ef. öfversatt
Pan Gallinarum
Pan Cervorum
Pan Capranum
Pan Eqvorum
Pan Ovium
Äng Skötslen grundad på förfarenhet och Observationer
Lexicon Elfdalense[20]
Lapparnes Björnvisa
Paraphrasis öfver Höga Visan
Tal om Natural Hist. nytta hållet på Östgötha Landskap
Insecta Psychologice considerata. Latine.
Paraphrasis Cap. 38, 39, 40 et 41 Jobi. Latine." (W 611:69–70)

2.3. Bilden av Holmbergers liv

2.3.1. Barn- och ungdomsåren

Mannen bakom Vocabularium Linguæ Lapponum mendicantium möter i olika namnformer. Hans förnamn skrivs Per, Pehr eller latiniserat Petrus. Ännu när han skrevs in vid Uppsala universitet bar han samma efternamn som sin far, Holmberg, men i Östgöta nations matrikel heter det "Petrus Holmberg senare Holmberger" (U 822 c, s. 365).[21] Att bygga ut ett sådant efternamn med ändelsen *-er* är ett känt mönster för nobilisering (Modéer 1964:121). I sitt CV som sträcker sig fram till 1779 kallar han sig Holmberger, men tiden för namnbytet kan avgränsas snävare. När han stod på tur att väljas till ett kuratorsuppdrag vid sin nation höstterminen 1776 omtalas han som magister Holmberger (U 822 c, s. 553) och redan i Östgöta nations äldsta bevarade terminskatalog – "Tabellbok" (U 806 a) – skrivs han som "Pet. Holmberger". Det gäller då vårterminen 1774, den första termin som finns dokumenterad i en terminskatalog. När han framträdde med en oration vid nationens sista sammankomst vårterminen 1773 omnämns han däremot som "Hr Pet. Holmberg" (U 822 d). Han bytte tydligen efternamn under hösten 1773.

[20] Holmberger bekräftar här att han sammanställt båda ordlistorna och ger samtidigt en terminus ante quem för deras tillkomst.

[21] Hos Björklund (1956:48 f.), som behandlar hans älvdalsordlista, kallas han märkligt nog för Peter Holmberg, trots att han undertecknat ordlistan med "Sammanställt af Petro Holmberger" (Ihre 100:7).

I följande framställning har jag för förnamnets del valt den enklaste namnformen, Per, den form som också Holmberger själv använder i sitt CV och som används i Herdaminnena (LSH:4:332). För efternamnet använder jag genomgående formen Holmberger, alltså även för den del av hans liv då han benämns Holmberg i källmaterialet.[22]

Många av de omständigheter Holmberger nämner i sitt CV går att stödja med uppgifter hämtade på annat håll och därför försöker jag här ge en något fylligare beskrivning. Det kommer att visa sig att kompletteringarna väcker nya frågor, som ibland är svåra att besvara.

Per Holmberger föddes i Västra Ny socken i nordvästra Östergötland. Egendomligt nog anger han själv i sitt CV den 25/12 1746 som sitt födelsedatum, medan såväl Odén (1902:255) som Herdaminnet (LSH:4:332) anger samma datum men ett år tidigare. I inbjudan (1793) till festligheten i Norrköping skriver han i stället att han var född "sista Dagen i Året 1745". Den 29/12 1745 är det datum som anges i socknens födelsebok (FoD) och där anges det också att han döptes den 1 januari följande år med bl.a. "Cornetten Wälb[orne] Carl Gabriel Rotkirck" som dopvittne. Tyrhult var ett ryttartorp under Blommedal[23], en gård som släkten Rotkirch innehade från 1600-talet fram till 1788 (SU:4 s.v. Blommedal). Carl Gabriel, som fick kornetts avsked 1749 (SAÄ:VI:554), bör ha varit ett naturligt dopvittne när gårdens ryttare fått en son; kornett var en officersgrad vid kavalleriet, motsvarande fänrik vid andra truppslag (NE s.v.). Lars Holmberg red för Blommedal i tredje "corporalskapet" av Överstelöjtnantens kompani i Östgöta kavalleriregemente (Generalmönsterrulla 1744). Ett nära förhållande rådde således mellan ryttaren Holmberg och kornetten Rotkirch. Av mantalslängden (ML 1642–1820) framgår vidare att Lars Holmberg och hans fru hade flera barn, en dotter Maria och en son Lars född den 3/5 1742. Dessutom dog en icke namngiven son till dem den 15/2 1747 (DoB); han var då åtta år gammal och det kan därför inte vara sonen Lars.[24]

Det framgår av källorna att Per Holmberger växte upp under ekonomiskt knappa omständigheter och var beroende av andras hjälp för att få

[22] Det finns många skäl att förenhetliga namnbruket. I sitt eget CV använde han namnformen Per Holmberger om sig själv ända från födelsen. Att använda båda namnformerna skulle också verka förvirrande genom att björnvisans och den samiska ordlistans upptecknare sannolikt hette Per Holmberg, men när han senare omnämnde sin uppteckning kallade han sig Holmberger. Det kan också noteras att Carl von Linné omnämns som Linné, t.ex. av Lindroth (1976:126), även under den tid då hans efternamn var Linnæus.

[23] Holmberger skriver "Tyrhultet", men formen Tyrhult är den form som finns i SOFI:s samlingar. Att det var ryttartorp under Blommedal anges på www.bygdeband.se/plats/400466/sverige/ostergotlands-lan/motala/vastra-ny/blommedal-st-blommedal

[24] Ryttaren Lars Holmberg själv avled först 1783, vid 85 års ålder (DoB). Året därpå flyttade Anders Pistol in som ryttare på Tyrhult (Husförh).

studera. Den förste hjälparen var Carl Gabriel Rotkirch, som lät honom studera tillsammans med sina egna barn på Blommedal. I familjen Rotkirch föddes mellan 1739 och 1750 åtta barn, av vilka två dog unga. Bland de överlevande fanns endast en son, Göran (1743–1818), som således var ett par äldre än Per Holmberger; förmodligen var det tillsammans med denne, som han undervisades. Informatorn Bengt Zetterberg – oftast med titeln studiosus – nämns flera gånger som dopvittne i socknens dopbok, åtminstone mellan 1739 och december 1746 (FoD). Hans kondition på Blommedal sträckte sig tydligen över en lång tid, han framstår som något av ett inventarium.

Efter studierna på Blommedal fick Per Holmberger fortsätta studierna för adjunkten i församlingen "tillika med Kyrko Herdens söner". I Västra Ny var Anders Cnattingius (1711–1787) kyrkoherde från 1754, då Per var nio år gammal, och han verkade där fram till sin död; enligt Herdaminnet var han "werkeligen högagtad och älskad af sina åhörare" (LSH:2:362). Cnattingius, som spelade en betydelsefull roll i Holmbergers liv, hade flera söner (LSH:2:362). En av dem hette Daniel och var knappt två år yngre än Per Holmberger. Dessa båda kom att följa varandra genom livet. Kyrkoherdens adjunkt Magnus Flistedt (1730–1767) prästvigdes 1758 och blev 1763 lärare vid Vadstena krigsmanshus (Odén 1902:225).

Per Holmberger var 12 år fyllda, när han skrevs in vid gymnasiet i Linköping.[25] Hjälp på vägen fick han, både av eget arbete, av föräldrarna och – efter vad han säger – av kyrkoherden och församlingen. Någon anteckning om en insamling för hans fortsatta studier har jag inte lyckats finna i församlingens räkenskaper. Däremot har tydligen kyrkoherden Cnattingius son Daniel gjort honom sällskap till Linköping där de studerade tillsammans.

Magistern Samuel Harlingsson, som han fick undervisning av och logi hos, kom han sedan att återse på Östgöta nation i Uppsala. Harlingsson var enligt herdaminnet "kraftig, förslagen och härsklysten" och ska ha styrt både domkapitel och stift redan som konsistorieamanuens; han blev sedermera både kyrkoherde och riksdagsman men misslyckades i sin strävan att bli biskop (LSH:1:304 ff.).

Redan innan han kom till Linköping, hade Holmberger undervisat – præceptorerat – i sin hemsocken. Han fortsatte den verksamheten också under sina gymnasieår, vilket vittnar om en begåvad och energisk yngling, låt vara att han säkert var tvungen att bidra till sin egen försörjning. Han hade ju även sett informatorer i verksamhet och förstod väl vad som för-

[25] I ljuset av kyrkoherden Cnattingius betydelsefulla roll i Per Holmbergers liv och den livslånga vänskapen mellan Daniel Cnattingius och Holmberger framstår Odéns tal om att Holmberger vid 10 års ålder rymt till Linköping som en ren Askunge-saga.

väntades av honom. Nu fick han först vara informator hos ett par hantverkare och därefter hos kornetten Sandberg och så i ett par prästhem. Vigius är en stor och känd prästsläkt, men jag har inte lyckats hitta någon individ som skulle passa in i det här sammanhanget. Däremot kan den ende "Probsten Nordell" i stiftet vid den här tiden identifieras: Jonas Larsson Nordell (1711–1776) blev kyrkoherde i Ljungs pastorat strax norr om Linköping 1763. Han blev kontraktsprost först 1775, året före sin död, när Per Holmberger redan varit student i Uppsala i åtta år. Detta är viktigt att notera, eftersom det visar att Holmberger i sitt CV anger de omnämnda personernas tjänst vid den tid då han skrev sitt CV, inte den tjänst de hade när han hade med dem att göra. Personernas tjänstetitel i CV:t kan med andra ord inte användas för att datera händelser i Holmbergers liv.

2.3.2. Uppsalastudent

2.3.2.1. Studier

Per Holmberger skriver i sitt CV att han avslutade sina studier i Linköping och fick sitt testimonium academicum den 31 januari 1766. Även här anger han emellertid ett felaktigt årtal: hans testimonium academicum är daterat den 31 januari 1767 (U 803 b). Jag har tidigare utgått från Holmbergers uppgift i CV:t och jag har sett perioden från januari 1766 fram till "Sommar Termin A*nn*o 1767", då ingenting skulle ha hänt honom, som ett tecken på hans fattiga omständigheter: först när han fick sitt stipendium skulle det ha blivit möjligt för honom att resa till Uppsala (t.ex. Larsson 2005:61). Nu visar det sig att hans egen uppgift inte stämmer. Det förhöll sig snarast tvärtom: bara ett par månader efter att han fått sitt testimonium academicum och blev behörig för akademiska studier, skrevs han in vid Uppsala universitet. Ändå var väl det kungliga stipendiet viktigt för att han skulle kunna fortsätta sina studier vid akademin. Det är möjligt att rektorn för gymnasiet i Linköping, Johan Sparschuh, här hade ett finger med i spelet, eftersom han var känd för sin hjälpsamhet mot fattiga studerande (LSH:1:194). Det kan noteras att stipendierna till följd av penningvärdets fall förlorade i betydelse vid den här tiden och senare kom att minska drastiskt i antal (Lindroth 1976:138).

Under februari månad 1767 fick också Jonas Norræus och Daniel Cnattingius sina testimonia av rektor Sparschuh, den 19:e resp. den 22:a. Norræus, född 1747, var son till slottslänsman vid Vadstena slott. Till en början förekommer han tillsammans med Holmberger och Cnattingius i källorna som rör livet vid universitetet, men han kom att lämna Uppsala före dem. Redan hösten 1771 fick han sitt testimonium nationis och det antecknades att han "ämnade sig att antaga Sacros Ordinis" (U 822 c). Han slutade sina dagar som komminister i Vårdsnäs, endast 35 år gammal: "Han

war et halft år siuk. Gick med stillhet och tolamod sin siukdom igenom till dess hans förwandling kom" (LSH:4:174). Under studentåren nämns han inte lika ofta som Per Holmberger och Daniel Cnattingius i källorna.

De tre följdes i alla fall åt från Linköpings gymnasium till Uppsala universitet där de skrevs in den 23 mars 1767 som nya cives academici; det antecknades också att de erlagt avgiften för nyttjande av biblioteket (DI:5). Alla tre försågs naturligtvis med tillägget "Ostrogothus" och efter dem antecknades några värmlänningar i liggaren. Det är tydligt att landsmän ofta gick i grupp.

Den 30 mars noteras att de tre ankommit till Östgöta nation, men inskrivna i nationen kunde de inte bli förrän ett halvår senare när de undergått examen på nationen[26]. När förhöret med "Nowitierne" anställdes på nationen den 3 november, nämns märkligt nog inte Jonas Norræus namn, däremot var Per Holmberger och Daniel Cnattingius bland dem "hwilkas pröfwotid, enligt Lagarne, nu war förfluten". Examen avlöpte väl, särskilt för en av dem: "i synnerhet Hr Holmberg lämnade för sig hedrande bewis af sin flit och skicklighet, samt de öfrige hwar och en till Landskapets nöje gjorde för sig godt besked i de erforderliga Lärdomsdelar" (U 822 d: protokoll 3/11 1767). Dagen efter var det disputation på nationen och både Holmberger och Cnattingius opponerade extra ordinem. Därefter har jag hittat Per Holmbergers namn endast ett fåtal gånger i nationens protokoll. Den 18 november 1770 var han respondent och den 14 juni 1773, vid sista landskapsmötet för terminen, "blef […] Oration af Hr Pet. Holmberg hållen, både prydel[igen] och grundel[igen] till allas nöje". Titeln på hans föredrag var "Natural Historiens Nytta och förmoner", det var således det föredrag som han förtecknar bland sina otryckta arbeten i CV:t.

Daniel Cnattingius förekommer vid flera tillfällen i protokollsboken: den 1 november 1770 är han respondent, liksom även den 15 juni 1774 då han åtar sig att vara respondent, trots att han tidigare varit både respondent och orator, och han får beröm "för mångfaldig kunskap och älskansvärd Humanité". Den 8/12 1775 utsågs han till en av nationens tre kuratorer för nästa termin. I terminskatalogen är Cnattingius – till skillnad från Holmberger – inte noterad som frånvarande någon enda termin mellan våren 1774 och våren 1777.

Andelen studenter som var frånvarande för att ta informatorsuppdrag utanför Uppsala var mycket hög. Den bevarade tabellboken (U 806 a) ger en god bild av Per Holmbergers studiegång. Vårterminen 1774 – första terminen i den äldsta bevarade tabellboken – hade nationen 132 inskrivna studenter: 70 av dem var frånvarande, bland dem Per Holmberger. Ter-

[26] Uppgifterna om Holmbergers och Cnattingius tid på Östgöta nation har, om inte annat anges, hämtats från protokollsboken, U 822 d.

minen därpå var han i Uppsala och studerade "Philosophien", hans namn står omedelbart före Daniel Cnattingius. Vårterminen 1775 finns Holmbergers namn egendomligt nog varken bland de närvarande eller de frånvarande och följande termin har hans namn infogats i efterhand i listan över de 69 frånvarande. Han anges då studera teologi. Nationen hade då 127 ledamöter. Vårterminen 1776 har Holmberger avancerat till senior, Daniel Cnattingius till kurator. Under höstterminen är Holmberger en av nationens 63 närvarande – 69 är frånvarande – och han studerar filosofi. Vårterminen 1777, den sista terminen i Uppsala för både Holmberger och Cnattingius, var 74 av nationens 141 studenter närvarande. I terminskatalogen skrivs det att "Magist. Pehr Holmberger" studerar "Philos" – men så har det ordet strukits över och ersatts med "Theologie". Höstterminen 1777 har både Per Holmberger och Daniel Cnattingius lämnat Uppsala, Cnattingius med betyg från nationen, medan jag däremot inte funnit någon anteckning om att Holmberger fått något nationsbetyg.

Här lägger man märke till de frånvarande studenternas höga antal: i genomsnitt står hälften eller drygt hälften av nationens ledamöter som frånvarande. Att Daniel Cnattingius visar en högre grad av närvaro och aktivitet på nationen än Per Holmberger beror säkert på deras olika ekonomiska förutsättningar.

Hos Braad (W 610) heter det att Holmberger under sina studieår i Uppsala kunde "följa sin håg i synnerhet för natural historien och de Österländske språken". I dessa båda ämnen försvarade Holmberger avhandlingar. 1774 disputerade han pro exercitio för Linné på en avhandling De esca avium domesticarum 'Om tamfåglars föda'. Linné framträder för övrigt i ett särskilt ljus i hans brev – "min för al Tid agtade och hvars Föreläsningar jag, så väl publice, som privatim uti nästan 10 År nyttjat: Jag menar Salig Herr Archiaterns Linnei" (G 300 o:132; brev till Thunberg 23/3 1791). Hans fortsatta intresse för naturalhistoria framgår av de många skrifter om djur och natur han författade (nedan 2.3.3.).

Som framgår av terminskatalogen (U 806 a) studerade Holmberger vid både filosofisk och teologisk fakultet. Två år efter disputationen för Linné lade han fram sin avhandling pro gradu under Carl Aurivillius presidium. Denne betecknas av Lindroth (1976:123) som "en lärd och produktiv filolog" och av Ahnlund (1957:42) nästan översvallande som "1700-talets störste svenske orientalist" med "ett anseende som tävlade med Linnés". Temat för magisteravhandlingen var De nominibus animalium, quae leguntur Es. XIII.21 'Om namnen på de djur, som läses i Jes. XIII:21[–22]'. Ämnet för magisteravhandlingen kan tyckas föga omfattande. Det rör sig endast om en handfull beteckningar, men redan en jämförelse mellan hur de översätts i Karl XII:s bibel – "stygge foglar, odjur, strutser, gastar, ugglor,

drakar" – och i den senaste översättningen – "ökendjur, hyenor, uvar, gastar, vilda hundar, schakaler" – visar att här finns svårigheter. Enligt Bertil Albrektson (muntl. uppgift 2017-02-16) är översättningen av sådana termer ofta förenad med stora problem, inte minst eftersom flera av dem är hapax legomena. Albrektson har också fäst min uppmärksamhet vid kommentarerna i Starkes synposis från 1766, dvs. från Holmbergers tid, där enskilda ord i det aktuella textavsnittet får kommentarer som "Man kan nicht mit gewisheit sagen was hierunter für thiere zu verstehen sind" eller "Ueberhaupt sollen wol hierdurch allerhand arten unreiner wilden thiere angezeigt werden" (Starke 1766:259). Holmbergers magisteravhandling behandlade således ett reellt problem.

Den hyllningsvers till magistern, som enligt tidens bruk trycktes i slutet av avhandlingen var i Holmbergers fall författad av Samuel Niclas Casström, en man som sedermera gjorde diplomatisk karriär. Casström skriver där att "Fast krantsen som *Apollo* gifver / snart visnar och förbyter färg / Min vänskap dock likväl förblifver / Beständigt öm, och fast som bärg". Så verkar dock inte deras vänskap ha utvecklats; trots att Casströms bevarade korrespondens på Uppsala universitetsbibliotek är omfattande, finns inget brev från honom till Holmberger i samlingen.

En annan fråga väcks av Ahnlunds Hallenberg-biografi. Enligt Samuel Hjelmérs biografiska utkast, som Ahnlund (1957:40 f.) återger, hade Jonas Hallenberg överenskommit med Carl Aurivillius att framlägga sin gradualavhandling under dennes presidium samma termin som Holmberger, vilket dock blev omöjligt: "Det arbete han nedlagt härpå blef honom aldeles fruktlöst, ty hans præses föll in i en svår sjukdom, som lämnade litet hopp om hans vederfående, och som […] drog ut på tiden, och midsommar nalkades". Hallenberg valde därför att skriva en annan gradualavhandling som han lade fram i historia. Hade Holmberger marginalerna på sin sida när han kunde försvara sin gradualavhandling under Aurivillius den 12 juni 1776? Den 17 juni ägde i alla fall promotionen rum; Holmberger blev inte primus, ej heller Hallenberg, utan Erik Mikael Fant (Ahnlund 1957:41).

2.3.2.2. Lärda sällskap

Samma år som han promoverades blev Per Holmberger invald i Apollini Sacra, ett sällskap "där tidens upsaliensiska vitterhetsälskare mötte upp" (Lindroth 1976:133). Det låg i tiden att stifta sådana sällskap (Nilzén 2014:22), många av dem blev kortlivade, så även Apollini Sacra som stiftades 1767 och avsomnade 12 år senare. Bland ledamöterna fanns många som skulle komma att inta framstående positioner i den lärda världen: sällskapets stiftare var författaren och kritikern Olof Bergklint, bland övriga märks Par Bricoles grundare Olof Kexél, Gudmund Jöran Adlerbeth

som blev Vitterhetsakademiens sekreterare och den blivande ärkebiskopen Jakob Axelsson Lindblom (se vidare t.ex. http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/ BergklintO; Landen 1973; Jonsson 2003:37 ff.; Svensén 2011:136, 90). I denna krets invaldes alltså även Per Holmberger – och Daniel Cnattingius; den senare blev "en tid en flitig medarbetare" enligt Braad.

Vad som är av alldeles särskilt intresse när det gäller invalet i Apollini Sacra är att Gustaf von Paykull valdes in som ledamot den 1 maj 1776, vid samma sammanträde där invalsförslaget väckts, något som var ovanligt men inte mot statuterna. Vid det följande sammanträdet, en vecka senare, valdes Holmberger in (U 160). Eftersom Holmberger i sitt CV förtecknar informatorsuppdraget hos Paykull som det sista, finns det all anledning att tro att han börjat som informator hos denne våren 1776. Det är med största sannolikhet Paykull som talat för invalet. Detta har betydelse för upptecknings datering (nedan 2.3.2.3 och 6.2).

Den sista merit Holmberger för upp i sitt CV är att han 1779 blev "Kongl. Patriotiska Sällskapets Ämnesven". Sällskapets uppkomst är svår att datera, men det omnämns 1766 som "Svenska patriotiska Sällskapet till konsters och slöjders samt rikets näringars uppmuntran". Det var först en bit in på 1770-talet jordbruksintresset ökade i sällskapet (Nilzén 2014:22 f.). Per Holmberger medverkade mellan 1777 och 1782 med flera bidrag i Patriotiska Sällskapets Hushållningsjournal; inget av bidragen behandlar teknik, utan de behandlar i de allra flesta fall jordbruksfrågor eller – mer avgränsat – inhemska ersättningar för importprodukter (jfr SBL 23:706 om Linné). Några skrifter trycktes separat, bl.a. Tankar om Fiskarnas Föda (tryckt 1781) och Om wäxter, som äro tjänlige till Grönkål (tryckt 1782).

Holmberger blev emellertid aldrig ledamot av Patriotiska Sällskapet; hans lärofader Linné hade blivit ledamot 1775 (Nilzén 2014:35) och det är väl rimligt att tänka sig att Holmberger inte riktigt nådde upp till fordringarna för ledamotskap. Däremot säger han sig alltså ha blivit "ämnesven"[27], ett begrepp som är något oklart. I Vetenskapsakademien, grundad 1739, användes en sådan term redan från början och 1742 beslöt akademien att "ingen skulle antagas till ämnessven, som ej vist något prof af sitt snilla och håg för vetenskaper och derföre vore känd af åtminstone en af Academiens ledamöter" och de antagna ämnessvennerna introducerades "med nära nog lika högtidliga ceremonier som ledamöterna" (Dahlgren 1915:171 f.). Troligen har ett likartat system funnits även i Patriotiska Sällskapet under ett tidigt skede, även om det är okänt idag (Erik Norberg e-post 2017-02-14).

[27] Som framgår fluktuerar bruket mellan formen *ämnessven* och *ämnesvän*; så blir ämnessven "ämnesvän" t.ex. i Vetenskapsakademiens protokoll den 23 mars 1740 (Dahlgren 1915:172). Vilketdera Holmberger menar när han skriver "ämnesven" är väl inte helt klart.

Detta var under alla omständigheter en viktig upphöjelse i Holmbergers karriär.

2.3.2.3. Informator

Inte bara i Linköping utan även under studentåren i Uppsala fick Per Holmberger försörja sig som informator. I sitt CV räknar han upp sex konditioner: en hos bokhållaren Holmberg, så hos assessor Söderhielm, överstelöjtnant Gyllenhammar, hovrådet Tersmeden, hos överstelöjtnant Schmiterlöw och major Paykul. Det är viktigt att identifiera dessa personer för att klarlägga var Holmberger rört sig och om möjligt även tidsfästa de olika vistelserna. Nu är att märka han skriver att konditionerna hos Holmberg, Schmiterlöw och Paykul var akademiska, vilket innebar att "informatorn under terminerna vistades i en universitetsstad med lärjungen […] på dennes […] målsmans bekostnad" (SAOB K2087). Eftersom det är högst osannolikt att Holmberger upptecknat björnvisan och ordlistan i Uppsala, riktas intresset mot de övriga tre informatorsuppdragen.

En fråga av stor vikt är huruvida Holmberger räknar upp sina informatorsuppdrag i kronologisk ordning. Mycket talar för att så är fallet. När han redovisar sina konditioner under åren i Linköping, skriver han både "Därpå" och "sedan", vilket visar att konditionerna där är kronologiskt ordnade. Någon sådan formulering finns inte när det gäller tiden i Uppsala, men det är väl sannolikt att han ordnat dem efter samma princip. Hos Braad heter det att han var "lycklig nog at i början [sic] få vistas där som informator för bokhåll. Holmbergs son", men det är en omformulering utan stöd i Holmbergers text och ger inget säkert svar på frågan. Inte heller kan någon slutsats dras av vad Holmberger skriver efter uppräkningen av konditionerna: "Dessa 2*n*ne sista voro Academiska." Ordet *sista* kan lika gärna betyda 'sist nämnda (i uppräkningen)' som tolkas kronologiskt. Uppdragsgivarnas titel kan, som nämnts ovan, inte heller användas som kriterium för datering.

I sitt CV skriver Holmberger att han lämnade "sin förmonliga Academiska Condition hos Major Paykul" 1777 och begav sig till Västervik för att bli lärare. Vi kan således vara säkra på att den kondition han nämner sist i sin uppräkning också var den sista tidsmässigt. Dessutom visar invalet i Apollini Sacra att han med största sannolikhet börjat hos Paykull senast i början av 1776.

Det första informatorsuppdraget i uppräkningen var hos bokhållaren Holmberg. Det är också det enda i en ofrälse familj. Om han räknar upp sina konditioner i kronologisk ordning ger det bilden av ett avancemang, i varje fall statusmässigt, kanske också lönemässigt: först en akademisk kondition hos en ofrälse, så fem konditioner i finare familjer, den sista en akademisk kondition hos en adlig familj i närheten av Uppsala.

När det gäller Holmbergers akademiska konditioner i adelsfamiljer, borde de berörda adelssönernas ankomst till akademien i Uppsala kunna tidsbestämmas med hjälp av deras inskrivningsår i sin nation. Många adelssöner skrevs in i den adelsnation som grundats 1768. Problemet är att för adelsnationen är endast matrikeln och de allra tidigaste protokollen bevarade och ”[d]e upplysningar dessa lämna äro […] skäligen magra” (Hakzell 1922:4). I matrikeln över nyinskrivna studenter i Uppsala (DI:5) har jag t.ex. inte lyckats hitta några söner till överstelöjtnanten Schmiterlöw inskrivna under Holmbergers studietid. Endast den äldste brodern finns inskriven den 30 april 1764, dvs. tre år innan Holmberger kom dit, med hälsingen Petrus Gravallii som sin informator.

Mycket tyder dock på att uppräkningen av informatorsuppdragen under Uppsala-åren räknas upp i kronologisk ordning. Det är även viktigt att kontrollera att det fanns söner i lämplig ålder i de familjer, som kan identifieras som hans uppdragsgivare.

Bokhållaren Holmberg, det första namnet på listan över konditioner, har jag inte lyckats identifiera. Om uppgiften vore att skriva Per Holmbergers biografi, vore det mycket angeläget att ta reda på om det är en slump som gör att han hade samma efternamn som Per och hans far. Kan det ha handlat om en släkting som ställde upp som hjälpare?

Det först förtecknade informatorsuppdraget utanför Uppsala var hos Eric Söderhielm (1720–1798) på Tolvfors bruk. Söderhielm blev assessor 1759 och förvaltade Tolvfors bruk från nyåret 1752 (Söderhielm 1963:157, 160). Det året hade han gift sig med Ulrica Plaan och i äktenskapet föddes sju barn, varav fem pojkar födda mellan 1753 och 1764 (Söderhielm 1963:160, 179 f.). Tre av sönerna skrevs in vid adelsnationen i Uppsala den 4 juni 1776: Eric Niclas (född 1760), Carl Gustaf (född 1762) och Ulric August (född 1764). Deras studier vid akademien övervakades av informatorn Gabriel Ekewurzel som redan i mars 1775 börjat som deras informator på Tolvfors (Eric Söderhielm brev till Hallenberg; G 100 b). Han hade då efterträtt Jonas Hallenberg som ”tillträdde tjänsten i februari 1772 och synes därefter under tre år varit bosatt på Tolffors hos den välborna familjen och knuten till dess dagliga umgänge” (Söderhielm 1963:171). I sin minnesteckning över Hallenberg har även Ahnlund (1957:32 f.) berört hans informatorsuppdrag på Tolvfors. Både Söderhielm och Ahnlund bygger sina uppgifter på ett brev från Eric Söderhielm till Jonas Hallenberg av den 20 mars 1775, där Söderhielm tackar för ”[d]enn myckna möda och oförtrutne flit, som Min Herre annwändt wid mina Söners informerande i trenne års tid” (G 100 b). Detta kan tyckas otvetydigt och skulle innebära att Per Holmberger måste ha varit informator på Tolvfors före den nämnda tiden, kanske under 1770 eller 1771 eller båda åren.

Det finns emellertid ett par frågetecken. Sixten Söderhielm (1963:171) uttrycker sig försiktigt och säger att Hallenberg ”synes […] under tre år varit bosatt på Tolffors”, och han är väl medveten och Hallenbergs förnämliga karriär som följde senare: han gör Hallenberg till både rikshistriograf (korrekt) och medlem av Svenska Akademien (inte korrekt). Bengt Hildebrand (SBL 18:22) uttrycker sig försiktigare än Ahnlund i sin artikel om Hallenberg och säger bara att han vistades ”ett par år hos brukspatronen Eric Söderhjelm på Tolvfors”. Artikeln i SBL publicerades nästan 15 år efter Ahnlunds biografi. Ahnlunds framställning väcker ett par frågor: statuterna medgav högst två års frånvaro från universitetet (jfr dock studiosus Zetterberg ovan 2.3.1) och Hallenberg skrev åter in sig höstterminen 1774, då han försvarade sin avhandling pro exercitio (Ahnlund 1957:32 f.). Dessutom valdes han samma termin till notarie vid sin nation ”ett uppdrag som han först nästa vår efter återkomsten från Tolffors blev i stånd att *regelbundet* [min kursivering; LGL] sköta” (Ahnlund 1957:38).

Den stora frågan när det gäller Hallenbergs informatorstid på Tolvfors är om Söderhielms ord ”i trenne års tid” i brevet som citeras ovan betyder en oavbruten treårsperiod eller om han kan ha gjort några månaders uppehåll för att följa undervisning i Uppsala. Det säkraste är att lita på Eric Söderhielms ord och därmed anta att Holmberger undervisat på Tolvfors innan Hallenberg kom dit i februari 1772. En hypotes om att han skulle ha varit ledig för studier i Uppsala under en period, vilket i sig inte vore omöjligt, blir alltför mycket önsketänkande. Efter Hallenberg följde i varje fall Gabriel Ekewurzel som informator, ”en alfwarsam och beskedlig mann” (Söderhielm i brev G 100 b). Holmberger kan under inga omständigheter ha efterträtt Hallenberg som informator på Tolvfors. Sammantaget styrker detta tanken på att ordningen mellan uppdragen redovisats kronologiskt i hans CV.

Överstelöjtnant Carl Fredrik Gyllenhammar (1725–1788), som Holmberger hade kondition hos och som följer efter Söderhielm i uppräkningen, hade gårdarna Gransbo i Säby socken, Jönköpings län, och Ringstad i Östra Eneby i Östergötland. Han hade fyra söner födda mellan 1754 och 1757 och en född 1779 (SAÄ:III:280 f.). I början av 1770-talet bör de tre äldsta ha behövt en informator. Däremot var de trakter, där informatorn hade att arbeta – norra Småland eller Norrköpings-trakten – inte sådana där man träffade på samer.

Den återstående konditionen utanför Uppsala var hos ”HofRådet Tersmeden”, dvs. Herman Tersmeden (1716–1781) som blivit hessiskt hovråd 1745. Han hade två egendomar: Larsbo bruk i Söderbärke i södra Dalarna och Starfors i Västerlövsta, Västmanland. Mellan 1748 och 1756 fick han fem barn med sin fru Eva Maria Nordberg. Endast en son levde till vuxen

ålder, Herman August (1756–1801). Hovrådets äldre bror Jakob, som dog 1767, var gift med Eric Söderhielms syster Magdalena Elisabeth och Erics äldre bror Lorenz Peter var gift med Ulrika Tersmeden (SAÄ:VII:36), vilket ledde till ”en långvarig samhörighet mellan familjerna” (Söderhielm 1963:146). Mellan Jakob Tersmeden och Eric Söderhielm finns en ganska omfattande korrespondens bevarad som sträcker sig fram till året före Tersmedens död (X 300 b:6). Om den antagna ordningen mellan informatorsuppdragen är riktig, är det lätt att föreställa sig att Holmberger fått uppdraget hos Tersmedens på rekommendation av Söderhielms; en eventuell rekommendation kan naturligtvis också ha gått i den motsatta riktningen, om Holmbergers uppräkning inte är kronologiskt ordnad.

Den första av de konditioner som enligt Holmberger var akademiska var hos Gustav Adolf Schmiterlöw (1723–1789). Han hade fått överstelöjtnants avsked redan 1772 och hade egendomen Olstorp i Västra Ryds sn, dvs. utanför Norrköping, men hans fem barn föddes på Larum i Dalhems socken sydost om Linköping. Han hade tre söner födda mellan 1754 och 1761: Henning Christian född 1754, Svante Johan född 1758 och Georg Fredric född 1761. Endast om äldste sonen finns en notis att han blev student i Uppsala 1764 (DI:5; 30/4 1764; se ovan). Alla tre bröderna tycks ha gjort aktningsvärda militära karriärer, men jag har inte funnit belägg för att de yngre bröderna studerat i Uppsala. Ändå är identifikationen av ”Öfverste Lieutenanten Schmiterlöw” säker: i hans generation finns endast en kusin, Christian Ludwig, som emellertid endast avancerade till ryttmästare och då i sachsisk tjänst. Det finns alltså ingen annan överstelöjtnant Schmiterlöw vid denna tid.

Här finns dock intressanta uppgifter i nationens ”Tabell-Bok” (U 806 a): när Per Holmberger skrivs som frånvarande vårterminen 1774 och höstterminen 1775 anges det att han vistas i Östergötland. Om man antar att han var informator hos Schmiterlöws åtminstone den senare av dessa båda terminer, så passar det väl ihop med att han började hos Paykull följande vårtermin, var närvarande på nationen och valdes in i Apollini sacra. I så fall måste man anta att konditionen hos Schmiterlöws inte var ”akademisk”, dvs. förlagd till Uppsala. Ett sådant antagande stöds av att ingen son till Schmiterlöw ser ut att ha skrivits in i Uppsala vid den aktuella tiden och av att det passar ihop med hans övriga informatorsuppdrag.

Major Carl Fredrik Paykull till Valloxsäby (1719–1789) hade fyra söner, födda mellan 1753 och1761, men av dessa överlevde endast en, Gustaf, född 1757. Han blev student i Uppsala 1767 och gjorde sig ett namn framför allt inom naturvetenskapen, både som samlare och entomolog, och hade en omfattande korrespondens med andra naturvetenskapligt intresserade (SBL 28:770 f.; SAÄ:V:1930:670 f.; jfr Sandblad 1974:132). Han

torde ha varit en önskeelev för Per Holmberger och det är lätt att förstå att Holmberger talar om detta som "sin förmonliga Academiska Condition".

Redan Anders Grape (1920:125) ansåg att uppteckningen troligast tillkommit under Holmbergers tid hos Söderhielms på Tolvfors bruk. Han byggde då sin slutsats på att det är "den nordligaste" platsen i Holmbergers lista och på att samer förekommer i Valbo sockens dopbok. Nu återstår att se om min genomgång leder till att Holmbergers informatorsuppdrag kan ordnas i en trovärdig tidsföljd. Här följer ett försök.

I mars 1767 skrevs Per Holmberger in vid Uppsala universitet; han hade då fått ett kungligt stipendium och vid samma tid började han som informator hos bokhållaren Holmberg. Vi vet inte hur länge han var kvar där. Hos Söderhielms på Tolvfors kan han inte ha arbetat efter årsskiftet 1771–1772, eftersom Jonas Hallenberg blev informator på Tolvfors i februari 1772. Den 18 november 1770 var Holmberger respondent på nationen – var det möjligt för en junior att ta på sig en sådan uppgift under en termin då han var registrerad som frånvarande? Ordlistan över sockenlapparnas språk innehåller, som kommer att framgå nedan, många termer för växter och insekter, något som med tanke på uppteckningssituationen talar för att han varit där en vår och sommar, kanske längre tid. Året 1771 ser ut att passa för konditionen hos Söderhielms. Så följde den första konditionen i Östergötland, hos överstelöjtnanten Gyllenhammar, och därefter hos Tersmedens uppe i Bergslagen. Det finns inga anteckningar att bygga en datering på i dessa fall; åren 1772 och 1773 är möjliga, t.ex. 1772 hos Gyllenhammars och 1773 hos Tersmedens, men vårterminen 1774 noteras han som frånvarande och befinner sig i Östergötland. Om det är då han är hos Gyllenhammars, kan han ha varit hos Tersmedens hösten 1774; i så fall ser informatorsuppdragen ut att ligga väldigt tätt samlade under slutet av hans studentår. Med tanke på hans ekonomiska förutsättningar förefaller det rimligare att han tillbringade de båda Östergötlands-terminer som noterats i tabell-boken, alltså vårterminen 1774 och höstterminen 1775, hos Schmiterlöws och att den konditionen trots allt inte var akademisk. Allt talar för att han började hos Paykull vårterminen 1776 och han lämnade sin "förmonliga Condition" där sommaren 1777.

Fredric Rosenborg (1726–1806) till Stora Herrestad i Marbäcks socken i Jönköpings län, den man som kom att spela en så ödesdiger roll i Per Holmbergers liv, hade gjort förnämlig karriär vid artilleriet, både inom och utom Sverige; han hade under sina många utlandsvistelser bl.a. förvärvat fransk kaptensfullmakt (APM). 1775 blev han överstelöjtnant. Fredric Rosenborg hade två söner, Adolf Fredrik och Charles Johan Emil, födda 1767 resp. 1770 (SAÄ:VI:453 f.), dvs. de var i passande åldrar för en informator. Erbjudandet om en prästtjänst vid artilleriet i Göteborg, en välbetald anställ-

ning i Rosenborgs familj och – kanske mest lockande – en möjlighet att, liksom studiekamraterna hos Linné (t.ex. Lindroth 1976:126 f.), få komma ut på långresor, som skeppspräst vid Ostindiska kompaniet, allt detta måste ha tett sig alldeles oemotståndligt för Per Holmberger. Och han hade all anledning att sätta tiltro till de löften en man som Rosenborg utställde.

Det hela verkade nästan för bra för att vara sant – vilket det också visade sig vara. Han tycks in i det sista ha varit osäker på hur hans framtid skulle bli. När kuratorer för våren 1777 skulle utses på Östgöta nation och Holmberger stod på tur måste han avsäga sig och "föregaf sig wara alldeles osäker, huruwida han under samme tid antingen komme at freqventera Academien, eller antaga Sacros Ordines" (U 822 c s. 553). Följden blev att magistern docent Jacob Lindblom satt kvar som kurator. Den 11 juni 1777 var det åter dags att tillsätta nya kuratorer för höstterminen: "I rätta Touren följde nu Magistrarne, Juring, Holmberger och Cnattingius, men ingendera wäntades förwisso hit til nästkommande Termin." Holmberger ser alltså ut att ha lämnat Uppsala efter vårterminen 1777; något testimonium nationis utfärdades dock inte för honom den terminen. Daniel Cnattingius fick sitt testimonium höstterminen 1777 för att gå "till Prästaämbete" (U 822 d). Samma termin skrevs han yngre bröder Clas och Johan Cnattingius in i nationen, efter den föreskrivna prövotiden (U 822 b s. 22).

Bakom Per Holmbergers kommentar "Detta slog felt" ligger säkert en oerhörd besvikelse. Han hade lämnat akademien och en stimulerande informatorstjänst på falska förespeglingar. Att hans situation var mycket brydsam framgår av att "Herr Magist. Holmberger" erhöll 2 riksdaler ur nationens fattigkassa sin sista termin i Uppsala (U 862 a). Under dessa omständigheter valde han att söka sig tillbaka hem till Östergötland.

2.3.3. Åter i Östergötland

1777, efter tio år i Uppsala, tillträdde Per Holmberger en lärarbefattning i Västervik.[28] Vistelsen i Västervik varade dock bara ett par år; skolan drogs in och Holmberger flyttades över till Norrköping (Inbjudan 1793). 1786 blev han rektor för skolan i Norrköping. En lärarkarriär av det slaget var kanske inte vad han hade hoppats på, när han accepterade överstelöjtnanten Rosenborgs erbjudande. I ett brev till Adam Afzelius (29/10 1779; G2) talar han om det "gräliga Scholæarbetet"[29], vilket naturligtvis kan vara en jargong. En höjdpunkt i lärarkarriären torde ändå ha varit när han som rektor fick tala vid 200-årsjubileet av Uppsala möte den 7 mars 1793. Åhörarna var tydligen många: "Emedan Norrköpings Trivial-Schola

[28] Uppgiften hos Grape (1920:124) att han skulle ha varit lärare i Vimmerby är uppenbarligen en lapsus.

[29] Betydelsen av *grälig* torde här vara 'kinkig, svår, besvärlig' (SAOB G1144).

är nog trång, har man blifvit nödsakad, at til Talets hållande, taga S:t Olofs kyrka" (Inbjudan 1793:4). Även om menigheten var talrik, deltog inte stiftets biskop Jacob Lindblom eftersom han rest till Uppsala för att delta i jubelfesten där. Liknande högtidligheter hölls också på flera håll i landet; tal från sådana finns bevarade bl.a. från Lund, Hudiksvall, Söderköping och Greifswald.[30]

Holmbergers tal "Rörande Guda-lärans tillstånd i vårt fädernesland, ifrån de äldsta tidehvarfven, til det närvarande" är knappast någon retorisk triumf. Han inleder också själv med att ursäkta sig: "Om det är oförsigtigt, at lämna en betydlig Rättegång, uti en okunnig Advocats Händer, och äfventyrligt, at anförtro sin Hälsas Vård, åt en Medicinsk Klåpare, så måste det vara obehagligt och tröttsamt, at afhöra en Talare, ej van vid denna Förrättning, sådan, som jag blifver idag." (Holmberger 1793:3). I en vittfamnande översikt över religionens utveckling i Sverige konstaterar han först att alla "Härligheter, Underbarheter och Besynnerligheter" i naturen får alla folk att tro på "något högt Väsende" som styr världen, så följer en ganska utförlig framställning om hednatiden. I Sveriges kristnande får några aktörer, bl.a. Ansgar, godkänt, men påvetiden hade flera negativa drag. Alltför många kanoniserades, det var en "Helgona-*Fabrique*" och mot slutet urartade kyrkan helt: "På Signande, Dårskaper och Vidskepelser var ingen Ände" (Holmberger 1793:15). Införandet av Luthers lära – och Uppsala mötes beslut – gjorde landet lyckligt och eventuella avfall från den lutherska läran får sin förklaring. En biskop i Västerås som accepterade till och med vatten i nattvarden, om vin inte fanns, hade blivit förledd av "en Utlänning och Calvinist", Johan III var för svag för att motstå sin drottning som var "upfostrad i Påviska Läran" och drottning Kristinas avfall var en olycklig följd av hennes intresse för studier och lärdom. Holmberger säger inledningsvis att han fått i uppdrag att hålla detta tal vid 200-årsjubileet och lydde. Det är tydligt att han gjorde vad som förväntades av honom. Ett par mindre påpekanden kan göras; dels återkommer här tanken att naturens skönhet leder till en tro på en gud (jfr Holmberger 1779 citerad nedan), dels nämner han inte de samiska björnceremonier han upptecknat med ett ord, medan däremot finnars trolldomsintresse förklaras med att de invandrat österifrån.

Både som lärare och präst fortsatte Holmberger sina naturvetenskapliga observationer och sitt författande i oförminskad takt. Arbetet om insekternas vinterkvarter kom till under hans tid i Västervik och samma år utkom sex andra skrifter av hans hand. I tre av dessa behandlas Västervik. Liksom Clas Bjerkander (Sandblad 1974:130, 136) ägnade han sin upp-

[30] Dessa och Holmbergers eget tal finns sammanbundna i en volym i UUB: Tal vid högtidl. tillf. t. 3 (Sv. litt. Tal. Saml.-bd).

märksamhet åt väderleken – ”Korta anmärkningar angående väderleken vid Vestervik” – men intressantare är hans arbete ”Åtskillige rara Växter fundne i Vesterviks Skärgård”, som vittnar om hans exkursioner i fält (jfr Sandblad 1974:137 f. om Bjerkanders studier av floran på Kinnekulle). Han var uppenbarligen djupt engagerad i växtsamlandet; i ett brev till Adam Afzelius den 29 oktober 1779 (G 2:141) beklagar han att han inte kan sända de önskade växterna och det av två skäl: han har ”dels skickat Exemplar däraf til Kongl. Patriotiska Sällskapet, dels lemnat åt många af mina örtälskande vänner”. Han lugnar emellertid Afzelius med orden: ”Men om k. Bror hade tillfälle, at vänta til i Sommar, då jag tänker, vill Gud, företaga en Botanisk resa til [Blå] Jungfrun och Öland, vill jag lofva at Skicka til Bror ej allenast af dessa, utan ock af många flera, om Bror allenast gifver mig en Nota därpå.”

Genom Holmbergers produktion går som en röd tråd det för tiden karaktäristiska nyttighetstänkandet, så t.ex. i ”Ljunghedars upodlande”, även den från 1779 (Engwall 2012:17; om ljunghedar t.ex. Roslin et al. 2014:49). Också Clas Bjerkander, en annan linnéinfluerad landsortspräst, ägnade sig ”åt sådant som var till nytta för åkerbruket […] i enlighet med Vetenskapsakademiens program och högadliga beskyddares intressen”, men också med tanke på det egna prästboställets behov (Sandblad 1974:136). Per Holmbergers största arbete behandlade svenska lavar och deras användning för textilfärgning, men han hade inte de ekonomiska resurserna att själv publicera det. Det utgavs senare av Johan Westring (1805) varvid Holmberger fick ”alltför litet erkännande af [sina] förtjänster” (LSH:4:333), något man fortfarande är väl medveten om i den holmbergerska släkten.

Han sökte också upprätthålla kontakten med sina studiekamrater, på samma sätt som många andra linneaner som fått tjänst ute i landet (Sandblad 1974:134). Han stod i kontakt med Thunberg och sålde hans skrifter i kommission men kunde också utbe sig växter från denne, ”några frödda ärter eler friska rötter af *Lathyrus*” (G 300 o; brev den 19/3 1789). Intresset för Thunbergs skrifter om resan till Japan tycks dock ha varit begränsat nere i Östergötland och Holmberger beklagar sin begränsade framgång: ”Det är nog ledsamt, at en så värdig, en så skicklig, en för Naturkännare så nyttig och nöjsam Beskrifning öfver så aflägsna Orter, så litet eftersökes. Allt detta visar nogsamt, hur långt Naturkännedomen hunnit här i Riket ---” (G 300 o; brev den 23/3 1791).

De talrika skrifterna om naturen och dess nyttiggörande står i bjärt kontrast till Holmbergers fåtaliga teologiska arbeten, för övrigt ett förhållande som Sandblad (1974:128 f.) noterar även vad gäller Clas Bjerkander. Förutom skriften Undervisning för kristna officerare (1789) finns i Holmbergers CV två otryckta titlar: Paraphrasis öfver Höga Visan och Paraphrasis Cap. 36,

39, 40 et 41 Jobi. Latine. Det är förmodligen parafrasen över Höga visan som han sänder domprosten Samuel Älf (1727–1799) i ett brev den 31/1 1781 (G 35 k: 47–48) och utber sig dennes omdöme om: "Dömmer Herr Doctoren det för odugligt, hvilket jag äfven på Skaldekonstens vägnar gör, Skal jag genast uphöra därmed: anser Herr Doctoren det åter för någorlunda passabelt, vil jag fortfara." Älf var en bedömare med högt anseende: framstående latinist sedan unga år, lektor och domprost i Linköping som också sammanställde en storartad samling poesi på nylatin (LSH:1:197 ff.; Helander 2004:32). Utfallet av hans bedömning av Holmbergers opus är obekant.

1799 lämnade Per Holmberger skolans värld och blev kyrkoherde i Norra Vi församling i sydligaste Östergötland. Redan 1778 hade han ju prästvigts och när han nu kom på förslag till en prästtjänst framhölls hans "utmärkta insigter i hvarjehanda vetenskaper" (LSH:4:333). Det fanns ingen motsättning mellan sådana kunskaper och prästarbetet: Linné såg det till och med som ytterst önskvärt att präster hade kunskaper i botanik (Broberg 1998:30). Per Holmberger hade åtskilliga kollegor runt om i landet med en snarlik bakgrund (jfr Sandblad 1974:135) och någon motsats mellan teologin och naturstudierna förelåg inte, vilket framgår t.ex. av några rader ur hans skrift om "Swenska Insecters WinterQvarter":

> *Naturen* är inrättad, at wara mängfaldig i sina storwärk. För hvart enda steg man går längre in i dess härliga *Tempel*, finnes altid nya och osedda kostbarheter. [---] Sådane spår af den efviga Visheten te sig fram för våra ögon. Månne då desse krypares [dvs. insekternas] hemvist äfven som de sjelfva, ej förtjena, at af vettige menniskor kännas och eftersökas? (Holmberger 1779:12)

Även om skriften kom till innan han började den prästerliga banan torde citatet vara representativt, både för Holmberger själv och för hans vördade lärofader.

En prästtjänst ute på landet kunde av många med Holmbergers bakgrund upplevas som ett liv i isolering, fjärran från vetenskapens värld. För Bjerkander var tydligen tiden i Grevbäck ett liv "i mörker och bland Enbuskar" (Sandblad 1974:138). Det finns all anledning att anta att Holmbergers situation var annorlunda. I Askeryds socken ett par mil väster om Norra Vi var hans vän Daniel Cnattingius kyrkoherde sedan 1784. Deras kontakt vidmakthölls genom åren och visar också hur den hjälp Per Holmberger fick som barn av kyrkoherden Cnattingius kom att påverka hela hans liv. Per Holmberger utnämndes till prost 1803, 16 år efter Daniel Cnattingius. Holmberger dog den 31 augusti 1807, 62 år gammal. Två år efteråt dog – i samma ålder – Daniel Cnattingius i Askeryd (Odén 1902:255). Man kan förmoda att de båda gladdes åt den tätare kontakten under sina sista levnadsår.

2.4. Per Holmbergers liv och karriär

Per Holmberger började och slutade sitt liv i Östergötland. Hans väg genom livet gick från ett soldattorp till en prostgård. En sådan karriär var inte helt ovanlig, men den var beroende av hjälp och stöd från personer med bättre resurser. Holmbergers viktigaste välgörare var kyrkoherden Anders Cnattingius, som tidigt måste ha insett pojkens begåvning. Med kyrkoherdens son Daniel stod han i livslång vänskap. Även under studierna i Uppsala visar sig Holmbergers begåvning många gånger, alltifrån förhöret på Östgöta nation den 3 november 1767 fram till magisterpromotionen 1776. Studierna försinkades av hans ekonomiska situation. Under Uppsalaåren hade han flera konditioner, de flesta söderut men två av dem norr om Uppsala. När man jämför med den två år yngre Daniel Cnattingius karriär, ser man betydelsen av dennes gynnsammare ekonomiska förhållanden. Cnattingius valdes till kurator vid nationen – Holmberger var på förslag men hade inte möjlighet att anta erbjudandet. Cnattingius fick hålla ett tal på Östgöta nation i anledning av Gustaf III:s kröning den 29 maj 1772. När Cnattingius blev huspredikant hos excellensen Rudenschiöld 1771, var Holmberger informator. Cnattingius blev e.o. adjunkt i teologi vid akademin i Uppsala 1783 – då var Holmberger lärare i Norrköping, Cnattingius blev pastor i Askeryd 1784 och prost där 1787 vid 40 års ålder – Holmbergers prästbana började 12 år senare.

Om Anders Cnattingius var den som hade en djupgående positiv påverkan på Per Holmbergers liv, spelades den motsatta rollen av överstelöjtnanten Rosenborg som bl.a. lovade en förnämlig anställning med 1500 daler i årslön; därav blev intet, i stället fick Per Holmberger ta emot 2 daler ur nationens fattigkassa. Eftersom han sagt upp sin informatorstjänst hos von Paykull, tvingades han ta en lärartjänst hemma i Östergötland. Kanske är det symptomatiskt att han inte gifte sig – kunde gifta sig? – förrän vid 40 års ålder (LSH:4:333).[31] Ändå nådde Per Holmberger samma sluttjänst som sin vän Daniel Cnattingius. Och de två fick tillbringa sina sista år i grannsocknar nere i södra Östergötland.

Under Per Holmbergers studenttid var det få som studerade vid akademin i Uppsala. "Under 1760-talets senare hälft och 1770-talet höll sig antalet Uppsalastudenter kring 500–600" (Lindroth 1976:111); i den siffran inräknas dock inte de som var frånvarande på informatorsuppdrag. Mot den bakgrunden är helt förståeligt att åtskilliga av de personer Per Holmberger mött som student också dyker upp i olika roller senare i hans

[31] Per Holmbergers hustru Kristina Rebecka Pontin var dotter till kontraktsprosten i Torpa och 15 år yngre än sin man. Paret fick tre barn; äldsta dotterns make blev kyrkoherde i Norra Vi och sonen Lars Magnus blev kyrkoherde i sin morfars församling (LSH:4:333).

liv. Där fanns de som studerade för Linné, de som umgicks på Östgöta nation eller kom att väljas in i Apollini Sacra eller Patriotiska sällskapet, sådana mötte han sedan i yrkeslivet. Samuel Älf var en av dem som hörde till Apollini Sacra, Thunberg bör han rimligen ha träffat under sina botanikstudier, Samuel Harlingsson som han bott hos i Linköping kunde han återse på Östgöta nation, där blivande biskopen i Linköping Jacob Axelsson Lindblom (1746–1819) varit kurator under ett par perioder. Denne var dessutom invald i Apollini Sacra, men hans karriär kom att röra sig i högre rymder än Per Holmbergers: skytteansk professor i Uppsala, inspektor för Östgöta nation, ärkebiskop och ledamot av Svenska Akademien.

Under studentåren rörde sig Holmberger således i en liten värld där folk kände eller åtminstone kände till varandra. Mot den bakgrunden överraskas en nutida läsare av tilltalet i korrespondensen: "Wälborne Herr Professor Samt Riddare af Kongl. Wasa Orden!" inleds t.ex. breven till Thunberg (G 300 o) och ett brev till Samuel Älf avslutas med orden "Med djupaste vördnad utbeder jag mig den högvärderliga förmonen, at oafbrutet få wara Högvördigste Herr Doctorens och DomProbstens Aldermjukaste tjenare Pehr Holmberger" (G 350 i). Adam Afzelius däremot tilltalas i breven som "min k. Bror" (G2:141).

Det finns en rad frågor som borde besvaras, om man skulle skriva en utförlig biografi över Per Holmberger. T.ex. talar han i sitt CV om att en insamling i Västra Ny möjliggjorde studier vid gymnasiet i Linköping – borde inte en sådan ha avsatt någon notis i församlingens räkenskaper? Kornetten Rotkirch och Pers far Lars Holmberg hade nära kontakt. När Per Holmberger kom till Linköping fick han småningom sin första "gymnastiska" kondition hos en kornett Sandberg; var denne en kollega och vän till kornetten Rotkirch? Och var det Rotkirch som lagt ett gott ord för sonen till ryttaren under Blommedal? Den första kondition Per Holmberger, då fortfarande Holmberg, fick i Uppsala var hos "Bok Hållaren Holmberg". Är det en slump att de har samma efternamn eller handlar det om någon avlägsen släkting? Det är vidare egendomligt att Holmberger kunde disputera för Aurivillius den 12 juni 1766, medan Hallenberg tvingades skriva en ny avhandling, i historia. Och slutligen vore det naturligtvis mycket intressant, om man kunde finna något material om Holmbergers ödesdigra kontakt med överstelöjtnanten Rosenborg. Finns inget bevarat brev?

3. Ordlistan

3.1. Handskriftens yttre

Per Holmbergers handskrift om sockenlapparna (UUB Ihre 105) omfattar 30 textsidor. De första 14 sidorna upptas av björnvisan och texten ”Om deras öfriga bekanta widskepelser” som övergår i en redogörelse för Holmbergers egna besök hos sockenlapparna. Sedan följer på 14 fulltecknade sidor själva ordlistan som avslutas med några kommentarer, bl.a. om den språkliga situationen bland Holmbergers meddelare. De sista två sidorna innehåller några böjningsparadigm för verb.

De papper som uppteckningen är skriven på skiljer sig från varandra. De första 14 sidorna är nedtecknade på ark som är något större än de sista åtta. Dessutom är fiberriktningen lodrätt i de första men vågrätt i de sista åtta bladen där ordlistan och verbparadigmen finns. De tre första bladen i björnvisan är fuktskadade.

Än viktigare är att ordlistan innehåller ett stort antal korrigeringar, där Holmberger strukit över och rättat till enstaka bokstäver eller hela ord, uppenbarligen i samband med att han ”tre till fyra gånger läst upp denna korta samling för Lapparne”. Som exempel återges i figur 1 ett utsnitt ur en sida i ordlistan. Mellan (392) och (393) har ett ord infogats och till vänster om (432) har ett ord med översättning infogats mellan spalterna. Den

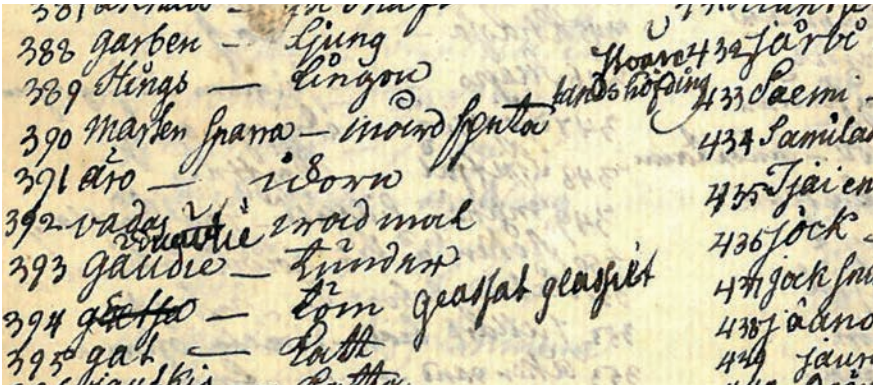

Figur 1. Utsnitt ur ordlistan med korrigeringar och tillägg.

ursprungligen skrivna formen (394) har strukits och ersatts med andra former till höger om översättningen. Även om det finns avsnitt som är fria från korrigeringar (jfr t.ex. fig. 3), är det utmärkande för ordlistan att den inte ser slutgiltig ut.

Björnvisan ger ett annorlunda intryck. Sammantaget innehåller den endast tre korrigeringar och de utgörs av enstaka ord ovanför raden som fogas in i texten. Däremot förekommer inga ändrade bokstäver eller strykningar som i ordlistan; det enda i den vägen som finns att nämna är ordet "skadat" på sidan 11 där Holmberger gjort en rättelse i mitten av ordet. Sådana tillägg exemplifieras i figur 2 där ordet *gaffel* fogats in på andra raden. Ordlistan ser således ut som arbetspapper Per Holmberger haft med i fält, björnvisan däremot är sannolikt renskriven efter ett koncept. Man ser spår av en process där uppteckningens ena del renskrivits medan den andra ser ut som fältanteckningar med införda ändringar och tillägg. Här ska också nämnas hans älvdalsordlista (Ihre 100:7) som trots sina 1791 rubrikord inte innehåller någon korrigering av det slag man finner i den samiska ordlistan.

Vi vet inte om de båda texterna har skrivits ned i ett sammanhang. Längst ned på sidan 14 står visserligen"Här följer nu Orda-förtekningen" och överst på följande sida rubriken "Vocabularium Linguae Lapponum mendicantium", men slutraden på sidan 14 kan ha infogats för att knyta samman uppteckningarna.

Ordlistans första ord är (1) *trumben dsabme* 'trumslagare', ett ord som kanske inte är det första man väntar sig i en samisk ordlista och som inte nödvändigtvis syftar på en trumslagare i storsamhällets militära organisation (jfr SAOB T2702). Det finns en viss möjlighet att det rör sig om en funktion i det samiska samhället. I sin beskrivning av björnjakten talar Samuel Rheen om en trumslagare som ska "slå på trumban och see om the skole fåå biörn" (SiS 43 f.).[32] Denna person omtalas två gånger som "trumbslagaren" och hans funktion verkar vara etablerad, t.ex. när det gäller jägarnas inbördes placering vid måltiden i kåtan (SiS 45). Svagheten med detta resonemang är att en trumslagare som omnämns endast i Rheens skildring från Lule lappmark inte utan vidare kan föras över till det område långt söder om Sápmi, där Holmberger gjorde sin uppteckning.[33] Visserligen

[32] Edsman (1994:70) förundras över trumslagarens uppgift: "Vad skulle […] inringningen ha för mening, om spåtrumman skall avslöja björnens tillhåll?!". Här föreligger emellertid ingen motsättning: att björnen lokaliserats betydde inte automatiskt att jakten skulle få det önskade resultatet. Den som lokaliserade och ringade björnen hade skapat förutsättningen för jakten, varpå trumslagaren sedan skulle uttala sig om huruvida den kunde förväntas bli framgångsrik, dvs. "[…] det vanliga sättet då trumman används för att förutsäga kommande händelser" (Mebius 2003:114).

[33] Formen *dsabme* ser visserligen ut som ett kontraherat presens particip (nedan 4.1.2.2.2.1), men det vore alltför djärvt att basera slutsatser på den omständigheten.

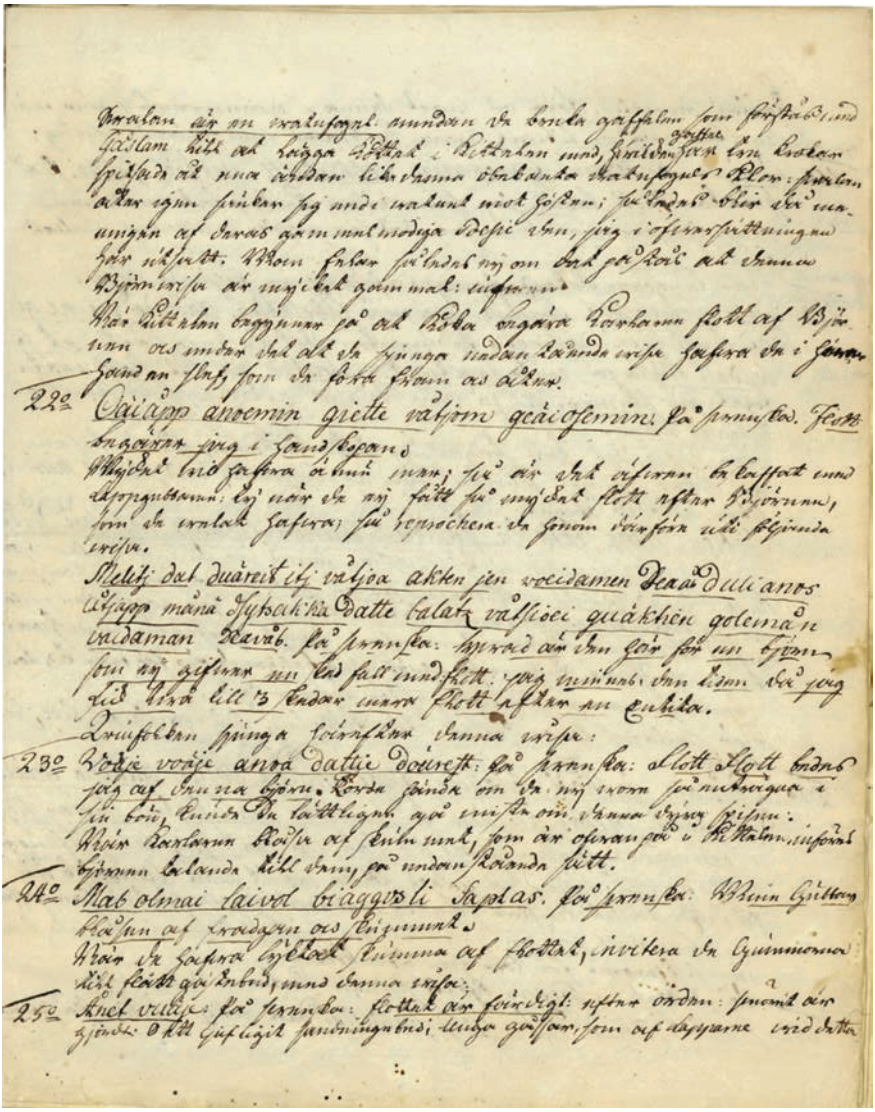

Figur 2. Sida ur björnvisan med rättelse.

brukar skildringarna av samernas björnjakt beskriva hur det går till när jägarna återvänder hem efter att ha nedlagt björnen, inte förberedelserna för jakten, men Fjellström (1755:9) kritiserar Rheen för det han skriver om trumman i samband med björnjakten och hävdar till och med att det på hans tid i det umesamiska område han beskriver inte användes någon trumma. Även om det bland de första 100 orden finns ett knappt tiotal (56–63) som har anknytning till björnjakten, är den säkraste slutsatsen att ingen tematisk samordning finns mellan björnvisan och ordlistan. I Holmbergers vocabularium står orden i slumpmässig ordning. Frågan om ett

samband mellan uppteckningens olika delar påverkar inte heller läsningen av ordlistan.

Ordningen mellan orden är således nyckfull. Nummer (457–458) utgörs av ett par personnamnsformer, därefter dyker det upp ord av helt annat slag, varpå några samiska namnformer återkommer som nummer (526–532). Den samiska formen för Ingrid dyker sedan upp som nummer (1082) och den följs av en lista över renterminologi (1085–1106) som i sin tur bryts av orden för 'sju stjärnor', 'midsommarveckan och 'trettondagen' (1091, 1102 resp. 1104). Bristen på tematisk ordning i ordlistan har i ett par fall orsakat att samma ord återkommer två gånger i ordlistan, t.ex. *muppie* 'andra' som nummer (698) och (1476), och 'flå' i varierande skrivning: (77) *niuaott* och (407) *Niuått*.

De ord som förtecknas följer alltså ingen som helst ordning. Förmodligen har orden hamnat i den ordning som de dykt upp under Holmbergers samtal med sagesmännen. Intrycket är helt osorterat. Efter ord för spjut, björnkoja och krypa (52–63) kommer helt plötsligt ord för styvmor och styvfar (64–66). En omfattande och sammanhängande lista över skräddarterminologi (116–135) följs av orden 'fågelnäste', 'kvinna' och 'slug' (136, 137 resp. 138). Eftersom ordningen mellan orden så gott som genomgående är helt oförutsägbar och eftersom den språkform Per Holmberger upptecknat är unik, ställs höga krav på läsningen av handskriften. Att noggrant läsa Holmbergers ordlista är den enda vägen till kunskap om språkformen. Man måste vara mycket försiktig med att rätta läsningen av en form efter former i någon annan samisk varietet eftersom vi inte vet vilken varietet som står Holmbergers närmast. Ordlistan måste läsas i sin egen rätt.

Den nyckfulla ordningen mellan orden gör det också svårt att gissa sig fram till svårlästa betydelseangivelser. I läsningen av Per Holmbergers ordlista är man hänvisad till texten ensam och ledtrådar från andra håll får utnyttjas endast med största försiktighet.

I några enstaka fall är en sida skadad i kanten eller kanten går in så långt i bindningen att ett ord kan vara svårläst. Alla sådana fall kommenteras i ordlistans fotnotsapparat (nedan 3.2). De samiska orden, liksom översättningar som utgörs av latinska beteckningar för djur och växter eller av ordet *idem*, är skrivna med latinsk stil. De svenska översättningarna är skrivna med en tysk kursiv som inte är alltför svårläst.

I ordlistan numreras orden upp till 1644, alla prydligt ordnade i tre spalter på varje sida. Normalt omfattar spalterna mellan 33 och 50 ord; genomsnittet för normalspalterna är knappt 42 ord. Ett markant undantag utgörs av mittspalten på sjätte sidan där inte mindre än 78 ord trängts in. Denna spalt är därför den mest svårlästa av alla spalter i Holmbergers vocabularium. Översättningen av månadsnamnen (1407–1420) och de om-

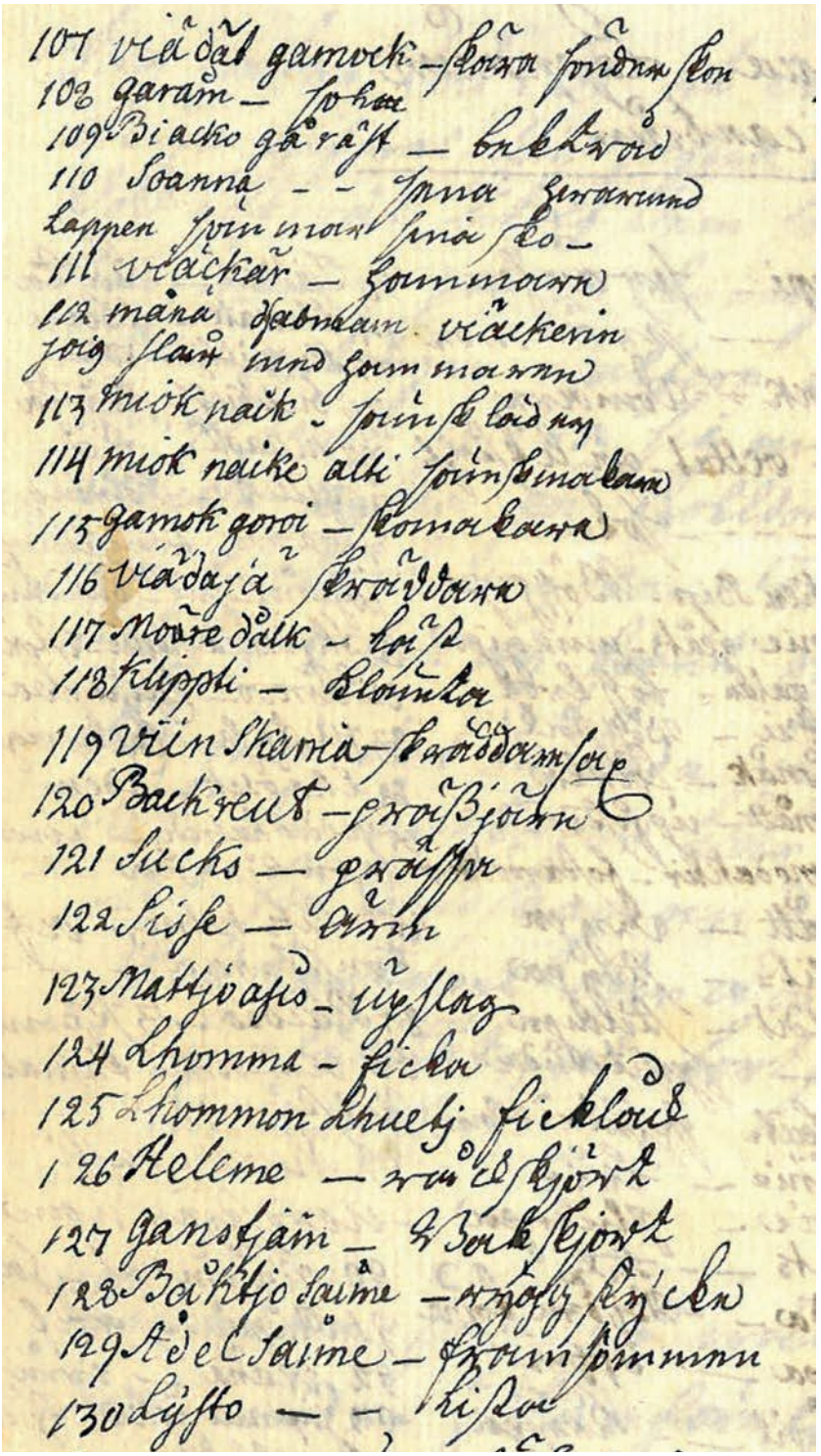

Figur 3. Ett utsnitt ur Holmbergers ordlista med orden tematiskt ordnade.

fattande kommentarerna till dessa tar stort utrymme i anspråk. Framför allt gäller detta (1420) 'december', som har encyklopedisk prägel.

Trots numreringen är det exakta antalet ord något svårbestämt. Per Holmberger har av misstag tappat bort orden (919) och (1549) samt orden (1152)–(1157). I det senare fallet har han antagligen läst sin egen siffra 1151 som 1157. I gengäld har några ord infogats mellan eller i spalterna. Sammantaget hamnar antalet ord ändå på drygt 1640. Korrigeringarna och tilläggen gör ibland ordlistan svårläst – eller rent av kladdig. Det samiska ordet och dess svenska översättning skiljs nästan genomgående åt av ett vågrätt streck. I något enstaka fall, t.ex. (1001) *Kurbma*, saknas detta streck och det leder till oklarhet om huruvida ett ord hör till det samiska lemmat eller till översättningen. Alla tveksamheter eller särskilda svårigheter i läsningen kommenteras i notapparaten, med undantag för de fall där Holmberger själv känt sig osäker och noterat ett "d" eller "dubium" i sin uppteckning.

Ordet *idem* har två funktioner i ordlistan: dels anger det att betydelsen är samma som betydelsen hos föregående ord i ordlistan, dels att uppenbara lånord från svenskan har behållit sin betydelse i samiska. Ett exempel på det förstnämnda är (1038) *Sturek* 'häst', (1039) *Stoäre Hirki* 'idem' som fortsätter med ytterligare tre ord för häst, alla med betydelsen angiven som 'idem'. Exempel på bruket av 'idem' för att ange samma betydelse som hos det inlånade svenska ordet är (622) *Tak* 'idem' och (689) *Predikostol* 'idem'.

I överraskande många fall återger ordlistan hela satser. Sammanlagt har jag noterat 75 fraser med subjektsled eller med ett verb i imperativform. Formerna låter sig sällan bestämmas entydigt och tolkningen får stödja sig på Holmbergers översättning. Det kan emellertid leda till osäkerhet. (322) *månä sockup* är en sats med entydigt subjekt och översätts 'Jag ror'. (324) ger däremot endast verbformen *guälopp* översatt med infinitivformen 'fiska'. Problemet är att den senare formen ser ut att ha samma ändelse som (322) och således vara formen för 1:a person singular, inte infinitiv. Satserna är ändå av enklare, mer vardaglig prägel än dem man finner i björnvisans text (jfr Hasselbrinks (1964) "rekonstruktioner") och kan belysa språket säkrare än den rituella texten som hör björnfesten till. Utöver satserna finns verbalfraser med ett objektsled, t.ex. (360) *Åker gjöadit* 'göda åkren', (820) *viärmie guedat* 'binda nät', och en lång rad nominalfraser med genitivattribut, t.ex. (1) *Trumben dsabme* ' trumslagare' och (34) *gåniken barnie* 'Printz'.

3.2. Per Holmbergers Vocabularium linguae lapponum mendicantium

Emedan jag så wäl hördt af sjelfwa Lapparne såsom och under jämnförelsen märkt, at sokenlapparnas och de uti lappmarken wistande Lappars språk äga en wärkelig åtskilnad uti Dialecten som är så stor at sokenlappen knapt håller det möjligit för sig, at förstå deras, har jag under lediga stunder tykt det wara nöjsamt uptekna soken Lapparnas språk, för at därigenom få tillfälle at se deras olikhet.

Hwid detta tillfället kommer jag ihog at Lapparne sjelfwa berättade det ungdomen som wäxer upp icke mycket wårdar sig om deras modersspråk utan upspäckar det alt mer och mer med swenska; jag har äfwen med egna öron hört lappflickorna mäst hwar gång jag war hos Lapparne sjunga swenska wisor och Psalmer.

Här följer nu Orda-förtekningen.

Vocabularium Linguae Lapponum mendicantium

1	Trumben dsabme	trumslagare
2	Åbbeloa	Apis omnis generis
3	Viapsa	Geting
4	Glattj	Musca Hottentotta som oroar renarne om hösten
5	Tjoåik	Musca
6	Spanngloppoe	Spann[34]
7	Staloen där	trollslända
8	Hussåk	alla slags watn Insecter
9	Blåks	knäppa med fingrarne
10	groäckåt	knäppa igen
11	Batsdit	knäppa en på fingrarne
12	Bania gask	Gnisla
13	Sukseh	Gnida
14	Knäki nibini	grafwa med knifwen
15	gräåckåm	Gråfwa, krafsa
16	Åutelist sjoa	streta
17	Njuäräs jeära	strunt
18	Happuck	Björnrumpa
19	Small raschio	duggregn
20	Mjärkat	dugga

[34] Svenska *spann* utgörs av fyra hononymer: 'måttet mellan utspärrade fingrar', 'spännvidd, välvning', 'hink, ämbar' och 'kvarter (ett rymdmått för torra varor)' (SAOB S9112 ff.). Här står den svenska översättningen utan kontext, den samiska formen ger ingen vägledning och ordlistans ordning är oförutsägbar. Det går inte att veta vad det samiska ordet betyder. Jfr nedan ord (942) med not.

21	sveiniehop	Hösåte[35]
22	jeärd	Gärde
23	girgie jearas	pärlesten[36]
24	Åckeren gruppi	dike
25	Tryskeladu	Loge
26	Kärfve	idem
27	Skamahatt	skämmas
28	grynda	Grind
29	Kruäck	haspe
30	Sneis	skyl
31	Leikoa	stänka
32	Mossek	Brun
33	gåniko	Konung
34	gåniken barnie	Printz
35	gåniken daktir	Prinsissa
36	Dråttneck	drottning
37	Måppi	swärfar
38	oana	swärmor
39	Doamock	domare
40	Likstol oettat	ge likstohl[37]
41	Såkno	sokn
42	Stiocken Bip	Bösspipa
43	jållemie geäts	mungipa
44	Bissiagatan	bösskrok
45	Stuäckie	Böss stock
46	åkerjårnåk	lärka
47	Biäppmått	upfostra[38]
48	Biäppmodaktir	fosterdotter
49	Goäckoätt	drypa
50	Karkasit =	strypa
51	rumpaldit	stumpa
52	veärre	spjutända
53	Saiti, Saite	spjutudden
54	vaitschie	Älg
55	Sleurrie	plumpa
56	guarats	Ide
57	guarda	Björn koja

[35] En såte är en "hopräfsad hög av hö (i samband med bärgning)" (SAOB S16001).

[36] Förmodligen synonymt med 'pärla' (SAOB P3090).

[37] *Likstol* "(förr) benämning på en (efter den avlidnes förmögenhet beräknad) avgift till prästerskapet för jordfästning av lik" (SAOB L690).

[38] Det svenska verbet *uppfostra* har flera betydelser utöver den nu dominerande 'g[eno]m påverkan o. undervisning fostra', bl.a. den numera döda betydelsen 'föda upp (ngn med di l. mjölk)' som är belagd ännu 1741: "Får miölken lembnas mäst öfweralt till Lambens upfostring" (SAOB U471).

58	Djuasa	Offer
59	Goäckärdit	krypa
60	niäxtit	idem
61	goatsat	idem
62	goässedit	idem
63	Bial soitiat	swinga
64	Jädnie biällie	styfmor
65	Atkie biällie	styffar
66	Daktir biällie	styfdotter
67	Dalvie gaino	winterwäg
68	Uttjap viaspsa	Sphex[39]
69	vittia jasta	en hopbunden knippa af träd tågor
70	vischs bieviäh lybiek	Papilio
71	Tjäps bieviäh Lybiek	Papilio
72	Skaova	nedra ändan på spjutet där skon sitter
73	Tjaskät	kasta
74	Sleuätt	idem
75	slionistit	idem
76	bielkiet	träta
77	niuaott[40]	flå
78	gillik	käring
79	gårros	bandstump
80	gårrosissnie	bunden
81	thjithiä nastie	7 stjernor
82	Särrovo	Cassiopoea
83	juåksa	Carlevagn
84	Lhåosch	idem
85	gidder habradis	morgonstjerna
86	Eckits habradis	aftonstjerna
87	Raides	3 stjernor
88	vearrolthen thjualtk	Polstjernan
89	Nuorthe nasti	nordstjernan
90	Niåämnal	hare
91	Riepi	räf
92	viäna	win
93	jupmals jakka	Guds fruchtan
94	Reakatti	wara född

[39] Termen *sphex* betecknar idag grävsteklar (NE s.v. steklar), men en sådan betydelse är säkert alltför snäv. Vad Holmberger avsett är oklart.

[40] Ordet är svårläst och tillåter två olika tolkningar. Formen *niuaott* skulle kunna förbindas med saU *njuovvat* 'die Haut abziehen' (WWM s.v.); saS *njuovedh* 'die Haut abziehen, schinden; schlachten' (SLW) = ÅaDB *njoevedh* 'flå; slakta'. Om <u> i stället läses som *-ll-* skulle den kunna hänga samman med saS *njelledh* 'flå' etc. Flera ord som står alldeles i närheten av (77) har tydliga *-u-* resp. *-ll-*, t.ex. (74) *Sleuätt* och (78) *gillik*. Jag tackar Håkan Rydving för viktiga påpekanden.

95	gasi	löpe
96	Oästagari	ostkar
97	Guärov	korf
98	malä goärov	blodkorf
99	graun goarov	grynkorf
100	Doämess	lapp
101	månä doänje	jag lappar
102	Gonadam[41]	sohla
103	altz	ofwanläder
104	Ruajes	bakstycke
105	Boäsk	klack
106	gamok niuannä	nosen på skon
107	viädät gamock	skära sönder skon
108	garåm	sola[42]
109	Biacko gåräst	bektråd
110	Soanna	sena hwarmed Lappen sömmar sina sko
111	viäckär	hammare
112	månä dsabmam viäckerin	jag slår med hammaren
113	miok naik	sämskläder
114	miok naike alti	sämskmakare
115	gamok goroi	skomakare
116	viädajä	skräddare
117	Moäredålk	läst
118	klippti	Klämta[43]
119	viinskaria	skräddaresax
120	Backreut	prässjärn
121	Sucks	prässa
122	Sisse	ärm
123	Mattjoasis	upslag[44]
124	Lhomma	ficka
125	Lhommon Lhuetj	ficklåck
126	Heleme	råckskjört
127	ganstjäm	Bakskjort
128	Båktjo Saime	ryggstycke
129	Ådelsaime	framsömmen

[41] Ovanför *n* i *-on-* är ett *u* infogat. Det är oklart vad Holmberger menat med detta tillägg. Det kan vara en alternativ form, dvs. *Gouadam*, eller utgör kanske ett tillägg som markerar en diftong, *Gounadam*.

[42] Slutet av ordet är oklart skrivet.

[43] SAOB (K1495–1496) anför ingen betydelse som har med skrädderi att göra utan endast 'klämta (om kyrkklocka)' och 'trycka (på lås l. dörrvred o.d.) för att öppna dörr o.d.'.

[44] Med största sannolikhet i betydelsen "uppvikt l. uppstående påsydd del av klädesplagg; slag" (SAOB U667).

130	Lysto	lista[45]
131	gampa	nästa stycket intill det första
132	geätkiät oivi	Luska[46]
133	Njutie dickie	dräpa löss
134	autels Doamos	förkläde
135	Skurtobesi jeabått	halskläde
136	biässiä	fogelnäste
137	noisan	qwinna
138	kjärmöck	slug
139	garbe olma[47]	änkling
140	garbi	änka
141	gats	swensk kar
142	gåudies	lapptrumma
143	Skäi kiäit	grina
144	Snirvät	grina
145	villingät	wrida mun
146	Slimpät	sätta mun på sne
147	Snurpåt	snörpa ihop mun
148	Sniurmät	idem
149	Babiestitie	klappa på mun
150	Suptjetit	wiska
151	Savketit	idem
152	siät haksjo	bryna yxan
153	Tjockoit itjom	borsta sig sjelf
154	Jetz	sjelf
155	Butniät Bössok	wrida wedjor
156	Sasta	en länk af wedjor
157	jearäst	snara på renhornen
158	Snarro	fogelsnara
159	orro Sisnie	blif inne
160	Våt Sise	kom in
161	muärrie	bär
162	Biällien rix	öronringen
163	månå filosjaff	jag filar
164	gamb	kam
165	gaätsät hagan	klifwa öfwer gärdsgården
166	niällien gegag	ruta el fyrhörnig

[45] *list*, *lista* 'kant på vardera av de båda långsidorna på ett stycke kläde, ägg, stad, stadkant' (SAOB L836).

[46] "formen *löska* utvecklad ur *lyska*; formen *luska* beror på anslutning till *lus* […] 'plocka löss av (ngn l. ngns hår l. huvud l. ett plagg o. d.)'" (SAOB L1950).

[47] I 139 och 140 har det initiala *g* genomstrukits. Förmodligen har Holmberger rättat de båda formerna när han läste upp dem för sina sagesmän. Jfr t.ex. saM *àrb-ålmài* 'Witwer' (WWM s.v.) och saS *aarb´ålmaa*(*j*) 'id.' (SLW s.v.).

167	glas	glas
168	jei guatsi	maran kryper
169	oatnäti	räcka sig
170	brunai	gnugga
171	Svein joikom	hökam
172	Sacko	såg
173	jockot Sveinie	kamma hö
174	Smajoa	utborstat hö
175	Druäcki	degtrog
176	volkar bott	drickat gäser
177	hafvandes ålmutsch	hafwande qwinna
178	oakels sie	luderplatss
179	guässiä	Gästa verb: et Subst.
180	attie åulsu hålestala	intet förut
181	gäst	gäst
182	månä uddedo försvarät	jag skall förswara
183	axuen Scrauvies	yxbetsel[48]
184	diutjät	boföra
185	Prästies	Probst
186	Sveinos	dräng[49]
187	guåibme	gesäll
188	Sardnoett	berätta
189	dima	förledit år
190	jackab	iag tror
	jacka	du tror
	Jackao	wi tro
	iackap	jag trodde
191	oålnam	bäfwer
192	maivui	uf
193	gijockmoa	ugla
194	Niakedit	drömma
195	Bissia båssjo	heliga dörren
196	Bissi	tryckpinne
197	Sångedit	trolofwa
198	välkes sångedit	han kommer att trolofwe sig
199	Friät	fria
200	Håletit	idem
201	nieit käitit	idem
202	Sleurattamo	plump

[48] Ordet *yxbetsel* finns inte belagt i SAOBArkiv och saknas också i Rietz dialektlexikon (1867). Möjligen kan man tänka sig att det betecknar någon form av (läder)fodral för yxhuvudet, som skydd och för att fästa yxan vid bältet. Jag tackar Rolf Kjellström som jag fått diskutera ordet med.

[49] ”(ordets hufvudbet[ydelse] under hela den nysv[enska] tiden) manlig (vuxen) tjänare’” (SAOB D2258).

203	Biäppmo alichje	fosterso[n]
204	Biäppmo atkie	fosterfader
205	Biäppmoaädnie	fostermoder
206	Biäppmok	fosterbarn
207	Balka	sommarstig
208	Heven	god
209	Tjuäväståpp	jag offrar
210	tjuvilästit	idem
211	Måålät	måla
212	viåtjän måålät	wäggmålning
213	matta	kunna
214	Biässien butties	olja
215	Biassie	näfwer
216	Roavan biässien butties[50]	rofolja
217	Dårrevie	tjära
218	Darrevan geut jattie	jag blir tjärig om hand[en]
219	Därrevie[51] littje	tjäreby[tta][52]
220	månä damp datnie biäjäl	jag skall sätta tapp i tunnan
221	Stoärä Lhattie	stor by
222	Hierre	Herre
223	rolig	idem
224	krukan Lhothj	kruklåck
225	Thialos skurt	randigt kläde
226	Skrenock	randig
227	gruepis rissel	groft rissel[53]
228	granna Sålt	grant salt
229	biässes skotk	Tratt[54]
230	moären Skotk	trädtratt
231	Sixt	sikte
232	Siktät	sikta
233	Siala	sila
234	Bleak	Bläck
235	Rauni	rönnträd

[50] Slutet av sista ordet går in i bindningen. I *-ie-* finns ingen prick finns över <i> men <e> är tydligt. Resten av ett finalt *-s* är synlig. Över vokalen *-u-* finns ingen båge, som i den säkert lästa (214) *butties*, men bruket av båge över <u> varierar, t.o.m. på en och samma sida.

[51] Ordet kan möjligen i stället läsas *Dårrevie*.

[52] Sidan är skadad, men läsningen är säker. Bokstaven <y> följs av ett uppåtriktat streck, som kan antyda ett följande <t>. Den enda sammansättningen på *tjäreby-* i SAOB (T1829) är *tjärebytta*.

[53] ”benämning på olika slag av (större o. grövre) såll” (SAOB R2160).

[54] Tydligen en tratt av näver, saS *biessie* 'näver'. Jfr även följande ord.

236	Goivo	skåfwel
237	Baalatt	måcka
238	Supat	sopa
239	Goast	qwast
240	Buddä bir	strö kring
241	niulko bial	hoppa öfwer
242	jårbo moärätt	selsticka
243	breäde	bräde
244	fjallo	bräde
245	Haddis	smältpanna[55]
246	månä leiki	jag smälter
247	Skråua	kippla kalfwar
248	Skråua	Substantivum
249	Skråua Labitie	Kippelsnöre
250	Doappa Skråue lebitj	kippelsnörets tofs
251	Niuännä	udd
252	autjo	Ägg
253	Sviärk	swärd
254	Såltie	salta
255	Äthje	ättika
256	gruäs minjas	ärr
257	Nahram	bolde[56]
258	gogma gaut	böld
259	oatter	wårta
260	Tjäsmok	finnar morb.
261	Blåesa	idem
262	Bånnichiam	swulna V: et S:
263	Buttös	swalna
264	Queio	qwesa
265	Soanna Snärkät	krampe[57]
266	voäxal	spy
267	niuxt	hicka S: et v:
268	åive Säivit	hufwudwärk
269	Sore källmi	Surögd
270	gack	stamma v: et sub
271	gassi	kåda
272	gassenet schettu	jag wart kådig
273	Flarro	flarn
274	goässen barko	Granbark

[55] Ordet, som saknas i SAOB, betecknar väl någon slags panna, i vilken man smälter något, t.ex. bly för bösskulor.

[56] *bolde* 'böld i l. tätt under huden, furunkel, karbunkel' (SAOB B3791).

[57] *kramp* "förr äv[en] *krampe*" (SAOB K2640).

275	Sali lost	pil löf
276	nislo	nesla
277	Eiker lost	Eklöf
278	Supen lost	Aspelöf
279	Londen lost	lönnlöf
280	Humbäle	humble
281	Humbl Batatj	hummelkoppa[58]
282	Humbälen risa	humbel wand[59]
283	Hapsit	lukta
284	Haps	lukt
285	joädäk grasi	flugblomster
286	Bissam panno	stekpanna
287	Fliäsken Ruäksi	fläskskinka
288	Snorka	galt, swin
289	gosen milkie grasi	Ballota nigra
290	Buälne	Blek
291	guupper	swamp
292	Staloen gupper	Chlathnis
293	Akte laik	ett steg
294	mihlo	mil
295	gloksätt	käpp där man går med
296	stavott	stafwa
297	Bokstaf	idem
298	Susdinåls	innanuti
299	Tjålieä	små tarmar
300	Tjoive	wåmb
301	Tjäx	mångfållen[60]
302	marrse gatnies joll	ändetarm
303	skallen	skallra[61]
304	Lättje	pisk
305	Kluckär	hjul
306	råck	idem
307	tjärra	kärra
308	Otjä Auäcki	ökstock
309	Guälle	fisk
310	goäskoa	Abbore
311	Siävätt	mört
312	Hauk	gädda

[58] *hummelkoppa* 'var särskild av de små fruktställningar ("kottar") som utgöra humlens utblommade honblomställningar' (SAOB H1383).

[59] *humle-* eller *hummelvann* är ett äldre, numera obrukat ord för humlereva (SAOB H1386).

[60] *Mångfålla*, förr även *mångfåll*, best. form *-en* 'bladmage' (SAOB M1867).

[61] SAOB anför under *skallra* bl.a. sammansättningen *horsaskallra*, som kan förklara att ordet kommer i samband med de följande.

313	Nårse	nårs
314	Strepmä	strömming
315	Brax	Braxen
316	Lax	idem
317	Sålda	sill
318	dåråk	soldat
319	raffmåg	ryttare
320	Båståck	Båtsman
321	Airoa	åra
322	månä – sockup[62]	Jag ror
323	mietät	meta
324	guälopp	fiska
325	mast	idem
326	Segelle	segel
327	Bänkäl vel Bynkäl	puls[63]
328	Nuoätä	nät
329	viärmä	not
330	Skoänja	ryssja
331	Rauvi	sarf
332	goadamän[64]	leka; om fisk
333	Harre	harr
334	goärn	qwarn
335	mählemån	mala
336	Hålk	qwarnskruf
337	oässemän	koka
338	Bissäm	steka
339	Bissäm bjärk	stek
340	golokup[65]	törstig et törsta
341	teknä	tekn
342	guäxäk	norrsken
343	Dåro	Krig et Kriga
344	månä Plog juaim	jag körer plogen
345	Lhassä	Lass
346	Suepo	spirorne i dyngrepen
347	Tjogojoä	dyng-grep
348	Sjuffål	skyffel
349	manä Sjuffälä	jag skyflar

[62] Det tankstreck som skiljer det samiska ordet och betydelseangivelsen åt har här av misstag dubblerats: det är ett tankstreck även mellan *månä* och *sockup*.

[63] *Puls* 'stång varmed man vid fiske plaskar i vattnet för att skrämma fisken mot not l. nät' (SAOB P2371). Lat *vel* 'eller'.

[64] Över *-a-* i första stavelsen finns ett par streck som möjligen kan tas som en rättelse, kanske som en strykning av *-a-*. Första stavelsens vokal i verbet 'leka (om fisk)' var ursprungligen kort (jfr YS:439).

[65] Andra *-o-* har tillfogats efteråt och skrivits över ett *-k-*.

350	Åcker kåcket	hacka åkren
351	Åckergloboa	wält
352	jullärt bial	wälta öfwer
353	åker rand	fora
354	Härfvo	harf, wa
355	Truske glakk	slaga
356	Druskat	tröska
357	Ruck	råg
358	Kårne	Korn
359	tjasken sliävo	kastskofwel
360	Åker gjöadit	göda åkren
361	sajjet	så
362	joapått	skära
363	baalat tjånk	skåta[66] ihop
364	gi ästiep	hwem är det
365	fryskgått	förfriska
366	månä eblie åtjam	jag har eij fått
367	fråskedass	förfriskning
368	gas	gås
369	gasen jok	gåsunge
370	Höna	hane[67]
371	tupp	idem d.
372	Sattio	sand
373	multie	mull
374	järgiamais	stenrösja[68]
375	geöje	sporro[69]
376	Spik	sporre
377	Sappmät	sporrhugga
378	Låkst	stupa
379	voätslås	ikull
380	jeakstitt	spjerna
381	trollkera vuai	trollsmör[70]
382	gulick	knif
383	nibi	liten knif
384	nådd	skaft
385	mart	mård

[66] Sidoform av *skotta* i bruk mellan c. 1645 och 1872 (SAOB S4706).

[67] Betydelseangivelsen är obegriplig, eftersom sv *hane* betecknar en tupp och *höna* en hona (SAOB H410 resp. H2352). Holmbergers "d." i (371) visar att även han själv varit osäker på de båda ordens betydelser.

[68] *stenrössja* = *stenröse* (SAOB S11476).

[69] Sista vokalen är svårläst.

[70] Förmodligen avses här *trollsmör* i betydelsen "smörliknande gult l. vitt plasmodium hos vissa arter av slemsvampar (vilket enl. folktron ansågs vara exkrementer av trollharen)" (SAOB T2627).

386	ax	yx
387	axnådd	yx Skaft
388	garben	Ljung
389	Hings	lingon
390	marten sparra	mårdspeta[71]
391	äro	ickore
392	vadas duäckie	wadmal
393	gälldie	tunder
394	geassat geassiet[72]	töm
395	gat	katt
396	jautkis	katta
397	jedime	lo
398	Drul	warg
399	jelich	belning
400	gamos	idem
401	gueper	Klo
402	Siacko	klöf
403	mingelis	hona
404	Uries	han
405	rueckense[73]	lår
406	juälitj	fot
407	Niuått	flå
408	varredit	springa
409	busätt	blåsa
410	fjådoistit	äta
411	biest[74]	frukost
412	gask bieviäh fiadoa	middags måltid
413	Äkjät fiadoa	nattward[75]
414	oädatt	ligga
415	gåroäditt	kläda på sig
416	nuåroditt	kläda af sig
417	oädatt	sofwa d:
418	roafva	rofwa
419	Buälätt	brinna
420	Buttnet	spinna
421	toaka	twaga

[71] ”Skinnet [av en mård] torkades på en klyka med hudsidan ut, och när ena sidan torkat vände man på skinnet eller sträckte det och torkade det på en spita.” (Kjellström 2013:93). Jfr SAOB S9533–9534, S9841.

[72] Vid granskningen har Holmberger korrigerat och strukit över det ursprungliga *gäetsa*, jfr figur 1.

[73] Första bokstaven korrigerad till *r-*.

[74] Ett ord är överstruket före *biest*.

[75] Här i icke religiös betydelse; ’dagens sista måltid, aftonmåltid’ (SAOB N194).

422	basätt	twätta sig
423	färnbock[76]	idem
424	hålet	tala
425	jelliopo[77]	skrika
426	lackät	läsa
427	raschiott	rägna
428	juättjet	snöga
429	niatch	töa
430	sise guälått	titta in
431	Liäntsi	ländsman
432	jårvi Stoäre[78]	idem landshöfding
433	Saemi	Lapp
434	Samiland	Lappland
435	Tjaieno	wäg
436	jock	Å
437	jocksnirk	liten bäck
438	jäano	Älv
439	jauri	sjö
440	Roöveti	järn
441	sleio	slef
442	Bust	sked
443	Luåpp	finne
444	Luåppland	finnland
445	Suttje	hjerta
446	mixi	lefwer
447	gåppa	lunga
448	gost	hosta
449	månä gosto	jag hostar
450	månä goista	Jag höser[79]
451	jerriee	Psalmbok
452	karmo	pärma[80]
453	nittje	bröst
454	juråpp fjällo	tallrik
455	Ruäjes atna aimå	mödom

[76] *Färnbock* 'röd bresilja; äv[en] om g[eno]m färgning med röd bresilja erhållen färgkvalitet' (SAOB F2179).

[77] Holmberger har strukit över det ord *guäx* som han först antecknat. Det infogade ordet är svårläst.

[78] Ordet för landshövding är tillfogat omedelbart till vänster om mittspalten. Det är uppenbart att Holmberger fått det i samband med att han gått igenom ordlistan med sina informanter. Läsningen av ordet som *Stoäre* är osäker, eftersom första bokstaven går samman med *-d-* i *landshöfding* på raden under, jfr figur 1.

[79] Väl den dialektala sidoformen till *öser.*

[80] 'pärm' (SAOB P3103).

456	Ruäjes barnie	swendom
457	Elitch	Lena
458	Låts	Lotta
459	Dros	spruta
460	Svårgult	morgonward
461	Boåttsott	naken
462	fadno	gräs som ätes
463	juällä sjattom	redan mogen
464	plutät	pruta
465	goldo	lyss
466	milkie fattia	hoplupna mjölken i påsen
[I marginalen]	Buätjis	penis virilis
467	jyttsost	hänga
468	jupsät	nypa
469	Dsadmie	spika fast
470	järgia	gräs som ätes med blå blommor
471	Latio gallies	mågens far[81]
472	Latio gomma	mågens mor[82]
473	Börrä ta	ät det här
474	Snipkät	lykta – säges om korgar
475	goikiät	sko om wintren
476	Notk	Lappsko
477	gaolok	kararnes wintersko af renstjernor
478	Barkok	sko om sommaren
479	Siombäck	sko af hastbelningar[83]
480	biaddie grappock	hanskar hwarmed kararne draga tågen
481	gamats	winter hanskar
482	djaivo[84]	ostkar
483	Fros	fräsa som en katt
484	girmosie	orm
485	Dräg helvits	drag åt helfwite
486	halfhanskar	idem
487	Sarroa båassa	ren pungsten
488	Bonge	Scrotum
489	Såppi	penis rangif.
490	Slorrowa	månadsräkning[85]

[81] Rättat från *mor* vid Holmbergers granskning.

[82] Rättat från *far* vid Holmbergers granskning.

[83] Båge saknas över *-a-*, men det handlar tveklöst om bellingar från häst. Till formen jfr SAOB *benling* (B1177) och till betydelsen se avsnitt 5.2.3.2.

[84] Ordet har förtydligats i efterhand i en anteckning efter betydelsen. I ingetdera fallet är ordet lättläst.

[85] Betydelsen 'menstruation' är numera död (SAOB M1827).

491	Usnia garovoa	månadsrening
492	aäloa	hela renhopen
493	Done boots aimon	idem
494	gettien deao Bootst	idem
495	Luätenie et Låddenie	smälla
496	Oaloa	gnälla
497	otj Lausäts	Dank
498	gårust jålie	weke
499	dsakkänge	rebba
500	jåroo	ropa
501	ruåpto lissen	han ropar tillbaka
502	Tjuäje	smäll
503	Askal vease	han lefwer än
504	giäskät	filebunk
505	Hottagott däro	hunden skäller
506	reikie	glugg
507	fyrrä	ruska
508	blädåksit	blänga
509	Drampksit	blicka med ögonen
510	arnos	örn
511	Soala däre	hut racka
512	Jeäppi	mästare[86]
513	Bårfätjopp	wintermössa
514	jirgiä guellie	stenbit
515	Juaotj	sik
516	gåtti	willko
[infogat i marginalen]	Herran Boatfålo	Pest
517	Reaoto	willren
518	giätkie	wilfras
519	Smau guällie	små fisk
520	vas olks	hut ut
521	Skal	idem
522	biässies Skappo	näfwerask
523	Pott mo goik	Kom till mig
524	gait olks	gack ut
525	månä oalka	jag skall gå
526	Bännatsch	Mårten
527	måss	Måns

[86] Jfr saS Vilh, Snåsa, Skalstugan *tjieppie* 'geschickt'. I LW (:546) finns också betydelsen 'Meister' belagd men endast i väsentligt nordligare delar av det samiska språkområdet (jfr t.ex. saL *tjiehppē* 'flink, duktig, skicklig' men saL J *muorra-tjiehppē* 'snickarmästare' (HG s.v.)).

528	Säkka	Sigrid
529	Bats	Jonas
530	Mojen	Mårten
531	Pöter	Peter
532	ant	Anders
533	gärnä	Caisa
534	Oalla	Olle
535	Batjist	Mathias
536	Jonte	Jonas
537	Christen	Kerstin
538	gaskiät	snöpa
539	Riks et Riakka[87]	mässingsring
540	årbiäs gas forsan[88] argiäs gas	willgås
541	Njulko	håppa
542	järmia	hjarne
543	vuåpt	hår
544	guckies vuåpt	långt hår
545	beas tjålmådax uåpt	krusat hår
546	gravies	grå hår
547	gaulok[89]	panna
548	Strytnian	skrynka i pannan
549	Harmia	ögonbryn
550	ålåm dakt	tinningar
551	biällie	öron
552	källemio[90]	ögon
553	källemie biälle	enögd
554	Skialdock	windögd
555	Loasä	ögnelok
556	gobaiak loasa	bägge ögonlåkn
557	vist	renmossa
558	Bootsa boåtsoår d:	ren renar
559	skautia bardi	den som får skägg[91]
560	gork	matstrupe
561	Tjoä	swalg
562	niuktjåm	tunga

[87] Sista ordet är svårläst på grund av att en bokstav från raden över går in i det. Det skulle även kunna läsas som *Diakka*, men *Riakka* ger bättre mening ur samisk synvinkel. Dessutom börjar första ordet på ett klart *R-*.

[88] Lat *forsan* 'kanske, möjligen' (LSO s.v.).

[89] Sista bokstaven är korrigerad, sannolikt till *-k*.

[90] Sista bokstaven kan vara ett slarvigt skrivet *-e*, vilket skulle stämma med följande ord. Ordet ingår i den spalt där 78 ord trängts in (se 3.1).

[91] Bokstaven *s-* i sista ordet är mycket svagt skriven.

563	Banie	tänder
564	Banåttje	tandkött
565	Bangsamo	läpp
566	gaibi[92]	haka
567	Skautja	skägg
568	Skautjan olma	skäggig
569	Tjoross	nacke
570	niuännä	näsa
571	niuännirak	näsbora[93]
572	källmia gack	ögonsten
573	dasko	taska
574	årdia	ansichte
575	niärrjåck	kinnben och N
576	dåbak	Tobak
577	Suaoa	idem et rök
578	gaipi	kinnboge
579	Bråtfällug[94]	fallande sjuk
580	månä ätnap bråtfällug	iak N[95]
581	skiälbo[96]	skälfwa
582	fjäldek jeiäno	fjärdings wäg
583	spettål	spetellska V: et S:
584	Herran Boatsålo[97]	Pest
585	Tjohres	gnet[98]
586	oroktu boajätt[99]	flyga
587	mesle	mässling
588	stoäre – nåmm[100]	Kopper
589	skakel	idem
590	Kråtjo puat	Gå
591	Klåckare	idem
592	Snuäreit	snarka
593	Herranheim	prästegård

[92] Ordet är svårläst. Sista bokstaven går ihop med ett *-g-* i raden ovan och ser ut som ett *-o*. Första bokstaven <i> kan möjligen läsas som ett *-l-*. I så fall är läsningen *galbo*, som dock inte ger någon mening på samiska.

[93] Form för *näsborre* (SAOB N1152).

[94] Jfr *brottfällig* 'epileptisk' (SAOB B4297).

[95] Infogat efter betydelsen 'kinnboge'. Förmodligen ville Holmberger härmed ange betydelsen 'jag har fallandesjuka', dvs. ansluta till betydelseangivelsen i (579).

[96] Korrigerat från tidigare "skiälbest".

[97] Det ursprungligen nedtecknade ordet efter siffran 584 har strukits över och ordet med betydelseangivelse har skrivits in till vänster om spalten.

[98] Infogat efter översättningen: *jeäenap tjohres*, kanske som en missförstådd pluralform; *jeäenap tjohres* torde betyda 'mer löss'.

[99] Orden är svårlästa.

[100] Mellan orden är infogat ett överflödigt tankstreck.

594	Fråua[101]	fru
595	gråtjack	fröken
596	Manseak	mamsell
597	Herran-gomma	prästhustru
598	geange	mycket
599	gåtkebiäsi	myrstack
600	dacktar alitj	dotterson
601	Tjadtnä	wiga ihop
602	törstöerett	förstå[102]
603	gåttsjota	pissa
604	niåalot	slicka
605	Luattnit	spricka
606	Papistet	lappri
607	galben åivi	Kalfhufwud
608	Djuåp	hugga
609	Sonter	sonder[103]
610	gottje böasa	pisswäska[104]
611	jaoå oess	mjöl påssa
612	vaddi	gifwa
613	monje	mig dat.
614	donje	dig dat.
615	Sonje	sig dat.
616	miis	oss dat.
617	geup	grädda
618	Herran krakan	prästkrage
619	stol	idem
620	biank	bänk
621	guälbe	gålf
622	Tak	idem
623	viädtj	wägg
624	Dumbärdätt	timra
625	gåeti	hus
626	viärkått	timra lappkojor
627	Snolksti	stöta
628	Sydå	sida

[101] Första bokstaven skulle lika gärna kunna läsas som *T-*, vilket dock ger en svårförklarad form.

[102] Första bokstaven i det samiska ordet är inte något *f-*. Däremot har Holmberger strukit i sin första översättning och ändrat ”förstöra” till ”förstå”. Möjligen föreligger här någon missuppfattning.

[103] Stället är mycket svårläst och läsningen osäker. Jag har inte lyckats finna något samiskt eller svenskt ord som skulle passa in och ge någon mening.

[104] ’sängvätare; slarvig kvinna’ (SAOB P961).

629	dalan[105]	rätt nu
630	Biälit	Knoge
631	Skautja	murrhår
632	Njuännä	nos
633	guennä	mule
634	förträtelig	idem
635	Manna	barn
636	Loks	öster
637	Lolahs[106]	wäster
638	Norts	norr
639	Tjoktu	fasta verb.
640	späktio	sticka[107]
641	jyrko	Kyrka
642	månä saado	jag flåsar
643	Oarri	berg
644	oarrilupp	bergachtig
645	Kats	supa
646	giamps	flitig
647	Stoäri giamps	alt för flitig
648	Warki	fort
649	duällkät	göra
650	gucki	länge
651	Jett olma	hög kar
652	geakiesjugre[108]	farbror
653	jeäitsåviedre[109]	farbror
654	Jöönnå	yngre morbror
655	Stoäre jöönå	äldre morbroder
656	Soäre [sic] dseadtsa	yngre faster
657	jårå såpposeasa[110]	äldre faster
658	Moasa	yngr[e] moster
659	goski	äldre moster
660	aja	farfar
661	akka	farmor
662	jämekutsch	död adj.
663	Rauk	spöke

[105] Den ursprungliga formen *dalalkäk* har korrigerats. Ordslutet *-lkäk* ser ut att ha strukits och ersatts med *-n*.

[106] Det ursprungliga ordet, *jeuoahs* [?], har strukits över.

[107] Till vänster om spalten har mitt för (640) infogats ”och N”. Förmodligen menar Holmberger att formen även är nomen.

[108] Bokstaven efter *gea-* är korrigerad och mycket svårläst.

[109] Ordets centrum, *-såv-* (?), är korrigerad och mycket svårläst.

[110] Korrigerat från *gårå* till *jårå*. Första bokstaven i andra ordet svårläst.

664	jämekutsch dasnie voats	den döde går igen
665	svepet	swepa
666	gaost	gäspa
667	gaepi	gapa
668	vuäjätt	simma
669	Snoålk	snor
670	Snösät	snyta Snoälkenne[111]
671	Snosätt Snoälk	snyt dig
672	Snåckstip[112]	snafwa
673	Lounkett	halta
674	Nialkätt	snafwa
675	Beaost	swett
676	månä – beaost[113]	jag swettas d.
677	Biåpp	pipa
678	Pipelåive[114]	piphufwed
679	Pipen kluns	pipholk
680	Laire	ler
681	månä Lairäm	jag ar [sic] lerug
682	Tjålkätt	spåtta
683	Tjålk	spott
684	röuse	djufwer
685	nittje	spena
686	Svens olma	swensk karl
687	Städåk	student
688	Studera	idem
689	Predikostol	idem
690	Trappa	idem
691	altare	idem
692	jyrkon buärd[115]	disk
693	Skoppmack	Kappa
694	Flask	flaska
695	fuärkätt	skratta

[111] Ordet står isolerat efter översättningen, men det torde hänga samman med (669) *Snoålk*, möjligen en essivform?

[112] Slutet av ordet, *-tip*, är genomstruket

[113] Strecket mellan de samiska orden är felplacerat. Mellan den samiska frasen och dess svenska översättning finns inget streck.

[114] Bokstaven före *-åive* är svårläst: den kan vara ändrad till ett *-t-* eller också kan ett *-n-* ha infogats. Det sistnämnda skulle passa i sammanhanget – en genitivform, jfr följande ord (679) – men läsningen är inte säker.

[115] Ovanför raden är infogat ett *iupmal* dvs. 'gud'. Ordet *disk* betyder här 'altarring' (SAOB D1542).

696	Dillpä	frågsamt[116]
697	oåsts	förste
698	muppie	andra
699	golmat	tredje
700	niälliat	4*r*de
701	Nappie	mjölkskål med handtag
702	vatsie tjatsat	gack efter watn
703	oarre uålgen deat	spring efter öl
704	åtjå gitjät nai[117]	wi få ock tacka
705	Loäd bonk	hagelpung
706	Hålt	Böss foder[118]
707	Habme	en påse af lomskinn
708	Salti oäss	saltpässe
709	gukse	träskopa
710	Blieck Littie	bläck skopa etjam[119] skopa
711	malar gebmie	stor kettel
712	ottje gäbmatsch	liten kittel
713	tänera gebmie	mellan kittel
714	Kraus moärie	Krusbär
715	Loaos	fri
716	vadsjät autelan	gå fram
717	Snalknåis[120]	rulle
718	gårås Stacken Sievai	idem
719	fällnibi	fällknif
720	Jäki	skytt
721	Lodd	ludder[121]
722	räpsät	räfsa
723	Daikie	deg
724	viorto	wört
725	Miäsk	mäsk

[116] Slutet av ordet är korrigerat och svårläst. Ordet *frågsam* betyder 'frågvis' (SAOB F1638).

[117] Den samiska meningen är korrigerad. Första formen hade skrivits *åtjåt*, men sista bokstaven har strukits över med tre streck. I det ursprungliga *gitjätnai* har förbindelsestrecket mellan *-tn-* strukits och ett *n* skrivits in ovanför raden. Sannolikt har Holmberger vid genomgången av uppteckningarna förstått att det rör sig om tre ord.

[118] *Bössfoder* betyder 'bössfodral' men angavs som knappast brukligt av SAOB (B4920; tryckt 1923).

[119] Lat *etiam* 'även' (LSO s.v.).

[120] Korrigerat från ett *Smalknåis*. Även mitten av ordet är – halvhjärtat – korrigerat; eventuellt ska formen läsas *Snallinåis*.

[121] SAOB har två ord *ludder*, dels i betydelsen 'trasa m.m., antändningsmedel för fyrverkeri' (L1125), dels en sidoform till *luder* belagd mellan 1732 och 1807 med betydelsen 'åtel' (L1127). Här rör det sig säkerligen om den senare betydelsen.

726	oakko	wagga
727	vitera	älfwer
728	Sajo	skogsrå
729	Hagan	gärdsgård
730	Serratsit	skrefwa
731	Bratjasit[122]	idem
732	dobaks Slients	tobaksbuss
733	bissia garta	böss fjäder
734	Kleeta	Krita
735	Sårladit	peta
736	Tjockoldi	Kitla
737	biäjet geadai[123]	lura
738	gams	palt
739	arviedip	gissar jag
740	Sia	bryna
741	Bickiä	sprätta
742	gäitiätiti	slita
743	Harja	Borste
744	gästo	skrin
745	Rumpått	skryta
746	Skräpät itk	skrapa ihop
747	gåtsj boäjäk[124]	pissblåsa
748	djäkdit[125] tjåktiti	gömma sig
749	Rusks	bruna
750	iåiviän gårä	hufwudskål
751	Järtått	twinna
752	gaolos	snörehål
753	gaolos garts	skorem
754	gaskiestiti	bita
755	Låktjo	maska
756	groänes	grön
757	Napie	nafle
758	Saieje	papilla
759	gårott naul	synål
760	Haiked[126]	hisna

[122] Före ordet har en svårläst bokstav infogats – *J* ? – vars funktion i sammanhanget är obegriplig.

[123] Det ursprungligen upptecknade ordet (*Tjäiaj liåggi*) har strukits över och ersatts med detta ord, infogat till höger om översättningen.

[124] Ett nedtecknat *kåtsj* ser ut att ha ändrats till *gåtsj*.

[125] Det ursprungligen nedtecknade *tjäktjti* har strukits över och ersatts av *djäkdit* som infogats till vänster om spalten.

[126] Ordet är svårläst. Över <i> saknas prick. Ordet följs av en plump, som möjligen kan vara en struken bokstav.

761	feloa	fel
762	klappemän	klappa
763	Lot	Lut
764	Lasie	lås
765	Launeditt	spritta
766	uämsi	qwarter
767	Sålla	famn
768	jupmal matack	ogudachtig
769	geässät	draga
770	oedtskei[127] olmai	jägare
771	Tjuäktit	jaga
772	Joäktime	jagt
773	Såfik	bladra[128]
774	röradem in	knoda
775	Napare	nafware
776	Bottånämän	pösa
777	saipo	twål såpa
778	Raks	raka
779	Spiälda	spjäll
780	guättiat	bära
781	Stauro	stör
782	Rödie staggo	jämstor
783	multiä	agnar
784	Duällie	Lakan
785	jaurien radat	sjörå
786	Broane	Bro
787	gippern moärie	hallon
788	Sliätjo	slägga
789	djätta	wigge
790	månä – ballo[129]	frukta
791	Att Boito Hålå[130]	förtala
792	försvårät	förswara
793	månä Luåp	blifwa wåt

[127] Korrigerat från ett först nedtecknat *oedtsaaneinne*. Ordet är svårläst och eventuellt menar Holmberger att även det korrigerade ordet ska sluta på *-ne*, dvs. *oedskeine*.

[128] Slutvokalen *-a* ser ut att vara struken, vilket dock knappast ger någon mening. Här torde det röra sig om substantivet *bladdra* 'bubbla, vattenblåsa' som har en äldre sidoform *bladra* (SAOB B3030).

[129] Strecket som skiljer den samiska formen från betydelsen har här hamnat mellan de båda samiska orden.

[130] Slutvokalen är otydlig och kan möjligen vara *-ä*.

794	Dåberanis vel[131] dåberals grasi	borrar[132]
795	gravies grasi	gråbo
796	gruäppies grasi	halm
797	tjuasks statta	ljusstake
798	groaksti	trycka
799	Stalie	stål
800	uäpmi	mur
801	muremån	mura
802	Dugge	tugga
803	Lärrie järgiä	tegelsten
804	stoäre naulo	stoppnål
805	Dappott	stoppa
806	Rupmar	rymma
807	Råusa kägla	kota
808	gapo[133]	prästkappa
809	Fäingi raickie	fänghol
810	fiänge krot	fängkrut
811	woetk båttana litti	fängpanna
812	Båskie	häl
813	Biällen snirtj	örontipp
814	Sappmami fjällo	klappträd
815	jårkolit	wända om
816	Rakt	Brunst
817	Irt daktie	refben
818	Baro	wåg
819	Battatak	swalla
820	viärmie guedat	binda nät
821	foämän	hägg
822	alemåstj[134] vääckie	spegel
823	Siodast	slingra
824	Svingsäst	idem
825	Sisnitsat[135]	grina
826	kälät	karda verb.
827	kala	karda Sub.
828	gåikom Skortoa	trasor
829	Miäske biäsk	As
830	jualmodit	knyta

[131] Lat *vel* 'eller' (LSO s.v.).

[132] Benämning för 'kardborre' eller 'snärjmåra, snärjgräs'. Båda betydelserna finns hos Linné i formerna *stora borrar* resp. *små borrar* (SAOB B3975).

[133] Initialt *k-* har strukits och korrigerats till *g-*.

[134] Sista vokalen kan möjligen vara ett *-ä-*.

[135] Ordet är korrigerat och svårläst.

831	Snorket	grymta
832	Niäuko	jamma[136]
833	giäkkom[137]	hålcken hwaruti barnet ligger
834	garrå maillotit	barka
835	skautja	mustacher
836	Tjatta	pinne
837	Leap suälän[138]	wara falsk
838	skruf	idem
839	gaski viakiats	hank
840	Leikiät	spilla
841	guäiket drauganall	åka på skidor
842	Röite glimpe	städ
843	Smögde gåeto	smedja
844	Smögdan Uesse[139]	bälg
845	Stampät	stampa
846	Tjuätsetot	stanna
847	Klobboa	Klubba
848	viävn jokats[140]	wäfstol
849	~~Biässic Lhattij~~	~~tråna~~[141]
850	Logär	ljuga
851	Malenbeik	malört
852	Seldie bhålla	damb[142]
853	Dalkoe	mot dig
854	aktina jällemie	sikte
855	ossåik	mask
856	Saune	nuså
857	åute lättom	förladdning
858	Laddät	ladda
859	gaas	laddstock
860	Soadden	ål[143]
861	Fjauting	nyckel
862	ottjo nubbär	nubb

[136] Sidoform till *jama* belagd mellan 1665 och 1835 (SAOB J63).

[137] Korrigerat från tidigare *giäpkom*.

[138] Mellan raderna är infogat *tjogt*. Det är ovisst vart detta tillägg hänför sig.

[139] Ett vågrätt streck finns mellan vart och ett av de tre orden.

[140] Ursprungligen nedtecknat *jokäts* har korrigerats genom att bågen över <ä> strukits.

[141] Läsningen är osäker eftersom hela raden är överstruken.

[142] I äldre tid har *damb* varit en form både av *dam*, *damm* 'fördämning' etc. och *damm* 'ånga, gas etc.' (SAOB D249). Betydelsen här är oklar.

[143] Ordet har flera betydelser än fiskbeteckningen, bl.a. 'mörk rand utefter ryggen på hästar, hundar', 'framspirande brodd' och 'träda'. Ingen av dessa betydelser ansluter till omgivande ord i ordlistan och betydelsen är oklar. Det går inte att räkna ordet som fiskbeteckning.

863	guktie Lhuttie	ett tjog
864	reikie noddo	spole
865	Nabärdämin	Häggbär
866	gukts	ett par
867	valdä Skautjat	raka
868	räldiät forsan	spole
869	Tjåä båldost	halsbränna v:et s.
870	Sieji	rått[144]
871	vorrä	blodrås[145]
872	Klimmät	Klämma v: et s: d
873	juojäk	sjunga
874	sjynkjung	sång
875	varrikutsch	skynda
876	Mila dat	hwad är det
877	gävne Boots	fick du igen renarne
878	Jie	neij
879	gälle Bjällok Skiappoa	huru många kor med skällor
880	Burräts	swedjärn
881	Svidit	sweda
882	Siltj	silke
883	Spåkko	spånor
884	Båntas kit	Bompass buccatus[146]
885	gäpie	gap
886	guemi	gom
887	kånga	näsbore[147]
888	Ålkie biäsga	skulderblad
889	gaina uell	axelhol under arm
890	Tiappåck	hals
891	ålkie jåck	axelskuldra
892	Akkat	ewig
893	Akkavat	ewighet
894	virrdiä tja	timwisare
895	Skelloa	aflösning
896	Timjirgiä	timsten[148]
897	Stoeri ålma	stor kar
898	Herra	präst
899	griägie	idem

[144] Slutet av ordet är korrigerat och mycket svårläst.

[145] 'blodrand' (SAOB B3347).

[146] Sannolikt är detta en latinsk beteckning för något djur, men jag har inte lyckats identiera vilket.

[147] Betydelsen är korrigerad från 'strupe', som strukits över, till 'näsbore'.

[148] 'om solur med urtavla av sten (l. trä l. metall)' (SAOB T1512).

900	Jerröo	Jätte
901	Jätna	idem
	åhlemåtsck[149]	menniska
902	groppi	kropp
903	litemam	dödhlighet
904	Jaemat	dö
905	groppi gockat	kroppens längd
906	garmani	en man
907	goyna[150]	en qwinna
908	voäres goyna	gammal qwi*n*na
909	gambl goyna	idem
910	Batj	Pojke
911	Barnia	idem
912	Nietkietsch	flicka
913	Jävalk[151]	rygg
914	Noaritsch	yngling
915	Jåmpo	Jungfru
916	Jumpack	idem
917	roåk[152] olma	åldrig man
918	Rackie ålma	medålders kar
920	inäken	ingen ting
921	Inägen ålemåtsch	ingen menniska
922	miälk	mjölk
923	viälkät	idem
924	Sjättoa	skapnad
925	Letsa	lem
926	giet	hand
927	giet låpi	handblad[153]
928	light	led
929	åivi	hufwud
930	åiviädjock	hufwudkulle
931	åivie dgiss	hufwudskål
932	Suddji	hjässe
933	Snialitsch	skallig
934	Snialvuälke	skallighet
935	Spuåd[154]	skallig

[149] Det samiska ordet och dess betydelse har infogats utan numrering mellan raderna.

[150] I ordet *goyna* här och på följande rader har Holmberger satt en båge över <y>, något som han gör ganska ofta, bl.a. i (28), (70), (130) och 327). Läsningen är säker.

[151] Första vokalen är svårläst och kan möjligen vara ett <u>.

[152] Ordslutet är korrigerat och synnerligen svårläst. Den initiala bokstaven är ett *r-*, på samma sätt som i (306), där betydelsen gör läsningen otvetydig.

[153] Ordet saknas i SAOB men torde betyda 'handflata'.

[154] Sista bokstaven kan möjligen vara ett *-s*.

936	Rapp	läting[155]
937	Portop	port
938	Ålgies giet	höger hand
939	Gårroåt giet	wänster hand
940	Tjala gubber	Agaricus Muscarius[156]
941	Blietja giet	flata handen
942	guårtäl	spann[157]
943	Leiback	Pepperling[158]
944	Låpi	handlofwe
945	Thiane	fnökswamp
946	Tjårma	knyttnäfwe
947	garingjäl[159]	arm boge[160]
948	Biätsak	Boletus sqvamosus[161]
949	vilks blomster	prästkrage
950	röbs leibak	röd Agaricus[162]
951	gäivom	laf
952	vilks leibak	Agaricus integer[163]
953	leverie[164] Hingse	Blå bärs ris
954	gaisak	ormbunke
955	Jeänam biällie	Lichen aphtosusa[165]
956	Blau blomster	Båtsmansmyssa[166]
957	Jåmoa	rumex Lapathum[167]
958	ruämsi	mossa

[155] Läsningen är osäker, eftersom inget *-i-* går att urskilja. Bokstaven *-g* från raden ovanför går emellertid ner mellan <t> och <n>. Stavning med ett *-t-* i *lätting* förekom mellan 1555 och 1783 (SAOB L1800).

[156] Numera: *amanita muscaria*, dvs. röd flugsvamp (SpecFung).

[157] Det samiska ordets form antyder att betydelsen i detta fall är 'kvarter', ett gammalt längdmått (en fjärdedels aln). Se SAOB S9110 och K3364. Jfr också not 34 ovan.

[158] 'om vissa arter av svampsläktet Lactarius' (SAOB P626), dvs. riskor.

[159] Pricken över <i> sitter till vänster. Det finns andra exempel på detta, även om det är vanligare att den hamnat ett stycke till höger.

[160] Ordet *boge* har tillfogats i efterhand.

[161] Numera: *polyporus squamosus*, dvs. fjällticka (SpecFung).

[162] Det är oklart vilken svamp som åsyftas. Eftersom *agaricus* i andra fall motsvaras av *amanita*, skulle även detta kunna vara en beteckning för röd flugsvamp (jfr not 156).

[163] Numera: *russula integra*, dvs. mandelkremla (SpecFung).

[164] Första bokstaven ser ut som ett versalt <c>, en bokstav som annars aldrig förekommer i de samiska orden.

[165] *Lichen aphthosus* var Linnés namn på torsklav, numera *Peltigera aphthosa* (dyntaxa).

[166] *Båtsmansmössa* och *båtsmanshatt* är gamla benämningar på blåklint (Rydén 2003:46; SAOB B4729–B4731).

[167] Rumex är den latinska benämningen på syror och skräppor (NE s.v.). Lapathum var före Linné beteckningen för en av de båda grupper som då särskiljdes (Lyttkens 1907:1146). Jfr här saL *juopmō* 'fjällängssyra , Rumex acetosa (HG s.v.), nu ängssyra, en art vanlig i hela landet (DVF).

959	Järria	Pimpinella Saxifraga[168]
960	Hagrie	hafre
961	Hirben moarie	jungfru bär[169]
962	Åschschi	equisetum arvense[170]
963	Bastalos	åker
964	Sokoviäckie	Millefolium[171]
965	Uessi	grepe
966	Såptsai	eldtång
967	Bialloa	klåcka[172]
968	gårr	bark
969	Biätsi	tall
970	goäss[173]	gran
971	Soatje	Björk
972	Lieibi	Alder[174]
973	Soårmåj	ring
974	ringse	idem
975	vevio	kädja
976	Baälo[175]	knapp
977	Baäloreikie	knapphål
978	vieiki Boälo	mässingsknapp
979	miss	mässing
980	Rubme	pryl
981	arni	spisel
982	Kurk	kårk
983	Ridgi	kedja[176]
984	gruädki	häkte[177]
985	våko	krok
986	Minjals gruädki	märla

[168] Beteckning för bockrot, backanis, som använts i folkmedicinen (NE s.v.).

[169] *Jungfrubär* betecknar stenhallon (Rubus saxatilis) och åkerbär (Rubus arcticus); SAOB J271.

[170] Betecknar åkerfräken, som använts inom folkmedicinen samt för att färga ylle gult (NE s.v.).

[171] Betecknar röllika, som använts i folkmedicinen (NE s.v.).

[172] Här i betydelsen 'skälla, bjällra' (SAOB K1298), jfr saN *biellu* etc.

[173] Ovanför bokstaven <o> finns ett streck – som ett långt accenttecken – vars funktion är ytterst oklar och väl snarast är ett misstag.

[174] Ursprungligare form av trädbeteckningen *al* (SAOB [A]904), en viktig art i björnceremonierna (se t.ex. Edsman 1994:75 ff.).

[175] I detta och det följande ordet har ett tidigare "bäälo" korrigerats genom att ringen över <å> strukits.

[176] Efter översättningen står ett tecken som påminner om ett versalt <V>. Möjligen kan det stå för "Verb", men det liknar inte riktigt Holmbergers vanliga verbbetecknande *V.*

[177] Betydelsen är oklar. På grund av de omgivande orden skulle man anta att den är 'liten hake av metalltråd', 'spänne' (SAOB H1918), om nu orden hamnat tillsammans genom sin betydelse.

987	voaxa	oxe
988	Rontsio	renoxe
989	Skiappa	renko
990	goossa	swensk ko
991	Biänje, dähr	hund
992	diko	hynda
993	galbi	kalf
994	Biallo	skålla[178]
995	Uärni	horn
996	järvi	renhorn
997	Sinak	culex pipiens[179]
998	guckies niuänni	idem
999	Lådki	låck på en bytta
1000	Asklok daps	idem
1001	Kurbma	Repa Tab[anus] rangifer[inus][180]
1002	Smurri	ysta
1003	Barkoa	käfling[181]
1004	gallåt	kubb
1005	grie[182]	bref d:
1006	Brodos	Brud
1007	Brogum	brudgumme
1008	Bate boski	renbroms
1009	Boärå	Broms, hundöron[183]
1010	Oktjä beatjät	telning
1011	foäder	foder
1012	geärdet	idem
1013	Batsägg	präss
1014	Laffa	loppa
1015	Dicki	lus
1016	goktie	sot
1017	goktiämnnä[184]	sotig
1018	Seibi dakti	rumpa på en menniska
1019	gåttsao	barr
1020	grautse	gröt

[178] Säkerligen skrivfel för *skälla*.

[179] Culex, ett släkte inom insektsfamiljen stickmyggor (NE s.v.).

[180] Här saknas ett vågrätt streck mellan formen och betydelsen och det är oklart vart ordet *Repa* hör. Inte heller läsningen av det ordet är odiskutabel. Att den samiska formen betecknar renstynget är dock alldeles klart (jfr även SAOB R1078).

[181] 'kortare, cylindriskt trästycke; rundt vedträ; liten stock l. kubb, kort o. grov stav l. pinne, trind påk; kavle' (SAOB K3772). Kanske handlar det här om en klabb som rörelsehinder för hundar (jfr Kjellström 2000:83).

[182] Ordet är troligen felskrivet för *girie*: det står *grie*, men en prick är insatt ovanför *g*-.

[183] Betydelsen är oklar.

[184] Bokstaven *-m-* har infogats ovan raden.

1021	grautsanna	grötig
1022	Bieligi	tumme
1023	Djutsek	index
1024	gask Soårm	mellanfingret
1025	Jetjäm ednie	ring fingret
1026	Jetjäm	lillfingret
1027	Bootsen Soänne	ren sena
1028	gårest	tråd
1029	guckies guäli	orm
1030	Jälinga	stubbe
1031	Sieknats	skabb
1032	Saieri	sår fors: adj:
1033	Ert	ärt
1034	ErtSkålma	skida
1035	Ertrise	idem refwa
1036	Sturken Siebi	hästrumpa
1037	tagel	idem
1038	Sturek	häst
1039	Stoäre Hirki	idem
1040	Dåmpå	idem
1041	Sioms	idem
1042	Drumpi	idem
1043	graesi	gräs
1044	joåja	fjol
1045	Streänge	sträng
1046	stråka	idem
1047	stall	idem
1048	tjopp	myssa
1049	garmano tjopp	karmyssa
1050	Dusnie	där
1051	Dasnie	här
1052	Diät	hit
1053	Docko	dit
1054	dästie	af honom
1055	mostie	af mig
1056	Dostie	af dig
1057	diäst	af er
1058	Sostie	af sig
1059	glakka	Käpp
1060	Sobbie	idem
1061	gåroett	sy
1062	jednats	skifwa
1063	nådda[185]	nysta verb

[185] Sista bokstaven är korrigerad och kan vara ett *-o*.

1064	Nåddersjo	nysta Sub.[186]
1065	gullie	Guld
1066	Bidnok	pängar
1067	Kuoppar	koppar
1068	Rånsjo	runstycke
1069	golmoronio[187]	en 3 örslant
1070	Goter ronjo	6 örslant
1071	gote daler	6 *daler kopparmynt*
1072	gote dal tsoltso	6 *daler* plåt
1073	Darroej	tyre[188]
1074	Darroej Roets	tyrrot
1075	gote mark tsoltso	6 marks plåt
1076	Reiådho	penis eqvinus
1077	Tjaora	Utter
1078	Riäks	snöripa
1079	Dittnie jårvi	tännhorn
1080	Jiäsäm moär fiallo	idem
1081	Raikie fjallo	idem
1082	Sardnoe gonata	hälsa mycket flitigt
1083	vuäbbärs	3årig ren han[189]
1084	Hangåck	Ingrid
1085	Gaske	renoxen i första året efter utskärningen
1086	Gassel	idem
1087	Rotnesch	3 års gammal hona
1088	Miesie	renkalf
1089	Tjärmack	ett års gammal kalf
1090	Urrak	2 års gammal han
1091	Suck kinnjesen råks[190]	sju stjernor
1092	Saroa	en oxe som eij är utskuren
1093	Rotnoe Schiappa	4 års ko
1094	Gottoder	4 års oxe
1095	Gåsak	5 års oxe åt wåren
1096	Giackä	5 års renko
1097	Makaks	6 års oxe – Honan har efter 5te året eij något namn
1098	Namma lappie	7 års gammal oxe – Härefter kallas de *Ronsio* eller *Härikie*

[186] Skriften går ända ut i kanten av sidan, vilket förklarar den ovanliga förkortningen av ”Substantiv”.

[187] I detta och följande ord har ett *-s-* strukits över i de först nedtecknade formerna *ronsio* resp. *ronsjo*.

[188] *Tyre*, *tyrrot*, sidoformer till *töre* resp. *törrot* med betydelserna 'kådrik barrved' resp. 'kådrik rot av barrträd' (SAOB T3728–T3729).

[189] Formen *han* användes tidigare i betydelsen 'hanne, handjur' (SAOB H248).

[190] Vokaltecknet är otydligt och ordet kan också läsas *räks*.

1099	vuäjem Ronsjo	dragoxe
1100	Raidels Ronsjo	Foroxe
1101	Svaileak	en ko som aldrig drar[191]
1102	Mittsåmmar vakko	midsommar weckan
1103	Urraka vacko	när renarne skafwa skinnet af hornen
1104	trettondag bieiviäh	trettondedagen
1105	Sukts	Björnspråk
1106	voängäl	2 års renko
1107	Gasktjädikkie	[192]
1108	Geaktiet	sparka
1109	buttiät	mjölka
1110	mo gambl aikie	mina förfäder
1111	månä jokt dabåtslt vuki	jag gick derifran i går
1112	månä goäto	jag fryser
1113	groäkom hiädast	grafwa i sand heden
1114	Småckät	smaka
1115	Häppsit	Luckta
1116	niolk Hapsa	god lukt
1117	Oeto laipi	wetebröd
1118	axie	ax
1119	jörrup	rund
1120	Dakbått	täppa igen
1121	Bader ox	ur dörren
1122	Hillburda	giftwuxen
1123	Almostie	tiggare
1124	almust	tigga
1125	rykuk	rik
1126	fåttug	fattig
1127	gidnial	tårar
1128	Dakts	härsken
1129	Borro jakka	storätare
1130	Mjok	wig
1131	woälgiss	druken
1132	Borretj	storätare
1133	Laikies	wara lat
1134	Laikies voot	Lätja
1135	vadsiät gåeta eckat sjädda	gå hem det blir qwäller
1136	golme dal tsoltso	3 d*alers* plåt

[191] Verbet *draga* kunde tidigare betyda bl.a. 'vara dräktig' (SAOB D2036) och här är det säkert fråga om den betydelsen.

[192] Översättning saknas.

1137	akt vilkokoks[193]	1 styfwer
1138	Supts	wälling
1139	Suptsanna	full med wälling
1140	Läigie vips	ullhärfwa
1141	gåråst vipsch	linhärfwa
1142	Dobakdapom	karfwa Tobak
1143	Njuktjäm	Kläck kläpp
1144	Dömätt	döma
1145	Buaris indgähl	god ängel
1146	Pähas indgel	ond ängel
1147	Fuänå indgel	idem
1148	vitnak	witne
1149	Tjoappi	Bödel
1150	goattom	kalfwa
1151	vilks laieri	kalk
1158[194]	Soäppo	groda
1159	Saditj	wäsen
1160	Hurro	orre
1161	Snatto	orrhöna
1162	Tjoktia	tjäder
1163	gåpp bätsl	tjäderhöna
1164	Bruducken männal	hjärphona
1165	Joaja	kuttra
1166	Blåkjät	slå klink[195]
1167	Boos	rasa[n]de[196] fyr[197]
1168	Svedalock	lacerta[198]
1169	Dydiäl	idem
1170	Skiärri	skata
1171	Jama	stryka på
1172	månä leap guäp	jag är moglig[199]
1173	Giup	mögel
1174	Baitje	gremma
1175	Baitje Labitj	gremskaft
1176	Biesl	Betsel

[193] Sista bokstaven *-s* kan möjligen vara en plump.

[194] Nummer (1152) – (1157) saknas, se ovan 3.1.

[195] 'klinkertegel, klinker' (SAOB K1235), jfr även *slå tegel* (SAOB S7002).

[196] Bokstaven *-n-* är nätt och jämt synlig.

[197] *Fyr* 'pojke, karl; ofta med ett adj. som angiver att personen i fråga är ung l. rask l. flink l. livlig l. glad l. munter l. lustig o. d.' (SAOB F1901).

[198] Lat *Lacerta* betyder 'ödla' och används idag som vetenskapligt namn på släktet halsbandsödlor (NE s.v.).

[199] Ingen båge finns över <o>, men betydelsen ska säkert vara 'möglig' på grund av följande ords betydelse och form.

1177	Baikot Stuarok	betsla
1178	Damo[200]	åt mig
1179	Foarra	hora
1180	Foarast Verb:	hora d
1181	fårä lambo åttjäm	fåret har lambat
1182	Bruus	gumse[201]
1183	Goms	idem
1184	Åttjam manna	få barn
1185	Boättjät manna	wäna af
1186	Djuptsch manna	idem
1187	Diappoa sott	lungsot
1188	Duppam[202]	skära af naglar
1189	Båckät	Baka
1190	visch sott	gulsot
1191	Niåpsch	rödsott[203]
1192	Tjasks	rensele
1193	Sögom	vrist
1194	Däten gaten	tunne Kanna
1195	Smau	små
1196	Gottom	Liktorn
1197	Juälickie geuäudo	fotsola
1198	Diapper	läkedom
1199	Duoåie	doctor
1200	Boälå jällemi	knäskål
1201	Boälå kriäkom	knäwek
1202	Gittjät	fråga
1203	golme järdoat	trefaldighet
1204	Siått kått Läusi	stöpa ljus
1205	Tjyrneglakka	tjärnestaf
1206	Tjärnholk	Tjärna
1207	Tjärnlit	Idem
1208	Tjyrnått	Tjiärna
1209	Dorpoätt	Tjärna
1210	Bårrewiäh	talg
1211	Snojåpall	låge[204]
1212	vetnoschi[205]	witna
1213	Bjuksjätt	bekänna

[200] Ordet täcks till en del av en svag plump; det ska möjligen läsas *Dasno*.

[201] *Bruse* 'gumse' (Rietz s.v.).

[202] Slutet av ordet är svårläst på grund av nedgående stapel från <s> i raden över. Möjligen ska det läsas *Duppom*.

[203] Ordet *sot* skrevs förr även *sott* (SAOB S8972).

[204] Sidoform till *låga* (SAOB L1386).

[205] En bokstav är svårläst och ordet kan också läsas *vebnoschi*.

1214	gjicktiät	idem
1215	Jupmalan veljo	guds wilje
1216	Dalkoätt Läuse	stopa ljus
1217	jellmie Backstit	ögonsjuka
1218	Guaks	nötskrika
1219	akt nuttå	en nöt
1220	Hasselbusk	idem
1221	Tallek	Tallrik
1222	monje lääni	låna mig
1223	Duali	se här
1224	dosto	taga emot
1225	vättje	gifwa
1226	alemask	himmelsk
1227	jomkalk	fästet
1228	Bieivial[206]	sol
1229	Bieiviäh Labitj	solstråle
1230	alemi	himmel
1231	Ask	måne
1232	Ballove	måln
1233	moett	sno[207]
1234	Loppme	idem
1235	jeange	is
1236	goikom jeange	droppis[208]
1237	Biärdat	rimfrost
1238	Tjuänniat	hagel
1239	Bieiviäh Back	solhetta
1240	Back	warma[209]
1241	åttj åsk	nymåne
1242	Diäv åsk	fullmåne
1243	mierrå fulse gogattim	märren har folat
1244	Sahlu	sal
1245	Pärskär	ängsnärpa[210]
1246	Pansöappe	idem
1247	Sätkie helen	bar[n]morska
1248	Ludnestia	återlösare
1249	Herran niäkadom bieiviäh[211]	Christi födelse dag

[206] Det finala *-l* är obegripligt, men läsningen är otvetydig.

[207] Ordet betyder, liksom följande ord, tveklöst 'snö'. Ingen båge finns dock över <o>.

[208] Ordet betyder 'istapp' (SAOB D2188).

[209] Säkerligen dialektform för *värme* (Rietz s.v. *varm*).

[210] Ordet betecknar kornknarren (Crex crex) (L. Nilsson 2005:63).

[211] Holmbergers form är en uppenbar felskrivning för *riäkadom* (jfr saS *reakadidh*, saU M *riägàdit* osv.). Holmberger skriver ett tydligt *ni-*, samma tecken som i t.ex. (453) och (685), troligen påverkad av det finala *-n* i föregående ord *Herran*.

1250	oui moess	kärna på träd
1251	Dat i lednie aktok äro	han har ingen ära
1252	etrått	ära verb.
	domi	domare incert.[212]
1253	Buärkie stuälo	Predikstol
1254	Såckolapitj	strumpeband
1255	Faanå	fan
1256	Birgel	Satan
1257	Gils	bänne[213]
1258	Sit	wedjeren i bännet
1259	Svärko	boge
1260	Dåll	eld
1261	tiadle	glöd
1262	Mais	en hop
1263	Biärgo ås moarä	metspöd[214]
1264	Moärä	tred
1265	Gaiep	hat tar[215]
1266	Slarrov	näsduk
1267	Snuckedos	snusdosa
1268	gorost vetje	hopbundna tågor
1269	Ditnia fiet	tenfat
1270	skjort	skjorta
1271	Ditniå busto	tensked
1272	Silop	silfwer
1273	våuko	fäll
1274	Bliecklitt	bläckhorn
1275	Teaka	stake
1276	gorge	Korg
1277	garre	skål
1278	hode	läder
1279	Straikie[216] juåpått	skifwa
1280	såcko	strumpa
1281	Trollkera	trollkärng
1282	Bilt	bälte
1283	Spacko	led

[212] Ordet har infogats mellan de numrerade raderna. Lat *incerte* betyder 'osäkert' (LSO s.v.).

[213] Ordet har flera betydelser, bl.a. 'korg' och 'ett slags hylla, upphängd under taket i stugan l. visthuset o. använd att därpå förvara bröd, kött l. dyl.' (SAOB B4782–B4783). Detta ord, liksom det följande, ser alltså ut att anknyta till korgslöjden som sockenlapparna var kända för (jfr Svanberg 1999:89 f.).

[214] *spöd* är en äldre sidoform till *spö* (SAOB S10610).

[215] Stället är inte svårläst, men betydelsen är helt dunkel.

[216] Kan möjligen också läsas *Streikie*.

1284	fatti	posse
1285	Duelie	renshud
1286	metvåckene	metkrok
1287	Uettjat	skuta[217]
1288	Skap[218] [plump]	ask
1289	Slårrof, linje	lärft
1290	voetz	krut
1291	Buesks	idem
1292	grotjorfoe	kruthorn
1293	Jäddom	märg
1294	Sjållståm	läspa
1295	Buckfstemin	skårra
1296	aigala sappomast	åskslag
1297	aigala reidi	åskedunder
1298	Tjatja baståck	wäder wirfwel
1299	Drefvoa	skarboge[219]
1300	Drauka	skida
1301	Bieck	blåst
1302	Skiäratt viärrod	Klart wäder
1303	bieks viärold	blåswäder
1304	Bialto	Björn
1305	Granjor	idem
1306	Biss	idem
1307	Durie	idem
1308	Altgaska	ljungeld
1309	gräofsvinet	gräfling
1310	Borka	idem
1311	Goldaimo	urwäder
1312	Soavo	rök
1313	Dungsch	lort
1314	oialhätti	glömma
1315	Tjåskam	köld
1316	Baiko	idem
1317	Suälanie	dagg
1318	Läbsie	idem
1319	Bradies raschjo	rängskur
1320	Gårr raschjo	idem
1321	abrie	regn
1322	aigala joks	rägnboge

[217] Här rör det sig troligen om en dialektform av infinitiv *skjuta* (jfr SAOB S4198), jfr saMalå *vüehtjeet* (WWM s.v.), saS *vuotjedh* '1. skyte 2. gå opp (om sol, måne)' (den senare betydelsen sydlig) (ÅaDB), etc.

[218] Efter *-p* är en plump som gör det omöjligt att avgöra om en vokal följer efter.

[219] "(i vissa trakter) snösko, tryga" (SAOB S3545).

1323	atjan joks	idem
1324	Laka[220]	ljungeld
1325	bått	tid d:
1326	Tjäpp	vackert
1327	Jammitjalt	mörker
1328	Drammigjalt	idem
1329	Soaivän	skugge efter folk
1330	Sammäka	träskugge
1331	Åkta	otta
1332	gåksoe raåd[221]	morgonrådn[ad][222]
1333	jirats	morgon[223]
1334	jiratsbått	morgonstund
1335	gaska bieiviäh	middag
1336	Äckiäd	afton
1337	ailes biewiäh	helgedag
1338	Argä bieviäh	sökendag
1339	stoår altar bieviäh	stor högtidsdag
1340	joulä bieviah	juledag
1341	Otjä jaep	ny år
1342	Bias bieiviah	Påsk
1343	jamätja datja	skymning
1344	Diövät datja	idem
1345	juovijatt[224]	ljus
1346	Sajuk	kläde
1347	Skrode	idem
1348	Bieiviäh jägti	solstånd
1349	Bieiviäh aktgåcko	dag jämning
1350	vacko	wecka
1351	Gia	natt
1352	ånimass bieiviäh	kortaste dag
1353	ånaks bieiviäh	idem
1354	Dallevi	winter
1355	Jiäktje	höst
1356	Giesse	sommar
1357	Giede	wår
1358	Låthjä viärrold	lungt väder

[220] Det är svårt att läsa första bokstaven som annat än <L>. Ovanför raden har dock infogats ett *alt*, varför man gärna vill anta att det trots allt rör sig om saS *aaltege* etc. (se vidare Rydving 2013:119).

[221] Slutet av ordet är korrigerat och mycket svårläst. Holmberger har emellertid infogat ett förtydligande *raåd* under raden.

[222] Ordet går ut i sidans kant.

[223] I den ursprungliga översättningen 'morgonstund' har *stund* strukits över.

[224] Bokstaven <u> har infogats och står ovan raden.

1359	akt jaep	1 år
1360	biäll mupp jaep	1/2 år[225]
1361	qvikt jaepe	2 år etc.
1362	Tjachna	Picus major
1363	oarjo	råck
1364	Kapetii	idem
1365	Pensta	pingst
1366	Ailak	söndag
1367	Bissi	idem
1368	Manoedack	måndag
1369	Des Tak	tjsdag
1370	kaskvock	odensdag
1371	Doars Tak	torsdag
1372	Biärnadak	fredag
1373	Lawedak	lördag
1374	Jokt	i går
1375	Dann ben	i dag
1376	manoe	månad
1377	don bieiviäh	öfwer morgon
1378	firten bieiviäh	hwardag
1379	Tjåcset	dagning d:
1380	kaiknaikien	ofta
1381	gåssak	sällan
1382	astoess	sent
1383	vork	snart
1384	Gättie	länge
1385	akt ståndisch	en stund
1386	gällemie viälats	ögonblek
1387	guckies årroi	långwarig
1388	ållema moitålos	mannaminne
1389	i gassak	aldrig
1390	aikie	någon tid
1391	arrevät	gissa
1392	bieiviäh bial sjita	solens upgång
1393	Skåråtsch	skrifpenna
1394	wearålt	werld
1395	Done bir hile wearålt	kring hela wärlden
1396	ailes oegeness	helge ande
1397	fälä	förmörkelse
1398	jamitjä	idem
1399	dsytsakka	entita

[225] Betydelsen är säkert ’1 ½ år’, se t.ex. WWM (s.v. *biellee*) och saS *bielie-mubpie* ’halvannan, en og en halv’ + *jaepie* ’år’ (ÅaDB).

1400	bieiviäh voles tjånga	solens nedergång
1401	Låud	tältwäfwen
1402	miärkå	tökn
1403	Jupmal	Gud
1404	Jeänapp jupmal	flere Gudar
1405	jupmal atj	Gud fader
1406	jupmal alichj	Guds son
1407	Overbieiviäh	Januarius emedan dagarne då ökas
1408	Goao	Februarius, skedjarnsmånad ty då arbeta Lapparne med skiedjarn på skålar skedar slefwar etc.
1409	Nioktj	Mars swanmånad wid denna tiden komma swanorne fram utur sina winterqvarter
1410	Vortjä	Aprilis Kråkmånad emedan wid denna tiden komma Kråkorna fram.
1411	garretsångel	Mai kallas så för det skaren bär
1412	Suepat	Junius uti i denna månaden kalfwa renkoerne hwadan ock[226] månaden har fått sitt namn.
1413	Solgat	idem
1414	rofatt	Julius uti denna månaden släppa renarne håret.
1415	Seigies nauktoe	idem Heter så för den ordsaken skull emedan renarne i denna månad äro magre och smale.
1416	tjisnauctoe	augustus i denna månaden begynna renar[n]e at få hår igen.
1417	Buaidia Gagya Sångel	September renarne begynna blifwa wackra och feta uti denna månaden.
1418	Rakket	october kallas så emedan renoxarne löpa med Koerne uti denna månaden.
1419	galåkkoa	Nowemb[…] i denna månaden slutar sig renarnes löpetid.

[226] Ordet *ock* har infogats ovan raden.

1420	Bässat	December denna månaden är mycket helig hos Lapparne; uti denna månaden spinnes aldrig rensenor eller hwad hälst som spinnas kan; och emedan renhonorne under denna tiden äro drächtige så hänga[227] Lapparne en mässingsring bunden i en messings kedja[228] up i taket af deras koja mitt för dören så at månen kan med sitt sken bestråla mässingsringen: emedan de tro at Månen kan förhjelpa renhonorne till en god barns börd och äfwen bidraga därtill att ingen skada sker dem under den tiden de äro drächtige. Här tyckes mig igenfinna uti denna widskepelsen tydeliga spår af deras FörFäders månedyrkan hwilcken sed warit så allmän eij allenast hos Europeer utan ock hos Asjaner och andra folckslag: wid sin flyttning hafwa de twifwelsutan fördt med sig så wäl denna som många andra sedwanor och efter mitt tycke lärer Lapparnes Åsk wara det samma med de[229] Romares Lucina.
1421	Nasthi	stjärna
1422	Biäli Ståndisch	stund d o S.
1423	akt markie[230]	en mark
1424	Nällie	4
1425	wit	5
1426	Got	6
1427	dgitie	7
1428	garktie	8
1429	Uktie	9
1430	Luttje	10
1431	akt biällij Luttje	11 gukt, golme etc.
1432	gukt luttje	20 sedan säges gukt Luttje akt 21, gukt Luttje gukt 22 och så ända igenom tillägges enheterna på ändan.
1433	golme Lhuttje	30 på samma sätt förfares härmed som med gukt Luttje
1434	nällje Lhuttje	40 lika med de forra
1435	wit Lhuttie	50 et sic in ceteris[231]
1436	Lhuttie Lhuttie	100 et sequitur ordinem ceterorum in præponendis et postponendis unitatibus[232]

[227] Ordet *sätta* har strukits och ersatts med ett *hänga* till vänster om spalten.

[228] *bunden i en messings kedja* har tillfogats ovanför raden och är svårläst.

[229] Ordet *de* är infogat över raden.

[230] Korrigerat från *garkie*.

[231] 'och så i de övriga'

[232] 'och följer de övrigas ordning genom att ställa enheter framför och efter'.

1437	Djuättje	1000 Eodem modo ponentur unitates ac in prioribus[233]
1438	Akt naien	en gång cetera adverbia numeri formantur præpositione unitatum et compositionum[234]
1439	Miäsk	ruten
1440	Back	tufwa
1441	månä rosjaun	jag är tyst
1442	vuäi laipi	smorgås
1443	vålp	kjortel
1444	Harri	piprensare
1445	Myssoäst	missost[235]
1446	Åira	ådra
1447	Naikie	skin på handen
1448	Gasnam	nysa
1449	Snulsk	fnysa
1450	Låudti	fogel
1451	Hala	flyga
1452	Garans	korp
1453	Jäps	swart
1454	Ruåit[236]	toredyfwel
1455	Märi[237]	mynta
1456	Jäkel	tok
1457	Joatsa	dundra
1458	Lant joro gatj	falla ikull
1459	uärti ottjät	wänta litet
1460	uartä	wänta
1461	Dåkrät	Leka
1462	Själak	tjuf
1463	Soallat	stjäla
1464	morot	idem
1465	Duttnie	flinta
1466	Olks	ut
1467	Tiao	genom
1468	goaraik	Guds fred
1469	Boarek	Gud signe
1470	Jålle	liten gåsse
1471	Påts	fjäder

[233] 'På samma sätt sätts enheterna som i de föregående'.

[234] 'Övriga adverb av räkneorden bildas genom framförställning av enheterna och sammansättningar'.

[235] I sammansättningar förekommer *miss-* som sidoform till *mes-* mellan 1743 och 1932 (SAOB M834).

[236] Ringen över <å> är inte tydlig. Även läsningarna *Ruait* och *Ruäit* är möjliga.

[237] Kan även läsas som *Mäsi*.

1472	Siango	säng
1473	Vijupp[238]	måg
1474	Manjä	sonahustru, swägerska
1475	Oästs	den förste
1476	Muppie	andra
1477	Golmat	tredje
1478	Nälliat	fjerde
1479	vitat	femte
1480	gotat	sjette
1481	Tjetjat	sjunde
1482	gäksat	åttonde
1483	Oksat	njonde
1484	Lhotjat	tjonde et S:is
1485	Ros	idem
1486	Dåpp	Knifslid
1487	eapel	äple
1488	Eapel moär	äpleträd
1489	pyron	päron
1490	månä leap ätnam	jag hade haft
1491	woålät	tälga
1492	moatta	päls
1493	heck	hälsa
1494	Bueti	ister
1495	Boätak	isterfull
1496	Herrangaeti	Sacristia
1497	Sappme	spögubbe[239]
1498	gyrkjogärdi	kyrkogård
1499	ackardi	idem
1500	Juälät	begrafwa
1501	Durk	ris
1502	Dojått	bryta
1503	Rotti	granmyra
1504	jättji	tallmyra
1505	Tjåtio	at stå
1506	Jockas	sitta
1507	Svirvät	swarfwa
1508	Dat	den här
1509	Stoare gaino	kongswäg
1510	Sapå	idem
1511	wuäjätt	åka
1512	otj flaskätz	liten flaska

[238] Ordets början kolliderar med *-g* i raden ovanför och är därför svårläst.
[239] Benämning på kyrkvaktare (SAOB S10613).

1513	Kielk	kälke
1514	Lhas	lass
1515	mårak	elak
1516	Lhoäsk	fnöske
1517	wiälldom	männer som hafwa hwar sin syster.
1518	gaskom	eldstål
1519	woäskot	Cacare[240]
1520	mak	swåger foemina wocat marem[241]
1521	mot	swåger mas appellatur a mare[242]
1522	Aldri[243] dulk	aldrig göra
1523	gasket[244] dållo	slå eld
1524	mån ätnap atsch	jag war för en liten stund sedan
1525	Skivitz	sjuk d:
1526	oariess	hällsosam d
1527	Juelametji	graföl d:
1528	gravel	idem
1529	Alti	hans d:
1530	Riuppen	skorsten
1531	månä tjäärap	jag gråter
1532	Biäkstit	ämna
1533	månä båkts orro	jag har warit öm
1534	måräst	wara wred
1535	Geup	skorpa
1536	Bruden heim	gästebådsgården
1537	spialadit	spela
1538	Såveli	såfwel
1539	vevamen	wäfwa
1540	jua leap månå vevom	jag har wäft
1541	Gonitz	honung
1542	månä kärat	jag älskar
1543	måna Tjosk	jag är tjock
1544	Jafräit	gnola
1545	gulken	luden
1546	gissits	glas
1547	Dappåt	slå igen
1548	Bootz otsät	leta renar
1550	Smoäleter	spånor

[240] 'göra sitt behov el. tarv' (LSO s.v. *caco*).

[241] 'kvinnan kallar mannen [så]'

[242] 'mannen kallas [så] av en man'.

[243] Ett streck ovanför <A> som ser ut som en förlängd akut accent är svårförståeligt. Holmberger använder inga accenter och strecket skiljer sig från hans vanliga båge över <ä>. Troligen rör det sig om en plump.

[244] Mellan <s> och <k> finns ett streck som liknar det i föregående ord.

1551	geune	hitta
1552	Haugeun	jag har hittat
1553	gock tjditi	låcka
1554	luämak	hendenam lom[245]
1555	Tjå	sö[246]
1556	Årben biäli	Cousine
1557	Jeaine viakka	öfwerflödig
1558	Åppa årben	Syster
1559	gakties	snål
1560	messoa	wassle
1561	Budtjäss	smörjelse
1562	Ras olmutsch	rasande men*n*iska
1563	Plååster	idem
1564	Mänsiätt	idem
1565	månä sojät	jag kröker
1566	skuävorrod[247]	skorfwig
1567	gruäs biäss streka	Blaggarn[248]
1568	stalle	spelstall
1569	Åran röuäti[249]	årjärn[250]
1570	Såppgnats	klåda
1542	månä kärat	jag älskar
1571	månä jocko	jag driker
1572	goäna	aska
1573	biellie biälä	Cousin
1574	gittje	mamma
1575	Edna	mor
1576	Daetj	bonde
1577	Sleebes	idem
1578	Sliebesen gille	Bondgu*m*a
1579	barni	dräng
1580	nieit	piga
1581	Tjåtnät	binda
1582	Gokti	hur
1583	Dale	nu
1584	geerats	åkedon
1585	Rakt	ackia

[245] Översättningen är obegriplig.

[246] Sidoform till *söd* 'boskap, småboskap; får' (jfr SAOB S16484).

[247] *-vor-* är infogat ovanför raden. Oklart är om ordet ska ha två *-rr-*.

[248] "*Blångarnsväv*, *blaggarn*(*sväv*), grovt linnetyg av blångarn, förr använt för arbetskläder, enklare bolstervar o.d." (NE s.v.).

[249] Bokstaven *-ö-* är infogad ovan raden.

[250] Ett årjärn var ett redskap som användes vid åderlåtning, även kallat *snäppare*. Rietz s.v. *årjarn*, jfr SAOB S8330.

1586	Woala	dricka Subst:
1587	Gravs	grå
1588	Tjulasts	kyssa
1589	Tjuälast bateraigie	Kyss mig i röfwen
1590	Christiätni	gumor
1591	Christatji	Gufar
1592	Fatter[251]	fadder
1593	Christet	döpa
1594	Supptjåpp	bryta
1595	Håibot	bråttas
1596	Jupmal viäkät	hjelpe Gud
1597	Månä leap joktadsch	jag är hungrig
1598	Balkies	stig
1599	gaskiästit	kyssa
1600	viaksak	westgöthe
1601	Diämä	i fiohl
1602	Dematsch	fjoling
1603	manä noartat[252]	jag är norr ifrån
1604	månä _ gillat[253]	jag är wäster ifrån
1605	maltie	malt
1606	Brydgät	Brygga
1607	voälk[254]	Öl
1608	Thiassa	spisöl
1609	Buålack	Brännvin
1610	Båldiät	bränna
1611	Grasie	kål
1612	Oppe laipi	hel Kaka
1613	gissas laipi	limpa
1614	sor	sur
1615	orro Siaväl	tig
1616	orjät månä[255]	jag är söder ifrån
1617	senjet	slå hö
1618	Niälkie golta	jag blir hungrig
1619	gruaik	Klå
1620	dat svidiä	det swider
1621	slädda	släda

[251] Mitten av ordet är oklar och det skulle också kunna läsas *Faker*. En sådan form ger dock ingen mening.

[252] Ordet *manä* – utan läsbar ring över – är infogad ovanför raden.

[253] Bottenstrecket är felplacerat.

[254] Bågen över <ä> flyter ihop med <y> på raden ovanför. Ordet kan också läsas som *voalk*.

[255] Ovanför <n> finns ett accentliknande streck på samma sätt som i (1522) och (1524).

1622	månä luktiät	jag är öster ifrån
1623	Gästbod	idem
1624	goli dabus	han hörde det
1624	Neapat	systerson wir appellat filium sororis suæ[256]
1626	seasa	systerson foemina appellat filium sororis suæ – dubium[257]
1627	Smaala Natkie[258]	fårskin
1628	Gaitse	get
1629	Buektje	Bock
1630	Gulk	hår
1631	Ollo	ull
1632	Ast	tjd d.
1633	ojalshafti	glömsk
1634	Njorkts	hwisla
1635	wiao	wäf
1636	månä isch don[259] kohlmila oetz	jag gick förbi den där kohlmilan
1637	åra gatmät bial[260] — forsan dsabmät	slå upp åder
1638	vuettet	springa
1639	gautoa	ute
1640	Spuäni	små spånor
1641	joktadsch miälli	jag har warit hungrig
1642	Bivål	warmt
1643	dioaxak	prusta[261]
1644	kialame	skrifwa

256 '[så] kallar mannen sin systers son'.

257 '[så] kallar en kvinna sin systers son – osäkert'.

258 Sv *smale* 'småboskap (får o. getter)' (SAOB S7454).

259 Ordet är infogat ovanför raden.

260 Ordet är infogat ovanför raden. Lat *forsan* 'kanske'.

261 SAOB (P2182–P2183) har två ord *prusta*: ett substantiv som betecknar "växter tillhörande släktet Helleborus [numera använt om släktet julrorsor; NE s.v.], dels ett verb som bl.a. betyder 'nysa (häftigt)'. Det är oklart vilken betydelse som här åsyftas. Det kan noteras att prustrot (Helleborus niger) tidigare använts i folkmedicinen (SAOB P2184) och att många andra växtbeteckningar hos Holmberger haft sådan användning.

Här slutar sig nu min ordsamling: den är allena en pålitelig domare om den swårighet, som förekommer uti ett främmande och owant tungomåls afcopierande, som sjelf har gjordt sig möda at lägga handen wid ett sådant gjöremål. jag tror at jag eij far wilse i min mening; om jag säger at för en främmande, som eij genom lång öfning gjort sig ett obekant språk mächtig är det nästan en omöjlighet at accurate[262] sammanskrifwa en orda förteckning fastän han hördt flera gånger ordet utnämnas af folckets egen mun. De lära seckert finna och funnit at eij allenast Bokstäfwer af enahanda talwärktyg förbyta sig ganska ofta sins emellan; utan och at ofta händer at bokstäfwer af åtskildt talwärktyg för den achtsammaste ahörare tyckes förbyta sig uti ljudet med de af enahanda talwärktyg m:m Egen förfarenhet gifwer mig derpå de klaraste bewis; ty fastän jag tre till fyra gånger läst upp denna korta samling för Lapparne, som wid hwar genomläsning rättat mina fel: så är jag ända owiss, om lite där och hwar influtit något som eij är så richtigt hwilcket jag utmärkt med D.

Jbland alla Europeiska språk, som jag känner har jag eij funnit något wara swårare at utnämna än Lappskan ty uti detta språk får man höra bokstäfwernas stötning med tungan mot tänderna, en besynnerlig wissa ords utblåsning[,] vocalernas högre Mediocra och lägre ljud än de hos oss hafwa[,] tungans åtskilliga böjelser uti ordens formerande, wissa ljuds tillskapande och utspråkande genom näsan hwilcket af Lapparne sker med lätthet, men eij så lätt fast än man inbillar sig det kan efterföljas af andra. Lägger man nu här till at detta folckslag icke är så mächtigt uti swenska språket, utan känner allenast så många ord, som de nödwändigt till umgänge med Swenskt folck behöfwa; så är det icke underligit at man får en liten och otillräkelig kundskap uti deras språks egentliga beskaffenhet och måste man ofta med händer och fotter uttala det tungan eij kan.

Det är oemotsägeligit at de saker som eij finnas hos ett folckslag, hafwa icke något namn: och således är ett Complett Lexicon öfwer ett folckslags språk så godt som en kort resebeskrifning skulle det ock hända at förut obekanta saker woro nu i deras wåld el*le*r at de åtminstone wiste af dem, så betjena de sig dock mästadelen af de namn, som sakerna ägt eller äga i det land hwarifrån de kommit el*le*r äro. h*wil*ka namn de dock böja efter sitt spraks natur. Exempel derpå gifwa oss Lappar och dalkarlar: de förras ordlån ifrån swenskan gifwer ett kors † satt framför ordet tillkänna.[263]

Verborum Conjugatio har jag till en del upteknat: tiden förböd resten ehuru gärna jag hade önskat fullbordan.

[262] Ordet är infogat ovan raden.

[263] Holmberger har inte genomfört detta; kanske hade han för avsikt att sätta ut sådana kors i renskriften av ordlistan.

Verba e:g Activa

Præsens	Imperfectum	Perfectum	Plusquamperfectum	Fut:
månä Smurriti	Smurretip	månä leap smurretam	non invenire possum[264]	månä galekop Smurreti
dåten Smurriti etc	Smurretip etc	Dåten leap smurretam		dåten galekop Smurreti
Imperativ	Conjunctivus Præsens	Pl:quam Perfectum	Futurum nescio[265]	Infinitivus
Smurräti dåten	månä Seit Smurreti	månä jualop Smurretam		Smurrät ysta
Smurräti mia kaikedun etc	dåten Seit Smurreti etc	dåten jualop Smurretam		
Præsens Indicativus	Imperfectum	Perfectum	Plusquamperf.	Futurum
månä varått	månä värrep	månä leap värrom	dicunt idem forsan non intelligunt[266]	manå galekop värrat
dåten varatt etc:	dåten värrep	dåten Leap värrom etc		dåten galekop varråt etc
Imperativus	Conjunctivus præsens	Imperfectum		
varrät dåten	månä åltjuopp värrat	månä gilitjopp värret	månä boärup varret idem	Infinitivus varrät springa
varrät mia kaikedum etc	dåten åltjuopp värrat etc	dåten gilitjopp värret etc	cetera tempora nescio[267]	
Præsens Indicativus	Imperfect	Perfect:	Plusquamperf.	Fut
månä gartaep[268]	månä gartup dixerunt etjam Gartado[269]	månä leap gartam	dicunt idem esse quod tamen dubito[270]	manä galekop gartep etc.
dåten gartep etc	dåten gartup etc – quod dubium est[271]	dåten leap gartam		

[264] 'Jag kan inte få tag på [den].
[265] 'Futurum vet jag inte'
[266] 'De säger samma [form] kanske förstår de inte.'
[267] 'Övriga tempus vet jag inte.'
[268] I den ursprungliga formen *gartep* har ett *-a-* infogats ovan raden.
[269] 'de har också sagt Gartado.'
[270] 'De säger det är samma [form], vilket jag likväl betvivlar.'
[271] 'vilket är osäkert.'

Imperativus	Conjunct: Pr:	Imperfect.	Fut:	Inf:
gartäp dåten etc	månä altiuopp gartep etc	månä gilitiopp gartep etc	nescio[272]	gartep älska
Præsens Indicativus	imperf			
månä Arrivet etc gissa	Månä arrivetåp et cetera	Secundum Formam Superiorum conjugationum[273]		
Præsens Indicativus	Imperfect.	Perfect	Pl:q:perfectum	Fut:
månä gåroätt etc	månä gåroep d.	månä leap gårom etc	dicunt idem esse cum perf.[274]	månä galekop gåroett etc
cetera tempora formantur ad modum superiorum[275] – Participium gåromos syende, den som syr				
Præsens Indicat:	Imperfect:	perfect jimåm et sic porro[276] betyder dö		
månä jamat etc	gjmått[277] etc			

Verba passiva

Præsens Ind:	Imperfect:	Perfect:	Fut:[278]
månä gåroett toäwott etc	månä gåroett tuvep[279] etc	månä leap sjadam gåradakki[280] etc jag har blifwit sydd	måna galekop goroett toävott jag skall sys V: båta gåroett toävått det kommer att sys

[272] 'Vet jag inte.'
[273] 'och så vidare. Enligt ovanstående konjugationers form'
[274] 'de säger det är samma som perf[ekt]'
[275] 'övriga tempus bildas på ovanståendes sätt'.
[276] 'och så vidare'
[277] Ordet är korrigerat, så att *-j-* strukits över och ersatts av det initial *g-*. Formen är uppenbart felaktig.
[278] Här håller inte längre Holmbergers spalter ihop utan futurumformerna skrivs löpande över två rader.
[279] Ordet kan möjligen läsas som *tuoep*.
[280] Före *-dakki* finns ett svagt skrivet tecken som möjligen är ett <d>. Eventuellt skall ordet särskrivas som *gårad dakki*.

Præsens Indicat:	Perfect	Futurum
månä gartie toävott jag älskas etc	månä leap sjattom gartie toävott. Imperfectum ex ore ipsorum saepe inquisendo non tamen inveni[281]	månä galkop gartie toävott etc quoniam Lingvam Svecanam difficulter cognoscunt Lappones ideo non mirum est me frustra ex ipsis interrogasse ea quæ faciunt ad genuinum intellectum linguæ lapponicæ propterea multa tempora verborum omissa[282] desideratis: ego calcavi viam alii meis incedant vestigiis si cupiant, si non, omittant.[283]

Verbum Substantiwum

Præsens Indicatiwus	Imperfectum	Perfectum
Månä Leap _ jag är Dåten Leap _ du är Date Leap _ han är mia Leapi _ Vij[284] äro mia kaikedum Leapi i ären dir — Leap de äro dir indates de äro d:	Måna Liap jag war daten Liap _ du war – et cetera	månä Leap orrum _ jag har warit – et sic porro[285]

Præsens[286] månä bårro[287] jag äter _ Imperf: månå burrup – jag åt Perfectum jueliep dali bårrom – jag hade redan ätit — Sniarra rotta otj Sniarratsch liten rotta

[281] 'Gång på gång efterfrågade jag Imperfectum ur deras egen mun, likväl fann jag den inte.'

[282] Läsningen är något osäker eftersom ordet avstavats just i sidans kant.

[283] 'månä galkop gartie toävott etc [E]ftersom Lapparna kan Svenska Språket med svårighet, så är det inte förvånande att jag förgäves har frågat dem om sådant, som tjänar till en genuin föreställning om det lapska språket. Därför kommer ni att sakna många verbtempus som jag tvingats utelämna: jag trampade [upp] vägen, andra må träda i mina spår, om de skulle vilja, om inte, må de låta det vara'

[284] Läsningen är mycket osäker på grund av en kladdig rättelse i ordets början. Uppenbart är i alla fall att Holmberger tappat bort sig i personformerna.

[285] 'och så vidare'

[286] Holmberger skriver dessa former löpande med början under "et cetera" i imperfektspalten.

[287] Infogat ovan raden: Borrät äta

3.3. Handskriften som källa

Holmbergers uppteckningar utgörs av ett icke-kyrkligt material upptecknat av en man utan kunskaper i samiska språket (ovan 1.4.1). Det som står i ordlistan är hans sätt att återge vad han tyckt sig höra. Detta är på en och samma gång uppteckningens styrka och svaghet. Det påminner om en tekniskt bristfällig bandinspelning: här framträder sagesmannens egna ord, fullständigt och utan tillrättalägganden. Men liksom man kan lyssna till en inspelning upprepade gånger kan man också läsa uppteckningen upprepade gånger, utan att något nytt tillkommer (Wickman 1964:325). Holmbergers uppteckning är, liksom en bandinspelning, oföränderlig, men en viktig skillnad mot t.ex. en inspelning av sydsamiska är att inget kompletterande material kan hämtas från *andra* sagesmän. Texten själv sätter gränserna för de slutsatser man kan dra och man får akta sig för att pressa materialet, t.ex. genom att låta egna önskemål styra läsningen av ett visst ord.

På åtskilliga ställen har Holmberger rättat i sin uppteckning, när han kontrollerat den med sina sagesmän. Ändå är det en enda form, som till slut återger vad han hört. Andra gånger har han känt sig osäker ”om lite där och hwar influtit något som eij är så richtigt hwilcket jag utmärkt med D”.[288] Ytterligare problem orsakar sådana ord, vars läsning är osäker eller helt obegriplig. Härtill kommer att min läsning av uppteckningen kan vara tvivelaktig eller felaktig på sina ställen. Trots dessa felkällor måste ändå framhållas att Per Holmbergers uppteckning ger ett på det hela taget tillförlitligt intryck. Många gånger kommer hans upptecknade ord häpnadsväckande nära dialektformer som upptecknats av språkforskare eller till och med nutida ortografiska former, jfr t.ex. (1001) *Kurbma* ~ saU Msk *kŭrpmā* (ULMA 22480:4:1169), saN *gurbmá* ’korm’, saU *gurb'maa* (WWM s.v.), men saS *gårma* (ÅaDB s.v.). Att döma av sådana exempel verkar han verkligen ha haft ett gott språköra, så som Wiklund (1912:29) menade, och hans upprepade kontroller av uppteckningarna, som han läste upp ”tre till fyra gånger” för sagesmännen, har rimligen ökat materialets tillförlitlighet. Ord som inte ger någon mening – vad beträffar antingen den samiska formen, den svenska översättningen eller båda – kan förbigås utan kommentar, eftersom det totala materialet ändå är så pass omfattande.

[288] Detta *D* står tydligen för *dubium* ’tvivel’, eftersom det är vad han skriver ut i (1626), inte *dubitabilis* eller något annat.

3.4. Handskriftens ortografi

Bland de kända språken hade Per Holmberger ”eij funnit något wara swårare at utnämna än Lappskan” och hans problem med det samiska ljudsystemet tar sig i uttryck i ett varierande skrivsätt. Här måste man minnas att inte heller i svenska språket härskade vid denna tid någon fast ortografisk norm (Teleman 2002:177 ff.). De flesta samiska skrifter som utkom i Sverige vid denna tid tillämpade det skrivsätt Per Fjellström skapat, men variationen var påtaglig redan hos Fjellström själv, t.ex. *ådtiot* ’få’ och *ådgie* ’kött’ (Sköld 1986:17 ff.), motsvarande nutida saU M *ådtjoot ådtjee* (WWM s.vv.) och saArj *ådtjot* (PO s.v.). Holmbergers uppteckning styrs inte av någon strävan att följa en ortografi, den utgör bara en individs försök att i skrift fixera hur de ord han hörde lät i hans öron. Det rör sig om fonetiska uppteckningar, snarlika t.ex. Nils Moosbergs och Axel Callebergs från det umesamiska området, men utan deras kunskaper och vetenskapliga träning.

Variationen i Holmbergers skrivsätt kan vara högst avsevärd. För samiskt /č/ t.ex. förekommer mer än tio olika skrivsätt. Eftersom Holmbergers språkform i övrigt är okänd i fråga om sitt fonembestånd, är det naturligtvis riskfyllt att basera bedömningen på ljudskicket i andra dialekter. Följande skrivningar för /č/ torde dock vara säkra.

j: (171) *joikom* ’kam, (173) *jockot* ’kamma’, (512) *jeäppi* ’mästare’, (641) *jyrko* ’kyrka’, (830) *jualmodit* ’knyta’, (913) *Jävalk* ’rygg’, (996) *jårvi* ’horn’, (1453) *Jäps* ’svart’;
ji: (1355) *Jiäktje* ’höst’;
tj: (299) *Tjålieä* ’tarmar’, (300) *Tjoive* ’mage’, (946) *Tjårma* ’knytnäve’, (1162) *Tjoktia* ’tjäder’, (1362) *Tjachna* ’Picus major’, (1405) *atj* ’far’, (1505) *Tjåtio* ’stå’;
ti: (1467) *Tiao* ’genom’, (890) *Tiappåck* ’hals’;
thj: (81) *thjithiä* ’7’;
tsch: (921) *ålemåtsch* ’menniska’;
tsck: [utan nummer, följer 901] *åhlemåtsck* ’menniska’;
dg: (1427) *Dgitie* ’7’;
dj: (1437) *Djuättje* ’1000’, (608) *Djuåp* ’hugga’;
k: (552) *källemio* ’ögon’;
tki: (65) *Atkie* ’far’;
ki: (1644) *kialame* ’skrifwa’;
g: (1386) *gällemie* ’öga’, (1574) *gittje* ’mamma’;
ttj: (1574) *gittje* ’mamma’;
ck: (111) *viäckär* ’hammare’;
schi: (427) *raschiott* ’regna’.

Som framgår av skrivningarna (81) *thjithiä* och (1427) *Dgitie* för räkneordet 'sju' fluktuerar skrivningen av ett och samma ord. Till detta räkneord kan också fogas ytterligare ett skrivsätt, nämligen i motsvarande ordningstal, (1481) *Tjetjat*. Ordet för 'öga', saS *tjelmie*, uppträder i tre olika skrivningar: (552) *källemio*, (1386) *gällemie viälats* 'ögonblick', (1217) *jellmie backstit* 'ögonsjuka'.

Ett annat exempel på Holmbergers varierande skrivsätt är skrivningen av initialt /v/ före vokal. Här förekommer <v>, t.ex. (543) *vuåpt* 'hår', (987) *voaxa* 'oxe', och i klart mindre utsträckning <w>, t.ex. (1511) *wuäjätt* 'åka', (1131) *woälgiss* 'drucken'. Ungefär lika ofta som <w> används i initial ställning grafemet <o>, t.ex. (525) *oalka* 'skall gå', (643) *Oarri* 'berg', (697) *oåsts* 'förste', (726) *oakko* 'vagga', (1396) *oegeness* 'ande'. Skillnaden mellan <v> och <w> markerar säkerligen ingen uttalsskillnad utan är väl en influens från ortografiska konventioner i svenskan vid denna tid. Till och med ett och samma ord uppträder i båda formerna: (668) *vuäjätt* och (1511) *wuäjätt* 'simma'. Holmberger kan även skriva latinska ord med initialt <w>: (1642) *vir* 'man' men (1520) *wocat* 'kallar'. Ibland står dock grafemet <v> troligen för en rundad vokal, så i t.ex. (171) *sveinie* 'hö'.

När initialt /v/ skrivs med <o>, återspeglar det sannolikt ett bilabialt uttal. Ett sådant uttal finns i vilhelminasamiskan, t.ex. *waimuo* 'hjärta' (Hasselbrink 1944:126), och i umesamiska varieteter, t.ex. saU ST *wǟlᵉvie* 'skara av vargar' (ULMA 16775:II s.v. *valᵉvē*), NT *wùaɻɻət* 'tälja, hyvla' (ULMA 16776), SorsSk *wuojjɛ* 'smör; flott' (ULMA 16777 s.v. *vuödja*), saM *wualɢàu* 'aufbrechen, weggehen (1 sg prs)' (WWM s.v. *vüel'geet*; några av transkriptionerna här något förenklade). Ett bilabialt uttal av initialt /v/ förekommer även i arjeplogssamiskan (Lagercrantz 1926A:223; Wilbur 2015:49 f.; jfr även fonetiska transkriptioner i Wickman 1964:328; Lehtiranta 1992:168 ff.), men inte i lulesamiskan norr därom (Wiklund 1891:8).

Klusiler i initial ställning skrivs av Holmberger så gott som genomgående med grafemen <g>, <b> och <d>: (187) *guåibme* 'gesäll', (309) *guälle* 'fisk', (538) *gaskiät* 'snöpa', (1356) *giesse* 'sommar'; (195) *bissia båssjo* 'heliga dörren', (215) *biassie* 'näver', (969) *biätsi* 'tall'; (67) *dalvie gaino* 'vinterväg', (624) *dumbärdätt* 'timra', (1015) *dicki* 'lus', (1053) *docko* 'dit'. Det finns skrivningar med <k>, <p> resp. <t>, men de utgör undantag eller är sena svenska lånord, t.ex. (358) *kårne* 'korn', (1001) *kurbma* 'repa Tab[anus] rangifer[inus]; (523) *pott mo goik* 'kom till mig'; (1037) *tagel* 'tagel', (1221) *tallek* 'tallrik'. I ett par ord – (747) *gåtsj* och (808) *gapo* – har han också ändrat sitt ursprungligen nedtecknade *k-* till ett *g-*. Tydligen har han uppfattat skillnaden mellan svenskans postaspirerade klusiler och samiskans oaspirerade. Holmbergers uppteckning bär en fonetisk prägel och stärker uppfattningen att han inte hade kännedom om skriven samiska. Här kan

nämnas att t.ex. Olaus Stephani Graan oftast använder <k>, <p> resp. <t>, förmodligen efter modell från svenskt skriftspråk (Qvigstad 1947:18).

I Holmbergers uppteckning är det svårt att finna någon tendens till standardisering. Det kan exemplifieras med hans varierande skrivningar av /š/ i olika ställningar: i (272) *schettu* 'jag vart', (924) *sjättoa* 'skapnad'; i (195) *båssjo* 'dörr', (962) *åschschi* 'equisetum arvense', i (1320) *raschjo* 'regn'. Även diminutivändelsen skrivs på varierande sätt, oavsett hur den nu uttalades (jfr saN *-š*, saS *-tje*): (497) *otj lausäts* 'dank', (712) *ottje gäbmatsch* 'liten kittel', (1512) *otj flaskätz* 'liten flaska'; jfr även följande former som inte är diminutiver (822) *alemåstj vääckie* 'spegel', (1226) *alemask* 'himmelsk', (1641) *joktadsch miälli* 'jag har varit hungrig'. I Graans Manuale ser man däremot en strävan efter standardisering, där /č/ skrivs <gi> initialt, <gg> eller <ggi> inuti ord och <g(h)> finalt: *gialed* 'skriva', *aggie* 'far' resp. *ulmugh* 'människa' (Qvigstad 1947:19).

Några skrivningar är svårtolkade och kan inbjuda till spekulationer. Formen *vuki* i (1111) *månä jokt dabåtslt vuki* 'jag gick därifrån i går' måste rimligen hänga samman med verbet saS *vuelkedh* 'dra av gårde, reise (av sted)' (ÅaDB s.v.). Frågan är om det här handlar om att Holmberger hört fel eller skrivit fel eller om det kan röra sig om ett kraftigt velariserat /l/ som han inte uppfattat efter vokalen /u/. I sydsamiska idag lyder formen *vöölkim* (jfr saU M *vüil'gan* 3 pl pret; WWM:186) och inte heller en nordsamisk form som *vulgii* utgör någon idealisk omgivning för velarisering (jfr Hasselbrink 1944:111; se vidare nedan 4.1.3.2). Exemplet illustrerar därför framför allt faran i att driva resonemangen alltför långt på basis av någon enstaka form i Holmbergers uppteckning.

I några ord ger Holmbergers skrivning intryck av att ett /k/ palataliserats till /č/: (971) *soatje* 'björk', (406) *juälitj* 'fot', (435) *tjaieno* 'väg', i (803) *järgiä* '(tegel)sten'. Om det är så att skriftbilden verkligen återger ett uttal med affrikata – [soa(h)če] – är detta en utveckling utan motsvarighet på annat håll, men naturligtvis fullt möjlig fonetiskt sett.

En del kontexter visar att Holmerger otvivelaktigt haft ett gott öra för "fonetiska petitesser", som Wiklund (1912:29) uttryckte det. Ett sådant fall är /ī/ i obetonad stavelse som har ett diftongiskt uttal. I sådana fall skriver Holmberger påfallande ofta en diftong, t.ex. (65) *atkie biällie* 'styvfar', (136) *biässiä* 'fågelnäste', (551) *biällie* 'öron', (563) *banie* 'tänder', (739) *arviedip* 'gissar jag', (911) *barnia* 'pojke', (1598) *balkies* 'stig', (1610) *båldiät* 'bränna'.

Ibland kompliceras en fråga när ett ord förekommer flera gånger i ordlistan. Så är det t.ex. gåtfullt vad Holmberger menar med skrivningen <lh>. Denna uppträder flera gånger men utan regelbundenhet, t.ex. (1433) *golme lhuttje* '30' men (1432) *gukt luttje* '20', (1436) *lhuttie lhuttie* '100' men (1430) *luttje* '10'. Totalt förekommer denna skrivning åtta gånger och mest före

bakre vokaler i lånord – t.ex. (125) *lhommon lhuetj* 'ficklock'. Något särdrag i det långivande språket som skulle kunna förklara skrivningen är svårt att finna. Eftersom <l> före bakre vokal förekommer fem gånger så ofta som <lh>, är det lika svårt att finna någon orsak i det samiska folologiska systemet. Förmodligen kan skrivningarna med <h> förklaras som en "sporadisk utsmyckning" på <L>.[289]

Holmbergers oprecisa och fluktuerande skrivning exemplifierades ovan med /č/och /v/. Man kan emellertid inte vänta annat än att skrivsättet ska variera. Holmberger såg naturligtvis inte som sin uppgift att presentera sina upptеckningar i form av en standardiserad ortografi, det handlar om en uppgift han ägnade sig åt på lediga stunder – "har jag under lediga stunder tykt det wara nöjsamt uptekna soken Lapparnas språk". Därför är det i stället iögonenfallande att hans skrivningar i många fall ligger nära de moderna ortografiernas former, så t.ex. i (462) *fadno* 'gräs som ätes' = saN *fádnu* 'kvanne'; (518) *giätkie* 'järv' = saS (sydlig form) *gietkie* 'id.'; Holmberger har med andra ord uppfattat sådana språkdrag som registreras även i dagens ortografier. Detta gör att man trots den grundläggande osäkerheten om den upptecknade språkformens fonologiska system är beredd att anta att Holmbergers skrivningar faktiskt kan säga något om det faktiska uttalet, t ex. om kvaliteten hos första stavelsens diftong i fall som (780) *guättiat* 'bära' och (1285) *duelie* 'renshud'. Den vokalism man anar i hans språkform ligger i så fall klart närmare saU M *güeddeet* resp. *düell'jee* och saS *guedtedh* resp. *dueljie* än saN *guoddit* resp. *duollji* och saL *guoddet* resp. *duollje*, och hans språkform bör främst jämföras med sydligare samiska språk. En sådan slutsats styrks också av den fortsatta analysen. Ändå måste man minnas att varje sådan jämförelse med samiska språk i våra dagar är osäker. Holmbergers ordlista utgör ett unikt material, vilket inte nog kan understrykas.

3.5. Ordens form och översättning i den följande framställningen

I den följande texten har jag överfört Holmbergers betydelseangivelser till dem som är gängse i nutida svenska. Det betyder att t.ex. att ordet "ängsnärpa" ersätts med *kornknarr* och "grävsvin" med *grävling*. Då den moderna motsvarigheten till ordlistans betydelseangivelser inte är uppenbar, som t.ex. i (301) *tjäx* 'mångfållen', förklaras betydelsen i en fotnot i anslutning till ordlistan (ovan 3.2.). När översättningen i ordlistan anges som "idem" ersätter jag det med den tillämpliga svenska betydelsen. Till de olika funktionerna hos ordet *idem* se ovan 3.1.

[289] Jag tackar professor Per-Axel Wiktorsson, som jag fått rådfråga om detta problem.

Som framgår av ordlistan (ovan 3.2) skriver Holmberger de samiska orden än med initial versal, än med gemen. Det gäller till och med egennamn, t.ex. (526) *Bännatsch* 'Mårten' men (527) *måss* 'Måns'. Bruket är helt slumpartat och har inget informationsvärde. Initiala versaler i de samiska orden ersätter jag därför fortsättningsvis med gemena utom i fråga om personnamn, som alla skrivs med versal.

När ett ord anförs ur Holmbergers uppteckning, sätts dess nummer alltid ut inom parentes före ordet, på det sätt som redan framgått. Om endast ett ord ur en fras återges, t.ex. som exempel på en viss form, markeras det med ordet "i" före siffran. När exempelvis den sydliga presensformen i satsen (112) *månä dsabmam viäckerin* 'jag slår med hammaren' citeras isolerad i morfologiavsnittet, markeras det på följande sätt "i (112) *dsabmam* 'jag slår"'.

4. Formella aspekter på ordlistans språk

I den följande uppdelningen mellan grammatik (4.1) och lexikon (4.2) är strävan att redogöra för sådana drag som hör hemma i språksystemet i grammatikavsnittet och därefter belysa olika aspekter på enstaka lexem i lexikonavsnittet, låt vara att ordets form och dess betydelse och utbredning många gånger är lika viktiga. Naturligtvis finns det grammatiska drag, t.ex. omljud och kasusändelser, som går rakt igenom språksystemet, lika väl som det finns ord, t.ex. orden för 'snö' – saS *lopme* resp. saN *muohta* –, som främst är intressanta genom sin geografiska distribution.

Någon totalgenomgång av Holmbergers ordlista kan inte göras och det av flera skäl. Först och främst är hans skrivningar ofta svårtolkade och några enstaka ord är helt obegripliga, antingen vad gäller den samiska formen eller den svenska eller rent av bådadera (t.ex. 1554). Vidare har en del dialektdrag så stor spridning i det samiska språkområdet, att de inte ger några anvisningar om var i kedjan Holmbergers språk ska placeras in. Och slutligen skulle en total analys av ordlistan ta alltför mycket utrymme i anspråk. Det ska också framhållas att i en del fall kan ett enskilt ords form vara synnerligen betydelsefull, så t.ex. (821) *foämän* (nedan 4.1.1.1.3), i andra fall är det viktigt att ta hänsyn till samtliga förekomster av ett ljud eller en ljudkombination (nedan 4.1.1.3).

Genom att hela ordlistan publiceras är det möjligt att kontrollera att jag inte lämnat något viktigt språkdrag utan avseende.

De samiska ordformer som anförs i jämförelserna i det följande kapitlet hämtas huvudsakligen ur vissa bestämda ordböcker eller ordsamlingar (se tabell 2). I de fall då ingen källhänvisning anges, återfinns alltså orden i dessa källor. Hänvisningarna ges utan närmare uppgift om sida i ordboken; endast när osäkerhet kan råda anges det med "s.v." följt av uppslagsordet. När en ordboks målspråk är norska (som i KN och ÅaDB) eller tyska (som i LW, WWM och SLW) har betydelseangivelserna bibehållits i den formen i brödtexten.

Sydsamiska former i den moderna ortografin har hämtats ur ÅaDB och SSOO, men även Hasselbrinks ordbok (SLW) är mycket värdefull, inte minst genom sina detaljerade uppgifter om ordens geografiska distribution.

Tabell 2. Huvudsakliga källor till anförda samiska ordformer

saS	sydsamiska	SSOO, ÅaDB
saS H	sydsamiska: Härjedalen	SLW
saS Vilh	sydsamiska: Vilhelmina	SLW
saU ST	umesamiska: Södra Tärna	Moosberg ULMA 16775: I–II
saU NT	umesamiska: Norra Tärna	Moosberg ULMA 16776
saU SorsF	umesamiska: Sorsele fjällvarieteten	Moosberg ULMA 16777
saU Ull	umesamiska: Ullisjaure	Calleberg ULMA 22480
saU SorsSk	umesamiska: Sorsele skogsvarieteten	Calleberg ULMA 22480
saU Msk	umesamiska: Maskaure	Calleberg ULMA 22480
saU Arv	umesamiska: Arvidsjaur	Sköld DAUM 10670
sa U M	umesamiska: Malå	WWM
sa U Mlm	umesamiska: Malmesjaure	Calleberg ULMA 22480
saArj	arjeplogssamiska	PO
saL	lulesamiska	HG
saL J	lulesamiska: (centrala) Jokkmokk	HG
saN	nordsamiska	KN, Svonni 2013
saSk & Kld	skolt- och kildinsamiska	KKS

Eftersom SLW på grund av sin ortografi kan vara besvärlig att hitta i, har jag valt att ange ordens uppslagsform.

Det finns en enda umesamisk ordbok och den redovisar förhållandena i en östlig varietet (egentligen rör det sig om en idiolekt). Ordbokens former kompletteras därför med uppgifter ur arkivens omfattande, umesamiska ordsamlingar. Man kan säga att de upplysningar som SLW ger om ordens geografiska distribution i en ordboksartikel, måste för umesamiskans del hämtas ur flera olika arkivsamlingar. Därför markeras umesamiska former med nio olika förkortningar, varav åtta betecknar arkivsamlingar. I Callebergs stora ordsamling från umesamiskans skogssamiska dialekter (ULMA 22480) är den alfabetiska ordningen många gånger – inte minst i slutet av samlingen – tämligen nyckfull och vissa ord hittar man först efter långvarigt sökande. Därför anges band och sida när det gäller Callebergs umesamiska samling, däremot upprepas inte accessionsnumret. Skölds uppteckningar är inte alls ordnade alfabetiskt och där är sifferuppgifterna av nöden. Även vid hänvisning till Moosbergs umesamiska uppteckningar anges både accessionsnummer och – i förekommande fall – såväl volymens som uppteckningens nummer. Vad beträffar fjällvarieteten i Sorsele, en västlig språkform, finns goda uppteckningar av Moosberg (ULMA 16777), men de omfattar endast ord från *a-* till *pï-*, därefter redovisar han ord från skogsdialekten, som hör till den östliga umesamiskan (Larsson 2012A:168).

Den huvudsakliga källan för arjeplogssamiska former är Wilburs ordbok (PO), som publicerades 2016 medan min undersökning slutfördes. Under arbetets gång har jag använt den nätpublicerade versionen och i slutskedet kontrollerat mot den tryckta versionen som det hänvisas till i min framställning.

För de nordligare språkens del – lulesamiska och nordsamiska – finns de omfattande ordböckerna av Harald Grundström (HG) resp. Konrad Nielsen (KN), som båda noggrant anger ordens distribution i varieteterna. Dessa språk är emellertid inte av primärt intresse i min undersökning. Lagercrantz Lappischer Wortschatz (LW) ger både en bred översikt och detaljuppgifter, men är svår att hitta i eftersom uppslagsformerna återges fonetiskt. Därför anges numret när ordboksartiklar i LW utnyttjas i min undersökning.

När former i det följande anförs ur framför allt Callebergs och Moosbergs samlingar (ULMA 22480 resp. ULMA 16775:I–II; 16776; 16777) eller ur Lagercrantz tryckta arbeten har jag många gånger förenklat deras fonetiska transkription. Det rör sig då om små skillnader, där det till och med kan vara oklart om skillnaderna mellan de upptecknade formerna från två orter beror på faktiska uttalsskillnader eller på förändringar i upptecknarens praxis (Larsson 2012A:64 f.). Det handlar genomgående om mindre, fonetiska skillnader.

4.1. Grammatik

4.1.1. Fonologi

4.1.1.1. Dentala frikativor

*4.1.1.1.1. Inljudande *δ*

Förutom den dentala klusilen /t/ fanns i det finsk-ugriska urspråket också en dental frikativa /δ/, som – enligt traditionell uppfattning – även hade en palataliserad motsvarighet */δ′/. Den sistnämnda reflekteras i sådana etymologier som saN *oađđa* 'ny' /fi *ute-lias* 'nyfiken' / ung *új* 'ny' med motsvarigheter i flera andra finsk-ugriska språk. I inljud kan båda dentalfrikativorna rekonstrueras, men i initial ställning – egendomligt nog – endast den palataliserade (SUL 98, 132 ff.). I samiska språk har de båda sammanfallit och bevarats som dentalfrikativa, dock endast i ett par av de nutida språkformerna. Nordsamiskan är en av dem som bevarat frikativan, men söderut finns ett område med omfattande variation, fullt av novationer och reliktområden i en blandning som tilltalar dialektgeografen. Detta kan exemplifieras med verbet 'sova': saN *oađđit* ~ saL *ā̆tēt* ~ saArj N&C *åådđiet*, S *åårriet* (Sammallahti 1998B:22; jfr Lehtiranta 1992:45) ~ saU

Mlm *òððēt*, M *òddēt* (Schlachter), *òððēt* (Calleberg), ST *òåret* (se vidare Larsson 2012A:104 tab. 20) ~ saS Vilh *oåre´dh*, H *åed´ijh*.

Holmbergers ordlista innehåller sju ord med en gammal tonande dentalfrikativa[290]. Det är naturligtvis osäkert hur Holmberger skulle notera ett sådant för honom främmande ljud som en dentalspirant. Ett uttal med /r/ eller /t/ skulle däremot knappast vålla honom problem. I sex av de sju orden skriver han en form med <d>, t.ex. (384) *nådd* 'skaft', (1293) *jäddom* 'märg' och (1357) *giede* 'vår[en]', men i ett ord ger han en form med <r>: (1333) *jirats* 'morgon'. Representationen är inte helt lätt att tolka. Former med klusilen [dd] och med [r] finns visserligen på umesamiskt område, men Malå-formen med klusil kan tolkas som resultat av svensk påverkan. Det är belagt att helt nyckfulla faktorer kan ligga bakom en sådan förändring och att den kan vara idiolektisk (Larsson 2012A:104). Utvecklingen *ð* > *d* i umesamiska varieteter är därmed sannolikt alltför sen för att sammanhänga med klusilen som Holmberger noterat (jfr dock Bergsland 1947:42 om skrivningen i äldre umesamiska). I sockenlapparnas språk kan klusilen utgöra en parallellutveckling till den umesamiska, även här orsakad av svensk påverkan. En annan möjlighet är att <dd> är Holmbergers skrivning av en dentalfrikativa. Klusilen utgör en möjlig utveckling ur dentalfrikativan, en annan utgörs av /r/; den senare utvecklingen har ägt rum i sydlig arjeplogssamiska, västlig umesamiska och sydsamiska. I alla dessa tre språkformer har alltså Holmbergers form *jirats* 'morgon' formella motsvarigheter vad gäller representationen av /ð/, men det arjeplogssamiska ordet saknar till skillnad från de båda övriga ett protetiskt *j-* (YS:32[291]).

Av de ord i Holmbergers ordlista som innehåller ett gammalt /ð/ visar således ett en sydsamisk form med *-r-* och sex har en tonande klusil. Det kan ges olika förklaringar, men det väsentliga är att /ð/ har två olika representationer i ordlistan.

*4.1.1.1.2. Inljudande *ϑ*

I ursamiskan utvecklades också en tonlös frikativa, *ϑ, som endast är belagd i inljud (M. Korhonen 1981:160 f.). Även i detta fall uppvisar de samiska språken en varierande representation, alltifrån bevarad frikativa till /hr/ och klusil (YS:78 f.). Ett av dessa ord finns i Holmbergers uppteckning i formen (658) *moasa* 'yngre moster'. Ingen annan samisk språkform visar /s/ och Holmbergers form utgör en separat utveckling – om han nu inte

[290] Ett av orden, *oädatt*, anförs i två olika betydelser: (414) 'ligga' och (417) 'sova'.

[291] Hos Lehtiranta representeras umesamiskan av Schlachters ordbok, vilket ger en alldeles för enkel bild av förhållandena. Jfr saU NT *jerrā̄tn* 'i morgon'. Idag betyder orden 'i morgon', medan ordet för 'morgon' är saU *aarrada* (WWM s.v.), saS *aerede* (ÅaDB).

skrivit en tonlös dentalfrikativa på detta sätt. Ett enstaka ord får emellertid inte ligga till grund för vidlyftiga slutsatser.

*4.1.1.1.3. Initialt *ϑ*

Initialt i ordet förekom i ursamiskan endast en dentalfrikativa: ett tonlöst, icke palataliserat *ϑ (Korhonen 1981:129; YS:30 f.; Larsson 2013). I samma ställning kunde också den tonlösa, dentala klusilen /t/ förekomma. I nord-, lule- och arjeplogssamiska har dessa båda sammanfallit: saN *dolla* 'eld' går tillbaka på en klusil *t-*, men saN *duopma* 'hägg' på en frikativa, vilket framgår av representationen i andra finsk-ugriska språk (jfr t.ex. mariska *tul* 'eld' men *lombo* 'hägg'). Det är inte bara med hjälp av ett finsk-ugriskt perspektiv som en skillnad mellan ursprungligt **t-* och **ϑ-* kan påvisas; även i ume- och sydsamiska har dessa konsonanter utvecklats på ett annat sätt än längre norröver. Ursprungligt **t-* representeras av en klusil, men **ϑ-* har före illabiala vokaler blivit *h-* och före labiala vokaler *f-*. Skillnaden mellan de initiala konsonanterna framgår av par som saN *dolla* 'eld' /saS *dålle* 'id.' (< **t-*) men saN *duopma* 'hägg' /saS *fuome* 'id.' (< **ϑ-*). Bilden är entydig och gäller både arvord med initialt /ϑ/ och gamla nordiska ord lånade innan /þ/[292] övergick till /t/ (Larsson 2013:165 ff.): en ursprunglig klusil i initial ställning representeras av en klusil i alla samiska språk, men en ursprunglig initial dentalfrikativa representeras av en kontinuativa i ume- och sydsamiska.

Holmbergers form (821) *foämän* 'hägg' visar därför entydigt en överensstämmelse mellan sockenlapparnas språk och ume- och sydsamiska.

4.1.1.2. Varierande nasaler i inljud

Det finns ett antal ord med en nasal – antingen ensam eller med en annan konsonant – som visar en sådan variation i samiska att dess representation kan vara relevant för bestämningen av Holmbergers språk.

4.1.1.2.1. 'hund'

Ordet för hund rekonstrueras som ett ursamiskt **pēnǯk*. Nasalen har bevarats som dental i språken från och med arjeplogssamiskan och hela vägen ut i kolasamiskan, medan ume- och sydsamiskan har en palataliserad velar nasal resp. en palatal nasal (YS:100): saU *bieg'ŋja* (WWM s.v.) resp. *biënje* (SLW s.v.). I SLW ges en rad variantformer – både med velar (bl.a. Vilh *bieŋ´e*) och dental nasal (bl.a. H *biënem*) och den palatala nasalen anses färga den föregående vokalen *"ië > ie"* och omvänt kan den velara vokalen *ë* orsaka formerna med *ŋ*. Den variation över det sydsamiska området som

[292] Tecknet þ står för samma ljud som det ϑ som används i fenno-ugristiken.

Hasselbrinks exempel visar kan tas som stöd för hans uppfattning om uppkomsten av variantformer med [ŋ], men att döma av hans exempel överväger former med en palatal nasal i sydsamiskan. Holmberger har formen (991) *biänje* som ser ut att bäst överensstämma med den sydliga. Lehtiranta (1989:100 f.) gör nämligen en tudelning av det sydliga språkområdet och ställer den umesamiska formen *bieg'ŋja* mot den sydsamiska *biënje* och de båda nasalerna är av den arten att de kan skiljas åt i Holmbergers skrivning. Problemet är dock att detta är ett av de många fall som visar vådan av att jämställa begreppet *umesamiska* med uppgifterna i WWM (se vidare Larsson 2012:37). Det umesamiska arkivmaterialet visar nämligen att former med palatal nasal är belagda som enda form på åtskilliga orter: ST *bìɛńə* men NT *bìäńɛ* samt Ull *pèńə*, Msk *pètńà* och nästan identiska former i övriga östliga dialekter (Moosberg, Calleberg). Intressant nog har Calleberg en form *pètńe* från Malå, en form som han hämtat ur Wiklunds uppteckningar (Larsson 2012A:67). Eftersom WWM ger formen *bieg'ŋja* med palataliserad velar, antyder detta en – kanske idiolektisk – skillnad inom en och samma dialekt. Under alla omständigheter kan det konstateras att former med palatalt /ń/ är alltför spridda i såväl syd- som umesamiska för att en entydig form som Holmbergers (991) *biänje* ska kunna tjäna som dialektbestämmande kriterium.

4.1.1.2.2. 'läpp'

Det ursamiska ordet för 'läpp' rekontrueras av Lehtiranta (1989:96 f.) som **pęŋsęm* och konsonanten *-ŋ-* har i lulesamiska och i språkformerna längre norr och öster därom utvecklats till klusil: saL *paksim* (HG s.v.) resp. saN gasg *baksama* (med labial frikativa i svagstadiet, saN *bavssa*). Holmbergers form har velar nasal: (565) *bangsamo*. Nasalen är också bevarad i de sydligare språken idag. Hasselbrink (SLW s.v.) ger formerna *baŋseme*, *bäŋ´seme*, *bïŋs´eme* och menar att det rör sig om växlingsformer, om vilka uppteckningarna inte ger tillräcklig information. I de moderna ordböckerna över standardiserad sydsamiska – ÅaDB och SSOO – ges endast formen *bangseme*. För umesamiskans del ger Lehtiranta efter Schlachter (WWM s.v.) formen *biŋŋsama* och likadana former, dvs. med sluten vokal och velar nasal, ger även Calleberg (ULMA 22480:7:288) från de östliga umesamiska dialekterna. Endast från Ullisjaure anför han en annorlunda form, *pănsəmə*, alltså med kort /a/ och dental nasal. Likadana former ger Moosberg från Tärna-dialekterna: ST *bannsəmə* resp. NT *bannsəm*. Det ser med andra ord ut som om Holmbergers form (565) *bangsamo* skiljer sig från de umesamiska men överensstämmer med den sydsamiska, både vad gäller vokalen och nasalens art. Ändå är en sådan slutsats inte alldeles säker, eftersom även arjeplogssamiskan har en form med öppen vokal och velar nasal, *pangs'im*

(Lehtiranta ibid.). Enligt Lagercrantz växlar dock den formen med en form med klusil (LW:4668).

4.1.1.2.3. 'armbåge'

Holmberger redovisar ett ord för 'armbåge', (947) *garingjäl*, och ordets form är förenad med särskilda problem. Första stavelsens vokal överensstämmer med vokalen i umesamiska – saU NT *karᵉŋärɛ*, M *gar'gŋèla* – men skiljer sig från de mer slutna vokalerna i saS *gerŋere*, *gärnj´ere* (SLW s.v.; YS:42 anför ett saS *garnjere* efter SLW, men det rör sig troligen om ett skrivfel). I SLW råder en klar dominans för former med *-r-* i sista stavelsen, men det finns två belägg för *-l-*. Båda formerna är dock något osäkra vad beträffar proveniensen. I Callebergs samling (3:672) har endast en av fem former – den från Ullisjaure – ett *-r-* i sista stavelsen. Vad beträffar både vokalismen och sista stavelsens konsonant ser således Holmbergers form ut att överensstämma med den umesamiska och skilja sig från den sydsamiska. Ordet är emellertid svårläst: bokstaven *-i-* i (947) *garingjäl* är svår att förklara – pricken över *i* sitter t.ex. ovanligt långt till vänster (och det rör sig inte om genomslag från arkets andra sida). Vore det inte för bokstaven *-i-* i ordlistans form, så skulle formen tveklöst kunna bedömas som umesamisk; ett **garngjäl* hade varit i det närmaste identiskt med Schlachters form. En viss osäkerhet råder om ordet, även om det mest överensstämmer med umesamiska.

4.1.1.3. Inljudande *-jv-*

Sydsamiska skiljer sig från övriga samiska språk i fråga om representationen av gammalt **-jw-* i inljud. Ordet för huvud t.ex. lyder saN *oaivi*, saL *åi´vē*, saArj *åjjve* (PO s.v.), saU M *å̀ivee*, NT *òjwiɛ* men saS *åejjie* (ÅaDB s.v.). SLW (s.v.) ger formen *oåjjie* utan dialektal variation i den inljudande konsonantismen. Att det är i sydsamiskan en förändring **-jv-* > *-jj-* skett framgår av t.ex. fi *oiva-ltaa* 'inse, begripa'; jfr även fi *päivä* 'dag; sol' /SaN *beaivi* 'id', saS *biejjie*. I de båda Tärna-varieteterna kan man se viss sydsamisk påverkan, men Ullisjaure har endast formen med *-jv-* (Larsson 2012A:101 f.).

Former med stamkonsonanterna **-jw-* var inte vanliga i det uraliska urspråket. Enligt SUL (170) handlar det om sammanlagt tre ord i UEW. Bland dem är saN *beaivi* och *oaivi* okomplicerade. I ordet för 'mage' finns en variation mellan saL *tjåi´vē* och saN *čoavji* och UEW (s.v. *ćowja*, *ćojwa*) är osäker om vilken ordningsföljd mellan konsonanterna som är den ursprungliga, liksom också om huruvida ordet har motsvarigheter på samojediskt håll. Oavsett samojediska motsvarigheter och ursprunglig ordning mellan konsonanterna har ordet för mage former med *-jv-* från och med lulesamiskan och söderut ända till sydsamiskans *tjåejjie* (YS:26 f.; saS form

efter ÅaDB s.v.). I SLW (s.v. *tjoåjjie*) finns ett fåtal former med *-jv-*; det handlar dels om former från Stensele som Hasselbrink räknade till sydsamiskan men som bör föras till umesamiska (Larsson 2012A:146), dels om former upptecknade av Ignácz Halász som inte är så tillförlitliga vad beträffar sagesmännens ursprung (Larsson 2012A:46). Ett större problem är att ÅaDB under *tjåejjie* hänvisar till *tjæjva* som betecknar vommen på en ren. Det förefaller således finnas viss variation i alla tre orden med *-jv-* (Larsson 2012A:184). Ändå är det normala att ett *-jv-* i språken från och med umesamiskan och norrut motsvaras av ett assimilerat *-jj-* i sydsamiska (Rydving 2008A:370).

Frågan kompliceras dock av att Simon Granmark, som var same från Åsele, hade former med *-jv-* i sin katekes, t.ex. *Golmaden beifwen* 'på tredje dagen' (Bergsland 1984:42). Detta kan tolkas som att utvecklingen *-jv-* > *-jj-* är sen i den nordliga sydsamiskan. Det råder med andra ord en viss osäkerhet om i hur stor del av det sydsamiska området som utvecklingen *-jv-* > *-jj-* ägt rum i slutet av 1700-talet. Å andra sidan visar Moosbergs uppteckningar från Södra och Norra Tärna år 1917 resp. 1918 påverkan från den sydsamiska vokalismen *-jj-* (Larsson 2012A:101).

Alla tre orden med konsonantcentrum *-jv-* finns med i Holmbergers ordlista, ordet för 'dag' inte mindre än 19 gånger i olika kombinationer, ordet för 'huvud' nio gånger och ordet för 'mage' en gång. Alla tre orden följer undantagslöst det nordligare mönstret och skiljer sig därmed från dagens sydsamiska former, t.ex. (1104) *trettondag bieiviäh* 'trettondedagen', (1335) *gaska bieiviäh* 'middag', (1352) *ånimass bieiviäh* 'kortaste dag'; (929) *åivi* 'huvud', (607) *galben åivi* 'kalvhuvud'; (300) *tjoive* 'våm'. Formen (236) *goivo* 'skovel' visar inte samma utveckling i sydsamiskan – saN *goai'vo* 'skuffel, spade' / saS *goåjvuo* 'Spaten, Schaufel' (SLW s.v.) – och samma gäller (1330) *soaivän* 'skugga efter folk', jfr saU *suai'vana* 'Schatten' / saS *soejvene* 'skugga (av person, djur)'. De hör till ett senare stratum, men det är ett sydsamiskt problem. Dessutom finns hos Holmberger några ord med oklar etymologi, t.ex. (951) *gäivom* 'lav', men detta ändrar inte på det viktiga: de tre gamla orden med konsonantcentrum *-jv-* följer hos Holmberger entydigt det mönster som på hans tid kanske fanns i nordlig sydsamiska men säkert fanns i umesamiska och nordligare språk.

4.1.1.4. Labial vokal i andra stavelsen

Till de karaktäristiska dragen för sydlig sydsamiska, dvs. Härjedalen, Undersåker och på norsk sida Røros, räknar Hasselbrink (SLW:22) att labialt *-uo* i obetonad stavelse alltid förlorat sin labialitet; mot saS *beälluo* 'skälla, klocka' svarar i denna dialekt *beällaa*. Samma utveckling har också ägt

rum i det Hasselbrink betecknar som sydsamiskans mellandialekt, men där är den inte konsekvent genomförd (ibid.).

I Holmbergers uppteckning finns det gott om ord med labialvokal i obetonad stavelse, t.ex. i (195) *båssjo* 'dörr', (244) *fjallo* 'bräde', (321) *airoa* 'åra', (492) *aäloa* 'hela renhopen', (500) *jåroo* 'ropa', (976) *baälo* 'knapp' och (994) *biallo* 'skälla'. Det handlar här om ord med labialvokal också i nordligare språk, jfr t.ex. saU M *båssjoo* 'der hintere, der Tür gegenüberliegende Teil der Kote, wo gekocht wird' (WWM s.v.), saArj *iello* 'renhjord', saL *tjuor'vōt* 'ropa', saN *biellu* 'klocka, bjällra'. I ett enda ord med gammal labialvokal har Holmberger skrivit en form med illabial vokal: (1531) *månä tjäärap* 'jag gråter', jfr saU M *tjeärroot* 'weinen'.

4.1.1.5. Stadieväxling

Stadieväxling är en kvantitativ eller kvalitativ växling hos konsonanter efter betonad stavelse. I nordsamiska, där alla konsonanter och konsonantgrupper omfattas av stadieväxlingen, spelar den en viktig roll och kan till och med ensam skilja grammatiska former åt, jfr t.ex. saN nsg *mánnu* 'måne' : gasg *mánu*; nsg *gákti* 'kolt' : gasg *gávtti*; presens 2sg *manat* 'du går' : 1pl *mannat* 'vi går'. Stadieväxlingens omfattning i de samiska språken behandlas närmare i följande avsnitt, här ska endast Holmbergers ord undersökas mot bakgrund av stadieväxlingens olikartade realisering i samiska språk.

Nordsamiskans rent kvantitativa växling mellan lång och kort konsonant i saN *mánnu* 'månen' : *mánu* 'månens' motsvaras i vissa bestämda kontexter av en växling mellan en nasal föregången av en homorgan klusil och en kort nasal, t.ex. saN nsg *sátni* 'ord' : gasg *sáni*; nsg *sápmi* 'same' : gasg *sámi*. Denna skillnad bestäms i nordsamiskan av fonotaxen. Andra språkformer kan utnyttja en rent kvantitativ växling i fler kontexter än vad nordsamiskan gör eller utnyttja andra markörer för att signalera skillnaden mellan stadierna. Lulesamiskan t.ex. utnyttjar ofta en glidvokal för att markera starkstadiet, t.ex. saL J *kal^{e}mut* 'frysa till is; frysa ihjäl; frysa fast' resp. *ài^{e}mē* 'trekantig nål' (HG s.vv. *kal´mut*, *ai´mē*; se vidare Larsson 1991).

Allt detta sammantaget innebär att stadieväxlingen erbjuder vissa möjligheter att jämföra de former Holmberger uppteckнat med formerna i nutida samiska språk.

4.1.1.5.1. Starkstadiet av nasaler

Starkstadiet av nasala konsonanter utgörs antingen av en rent kvantitativ växling, som saN *mánnu* : *mánu*, eller av en homorgan klusil + nasal, som saN *sátni* : gasg *sáni* 'ord'. Dessa markeringar av starkstadiet kan förekomma i en och samma språkform efter bestämda fonotaktiska regler eller också ha olika dialektgeografisk spridning.

I västlig umesamiska finns *en* varietet som tycks bygga på en rent kvantitativ växling, nämligen fjällvarieteten i Sorsele. Denna varietets grammatik är emellertid minst sagt bristfälligt dokumenterad: veterligen utgörs den enda källan av Einar Spjuts kandidatuppsats (UUB Wiklund 77:25) som redovisar endast en del av nomenböjningen. Bland hans paradigm finns emellertid ett par som visar en rent kvantitativ stadieväxling, dvs. utan klusiler, bl.a. nsg *sämmie* : npl *sämie* 'same' (vidare Larsson 2012A:108 tab. 24). I umesamiskans östliga dialekt överensstämmer stadieväxlingen med den i nordligare språk, t.ex. saU Msk nsg *sápmē* : gsg *sämēn*. I de båda Tärna-varieteterna av umesamiskan var stadieväxlingen mer begränsad (jfr Larsson 2012A:122 tab. 30, 128 tab. 31) och i sydsamiskan finns ingen stadieväxling. Konsonantismen är där avhängig av längden hos första stavelsens vokal (Bergsland 1982:22; Bergsland 1983B) och former med homorgan klusil finner man efter kort vokal, t.ex. saS *utnedh* 'att ha'. Efter lång vokal står – oftast – en kort konsonant, t.ex. saS *saemie* 'same'.

Mot denna bakgrund ger Holmbergers former ett sydsamiskt intryck: (420) *buttnet* 'spinna' : (110) s*oanna* 'sena varmed Lappen sömmar sina skor', jfr saS *butnedh* 'spinna' : *soene* 'sena, sentråd' (se även YS:104 f. resp 126 f.); (1066) *bidnok* 'pengar', (1079) *dittnie* (*järvi*) 'tenn(horn)' men (904) *jaemat* 'dö', jfr saS *beetnegh* 'pengar', *ditnie* 'tenn', *jaemedh* 'dö' (jfr YS:130 f., 34 f.). Även verbet (1581) *tjåtnät* 'binda' visar en likartad struktur, men det ordet finns belagt endast i nordlig sydsamiska[293]. Ordet för kittel, (711) *gebmie*, går tillbaka på en ursamisk form **kēmnē* och finns i en rad varierande former i de samiska språken (YS:52 f.); i sydsamiskan finns både *giebnie* och *giemnie*, båda belagda i Vilhelmina (SLW s.v. *giebnie*).

Ett klusilt element uppträder även före den långa frikativan **-jj-*, t.ex. saN *áddjá* 'farfar, morfar'. Klusilen finns emellertid varken i syd- eller umesamiska: saS *aajja*, saU Msk *ājjā* 'id.' (1:25; jfr även Larsson 2012A:108). Holmbergers former (361) *sajjet* '[att] så', (381) (*trollkera*) *vuai* '(troll)smör', (660) *aja* 'farfar', (668) *vuäjätt* 'simma' har således motsvarigheter i de båda sydligaste samiska språken.

4.1.1.5.2. Klusila förslag

Vad beträffar stadieväxlingen hos konsonantkombinationer (den s.k. XZ-serien) och kombinationer av halvvokal + konsonant (den s.k. YZ-serien) ger materialet en tydligare bild. Mot saN *galbmot* 'frysa' och *áibmi* 'skär-

[293] Så enligt ÅaDB (s.v. *tjatnedh* 'binde'). Enligt YS (:20) saknas det i sydsamiskan och inte heller finns det i SLW (om nu inte stammen i *tjadnelustedh* '(in der Rede) steckenbleiben, sich nicht erinnern, was man sagen wollte' på något egendomligt sätt skulle höra till samma verbstam). Det sydligaste belägget för detta verb i LW (466) härrör från Arjeplog.

nål' står i lulesamiskan former med glidvokal, t.ex. saL J *kal^{e}mut* 'frysa till is; frysa ihjäl; frysa fast' resp. *ài^{e}mē* 'trekantig nål' (HG s.vv. *kal´mut*, *ai´mē*). Här är att märka att även nordsamiskans former ofta uttalas med en glidvokal (Nielsen 1926:11 f., 40 f.), men den ersätter inte den homorgana klusilen som i lulesamiska utan uppträder tillsammans med den, t.ex. saN Kt *ɢal^{o}ʙmo^{h}t* (s.v. *gâl'bmet*). Likartade skillnader finns också i språken och dialekterna längre söderut, t.ex. saS *aajmie* 'id.' (SLW); saU NT *ai`miɛ* (ULMA 16776:6) men M *àibmee* (se vidare Hasselbrink 1944:bl.a. 126, 149; Larsson 2014). Förekomsten av sådana klusila element, liksom också av glidvokaler, borde därför kunna antyda vad det är för språk i ordlistan. Det hela kompliceras dock av att det tydligen finns flera system, där glidvokalen har olika funktion: i nordsamiska kan den snarast av uttalsskäl uppträda i XZ-seriens starkstadium, i lulesamiskan utgör glidvokalen själva tecknet på starkstadiet i många kontexter, i östlig umesamiska har däremot starkstadiet av XZ- och YZ-serierna en homorgan klusil i starkstadiet men en glidvokal i svagstadiet (Nielsen ibid., Larsson 1991, 2014).

Ibland ger Holmberger verbfraser, där det är oklart vad objektet har för form, så t.ex. (820) *viärmie guedat* 'binda nät'. Eftersom det inte är någon hel sats, är det oklart om det rör sig om en ackusativform; är det en ackusativ, så följer den mönstret i nord-, lule-, arjeplogs- och östlig umesamiska. Med tanke på att Holmberger också har (329) *viärmä* 'not', som också har *-rm-* men rimligen är en nominativform, är det säkraste att enbart behandla former vilkas kasus är klart.

Ordlistans uppslagsformer visar en omfattande variation: samma fonetiska kontext uppträder både med och utan klusil. I XZ-serien finns det många exempel och variationen tycks helt oförutsägbar, men former utan klusil dominerar: (1001) *kurbma* 'repa tab[anus] rangifer[inus]' men (946) *tjårma* (jfr YS:26 f.) 'knytnäve', (542) *järmia* (YS:36 f.) 'hjärna', (549) *harmia* 'ögonbryn', (148) *sniurmät* 'snörpa ihop mun' och (1024) *gask soårm* (YS:128 f.) 'mellanfingret'; vidare (188) *sardnoett* 'berätta', (1082) *sardnoe gonata* (YS:120 f.) 'hälsa mycket flitigt' men (358) *kårne* 'korn', (34) *gåniken barnie* (YS:98 f.) 'prins'. I YZ-serien finner man såväl (187) *guåibme* 'gesäll' (jfr YS:60 f.) som (1509) *stoare gaino* 'kungsväg' och (435) *tjaieno* (jfr YS:381) 'väg'. Även formen i (877) *gävne* 'du fick' saknar klusilt förslag, liksom sydsamiska *gaavnih* 'du hittade', även om man noterar skillnaden i första stavelsens vokal mellan formerna.

En särskild kommentar fordrar ordet (510) *arnos* 'örn', som har klusilt förslag i Schlachters Malå-form *àrdnas*, liksom även i övriga östliga umesamiska varieteter (Calleberg 1:109), och samma form ger Wilbur också för arjeplogssamiskan (PO s.v. *árdnas*). Västlig umesamiska har emellertid ett helt annat ord för 'örn', nämligen saU Ull *àr'ťśə* (Calleberg 1:109) el-

ler *hàr'tsə* och det är också det ord som används i sydsamiska (SLW s.v. *aartje*). I nordligare samiska språk används en helt annan ordstam, saN *goaskin* (YS:56 f.). Det skulle betyda att Holmbergers ord för örn är det arjeplogssamiska eller östliga umesamiska ordet i en i övrigt obelagd västlig umesamisk form utan klusilt förslag, vilket visar vådan av att dra för långtgående slutsatser av en enskild form i ordlistan.

4.1.1.5.3. Glidvokaler

I många samiska språk uppträder en glidvokal mellan två icke homorgana konsonanter eller mellan en halvvokal och en konsonant. I central lulesamiska uppträder glidvokalen i starkstadiet och är så framträdande, att talare av andra varieteter kan utnyttja den när de vill parodiera lulesamiskt uttal (Larsson 1991:175). I svagstadiet däremot saknas glidvokal, t.ex. SaL *al^{e}mē* 'himmel' : *àlmèn* 'i himlen'; *kui^{e}na* 'kvinna' : *kuìna* 'fruar' (exemplen – något förenklade – från Collinder 1938:115, 108). Det är starkstadiets glidvokal som är tydlig, men Engstrand & Kuoljok-Angéus (1982:14) har genom spektrografisk analys visat en glidvokal även i svagstadiet av konsonantkombinationer. Då rör det sig om ett mycket kort vokaliskt element som säkert är uttalsmässigt betingat. Det brukar framhållas om glidvokalen och dess distribution i många samiska språk att den orsakas av just fonetiska faktorer (Schlachter 1976:430, 433) och att det rör sig om en mycket kort vokal (Lehtiranta 1992:39; Wilbur 2015:70). Den sydsamiska glidvokalen kan enligt Hasselbrink (1944:34) "fakultativt saklöst utfalla" och den hänger inte samman historiskt med glidvokalerna i nordligare språk. Lehtiranta (1992:38) påpekar emellertid att glidvokalens uppträdande varierar mellan olika arjeplogssamiska varieteter och Schlachter (1976:427) framhåller att glidvokalen i Malå-samiskan inte – "wie in nördlichen Dialekten", varmed han säkert menar lulesamiska – kännetecknar starkstadiet; även om den mestadels förekommer i starkstadiet är den "häufig genug" i svagstadiet. Det är säkert ett korrekt påpekande: en studie av i vilka kontexter glidvokalen uppträder i umesamiskans skogsdialekter, sådana de framgår av Callebergs samling, visar ett radikalt annat system än den centrala lulesamiskans. I umesamiskans skogsdialekt karaktäriserar glidvokalen svagstadiet, i fjälldialekten däremot ser den ut att vara knuten till starkstadiet och därigenom påminner systemet om det i central lulesamiska (Larsson 2014:171 f.). Det är uppenbart att glidvokalen har en sådan dialektgeografisk variation att den kan kasta ljus över sockenlapparnas språk och dess bakgrund.

Om sockenlapparnas språk hade en glidvokal som var så kort, som t.ex. den i arjeplogssamiska, där den är "exceptionally short in duration" och talarna sällan är medvetna om dess existens (Wilbur 2015:70 f.), är det osan-

nolikt att Holmberger ens skulle ha registrerat den. Om den å andra sidan haft ett markant uttal, som i lulesamiska, skulle Holmberger förmodligen ha noterat den. Markanta glidvokaler i starkstadiet utgör en överensstämmelse med central lulesamiska och – sannolikt – västlig umesamiska, glidvokaler i svagstadiet utgör däremot en överensstämmelse med östlig umesamiska. Avsaknad av glidvokaler kan tolkas som att de uttalats svagt, som i arjeplogssamiskan, medan fluktuerande förekomst kan tolkas som en överenstämmelse med sydsamiska.

Glidvokalen i Holmbergers ordlista ger ett i många avseenden svårbestämt intryck. När han sätter ut en glidvokal, sker det alltid med ett normalt vokalgrafem. Något annat är inte att vänta, men det kan knappast tas till intäkt för att det rörde sig om ett extra kort vokalljud, särskilt som vokalens klang många gånger följer t.ex. Wiklunds beskrivning (1891:14) av glidvokalernas fonetiska kvalitet i olika kontexter i lulesamiska, t.ex. (1022) *bieligi* 'tumme', (1032) *saieri* 'sår', (1232) *ballove* 'moln'. Även i björnvisan förekommer former med en markant glidvokal, t.ex. *juälickie* 'fot' (Hasselbrink 1964:44).

Flera ord uppträder både med och utan glidvokal, t.ex. (553) *källemie biälle* 'enögd' ~ (269) *sore källmi* 'surögd'; (901) *åhlemåtsck* 'människa' ~ (177) *hafvandes ålmutsch* 'havande kvinna'; (1354) *dallevi* 'vinter' ~ (67) *dalvie gaino* 'vinterväg' ~ (435) *tjaieno* 'väg'. Som synes rör det sig mest om former i nominativ singular (om (67) *dalvie* är nominativ eller genitiv, sammansättning eller attribut är svårbedömt), så stadieväxlingen är uppenbarligen inte inblandad. Helhetsintrycket är därför motstridigt: glidvokalerna tycks ha varit tydliga och därmed påminna om central lulesamiska, men deras distribution är högst varierande och påminner därmed om förhållandet i sydsamiska. Å andra sidan finns bland ordlistans 1000 första ord åtskilliga som skrivs utan glidvokal, t.ex. (23) *girgie jearas* 'pärlsten', (236) *goivo* 'skovel', (329) *viärmä* 'not', (300) *tjoive* 'vom', (321) *airoa* 'åra', (506) *reikie* 'glugg', (566) *gaibi* 'haka' m.fl. Efter de första 1000 orden kommer emellertid en rad ord med markerad glidvokal, t.ex. (1030) *jälinga* 'stubbe', (1197) *juälickie geuäudo* 'fotsula', (1200) *boälå jällemi* 'knäskål', (1230) *alemi* 'himmel', (1232) *ballove* 'moln', (1317) *suälanie* 'dagg', (1354) *dallevi* 'vinter'. Detta väcker frågan om Holmberger haft en eller flera sagesmän. Fanns det i fråga om glidvokalen flera system representerade bland sagesmännen?

4.1.1.6. Initialt *$\bar{\varepsilon}$-

Några ord, som i ursamiskan började på ett långt *$\bar{\varepsilon}$, finns representerade i Holmbergers ordlista. De kan belysa språkformens plats bland de samiska varieteterna eftersom den diftong som utvecklats ur den gamla monof-

tongen tillfogats ett protetiskt *j-* i sydsamiska (YS:32) och västlig umesamiska (Larsson 2012A:110 f.). Mot saS *jeanoe* 'älv' och saU Ull *jēnū* står alltså saU Msk *ètnū*, saArj *edno*, saL *ätnō*, saN *eatnu* etc.

I ordlistan finns ett par klara fall av protetiskt *j-*, nämligen (438) *jäano 'ä*lv' och i (1404) *jeänapp* 'flera'. Även (654) *jöönnå* 'yngre morbror' har protetiskt *j-*, men det har också formerna i den östliga umesamiskans alla varieteter i Callebergs uppteckning, t.ex. saU Msk *jènūi* (1:180; och då med den allmänna samiska betydelsen 'äldre eller yngre morbror', jfr nedan 5.4.2). Ordet för 'mor' visar en variation i ordlistan: formerna (1575) *edna* 'mor' och (64) *jädnie biällie* 'styvmor' är entydiga, medan vokalmötet i (205) *biäppmoaädnie* 'fostermoder' gör det osäkert om formen hör till dem utan initialt *j-*.

Även ordet för 'märg', som naturligtvis började på en kort vokal i ursamiskan, har ett protetiskt *j-* i sydsamiska: saS *jïrreme* kontrasterar mot saN *ađa* (jfr YS:10f.). Holmberger har (1293) *jäddom*, men här är att märka att alla umesamiska varieteter har former på *j-*, t.ex. saU SorsF *järram*, Mlm *jaδδəm* (2:464). Först i arjeplogssamiskan möter former utan initialt *j-* (*addam*, *arram*; PO s.v.).

4.1.1.7. Kort **ẹ* i första stavelsen

En av de mer spektakulära förändringarna i den samiska vokalismen är utvecklingen från tidigt urfinskt **i* via ursamiskt **ẹ* till saN *a*. Den har lett till att exempelvis finska *nimi* 'namn' motsvaras av saN *namma*. Denna utveckling har emellertid inte nått lika långt i alla samiska språk och inte heller har utvecklingen varit samma i alla kontexter. I sydsamiska finns ord där vokalen bevarats som sluten, jfr t.ex. saN *bassit* 'steka' /saS *bissedh*; saN *salla* 'famn'/ saS *sïlle*. Arjeplogssamiskan har samma system i vokalismen som lule- och nordsamiska: saArj *basset* 'steka', saArj *salla* 'Klafter' (LW:6028), även om omljudsförhållanden kan orsaka en annan vokal i vissa former (Lehtiranta 1992:77 ff.; Wickman 1965). Umesamiskan intar en mellanställning mellan dessa nordligare språk och sydsamiskan i och med att utvecklingen i första stavelsens vokal sammanhänger med vokalen i andra stavelsen. Före kort /ə/ i andra stavelsen har samtliga umesamiska varieteter ett /a/, och överensstämmer därmed med de nordligare språken men skiljer sig från sydsamiska. Före långt /ē/ i andra stavelsen är däremot den slutna vokalen bevarad, liksom i sydsamiskan, och skiljer sig därmed från de nordliga språken. Jfr t.ex. saS *sïlle* 'famn (längdmått)' /saU Ull *sallə*, Msk, M *sàllə* /saArj, L *salla* 'famn' (LW:6028), men saS *bissie* 'helig' / saU Ull, Msk, M *pissē* 'id.' / saArj *passi* (LW:4696). Hos Holmberger finner man både (122) *sisse* 'ärm' och (1367) *bissi* '[söndag]', (195) *bissia båssjo* 'heliga dörren' med en vokalism som överensstämmer med de båda sydliga språ-

ken: saU NT *bïssè*(*-pieivìɛ*), M *bissee*, saS *bissie* 'helig' resp. saU NT *sïssìɛ*, M *sissee*, saS *sissie* 'ärm'.

Den slutna vokalen uppträder i sydsamiskan emellertid endast före ursprunglig enkelkonsonant (X-serien; Korhonen 1981:80). När Holmberger ger formen (1232) *ballove* för moln överensstämmer således första stavelsens vokal med den i motsvarande former från sydsamiskan till och med nordsamiskan (YS:94 f.). Möjligen kunde i ett sådant fall formens slutvokal *-e* jämföras med den korta slutvokalen i saS *balve*, men samma slutvokal finns också i umesamiska, t.ex. saU NT *paɹwə*.

Lehtirantas redovisning av formerna i de olika samiska språken ger vad umesamiskan beträffar en förenklad bild i och med att varieteten i Malå, sådan den beskrivs i WWM, får representera hela det umesamiska området. Därför leder framställningen av nutida former för ursamiskt **ɇδɇm* 'märg' (YS:10) till en dikotomi mellan å ena sidan sydsamiska *jïrreme* med sluten vokal i första stavelsen och å andra sidan språken norrut (till och med nordsamiska) som har ett /a/ i första stavelsen. Bland de senare ingår då enligt Lehtiranta också saU M *jaddoov*. Holmbergers form (1293) *jäddom* 'märg' har inte bakre vokal i första stavelsen och skulle därmed snarast ses som överensstämmande med sydsamiska. I arkivmaterialet framträder emellertid en annan bild (jfr Larsson 2012A:76). Callebergs ordsamling (2:464) ger former från fem umesamiska varieteter, huvudsakligen skogsdialekter. Av dessa har formerna i Malmesjaure och Sorsele (skogsdial.) former med *-a-*, liksom Schlachters Malå-form, medan Maskaure och Malå (sic) har former med *-ɛä-* resp. *-ɛ-*; Malåformen hos Calleberg är uppteckning av Wiklund 1900 i en annan Malå-samisk by (Larsson 2012A:57 f.). Moosbergs uppteckningar från umesamiskans västliga varieteter visar också former med vokalen *-ä-* (ULMA 16775:1:23; 16776:21; 16777:15), t.ex. NT *järrəmə*; Ullisjaure skiljer ut sig genom att ha dels en likadan form som sydsamiska, dels en unik *jorromə*. Detta innebär sammantaget att Holmbergers form (1293) *jäddom* vad vokalismen beträffar bäst svarar mot formerna i västlig umesamiska medan den långa inljudande klusilen *-dd-* snarast motsvarar formen i Malå (till förhållandet [δ] ~ [d] se Larsson 2012A:104; jfr även Bergsland 1947:42).

I nordsamiskan, noterar Mikko Korhonen (1981:80), kan den slutna vokalen bevaras vid en palatal konsonant. Samma förhållande tycks råda även i umesamiskan, jfr t.ex. saArj *ganjal* 'tår' (PO s.v.) / saU NT *kïttńaɹə*, SorsF *kïttńəɹəh* (pl), M *gig'ŋal*(*a*) / saS *gïknjele*. Holmbergers form (1127) *gidnial* 'tårar' kan alltså vara både ume- och sydsamisk. Det finns även ord med med ursam **ɇ* i första stavelsen, där sydsamiskan kan visa en (mer) sluten vokal, medan umesamiskan har ett *a*, i likhet med nordligare språkformer, t.ex. (1474) *manjä* 'sonhustru, svägerska' ~ saU NT *măŋŋìɛ*, M *maŋŋjee* /

saS *männja* (se vidare YS:72 f.). Variationen är emellertid omfattande i sydsamiskan – saS R, H *mannjaa* och i Vilh, Meraker och Skalstugan även *månnjaa* (SLW s.v. *männjaa*).

Tabell 3. Former med ursamiskt **e̮* i första stavelsen

Betydelse	Holmberger	saUÖ	saUV	saSN	saSS
'helig'	(195) *bissia*	*bissee*	*bïssè*	*bissie*	*bissjie*
'sonhustru'	(1474) *manjä*	*maŋŋjee*	*măŋŋìɛ*	*männja, månnjaa*	*mannjaa, månnjaa*
'märg'	(1293) *jäddom*	*jaddoov*	*järrəmə*	*jïrreme*	*jïrreme, jïddeme*
'tårar'	(1127) *gidnial*	*gig'ŋal(a)*	*kïttńəɹəh*	*g´ïdnjele*	*gikŋele*

I tabell 3 har några exempel samlats som visar hur Holmbergers former förhåller sig till dem i de sydligaste samiska språkens huvuddialekter. Variationen är så omfattande, att inga slutsatser kan baseras enbart på vokalismen.

4.1.1.8. Omljud

De samiska dialekterna i Sverige kan schematiskt bestämmas med hjälp av två kriterier: stadieväxling och omljud. Stadieväxlingen blir allt mindre omfattande ju längre mot söder ett samiskt språk ligger för att helt saknas i sydsamiska. Med omljudet förhåller det sig tvärtom: ju sydligare språk, desto mer omfattande är omljudet. Sydsamiska har tre omljudsserier – palatalt, labialt och velart – medan lulesamiska endast har palatalt omljud. Vad som i t.ex. nordsamiska uttrycks med en labial vokal i andra stavelsen, uttrycks i sydsamiska med labialt omljud i första stavelsens vokal, t.ex. saN *bassit* 'steka' : *bassot* 'stekas' / saS *bissedh* 'steka' : *byssedh* 'bli stekt'. Vokalsystemet i sydsamiskan blir följaktligen oerhört rikt, vilket även framgår i böjningsmorfologin. Stadieväxlingen ligger till grund för det nordsamiska systemet, medan konsonantismen är stabil i sydsamiskan där i stället omljudet åstadkommer vokalväxlingar, t.ex. saN *asttan* 'jag har tid' : *astet* 'de har tid' / saS *astem* 'jag har tid' : *estieh* 'de har tid'.

Stadieväxlingen kan endast i begränsad omfattning utnyttjas för att bedöma Holmbergers samiska (se ovan 1.4.2.1.1, 4.1.1.5). Endast två böjningsparadigm finns upptecknade och växlingen där ser helt slumpmässig ut: verbet *varrät* 'springa' tycks ha stadieväxling medan *gåroet* 'sy' saknar sådan (se Verborum conjugatio), trots att dessa verb hör till samma stamtyp. I övrigt finns inget paradigm som skulle kunna belysa stadieväxlingen.

Något gynnsammare tycks situationen vara vad gäller omljudsförhållandena. De ord i vokabulariet som tycks visa omljud – och inte utgör en slumpmässig återgivning av vokalljuden – är följande:

i (711) *gebmie* kittel' : i (712) *gäbmatsch* 'liten kittel'

i (1387) *guckies* 'lång' : i (1349) *gåcko* 'längd' (i formen *bieiviäh aktgåcko* 'dagjämning')

(1494) *bueti* 'ister' : (1495) *boätak* 'isterfull'

Paralleller till dessa omljudsväxlingar finner man framför allt i sydsamiska men även i umesamiska, och många gånger finns motsvarigheter även längre norrut:

saS *giebnie* 'Kessel' : diminutiv *geämnedje* (SLW; jfr Bergsland 1982:107); saU Ull *pĕéssē* 'bo [, rede]' : dim. *peɛssāťšə* (2:42; jfr Sammallahti 2012:185); saL *giesset* 'dra' : 1 sg prs *gäsáv* (Spiik 1977:6);

saS *guhkies* 'lång' : *gåhkoe* 'längd'; saU NT *kuhhkìɛs* : *kuhhkùə* (jfr dock Sammallahti 2012:181 med vokalväxling); saL *kuhkēs* : *kuhkkōt* 'bli lång';

saS *buejtie* 'fett, talg, flesk; fettstycke' : *buajtehks* 'fet' (ÅaDB); saU SorsSk *pŭöittē* : *pŭóĭtāhkə* (8:2515, 2514); saL *guolle* 'fisk' : ill sg *guolláj*;

Holmbergers varierande vokaler i orden (1601) *diämä* 'i fjol' : (1602) *dematsch* 'fjoling' är förbryllande. De har knappast med omljud att göra[294] utan det rör sig väl om varierande skrivningar av samma ljud, trots att orden upptecknats efter varandra.

4.1.2. Morfologi

4.1.2.1. Nomenböjning

4.1.2.1.1. Avledningar

Samiska har ett rikt avledningssystem och några nominalavledningar finns också i Holmbergers ordlista. De flesta avledningar är emellertid vida spridda i de samiska språken och kan därför inte bidra mycket till bestämningen av språkformen.

En diminutivavledning som motsvarar saS *-tje* ("med vokalskifte og omlyd"; Bergsland 1982:108), saU NT *-ťs̊ɛ* (t.ex. *ākkāťs̊ɛ*), saArj *-tj* (Wilbur 2015:196) etc., finns belagd flera gånger i ordlistan i något varierande skrivning: (497) *otj lausäts* 'dank', (1512) *otj flaskätz* ' liten flaska' och – i avsnittet Verb. Conj. – *sniarra* 'råtta' *otj sniarratsch* 'liten råtta'. Liksom i bl.a. nordsamiskan har diminutivavledningar attributet *unna*, *uhca* 'liten'; att Holmberger regelbundet sätter ut attributet före diminutivformerna ökar därmed ordlistans prägel av autentisk samiska.

I ordlistan finns två avledningar på *-u*, en deverbal och en denominal: (924) *sjättoa* 'skapnad', jfr saU M *sjad'doo* 'Grösse; Wuchs; Pflanze', saS *sjædtoe*, saN *šaddu* 'växt; frukt', resp. i (1349) *aktgåcko* 'dagjämning', jfr saU NT *kuhhkùə* 'längd', saS *gåhkoe* 'id.'.

[294] Jfr saS *däjman* 'i fjol' : *däjmetje* 'fjolårets, som är från i fjol'; saU NT *dīmān* : *dīmāťšɛ*, SorsSk *tīpmān* : *tīmāťšɛ*; saL *tii'mā* : *tijmātj* (HG s.vv.).

Egenskapsabstrakta på saS *-voete* (Bergsland 1982:109), saN *-vuohta* etc. representeras av (1134) *laikies voot* 'lättja' och förmodligen även av (893) *akkavat* 'evighet' (jfr (892) *akkat* 'evig'). Eftersom dessa avledningar även kan bildas till substantiv, t.ex. saN *mánnávuohta* 'barndom', finns en möjlighet att även (1203) *golme järdoat* 'trefaldighet' hör till denna grupp (jfr saU *gär´dee* 'Mal'; WWM). Särskrivningen (1134) *laikies voot* beror säkerligen inte på att avledningsändelsen uppfattats som ett fristående ord av sagesmännen[295], även om den var det i ett tidigt skede av samiskans utveckling (Lazar 1975:64; Larsson 1978:168; Nickel (1994:334) kallar *vuohta*-avledningar "egentlig sammensatte ord").

(905) *groppi gockat* 'kroppens längd' torde vara en *ahka*-avledning och motsvara saU M *guhkadahka* (WWM s.v.), saS *gåhkadahke*; sådana avledningar kan förkortas i andra samiska språk (för saL t.ex. Wiklund 1915:90; Angéus Kuoljok 1997:30 ff.; för saS SLW 176). Uppenbarligen finns hos adjektivet saU M *gühkee* 'lång', saS *guhkie* en konkurrens mellan *ahka*-avledning och avledning på *-u*. Det är t.ex. påfallande att endast *u*-avledningen finns belagd i umesamiskans västliga dialekter (ST: ULMA 16775:I:125; NT: ULMA 16776:107) och att Calleberg (4:1293) ger *u*-avledda former från Malmesjaur och Malå. Han anför ingen *ahka*-avledd form från Malå, till skillnad från Schlachter som endast ger *ahka*-avledningen. För lulesamiskans del anför Grundström (HG s.vv.) såväl *kuhkōi* som *kuhk*(*k*)*utahka* 'längd'. Båda avledningarna finns också hos Holmberger: (905) *gockat* och (1349) *bieiviäh aktgåcko* 'dagjämning' (eg. "dagens enslängd"). Den sistnämnda avledningen, liksom även (712) *ottje gäbmatsch* 'liten kittel', är av störst intresse på grund av omljudet (jfr ovan 4.1.1.8).

Sannolikt är även (272) *gassenet* 'kådig' av (271) *gassi* 'kåda' också en avledning, som jag dock inte funnit någon modern motsvarighet till. SaL *kassē* betecknar 'seg, halvsmält kåda', men Grundström anger endast essivformen i betydelsen 'kådig' (HG s.v.). I sydsamiska finns emellertid en avledning *gaassije* 'full av kvae' (ÅaDB s.vv.) av saS *gaessie* '1. kvae 2. ørevaks'. I L&Ö (s.v. *kasse* 'kåda') finner man endast avledningarna *kassajes* och *kassai* i betydelsen 'kådig'.

Några långtgående slutsatser kan heller inte dras av formen (768) *jupmal matack* 'ogudaktig', där *matack* – trots särskrivningen – kan vara en avledningsändelse, kanske att jämföra med saN *-meahttun* som "uttrykker det motsatte av det som grunnordet angir" (Nickel 1994:356).

[295] Den särskrivna formen (889) *gaina uell* 'armhåla ["axelhol under arm"]' skulle i så fall på likartat sätt kunna tas som stöd för tanken att ordet är en gammal – naturligtvis ännu äldre – sammansättning (jfr TESz s.v. *hónalj*; UEW s.v. *kon3*[1]).

I detta sammanhang kan också nämnas att det finns en isolerad superlativform hos Holmberger, i (1352) *ånimass* 'kortaste', som – bortsett från vokalens kvalitet – ser normalt samisk ut.

De avledda orden är således få i Holmbergers material, men de visar störst överensstämmelse med sydsamiska och umesamiska.

4.1.2.1.2. Kasusändelser

Holmbergers Vocabularium Linguæ Lapponum mendicantium är en ordlista och det innebär att de allra flesta former av nomina utgörs av nominativ singular. Övriga kasusformer representeras endast av några enstaka förekomster, med undantag av genitiv singular som uppträder i stor mängd.

Från och med lulesamiskan och söderut skiljer sig i singular genitivformen från ackusativformen och från och med umesamiska och söderut har den ändelsen *-n* som är identisk med den ururaliska genitivändelsen (jfr tab. 1). Hos Holmberger finns gott om former med genitivändelsen *-n*, t.ex. (34) *gåniken daktir* 'prinsessa' ["kungens dotter"], (230) *moären skotk* 'trätratt', (278) *supen lost* 'asplöv', (607) *galben åivi* 'kalvhuvud', (787) *gippern moärie* 'hallon', (1027) *bootsen soänne* 'rensena', (1164) *bruducken männal* 'järphona', (1215) *jupmalan veljo* 'guds vilja' och (1323) *atjan joks* 'regnbåge'. Som framgår av exemplen kan både jämn- och uddstaviga stammar ta genitivändelsen *-n*. Det finns även exempel i båda stamtyperna på att genitivändelsen saknas, t.ex. (381) *trollkera vuai* 'trollsmör' och (1322) *aigala joks* 'regnbåge', (931) *åivie dgiss* 'huvudskål', men frågan är hur många av dessa ord som är sammansatta nomina som Holmberger särskrivit. Variationen hos Holmberger är påtaglig: före (931) *åivie dgiss* står ett hopskrivet (930) *åiviädjock* 'huvudkulle' och särskrivet (281) *humbl batatj* 'hummelkoppa' följs av (282) *humbälen risa* 'humlereva' med genitivattribut. Sammansättningar finns naturligtvis i både ume- och sydsamiskan, t.ex. *jàurè-gàddee* 'Seeufer' (WWM s.v.) resp. *jaevrie-gaske* 'land mellom to sjøer' (ÅaDB s.v.) och även Holmberger har gott om hopskrivna sammansättningar, t.ex. (21) *sveiniehop* 'hösåte'. Ändå verkar en hel del fall utan genitivändelse, t.ex. (611) *jaoå oess* 'mjöl påse', (803) *lärrie järgiä* 'tegelsten' och (1163) *gåpp bätsl* 'tjäderhöna', utgöra Holmbergers återgivning av ett sammansatt substantiv. Det motsägs visserligen av att ord med genitivattribut kan stå sida vid sida med ord med attributet i nominativ, t.ex. (274) *goässen barko* 'granbark' : (275) *sali lost* 'pillöv'; (277) *eiker lost* 'eklöv' : (278) *supen lost* 'asplöv'. Problematisk är även formen av ett kontrakt substantiv (1388) *ållema moitålos* 'mannaminne', då såväl ume- som sydsamiska har ett genitiv-*n*: saS *ålmaan* (SLW:104), saU Ull *o`lmān* (ULMA 2139:2:18), Msk *ol^{a}màn* (ULMA 2860:16) och Mlm *ŏlmān* (ULMA 2966:12). En ändelselös genitivform möter först i Arjeplog *ålma* (Wilbur 2015:104). Holmbergers *ållema*

ser ut som en starkstadieform med glidvokal och påminner mest om Maskaure-formen. En möjlighet är att Holmberger inte uppfattat ett finalt [n] i genitivattributet i detta fall, där följande ord börjar på nasal. I annat fall ser denna form påtagligt lulesamisk ut.

Det viktiga här är emellertid att konstatera att genitiv singularändelsen hos Holmbergers informanter överensstämde med den i nutida språkformer från och med umesamiskan och söderut.

De flesta av de – ganska fåtaliga – objekt man finner i ordlistan står med en infinitiv eller annan infinit form. Det är förståeligt om objektet då saknar ackusativändelse, på samma sätt som i t.ex. en svensk-finsk ordbok (Iso Ru-Su s.v.) där man under uppslagsordet *köpa* finner *ostaa talo* och först i en hel exempelsats finner den relevanta ackusativändelsen utskriven. Såväl (820) *viärmie guedat* 'binda nät' som (1184) å*ttjam manna* 'få barn' kan tolkas efter ett sådant mönster. Av de fyra fullständiga satser ordlistan ger är en en interjektion och kan av den anledningen ha lexikaliserats: (1589) *tjuälast bateraigie* 'kyss mig i röven'. Ett pluralt objekt kunde stå i nominativ, om det var obestämt (Wickman 1954) och detta kan vara fallet i: (877) *gävne boots* 'fick du igen renarna[?]'. Översättningen tycks emellertid peka på att det rör sig om en bestämd renhop, ändå syns ingen ackusativändelse. Inte heller de två satserna med objekt i singular har någon ändelse: (1181) *fårä lambo åttjäm* 'fåret har lammat [eg. "fått lamm"]' och (1243) *mierrå fulse gogattim* 'märren har fölat'. Vi kan inte veta vad ackusativändelsen var, om nu inte systemet förenklats så att ingen ändelse fanns i ackusativ. Detta ändras inte av satsen (153) *tjockoit itjom* 'borsta sig själv', där objektet är ett reflexivt pronomen (jfr (154) *jetz* 'själv'), som följer samma mönster som i t.ex. saN *Gal mon dovddan iehčan* 'Nog känner jag mig själv'.

De jämnstaviga stammarna visar i illativ singularis en tydlig variation i formen som klart skiljer sydsamiska från umesamiska. Skillnaden mellan ändelserna saS *-sə* resp. saU *-jə* är – oavsett deras historiska bakgrund (Sammallahti 2009; Larsson 2012A:422) – av den arten att de borde framgå av Holmbergers lista. Av de former som jag bedömer som illativer[296] är fyra bildade av personliga pronomina: (613) *monje* 'mig', (614) *donje* 'dig', (615) *sonje* 'sig', (616) *miis* 'oss'. Efter dessa har Holmberger infogat "dat[iv]", vilket naturligtvis är en av illativens funktioner. Pluralformen ser ut att överensstämma med sydsamiskans *mijjese* som varierar med en sidoform

[296] Att avgöra vad som är en illativform är inte alldeles enkelt. I frasen (737) *biäjet geadai* 'lura' ser andra ordet ut att kunna vara en umesamisk illativ singular, men jag har inte funnit något samiskt uttryck att förbinda frasen med. Håkan Rydving (e-post 2017-03-31) har påpekat att "lura" kanske inte betyder 'narra, bedra' utan i stället 'ligga på lur, passa' och i så fall motsvara saS *bïejedh geehtije* 'sitta vakt(ande)' (ÅaDB), *bïejedh gäätt´eje* (SLW, där *gäätt´edh* översätts 'achtgeben, aufpassen, hüten, bewachen'). Om hans idé är riktig, vilket mycket talar för, är *geadai* ett presensparticip, inte en illativ.

mijjide (Bergsland 1982:118). I umesamiskan finns inga former på *-s-* i plural, jfr saU Ull *mīītə* (ULMA 2784:23), Msk *mìjìjə* (ULMA 2860:22). I sydsamiska (Bergsland 1982:53 f.) och västlig umesamiska har *ē*-stammarna illativformer med ändelsen *-ān*, t.ex. saS *gåatan* 'in i kåtan, huset' av *gåetie* 'kåta, hus' (Bergsland 1982:100), *meäsaan* 'till renkalven' av *miesie* 'renkalv' (SLW:102). De former från Tärna-varieteterna och Ull som presenteras i Larsson 2012A (:133, tab. 33) kan kompletteras med Moosbergs former från fjällvarieteten i Sorsele *gōtān* ~ *gōhtàj*[297] (ULMA 16777:81). Det är säkerligen motsvarigheten till sådana former man möter i Holmbergers sats (1135) *vadsiät gåeta* 'gå hem'. Ordet för 'öl' eller 'svagdricka' uppträder i en fast förbindelse med betydelsen 'drucken', antingen i inessiv 'att vara drucken' eller illativ 'att bli drucken', t.ex. saU NT *wùaɹakɛsniɛ* 'drucken'; *-kān*, *-kàjɛ* (alltså med båda illativallomorferna), M *vuõllɛgisnɛ* 'full' *-gisɛ jūhkət* 'dr[icka] sig full' (13:39; jfr även LW:8766; SLW s.v. *vuoleh*). Holmbergers form (1131) *woälgiss* 'drucken' hänger säkerligen samman med denna konstruktion och bör väl snarast tolkas som en illativ. Holmbergers (93) *jupmals jakka* 'gudsfruktan' är nog snarare att uppfatta som en sats, 'tror på Gud', och *jupmals* är då en illativform, jfr *Jupmielasse jaehkedh* (ÅaDB s.v. *jaehkedh*). Möjligen skulle samma illativform kunna föreligga i (485) *dräg helvits* 'drag åt helvete', men det är osäkert att analysera en interjektion av detta slag. Dessutom finns riktningsangivande adverb av allmän samisk typ: i (160) *sise* 'in', i (1400) *voles* 'ned' (se 4.1.3.2) och (1466) *olks* 'ut' samt väderstrecksangivelserna (636) *loks* 'öster[erut]', (637) *lolahs* 'väster[ut]', (638) *norts* 'norr[ut]'. Betydelsen 'västerut' för (637) *lolahs* bygger uppenbarligen på ett missförstånd[298]; för 'väster' används en annan stam, saS *jille-*, saU M *jillè-* (jfr även nedan (1604)), och formerna *loks* och *lolahs* torde motsvara saS *loksese* resp. *låvlese* 'østover' (Bergsland 1982:132).

Inessiv singular har i syd- och umesamiska en ändelse *-sne* som tydligt skiljer sig från ändelsen *-n* i arjeplogs- och lulesamiskan. Det finns endast ett par inessivformer hos Holmberger. En av dem är bildad till ett substantiv, (80) *gårrosissnie* 'bunden' (eg. 'i band') av (79) *gårros* 'bandstump', och två former är bildade av demonstrativa pronomina, (1050) *dusnie* 'där' och (1051) *dasnie* 'här'[299]. Båda överensstämmer med motsvarande

[297] Det kan noteras att Spjut inte har någon illativform på *-ān* i sin kandidatuppsats om deklinationen i "Sorselelapskan" (UUB Wiklund 77:25). Starkstadiet av nasaler, t.ex. *kāmas* 'belling' : *gsg kāmmasən*, visar entydigt att den dialekt han beskriver är fjällvarieteten.

[298] Väderstreckens beteckningar är som bekant inte samma i alla samiska språk (Sköld 1964). Detta kan krångla till begreppen för icke-samer, men om man som Holmberger håller sig inom en enda språkform, borde systemet inte ställa till problem, framför allt inte i en så sydlig varietet.

[299] Samma form finns också i (664) *jämekutseh dasnie voats* 'den döde går igen'.

former i syd- och umesamiska: saS *duesnie* (Bergsland 1982:121), saU Ull *tŭsnə* (sic; ULMA 2784:24), Msk *tŭösnè* (ULMA 2860:23) resp. saS *daesnie* (Bergsland 1982:121), saU Ull *tàsnē* (ULMA 2784:24), Msk *tàssnē* (ULMA 2860:22). De sydliga formerna skiljer sig från formerna i arjeplogs- och lulesamiskan som saknar elementet *-s-*: *dán* resp. *dan'na* (Wilbur 2015:115; Tuolja & Angeus Kuoljok 2013:188).

Ordlistan innehåller också några elativformer – fyra av pronomina och en av ett substantiv. Pronomenformerna visar en slående överensstämmelse med motsvarande former i ume- och arjeplogssamiskan, men skiljer sig från såväl syd- som lulesamiskan, jfr t.ex. (1055) *mostie* 'av mig': saS *manneste* (Bergsland 1982:118), saU Ull *mūstè* (ULMA 2784:23), Msk *mūstè* (ULMA 2860:21), saArj *muvvste*, saL *mujsta* (Tuolja & Angeus Kuoljok 2013:184). I sina grammatikuppteckningar från Ullisjaure, Maskaure och Malmesjaure ger Calleberg endast formerna i första personerna. Det finns emellertid ingen anledning att anta att formerna i umesamiskan inte skulle vara lika regelbundet bildade som i andra samiska språk och att (1056) *dostie* 'av dig' och (1058) *sostie* 'av sig' därmed skulle överensstämma inte bara med saArj *duvvste* resp. *suvvste* utan även med motsvarande former i umesamiskan, men skilja sig från både saS *datneste*, *satneste* och saL *dujsta*, *sujsta*. I lulesamiska varieteter finns dock former som visar större överensstämmelse med Holmbergers än vad skriftspråkets former gör, t.ex. saL SG *mūstɛ* (HG:1745). Frågan är emellertid om det är relevant att jämföra Holmbergers ganska grova transkription med sådana fonetiskt exakta former som uppteckнats ett drygt sekel senare (HG:1683, 1679). Holmberger redovisar en enda pluralform – (1057) *diäst* 'av er' – som vad vokalismen beträffar stämmer bättre överens med saU Mlm *mìɛst*, Msk *mìjĕstə*, Ull *mīəstə* och saS *dijjeste* 'från oss (pl)' än med sa Arj *dijást* och saL *dijás*, *dijájs*. Det väsentliga med elativformerna är under alla omständigheter den klara skillnaden mellan å ena sidan Holmbergers former och umesamiskans och å andra sidan de sydsamiska.

Två satser innehåller komitativformer, båda av substantiv: (14) *knäki nibini* 'gräva med kniven' och (112) *månä dsabmam viäckerin* 'jag slår med hammaren'. Kasusändelsen överensstämmer med den som också finns i andra samiska språk, t.ex. saS *maanine* av *maana* 'barn' (Bergsland 1982:57), saU Msk *mānāinə* 'id.' (ULMA 2860:13), Ull *mānnāinə* (ULMA 2139:2:15), saArj *mánájn* (Wilbur 2015:101), saL *oappájn* av *oabbá* 'syster' (Tuolja & Angeus Kuoljok 2013:171), saN *mánáin* (Nickel 1994:72) etc. I Holmbergers båda satser har komitativen betydelse av instrument, dvs. en funktion som är vanlig också i andra samiska språk.

I materialet finns en säker essivform, nämligen i satsen (218) *darrevan geut jattie* 'jag blir tjärig om hand[en]', (eg. 'handen blev[300] tjärig'). Adjektivet skulle kunna vara en *ái*-avledning av *darvi* 'tjära', men under alla omständigheter är funktionen hos essivformen allmänt samisk och betecknar "att bli till något". Kanhända är även (1017) *goktiämnnä* 'sotig' en essivform, men ordet är otydligt skrivet med infogat *-m-* ovan raden och kan inte bedömas med säkerhet. Samma gäller den efter (669) infogade formen *snoälkenne* (jfr 109 ovan).

Ordlistan innehåller även några adverbiella former. Det finns ett par fall med en egenartad ändelse, dels (867) *valdä skautjat* 'raka' (eg. "ta skägg"), dels (702) *vatsie tjatsat* 'gack [gå] efter vatten'. Kanske hör även (1459) *uärti ottjät* 'vänta litet' hit. Formen på *-at* i sats (702) alternerade tydligen med ett postpositionsuttryck, jfr (703) *oarre uålgen deat* 'spring efter öl', där *deat* motsvarar t.ex. saN *dihte* 'för … skull'. Möjligen kunde man tänka sig ett samband mellan Holmbergers former på *-at* och de syd- och umesamiska partitivformer som bl.a. Bergsland (1947:43 f.) och Itkonen (1972:190 f.) diskuterar, men beläggen är för få för att tillåta någon säker slutsats.

4.1.2.2. Verbböjning

Verbböjningen i samiska språk och dialekter är mycket väl beskriven, framför allt av Korhonen (1967, 1974), och verbformer kan därför – om de är tillräckligt många – ge påtaglig hjälp att identifiera en samisk språkform.

4.1.2.2.1. Verbets finita former

Det är ingen lätt uppgift – om den ens är möjlig – att försöka fastställa hur verbet konjugerades i sockenlapparnas språk. Det finns flera orsaker till problemen. Först och främst förefaller Holmberger ha haft stora svårigheter att få grepp om systemet, när han sammanställde sin Verborum conjugatio: det är gott om anmärkningar som "dicunt idem forsan non intelligunt" – 'de säger samma [form], kanske förstår de inte'. Att få fram formerna i pluskvamperfekt har vållat honom särskilt stora svårigheter, vilket förmodligen inte berodde på språket i sig utan på problem i samband med utfrågningen. Utöver svenskan var latingrammatiken Holmbergers referensram och han sökte former för presens konjunktiv och futurum – vilket resulterade i ett antal perifraser – men frågade bara efter former i singular och plural, inte dual. Trots det är pluralformerna fåtaliga i uppteckningen. Ibland förefaller de uppteckade formerna osannolika. Det verkar t.ex. inte särskilt samiskt att ha samma personändelse i flera personer, men formen *leap* 'är' anges i uppteckningen för alla tre personerna i singular.

[300] Verbet står sannolikt i preteritum.

I uddstaviga stammar lyser däremot ändelsen *-p* med sin frånvaro (dock med undantag för de båda enstaviga verben), så t.ex. *månä smurriti* 'jag ystar' – men där dyker personändelsen *-p* upp i imperfektformen. Dessa faktorer betyder alls inte att Holmbergers verbformer kan avfärdas som genomgående otillförlitliga. Formen *månä leap orrum* 'jag har varit' skiljer sig inte mycket från en umesamisk form som saU Msk [*mõnnə*] *lăb ŭrrəmə* 'jag har varit' (ULMA 2860:11) eller en nordlig sydsamisk som *månne leap orreme* 'id.'. Man noterar också att perfektparticipet av verbet *urrŭt* supplerar verbstammen *lä-*, precis som i många andra samiska språkformer (jfr t.ex. WWM s.v. *läb*; SLW:141; Wilbur 2015:178 f.) och många av Holmbergers former ger klara dialektgeografiska indikationer. Ändå är det – som alltid i denna undersökning – viktigt att inte pressa in Holmbergers former i kända mönster; oklara fall måste få förbli oklara.

Som ett exempel på detta problem kan man välja (198) *välkes sångedit* 'han kommer att trolova sig'. Att identifiera formen *sångedit* erbjuder inga svårigheter; det är ett ord med utbredning i många samiska språk, t.ex. saS *såångedidh* 'fria', saU NT *sɷ̄ŋətɛt* 'id.', saL *suogŋutit* 'id.'. Det hela ser ut som en futurumperifras där det finita verbet är uddstavigt och då – helt enligt reglerna – saknar ändelse i 3:e person singular. Men vilket är verbet som hos Holmberger har fått formen (198) *välkes*? Man vill gärna tänka sig ett rörelseverb i en sådan kontext, men det enda rörelseverb jag lyckats hitta som någorlunda skulle kunna passa med formen (198) *välkes* är saS *välgesidh* (SLW s.v.). Det verbet ser emellertid ut att ha en frekventativ betydelse, antingen så att det rör sig om en upprepad handling ('sich mehrmals in einiger Entfernung zeigen, bewegen') eller om flera subjekt '(aus der Hürde od[er] von e-m Ruheplatz) nach u[nd] nach weggehen (Rentierherde)' och en sådan betydelsenyans passar dåligt samman med en futurumperifras. Det enda tillrådliga är därför att släppa formen utan att spekulera var den skulle kunna passas – eller tvingas – in.

Konjugationen erbjuder en lång rad former som lämpar sig för jämförelser, eftersom verbets personändelser varierar över det samiska området. Som ett exempel kan nämnas första person singular, den form som är bäst belagd i handskriften, där man rekonstruerar en ursamisk ändelse **-m*. Denna ändelse är bevarad i de sydsamiska dialekterna från och med Offerdal – Snåsa och söderut (SLW:22), men i nordlig sydsamiska, t.ex. i Vilhelmina, och i västlig umesamiska är ändelsen en labial klusil *-p* i både udd- och jämnstaviga stammar (jfr ULMA 16776; 2139:2). Östlig umesamiska har däremot både i jämn- och uddstaviga verb ändelsen *-v* med undantag för de båda enstaviga verben som har *-p*: saU Msk *lǽb* 'jag är' resp. *īb* 'jag … inte' (ULMA 2860; WWM:XVI ff.) och ändelsen *-v* är genomgående också i arjeplogs- och lulesamiska. I det nordsamiska skriftspråket är ändelsen

-n[301] (Lehtiranta 1992:94; HG 1847). Många andra verbformer erbjuder på likartat sätt gott jämförelsematerial, så t.ex. dualformer med bevarat finalt *-n* (jfr saS *böötimen* 'vi två gick' ~ *böötimh* 'vi (fler än två) gick') och negerade imperfektformer (jfr saS *idtjim mïnnh* / saN *in mannan*, båda med betydelsen 'jag gick inte', men där sydsamiska har preteritumbeteckningen i hjälpverbet). Långt ifrån alla sådana former förekommer emellertid i uppteckningen.

Den form som är bäst belagd i handskriften är 1:a person singular och om den finns därför tillförlitlig information. Särskilt formen för 'jag är' förekommer frekvent i både ordlistan (två belägg: 1172, 1597) och Verborum conjugatio med närmare tio förekomster. Överallt är formen *leap*. Även negationsverbet – i det enda förekommande belägget sammanskrivet med verbet 'vara' – har samma ändelse: i (366) *eblie åtjam* 'jag har ej fått'. Utöver dessa enstaviga verb finns en uddstavig form med ändelsen *-p*: (739) *arviedip* 'gissar jag'. Samma ändelse förekommer också vid några jämnstaviga verb – (190) *jackab* 'jag tror', (322) *månä sockup* 'jag ror' och (793) *månä luåp* 'bliva våt' (väl samma verb som saS *lovvedh* : *lovvem* 'bli våt'). Såväl jämn- som uddstaviga verb kan också uppträda utan personändelse, t.ex. (449) *månä gosto* 'jag hostar', (642) *månä saado* 'jag flåsar', i (220) *månä biäjäl* 'jag skall sätta', (525) *månä oalka* 'jag skall gå', (505) *hottagott däro* 'hunden skäller' och (1542) *månä kärat* 'jag älskar'. I (220) torde det röra sig om en avledning av stammen i saS *bïejedh* 'lägga, sätta' och (1542) *kärat* är ett exempel på måttligt anpassade lån, jfr även (182) *försvarät* 'försvara'. (505) *hottagott* är naturligtvis en onomatopoetisk bildning. Intressant är även formen (525) *månä oalka* 'jag skall gå', dels eftersom det initiala grafemet tyder på ett bilabialt uttal (jfr ovan 3.4), dels eftersom slutvokalen visar samma växling som i andra samiska språk, t.ex. saU NT *wů̀ɛlᵋkāt* : *wɷaɹkāp* 'fara, avresa, bege sig' (ULMA 16776:477), jfr saS *vuelkedh* : *vualka*. De intressantaste formerna i 1 sg finns i (112) *månä dsabmam* 'jag slår med hammaren' och (344) *månä juaim* 'jag kör'. Personändelsen *-m*, som är av ururalisk ålder (Korhonen 1967:221), kännetecknar idag sydlig sydsamiska, medan nordlig sydsamiska och västlig umesamiska har ändelsen *-p*. I början av 1700-talet hade emellertid både Granmark och Rangius ändelsen *-m* i 1:a singular, trots att de var åsele- resp. umesamer (Bergsland 1984:B42; Wilson 2008:34). Vi vet inte inom hur stort språkområde ändelsen *-m* användes på 1700-talet, men båda ändelserna är representerade i Holmbergers uppteckning, och det finns ingen anledning att anta att de skulle ha använts om varandra i en och samma språkform. Inget samiskt språk har fri variation mellan dessa ändelser (jfr Wilson 2008:111).

[301] Variation mellan nordsamiska dialekter (jfr Nielsen 1926:20) spelar här ingen roll, eftersom nordsamiska inte utgör någon väsentlig jämförelsepunkt i min undersökning.

Andra former än 1 sg är svagt belagda i Holmbergers uppteckningar och många gånger väcker hans uppteckningar tvivel. Formen (190) *jacka* 'du tror' kan visserligen vara ett försök att återge en form med finalt *-h*, vilket vore en förväntad ändelse (jfr Frändén et al. 2007 passim; WWM:XVI f.; Wilbur 2015:160). I Verborum conjugatio ger Holmberger samma form i 2 sg som i 1 sg, dvs. med ändelsen *-p*, vilket ser egendomligt ut: både *månä gartaep, dåten gartep* 'jag älskar, du älskar' och formen *leap* i alla tre personerna i singular. Även om det finns en möjlighet att en viss form på detta sätt generaliserats i sockenlapparnas språk, förefaller det sannolikare att det är Holmberger som gått vilse i formerna.

Även övriga personformer är sparsamt belagda och ser i många fall egendomliga ut. I 1 pl finns tre former: i (704) *åtjå* 'vi få[r]' och (190) *jackao* 'vi tror'. Dessa båda är oklara, om nu inte det finala *-o* i (190) hänger samman med den labiala konsonanten i den ursamiska ändelsen *-bē* etc. (Korhonen 1981:279). Formen (Verb. conj.) *mia leapi* 'vi är' däremot överensstämmer med saS *libie*, saU M *lähpē* 'vi är'. Å andra sidan finns gott om uppgifter, som gör paradigmen osäkra, så t.ex. i Verborum conjugatio *mia kaikedum leapi* 'ni är'. Samtidigt finner man många exempel som ger ett högst vederhäftigt intryck, bl.a. (876) *mila dat* 'vad är det' som får en att spontant associera till saL *Mij la dat?* med samma betydelse. Det är också frestande att i den varierande vokalismen i formerna av verbet 'bli' – saS *sjïdtedh*, saU M *sjad'dat* – söka omljudsformer: i (1135) *eckat sjädda* 'det blir kväll', i (272) *schettu* 'jag vart', (218) *darrevan geut jattie* 'jag blir tjärig om hand[en]' (den sistnämnda formen är nog en imperfektform; eg. 'tjärig handen blev'), men materialet är alldeles för litet för någon säker bedömning.

Flera imperfektformer visar ett preteritumtecken *-i-*, så som sig bör i samiska, t.ex. i (1111) *månä vuki* 'jag gick', i (1624) *goli* 'han hörde' och i (702) *vatsie* 'gick'. Därutöver finns emellertid svårbedömda former som (190) *iackap* 'jag trodde' och i (877) *gävne* ' du fick'. Imperfektformen av 'att vara' skiljer sig från presensformen, men samma form anges för både 1 sg och 2 sg: (Verb. conj.) *måna liap* 'jag var', *daten liap* 'du var'.

På säkrare mark rör man sig när det gäller perfekt, där ordlistan har flera exempel på former med hjälpverb, t.ex. (1490) *månä leap ätnam* 'jag hade haft', (1540) *jua leap månå vevom* 'jag har vävt', (463) *juällä sjattom* 'redan mogen' [eg. "redan har mognat"]. Översättningen till pluskvamperfekt i (1490) bör tas med reservation: Holmberger har jagat den formen utan framgång – "non invenire possum" och "dicunt idem forsan non intelligunt" är kommentarer i Verborum conjugatio som visar hans svårigheter. Perfektformerna i Verborum conjugatio är däremot helt regelbundna och följer mönstret från ordlistans exempel: *månä leap smurretam* 'jag har ystat', *månä leap gartam* 'jag har älskat'. Det finns enstaka exempel på former som

betecknas som imperfektum i paradigmen, t.ex. *månä jualop smurretam*, men här har informanterna lagt in ett *juo* 'redan' – och visar att de förstått perfektens funktion – medan Holmberger förgäves sökt motsvarigheter till latingrammatikens formsystem.

Imperativen erbjuder inga överraskningar. Det rör sig tydligen om former i 2 sg och de är – som förväntat – ändelselösa, t.ex. (159) *orro sisnie* 'bli inne', i (703) *oarre* 'spring'. Verbet 'komma' har blivit enstavigt, vilket är normalt även i t.ex. nordsamiskt uttal: i (523) *pott* 'kom', (160) *våt sise* 'kom in'. En enda form av ett uddstavigt verb i 3 sg finns med – (1596) *Jupmal viäkät* 'Gud hjälpe' – som säkert kan anses som en lexikaliserad fras.

Verbets negerade preteritumformer utgör ett välkänt kriterium för att skilja språken åt: från och med lulesamiska och söderut har negationsverbet en preteritumkaraktär (< UU **-ś-*; se vidare Hajdú 1966:139 f.). Denna ändelse dyker upp i olika sammanhang i många av de uraliska språken längre österut, men den saknas både i nord- och östsamiska och i de flesta östersjöfinska språken. Hos Holmberger finns inga negerade preteritumformer och även om det hade varit av intresse att se en sådan form i sockenlapparnas språk, hade den knappast spelat någon roll för bestämningen av deras språk; kriteriet skiljer ju nordliga och östliga former, av typen saN *in boahtán* 'jag kom inte', från formerna i lulesamiska och vidare söderut, av typen saL *ittjiv båade* 'id.'. Om Holmberger stött på negerade imperfektformer, hade de säkerligen varit av den lulesamiska typen och inte bidragit till att bestämma hans språkform närmare.

De negerade perfektformerna erbjuder inga överraskningar: (366) *månä eblie åtjam* 'jag har ej fått', (1251) *dat i lednie aktok äro* 'han har ingen ära'. I (366) har negationsverbet sammanskrivits med hjälpverbet, vilket säkert återspeglar uttalet.

4.1.2.2.2. Verbets infinita former

4.1.2.2.2.1. Participens form

Presens participet hade i ursamiskan ändelsen **-jē*. Ändelsen har bevarats i syd- och umesamiska, i arjeplogssamiskan har den utljudande vokalen fallit och participändelsen är således *-j*, medan participet kontraherats i lule- och nordsamiska med ersättningsförlängning i stammen (Korhonen 1981:298 f.; Larsson 2012A:111; om variation i saArj se Lehtiranta 1992:105). Det innebär att presens participets form ger en ganska klar anvisning om vilken språkform det rör sig om, jfr saS *vaedtsi-je* 'som går till fots', saU Mlm *luhkoja* 'läsare' (ULMA 2966:2), saArj *kååruo-j* 'syende' (Lehtiranta1992:104), saL *bår're* 'ätande' (Tuolja & Angéus Kuoljok 2013:201), saN *boahtti* 'kommande'.

De former som kan tolkas som presens particip är få och i flera fall lexikaliserade. De visar emellertid en omfattande variation där nordliga former dominerar den lilla gruppen ord: (1) *trumben dsabme* 'trumslagare', (1149) *tjoappi* 'bödel' (jfr saN *čuohppat* 'skära; klippa; hugga'); (115) *gamok goroi* 'skomakare', (1387) *guckies årroi* 'långvarig'; (116) *viädajä* 'skräddare' (jfr saS *vïjjedh* 'skrädda'; *vïjjedäjja* 'skräddare, tillskärare' SSOO s.v. *skrädda*). Både variationen och formernas låga antal gör att inga slutsatser kan dras på basis av presens participet, men ändå är de många nordliga formerna iögonenfallande. Man frågar sig som alltid om variationen beror på sagesmannen, upptecknaren eller det upptecknade språket.

Perfekt particip förekommer knappt tio gånger i Holmbergers uppteckning, knappt hälften av dem i ordlistan och återstoden i Verborum Conjugatio. Ändelsen är utan undantag *-m*, både av jämn- och av uddstaviga stammar, t.ex. (366) *åtjam* (~ (1181) *åttjäm*) 'fått', (1490) *ätnam* 'haft', (1243) *gogattim* 'fölat' och ur Verborum Conjugatio *smurretam* 'ystat', *värrom* 'sprungit', *gartam* 'älskat', *orrum* 'varit'. Perfekt participet karaktäriseras av *-m*(-) i alla samiska språk söder om nordsamiskan (Korhonen 1974:66 ff.). I syd- och umesamiska följs visserligen konsonanten av en vokal, men denna är reducerad i uttalet och om den fanns i sockenlapparnas språk, behöver den inte ha uppfattats av Holmberger. Perfekt participet ger således ingen vägledning i fråga om sockenlapparnas språkliga inplacering.

I Verborum conjugatio ger Holmberger även en form *gåromos* som han betecknar som "Participium" med betydelsen 'syende, den som syr'. Närmast erinrar denna form om nordsamiska nomina actionis som *giitámuš*, som anger själva handlingen eller föremålet för handlingen (Nickel 1994:316 f.) med motsvarighet i lulesamiska, t.ex. *låhkåmui*, *låhkåmus* 'läsning, lektyr' (HG s.v.). Problemet är att formen på *-mus* ser ut att höra hemma i norra delen av det lulesamiska området medan den centrala dialekten har *-mui*. Längre söderut är det svårt att finna någon god motsvarighet (jfr Korhonen 1974), möjligen hör Lagercrantz (1923:89) avledningsändelse *-mę̆s* hit, t.ex. *juwkomę̆s* 'zum Trinken bestimmt; getrunken'.

Holmbergers form *gåromos*, ensam i sitt slag i uppteckningen, är högst oklar.

4.1.2.2.2.2. Infinitiv

I så gott som alla de samiska språk och dialekter som är aktuella som jämförelseobjekt för Holmbergers ordlista slutar infinitiven, i alla stamtyper, på *-t*, så t.ex. saN *mannat* 'att gå', saL *guoddet* 'bära', saArj *gårrot* 'sy', saU M *bualahtit* 'antända'. Endast den sydliga sydsamiskan, dvs. södra Jämtland, Härjedalen och på norsk sida Røros, har en annan ändelse, *-jh*. Mot varandra står den nordliga och centrala sydsamiskans *guvledh* 'höra' å ena sidan

och å den andra den sydliga sydsamiskans *guvlijh* 'id.' (SLW:22) . Ett finalt *-h* behöver inte Holmberger ha noterat, men skillnaden mellan en klusil och frikativan *-j* hade säkert inte undgått hans öron. Infinitivformen utgör ett kriterium som är användbart i min undersökning.

I några fall har ordlistan former som översätts med svensk infinitiv men som slutar på *-m*, t.ex. (15) *gråå̈ckåm* 'gräva, krafsa', (338) *bissäm* 'steka' och (1448) *gasnam* 'nysa'. Här rör det sig säkerligen om nomina actionis, den form som ofta kallas aktio i samisk grammatiktradition. Dessa former går i alla samiska språk tillbaka på ursamiskt **-me* (Korhonen 1974:94), t.ex. saU Ull *lŭhkəmə* 'läsandet, det att läsa' (ULMA 2139:2:3), Msk *vèssùmə* 'livet, det att leva' (ULMA 2860:6).

Här och där ger Holmberger former som knappast – om de är korrekt återgivna – kan vara infinitiver, trots att de översätts med svenska infinitiver. Så är det t.ex. med (324) *guälopp* 'fiska', (131) *gampa* '[att] nästa stycket intill det första', (133) *njutie dickie* 'dräpa löss' och i Verborum Conjugatio futurumformen *manä galekop gartep* med en form *gartep* 'älska' som ska vara infinitiv. Om man utgår från att infinitivändelsen normalt hade klusilen *-t*, vilket ska visas i det följande, kan en del av dessa avvikelser förklaras. I (133) *njutie dickie* kan ett finalt *-t* i verbet ha smält samman med det intitiala *d-* i objektet och i infinitiven för 'älska' kan (den begripliga) personändelsen *-p* i hjälpverbet *galekop* ha smittat av sig på Holmbergers skrivning av infinitiven "*gartep*", både i futurumperifrasen och i den isolerade infinitiven. Former som (324) *guälopp* 'fiska' ser ut som första personens ändelse – i Verborum conjugatio reserverar sig Holmberger ofta för att formerna är osäkra. Andra avvikelser, t.ex. den nämnda (131) *gampa*, kan inte förklaras.

Det normala ser annars ut att vara infinitiver på klusilen *-t*, t.ex. i (40) *oettat* 'ge', (73) *tjaskät* 'kasta', i (173) *jockot* 'kamma', (188) *sardnoett* 'berätta', (Verb. conj.) *gåroett* 'sy', (47) *biäppmått* 'uppfostra', (50) *karkasit* 'strypa', (194) *niakedit* 'drömma', (197) *sångedit* 'trolova' och till och med ett lånord som i (182) *försvarät* 'försvara'.

Det väsentliga här är att ordlistan inte innehåller något enda exempel på den sydliga sydsamiskans infinitivändelse *-jh*.

4.1.3. Syntax

Det finns några syntaktiska drag, där sydsamiska skiljer sig från nordligare språk: ett obestämt objekt i pluralis kan stå i nominativ (Wickman 1954), i nominalsatser i presens finns ingen kopula och predikat i perfekt har inget hjälpverb (Hedlund 2012; Korhonen 1974:82 f.), i ägarkonstruktioner kan verbet saS *utnedh* användas, och slutligen är ordföljden vanligen SOV till skillnad från SVO norrut (Sammallahti 1998A:84). Det är dessa särdrag som främst är relevanta för att skilja umesamiska och sydsamiska åt (Sie-

gel 2012:206 ff.) och som kan belysa den holmbergerska uppteckningens proveniens. I fråga om räkneordens syntax däremot förefaller skillnaden mellan de båda språken vara mindre, dvs. även i umesamiskan tenderar räkneorden från och med '2' att följas av nominativ plural, inte genitiv singular som i t.ex. nordsamiskan (Larsson 2012A:138 ff.), och det kriteriet ger ingen hjälp för närmare bestämning av språkformen.

Det är endast få av dessa kriterier som kan undersökas, först och främst därför att Holmbergers vocabularium innehåller få syntagm över huvud taget. Dessutom saknar hans uppteckning alltför ofta den erforderliga precisionen. Syd- och umesamiskans pluraländelse *-h* – som Holmberger kanske inte uppfattade – kontrasterar mot den ändelselösa genitiv singularformen i arjeplogssamiska och norrut; det går inte att avgöra vilkendera formen Holmbergers ska jämföras med i en fras som (81) *thjithiä nastie* 'sju stjärnor'. Numeralfrasen (1361) *qvikt jaepe* 'två år' kan visserligen klassificeras som syd- eller umesamisk, men det beror på substantivet för 'år' (jfr nedan 4.2.), inte på dess form. Då de båda anförda utgör ordlistans enda numeralfraser är det uppenbart att räkneordens syntax inte kan tjäna som kriterium.

I språken norr om sydsamiskan står det direkta objektet alltid i ackusativ, både i singular och plural, endast i sydsamiskan varierar objektets kasus i plural och då efter bestämda regler: ett pluralisobjekt i ackusativ betecknar bestämt objekt, medan nominativobjekt "kan beteckna såväl bestämt som obestämt objekt, oftast det sistnämnda" (Wickman 1954:107). Inom parentes kan den språkhistoriska notisen göras att objektet i sydsamiskan i singular bibehållit en uråldrig form och i plural en uråldrig funktion.

Problemet med plurala nominativobjekt i Holmbergers ordlista är att kasusändelsen i sådana fall är ett *-h* och man kan knappast vara säker på att Holmberger skulle ha noterat en sådan ändelse. En sats som (877) *gävne boots* 'fick du igen renarna' skulle naturligtvis kunna motsvara en sydsamisk form *bovtsh* 'renar' utan vokal i andra stavelsen. En sådan tolkning av formen ligger visserligen närmare till hands än att det skulle röra sig om en ackusativ plural med en tydligare ändelse, *bovtside*, men översättningen av Holmbergers sats tyder inte på obestämt species, som ju är nominativobjektets vanligaste funktion. Slutsatsen måste bli försiktig: ändelsen i nominativ plural är fonetiskt så svag, att man knappast kan lita på att den framgår av Holmbergers uppteckningar. Eftersom fallen dessutom är ytterst få, kan detta sydsamiska kriterium inte tillämpas i undersökningen.

4.1.3.1. Nominalsatser

Ett karaktäristiskt drag i sydsamiskan är att nominalsatser i presens saknar kopula: mot saS *Laara saemie* 'Lars är same' står nordsamiskans *Lásse lea sápmelaš*. Avsaknad av kopula är ett ursprungligt drag, som också bevarats i östligare finsk-ugriska språk, t.ex. ung *István magyar* 'Stefan är ungrare' (M. Korhonen 1974:83 ff.). Sydsamiskan kan också bilda perfekt utan hjälpverb, t.ex. *Læjsa tjaaleme* 'Lisa har/hade skrivit' (Bergsland 1982:46; SLW:145; se vidare Hedlund 2012), till skillnad från t.ex. saN *Liisa lea čállán* 'Lisa har skrivit'. När sydsamiskan har kopula, förklaras det med att det har särskilt fokus (Hedlund 2012:48 f.; Siegel 2012:207 och där anförd litteratur). Enligt Florian Siegel (2012:208) är kopulan däremot obligatorisk i umesamiskan, vilket han elegant visar genom en undersökning med sina informanter: "När jag försökte utelämna kopula i utfrågningen blev jag strax rättad av informanterna." Detta är ett mycket viktigt resultat, men problemet är att det gäller Arvidsjaur. Beträffande andra varieteter finns endast få upplysningar att hämta. Callebergs grammatikuppteckningar från Malmesjaure (ULMA 2966), Maskaure (ULMA 2860) och Ullisjaure (ULMA 2139:2, 2784) redovisar endast böjningsformerna av verbet 'vara' i presens och imperfekt samt perfekt participets form men ger ingen information om formernas användning. Förhållandena i Malå-varieteten framgår av texterna i Schlachters ordbok,[302] även om hans texter mestadels består av berättelser om förhållanden förr i världen och nominalsatser i presens därmed är sällsynta. Ett par exempel är dock saU M *Vuastag vuumadahkan bååtsòi lee stuaràba sjad'dò ja ååveba* 'För det första är skogsrenen större till växten och skyggare' (WWM:164) och (*Die arvèda dallaak, jühtè*) *die läh gid'nahahaa* '(då gissar han genast att) de är de underjordiska' (WWM:245). Det finns också åtskilliga exempel på perfektformer med hjälpverb i Schlachters texter, t.ex. *Daalaatja al'matja làh àl'gàma vüeid'nègååhteet* 'Die heutigen Men[s]chen haben anfangen zu erkennen', *Juo läb òddala jahtàma buasgai bìrra* 'Schon oben habe ich über die Kartoffel gesprochen' (WWM:220). Beläggen visar enstämmigt att förhållandena i Malå överensstämmer med dem i Siegels studie av Arvidsjaur-varieteten. Båda dessa hör emellertid till umesamiskans östliga dialekt. Om den västliga dialekten har vi i detta hänseende ingen kunskap. Särskilt intressant hade det varit om Calleberg redogjort för förhållandena i Ullisjaure-varieteten, eftersom den vad gäller bruket av objektskasus kan ha överensstämt med sydsamiskan (Larsson 2012A:138).

I Holmbergers uppteckning finns en handfull exempel på nominalsatser utan kopula, de flesta tycks ha kommit till i samband med att han samlade

[302] Även de texter Halász gav ut skulle kunna användas, men deras geografiska proveniens är många gånger oklar (Larsson 2012:46).

orden för väderstrecken, eftersom de följer tätt på varandra: (1603) *manä noartat* 'jag är norr ifrån', (1604) *månä _ gillat* 'jag är väster ifrån', (1616) *orjät månä* 'jag är söder ifrån' och (1622) *månä luktiät* 'jag är öster ifrån'. Det finns även ett fall med adjektiviskt predikativ – (1543) *måna tjosk* 'jag är tjock' – men där finns också ett par motexempel, (1172) *månä leap guäp* 'jag är moglig' och (1597) *månä leap joktadsch* 'jag är hungrig'. En nominalsats med kopula döljer sig också i (876) *mila dat* 'vad är det', där frågeordet skrivits samman med predikatet.

För perfektformernas vidkommande är förhållandet likartat: satser utan hjälpverb dominerar, t.ex. (1181) *fårä lambo åttjäm* 'fåret har lammat', (1243) *mierrå fulse gogattim* 'märren har fölat'. Ett motexempel i ordlistan är (1490) *månä leap ätnam* 'jag hade haft'. Också i Verborum conjugatio, där väl svenskans och latinets paradigm lätt kan ha påverkat honom, ger Holmberger perfektformer med kopula, t.ex. *månä leap gårom* 'jag har sytt'. Därtill kommer att han i Verborum conjugatio upprepade gånger framhållit de problem han haft att dokumentera vissa former. Pluskvamperfektformer t.ex. har han haft svårt att få fram och de är osäkra – "dicunt idem esse quod tamen dubito". På det hela taget ger satserna i ordlistan ett mer autentiskt intryck.

Det finns således inte många exempel i ordlistan som belyser bruket av kopula i sockenlapparnas språk och det är svårt att nå en entydig bild. Klart är ändå att det finns fall i ordlistan som visar överensstämmelser med sydsamiska. Särskilt perfektformer som (1181) *fårä lambo åttjäm* 'fåret har lammat' ser naturliga ut, men hur frekvent bruket av verbet 'vara' har varit kan naturligtvis inte fastställas på basis av så få belägg.

4.1.3.2. Ordföljd

Medan det gäller som en allmänt omfattad mening att den för sydsamiskan karaktäristiska ordföljden är SOV till skillnad från t.ex. arjeplogssamiskan som föredrar SVO (Wilbur 2015:226), är förhållandena i umesamiskan dåligt kända. Det är därför ett mycket viktigt påpekande när Siegel (2012:210 f.) har funnit "en klar trend till SOV" i umesamiskan, men han uttrycker sig försiktigt på grund av att hans material är föga omfattande. Det finns över huvud taget inte mycket umesamiskt textmaterial publicerat och alla slutsatser måste dras – och har dragits – med försiktighet. När det gäller sockenlapparnas språk är antalet exempel än mindre. Ändå kan sägas att om dessa fåtaliga satser skulle tyda på en ordföljd SOV, utgör de en ytterligare indikation på sockenlapparnas språk stod närmast ume- och sydsamernas.

Allt som allt finns ett tjugotal satser hos Holmberger. Hälften av dem är imperativsatser och där står verbet normalt först i satsen, t.ex. (473) *börrä ta* 'ät det här', (523) *pott mo goik* 'kom till mig', (703) *oarre uålgen deat*

'spring efter öl'. Endast i en sats av sex är ordföljden den motsatta: (1222) *monje lääni* 'låna mig'. I den enda frågesatsen med frågeord står detta först (jfr Bergsland 1982:35), (876) *mila dat* 'vad är det'.

Några få satser med antingen direkt objekt eller adverbial belyser ordföljden, även om slutsatserna naturligtvis är mycket osäkra. I två av dem utgörs predikatet av en perfektform utan hjäpverb och participet står finalt: (1181) *fårä lambo åttjäm* 'fåret har lammat' och (1243) *mierrå fulse gogattim* 'märren har fölat'. Predikatet är finalt även i de satser, där predikatet står i presens eller imperfekt: (344) *månä plog juaim* 'jag kör plogen', (220) *månä damp datnie biäjäl* 'jag skall sätta (eg. 'sätter') tapp i tunnan' resp. (1111) *månä jokt dabåtslt vuki* 'jag gick därifrån i går'. I sats (1111) tolkar jag *vuki* som preteritumform av motsvarigheten till saS *vöölkim*, saN *vulgin*, etc., 'jag gav mig av' med ett kraftigt velariserat /l/ som smält samman med vokalen; det är förstås också möjligt att Holmberger skrivit fel, men *vuki* måste under alla omständigheter vara predikatsverbet och det står finalt. Det är svårt att avgöra om (1533) *månä båkts orro* 'jag har varit öm' ska vara en perfektform eller ej; om så är fallet, överensstämmer ordföljden med övriga perfektsatser.

Än mer problematisk är bedömningen av (1400) *bieiviäh voles tjånga* 'solens nedgång'. Holmberger översätter med ett verbalnomen, men i det samiska belägget är förledet särskrivet. Det är möjligt att han missförstått och att det i stället rör sig om en sats, "solen går ner". En sådan sats brukar uttryckas på andra sätt i samiska språk: saS *biejjie luajhtede*, *vuetjede* 'solen går ned' (ÅaDB s.v. *biejjie*; jfr *vuödjiedidh*, *biejjie luäjtede* 'die Sonne geht under'; SLW); Schlachter ger ett nomen saU M *vyddadahka* 'Sonnenuntergang' (WWM s.v.). I lulesamiska används saL *vuollānit* för 'sänka sig, dala (om sol och måne)' (HG s.v.) och i nordsamiskan finns en deverbal avledning för 'solnedgång', saN *beaiveluoitin* (Svonni 2013 s.v.). Ordet *voles* i Holmbergers form motsvarar säkerligen saS *vååles* 'nedåt, neröver' och här kan man notera att det i en ganska omfattande ordbok som ÅaDB inte finns en enda sammansättning med *vååles* som förled, däremot hela 17 med förledet *vuelie-* 'ned-'. I saU M finns emellertid en sammansättning med *vuulas*, nämligen *vuulas-jühtèma* 'Talwanderung', som dock står i motsatsförhållande till *bijaas-jühtèma* 'die Wanderung bergwärts' (WWM s.vv.). De båda orden kan översättas till svenska 'vandring ned i dalen' resp. 'vandring uppför berget' och det är klart att det lativa betydelseelementet är starkt. Schlachter anför endast två sammansättningar med *vüellè-* 'ner-' (WWM s.v.) och bilden är likartad även i Callebergs uppteckningar från Ullisjaure (13:139 resp. 147): mot *vūləs-tievvā* 'utförsbacke' med en lativförled står *vüöllè-làntə* 'lågland'. Det är uppenbart att det ligger en latent riktningsbetydelse i det första ordet – en utförsbacke är en backe där man

åker utför – men inte i det andra ordet. Formen *tjånga* i Holmbergers ord är oklar. Möjligen kan det motsvara 3 sg prs av saS *tjaanga* 'gå inn, stige på' (ÅaDB; *tjaaŋedh* '(durch e-e Tür hin)eintreten, hineingehen', 'einkommen, eindringen', 'hineinkriechen', 'in etw. gehen', 'hineinkommen', 'eindringen', etc.; SLW s.v.), vars lulesamiska motsvarighet *tjākŋat* bl.a. kan betyda 'gå utför en utförsbacke, gå ned från ett fjäll l. berg ned i skogen' etc. (HG s.v.).[303] Även om den antagna betydelsen hos Holmbergers form *tjånga* inte ser ut att ha någon exakt motsvarighet på annat håll, är den rimligaste tolkningen att det är en finit verbform i presens. Holmberger har särskrivit *voles tjånga* och man kan tycka att betoningen i en sammansättning skulle ha fått Holmberger att uppteckna den som *ett* ord. Å andra sidan står bestämningen *bieiviäh* i nominativ, inte i genitiv, som man väntat sig före ett verbalnomen, men samma förhållande gäller även (1349) *bieiviäh aktgåcko* 'dagjämning'. För bedömningen av (1400) *bieiviäh voles tjånga* 'solens nedgång' måste således hänsyn tas till flera faktorer: sammansättningar med motsvarigheten till *voles* finns inte i sydsamiska och förekommer i umesamiska endast om det är fråga om en klar riktning, *tjånga* ser snarare ut som ett finit verb än ett substantiv men har ingen tydlig parallell i denna betydelse i andra samiska språk, särskrivningen tyder inte på att det är en sammansättning och före ett verbalnomen hade man kanske väntat en genitivbestämning. Sammanfattningsvis tyder ändå det mesta på att Holmbergers (1400) *bieiviäh voles tjånga* inte är ett nomen med betydelsen 'solens nedgång' utan en sats som – om analysen är riktig – tillsammans med (1636) (se nedan 4.1.3.3) utgör de enda exemplen på adverbial före det finita verbet, dvs. samma ordföljd som i objektssatserna – SXV resp. SOV.

Materialet visar således klara överensstämmelser med syd- och umesamiska, men exemplen är inte många och förhållandena i umesamiska i stort är bristfälligt kända.

4.1.3.3. Adpositioner

Det finns ett fåtal fraser med post- eller preposition. I (1636) *månä isch don kohlmila oetz* 'jag gick förbi den där kolmilan' utgörs sista ordet sannolikt av motsvarigheten till saS *veedtsim* 'jag gick' (jfr presens *vaadtsam*)[304] uttalat med bilabialt *w-* (ovan 3.4), och ordet *isch* är i så fall troligen en preposition 'förbi'. Jag har dock inte funnit någon passande motsvarighet i andra samiska språk. I samiska språk kan ett och samma ord uppträda både som post- och preposition (SLW:162; Nickel 1994:164). Prepositionen i (1395) *done bir hile vearålt* 'kring hela världen' motsvaras av saS *bïjre*, saU

[303] Jag tackar Håkan Rydving för detta uppslag.

[304] Det finala *-tz* tyder på en affrikata och det är därför svårt att förbinda ordet med saS *vaesedh* 'passere, gå forbi'.

M *bìrra*, saN *birra* etc., som på många håll uppträder både som postposition och preposition, så t.ex. i saU Msk *kōtēn pìrrə* el. *pìrrə k.*, dvs. 'omkring kåtan' (ULMA 2860:52). I nordsamiska har en betydelseskillnad utvecklats mellan *birra* som postposition och som preposition (KN s.v. *birrâ*), och ett likartat förhållande tycks gälla också i sydsamiskan (Bergsland 1982:134; ÅaDB s.v. *bïjre*).

Postpositionerna, den äldre typen av adpositioner i de finsk-ugriska språken (jfr Tauli 1966:43; M. Korhonen 1979A passim), ser ut att fungera på normalt samiskt sätt i sockenlapparnas språk, även om endast tre säkra exempel finns. I samtliga belägg står postpositionen efter en genitivform, i (841) sammanskriven med huvudordet: (841) *guäiket drauganall* 'åka på skidor' (jfr saU SorsF *наллнìε*, saS *nelnie*), vidare (703) *oarre uålgen deat* 'spring efter öl' (jfr saU M *diaht*(*a*) 'wegen', saS *dïete* 'id.') och – med genitiv av ett personligt pronomen – (523) *pott mo goik* 'kom till mig' (saU M *guyga*, saS *gåajkoe*).

Ordlistans fåtaliga belägg för adpositioner vittnar snarast om ett vanligt samiskt språk och därför kan de inte bidra till att belysa ordlistans proveniens.

4.2. Ordförrådet

4.2.1. Ordgeografi

Över det samiska språkområdet varierar lexemen i olika utsträckning och på olika sätt. Det kan röra sig om mindre ljudskillnader, det kan vara helt olika ordstammar i olika språk och det kan vara skillnader i betydelsen. I flera fall kan variationen bidra till ett svar på frågan vad det var för samiska som sockenlapparna talade. I de följande avsnitten sammanfattas diskussionen om de presenterade orden i tabellform, där avsikten är att tabellerna ska ge en översikt, låt vara att de kan innebära förenklingar av sakläget.

4.2.1.1. Mindre formskillnader

Som ett exempel på mindre ljudskillnader i formerna kan ordet för 'gud' nämnas. I nordsamiskan lyder ordet *ipmil*, men från och med norra Gällivare och söderut är formen *jupmēl*. Jukkasjärvidialekten har vad som kan betraktas som en övergångsform: *jipmēl* (Collinder 1949:273). Holmberger har formen (1403) *jupmal* 'gud' som alltså motsvarar formerna i språken söder om nordsamiskan. Detta är inget sensationellt resultat, eftersom ordlistans språk inte heller i andra avseenden liknar nordsamiska. Det kan däremot tjäna som en illustration av tillvägagångssättet i det följande.

En ljudövergång har i vissa ord lett till en tydlig uppdelning av formerna, så t.ex. ordet 'annan, annat' som i lulesamiskan och norrut har former med

initialt *n-*, t.ex. saL *nubbē*, men från och med arjeplogssamiskan och ned i sydsamiskan ett initialt *m-*, t.ex. saU M *müb'bee*, saS Vilh *mübbie* (SLW s.v.). I sydlig sydsamiska, dvs. språket i – på svensk sida – södra Jämtland och Härjedalen är emellertid formen *nübbie* (ÅaSB s.v. *mubpie*), som alltså överensstämmer med den i lule- och nordsamiska. I tidig urfinska var formen **mūmpa-*, dvs. en komparativ av samma ord som fi *muu* 'annan, annat', och de nordliga formerna och den sydliga sydsamiska är resultatet av en dissimilation som ägt rum parallellt i norr och längst söderut. Formerna med initialt *m-* representerar den ursprungliga konsonantismen bättre. Här är det intressant att notera att Holmbergers upptecknade form (698, 1476) *muppie* skiljer sig från den sydliga sydsamiskans.

Holmbergers (137) *noisan* 'kvinna' har motsvarigheter i alla samiska språk, men enligt Lehtiranta (1989:89 f.) är det endast i sydsamiskan ordet har en labial vokal i första stavelsen: saS *nyjsene* (ÅaDB s.v.) men saU M *niisuna* (WWM s.v.). Inte heller i västlig umesamiska har ordet labialvokal i första stavelsen: saU NT *nīsunə*.

Mer komplicerad är formen (574) *årdia* 'ansikte', jfr saS *ååredäjja*, saU NT *ārùôtïja*, M *aarròd*(*ahka*). Norr därom har det vanliga ordet för 'ansikte' en annan ordstam, saArj *muohto*, saL *muohtō* etc., även om ett *ārutidja* förekommer i "litterär" (HG s.v.) och i religiös och symbolisk kontext – det konkreta ordet är *muohtō* (HG s.v.; O. Korhonen 1979 s.v. *árudiddja*). Formen *ārutidja* är alltså en av dem som spritt sig norrut, utanför sitt ursprungliga utbredningsområde via bibelöversättningar och andra religiösa texter (jfr Larsson 1986:114 ff. om saL *påhttēje*). Nordgränsen för Holmbergers form är emellertid inte klar, eftersom också Schlachter (WWM s.v.) ger det nordliga ordet *muohtoo* i samma betydelse. Detta framgår också tydligt av Callebergs och Moosbergs uppteckningar: Calleberg (6:1750) ger endast formen *muöhtū* från Malå, Malmesjaure och Maskaure, i Sorsele skogsvarietet växlar *āròðījə* med *muöhtū*, men för Ullisjaures vidkommande heter det uttryckligen att formen är *āròðeija* "ej annat". Eftersom båda Tärna-varieteterna har motsvarigheten till Ullisjaure-formen och inget annat (ULMA 16776:17; 16775:1:20), ser det ut som om formen *āròðeija* är den som – förutom i sydsamiskan – används i västlig umesamiska och *muöhtū* den som dominerar i östlig umesamiska. Därför är det överraskande att Moosberg (16777:125) ger formen *mùəhtū* som enda form från fjällvarieteten i Sorsele. Moosbergs ordsamling från Sorsele innehåller förvisso ord både från den västliga fjällvarieteten och den östliga skogsvarieteten, med de hålls klart åtskilda (Larsson 2012A:55 f.) och ingen förväxling föreligger här. Här måste också noteras att Schlachters form i östlig umesamiska skiljer sig från "*āròðeija*-formerna" och ser ut att ha anpassats till *ahka*-avledningarna.

De diskuterade orden redovisas i tabell 4.

Tabell 4. Samiska ord med mindre formvariation. + = Belagd förekomst av formen. – = Ingen belagd förekomst av formen. +/–, –/+ = Båda formerna belagda.

Nr	Holmbergers form	Svensk översättning	Syd	Ume		Arj
				V	Ö	
1403	*jupmal*	gud	+	+	+	+
698	*muppie*	andra	+/–	+	+	+
137	*noisan*	kvinna	+	–	–	–
574	*årdia*	ansikte	+	+	–/+	–

Även formen på ett sent lånord kan i princip ha likartade implikationer. Så är det med ordet för 'havre', (960) *hagrie*, som reflekterar ett *-g-* i den långivande dialekten. Sådana former finns emellertid i svenska dialekter över ett vidsträckt område, bl.a. utefter norrlandskusten från Umeå ned till Roslagen (S. Fries 1983:52).

4.2.1.2. Skilda ordstammar

Användningen av skilda ordstammar för ett visst begrepp kan dela det samiska språkområdet i två delar. Så är fallet med ordet för 'år': saS *jaepie* (ÅaDB) och saU NT *jāpìɛ*, M *jàhpee* men saArj *jahke*, saL *jahkē*, saN *jahki*. Det nordliga ordet representerar en gammal, finsk-ugrisk ordstam, jfr fi *ikä* 'ålder' /ung *év* etc. Holmberger har det sydliga ordet, (1341) *jaep* 'år'.

Många gånger går en sådan gräns mellan språkformer som av geografiska skäl inte är aktuella att jämföra med sockenlapparnas. Så är det t.ex. med veckodagarna (1370) *kaskvock* 'onsdag' och (1373) *lawedak* 'lördag', där annorlunda ordstammar (lånade från ryskan) dyker upp först i skolt- och kildinsamiska (Rydving 2013:124 ff.), vilket naturligtvis återspeglar gränsen mellan rysk-ortodox och protestantisk kyrka. Andra gånger kan gränsen mellan två ordstammar gå närmare det sydliga område som främst intresserar i det här sammanhanget men ändå alltför långt norrut, som t.ex. i fallet (1287) *uettjat* 'skjuta', där Holmbergers form har motsvarigheter ända upp till och med tornesamiska och först i finnmarkssamiskan möter en annan ordstamm, saN *báhčit*.

Det är främst skillnader inom området syd-, ume-, arjeplogs- och lulesamiska som är väsentliga i denna undersökning. Därför utgår ord som (612) *vaddi* 'giva', (1394) *wearålt* 'värld', (368) *gas* 'gås', (271) *gassi* 'kåda', (833) *giäkkom* 'holken varuti barnet ligger' och många andra. Det finns ändå åtskilliga ord som har en spridningsbild som kan belysa samhörigheten mellan sockenlapparnas språk och övriga samiska språkformer. Några av dem ska diskuteras i det följande och översiktligt presenteras. Tabell 5 tar upp

Tabell 5. Ett urval av ord med varierande utbredning i samiska språk.
+ = Belagd förekomst av formen. – = Ingen belagd förekomst av formen.
+/–, –/+ = Båda formerna belagda. Ø = Ingen uppgift funnen.

Nr	Holmbergers form	Svensk översättning	Syd	Ume		Arj
				V	Ö	
1341	*jaep*	år	+	+	+	–
1234	*loppme*	snö	+	–	–	–
1233	*moett*	snö	–	+	+	+
1300	*drauka*	skida	+	+	+/–	–
1164	*bruduck*	järpe	–	–	+	–
1321	*abrie*	regn	+	+	–	–
19	*raschio, raschjo*	regn	–	+/–	+	+
1402	*miärkå*	töcken	+	+/–	–	–
510	*arnos*	örn	–	–	+	+
428	*juättjet*	snöa	+	+	–	–
446	*mixi*	lever	–	+	+/–	–
981	*arni*	spisel	+	+	–	–
259	*oatter*	vårta	+	+	–	–*
142	*gåudies*	samisk (ritual)trumma	–**	Ø	+	+
1581	*tjåtnät*	binda	–***	+	+	+
35	*daktir*	dotter	+	–	–	–
201	*nieit*	flicka	+	+	+	+

* LW 8460.
** YS:56 f.
*** YS:20 f.

fler ord än de som diskuteras mer ingående i texten. Ord som endast tas upp i tabellen har en utbredning som inte är komplicerad.

Det finns många fall, där ett nordligt ord skiljer sig från det sydliga och där gränsen går genom eller i närheten av det umesamiska området (Larsson 1985:169 f.). Några gånger anger Holmberger då båda orden. Det gäller 'snö' där ordlistan ger både (1233) *moett* och (1234) *loppme* motsvarande saN *muohta* resp. saS *lopme*. I detta fall har umesamiskan det nordliga ordet, både i fjälldialekten, saU NT *mȯahht*, och i skogsdialekten, saU M *muahta*. I central och nordlig saS finns visserligen ordet *moehtege, moehth* 'snø, snøflak; snømengde' (ÅaDB s.v.; SLW s.v. *muotte*), men det är inte det semantiskt omarkerade ordet och det har enligt SLW (ibid.) kommit in norrifrån.

Sydligt är Holmbergers enda ord för måne, (1231) *ask*; det är rent sydsamiskt och ordstammen i umesamiskan överensstämmer i detta fall med den i nordligare språk, saU NT *mānùə*, M *mànnoo*, saArj *mānnuȯ* (LW:3772). Den senare ordstammen finns hos Holmberger i formen (1376) *manoe* med betydelsen 'månad', en betydelse som även finns i sydsamiskan,

dock i konkurrens med *aske* i samma betydelse (SLW s.vv.; jfr även ÅaDB s.v. och SSOO som för svenska *månad* ger saS *aske* och inget annat).

Ordet för 'skida' visar en annan spridningsbild. Formen Holmberger ger är (1300) *drauka*, som naturligtvis går tillbaka på svenska *tryga* 'snösko' (WWM s.v. *triaugaa*). Den här ordstammen har sydlig utbredning och är den vanliga beteckningen för 'skida (i allmänhet)' i sydsamiska, jfr t.ex. saS *treavka* i ÅaDB. I SLW (s.v. *dreävgaa*) anges visserligen även några särbetydelser, som 'snösko' (som väl följt med det lånordet från svenskan (*tryga* 'snösko' SAOB T2778) och 'bred skida' (som väl är en anpassning av lånordet till den samiska skidåkningstekniken), men den allmänna betydelsen 'skida' är den som har en omfattande spridning i de sydsamiska varieteterna. I arjeplog- och lulesamiska möter en annan allmänbeteckning, saArj *sabek*, som är gängse i språken vidare norr- och österut (YS:118 f.). Umesamiskan ligger mellan de båda områdena och båda ordstammarna uppträder, men med ovanlig spridning och med varierande betydelser. En svårighet här är emellertid ett besvärligt källläge. För det första har jag inte lyckats finna någondera ordstammen i Moosbergs upptecknin gar från de båda Tärna-varieteterna. Hans uppteckning från Sorsele innehåller inget ord ord för 'skida' från fjällvarieteten, vilket beror på ordsamlingens uppläggning (Larsson 2012A:55 f.). Den Sorsele-form han anger är från skogsvarieteten och lyder *sehhpɛähk* (ULMA 16777 s.v. *sapēk*) med betydelsen 'skida'. Samma form möter också i Schlachters ordbok (1958), saU *sihpèhka* och översätts även där som allmänbegreppet 'skida'. Inom parentes ger han även uppslagsordet *triaugaa*, också det med allmänbetydelsen 'skida' men med kommentaren "berglappisch aus Sorsele". Detta antyder att formen skulle supplera Moosbergs lakun vad gäller fjällvarieteten och man skulle då kunna räkna med att ett östligt saU SorsSk *sehhpɛähk* etc. står emot ett västligt saU SorsF *triaugaa*. Det stöds av uppgifter i Callebergs samling, där det heter om saU Ull "*träukkā*; vanligaste ordet om vilka skidor som helst". Formen *triaugaa* ser alltså ut att vara allmänbeteckningen i den västliga umesamiskan, liksom i sydsamiska. Men förhållandena är mer komplicerade och beläggen motstridiga. Callebergs samling från Malå, som bygger på Wiklunds upptecknin gar från 1900 (Larsson 2012:57 f.), skiljer sig från Schlachters uppgifter. För formen saU M *sihhpāhkə* ges betydelsen 'skida av björk', medan betydelsen i Sorsele skogsvarietet är "vanlig skida" (9:2896). Går man så till ordet saU M *träukkā*, finner man betydelsen 'skida', en uppgift som – om man tyder upptecknin gen korrekt – också är gängse i Sorsele skogsvarietet, medan det anges att detta ord inte finns varken i Malmesjaure eller Maskaure, dvs. i varieteterna i den nordöstra delen av det umesamiska området (10:351). Vid Maskaure-belägget står infogat "i M[alå] fjällap[p]sord". Den bild man får av ordet för 'skida' i umesamiska

är därför att former som *sihpèhka* (WWM) säkert är allmänbeteckningen i de båda nordöstligaste varieteterna och *triaugaa* (WWM) lika säkert i den västliga Ullisjaure-varieteten. Om Tärna-varieteterna finns ingen uppgift. I Sorsele skogsvarietet har av källorna att döma båda formerna varit i bruk och för Malås del är det svårt att ge ett klart besked: *sihpèhka* är enligt Schlachter allmänbegreppet, medan det enligt Wiklunds informant i en annan by 40 år tidigare betecknade en björkskida; *triaugaa* fanns enligt Schlachter inte i Malå-varieteten, medan det enligt Wiklund var det neutrala allmänbegreppet. Den enda säkra slutsats man kan dra av dessa uppgifter är att ordens distribution inte ser ut att ha följt umesamiskans gängse dialektgräns som delar språket i en västlig och en östlig dialekt. Dessutom visar detta exempel vikten av att man hela tiden bygger sin spridningsbild på allmänbeteckningarna. De ord som ska jämföras i ett exempel som detta ska betyda 'skida' och inget annat.

Holmbergers (428) *juättjet* 'snöa' har motsvarigheter i syd- och västlig umesamiska, saS *tjuetsedh* resp. saU NT *čüɛhtsā̆t* 'snöa', Ull *čüöčɛt*, men i skogsvarieteterna i öster är ordet saU M *müehtteet* (Schlachter), som också möter i saArj *muähttet* och vidare norrut.

Andra gånger handlar det inte om en variation mellan endast två skilda ordstammar, utan flera områden och kronologiska skikt kan urskiljas. Ett exempel på detta är ordet för 'lever(n)'. Det gamla, finsk-ugriska ordet finns belagt i saU NT *mùəkksìɛ*, M *müeksee*, jfr fi *maksa*, ma *mok*š etc. (UEW s.v. *maksa*[1]) och med denna ordstam måste Holmbergers (446) *mixi* – trots den egendomliga vokalismen (jfr nedan 4.2.2.1.1) – hänga samman. Samma ord finns också i sydsamiskan, saS *muöksie*, men betecknar där levern hos en ren, medan det allmänna ordet är ett svenskt lånord, saS *librie* (SLW s.vv.). Det lånordet har en stor utbredning i samiska, antingen med initialt *l-* som i sydsamiska och Södra Tärna, eller i en assimilerad form, som t.ex. saL *rib´rē* (HG s.v.). Den formen används även bl.a. i Arjeplog och umesamiskans skogsdialekt i Sorsele. Nordsamiskan åter har ett helt annat ord, saN *vuoivvas*, som i den kustsamiska dialekten i Kvänangen är belagt i formen *vŭoj͡ᵊmas* (LW:8745:3), en form som stämmer vackert överens med den form *vuojmes*(*e*) som Bergsland upptecknat i den allra sydligaste sydsamiskan i Røros (SLW s.v.).

Ordet för 'eldstad' visar en tydlig uppdelning i de samiska språken. I sydsamiska är formen *aernie*, liksom även i alla de västliga varieteterna av umesamiska (16775:1:21; 16776:18; 16777:14; 22480:1: 95). De östliga varieteterna har former som saU M *aaran* 'Feuerstelle (Steinplatten) in der Kote' och i Callebergs samling, t.ex. saU SorsSk *àrrənə* (WWM s.v. resp. 22480:1:95). Samma form har arjeplogssamiskan (PO s.v. *árran*). Holmbergers form lyder (981) *arni* 'spisel' och hänger tydligt samman formerna i

västlig umesamiska och sydsamiska. Hans översättning 'spisel' kan jämställas med 'eldstad' (SAOB S9838).

I de sydliga samiska språken har järpen en egendomlig beteckning, som också dyker upp hos Holmberger, i (1164) *bruducken* (gsg). Norr om arjeplogssamiskan benämns järpen med en gammal ordstam, saN *baggu* (jfr fi *pyy* 'id.' /ung *fogoly* 'rapphöna' etc; UEW s.v. *piŋe*[2]). En helt annan beteckning dyker upp i söder och den uppträder i många varianter: saS *brorke* = *frorke* (ÅaDB s.v.), *brurge*, *frurge* (SLW s.v.), saU NT *brùrᵘkɛ* (16776:247), M *prad'gò* (WWM), Calleberg (8:2470) ger saU M *prõðᵉkə*, Mlm *prödᵉkõ*, Msk *prörᵉkūi*, *prödᵉkūi*, Ull *prŭrkə*, SorsSk *prăðᵉkūi*, och i PO lyder formen saArj *plirgum*. Former med initialt *f-*, *frurge*, anförs av Lagercrantz (LW:1101:1-2) från Tännäs och Meraker, alltså sydlig sydsamiska, och flertalet av Hasselbrinks belägg kommer likaså från samma område, enda undantaget är ett belägg från Frostviken. Holmbergers form ska inte jämföras med ordets sydligaste formvariant, eftersom vi kan utgå från att Holmberger hörde skillnad på ett [p] och ett [f]. På likartat sätt är det rimligt att anta att Holmbergers form *bruduck*, inte återger en form med *-r-*, som t.ex. saU Ull *prŭrkə*, utan snarare en dentalfrikativa, som i Callebergs Malå-form *prõðᵉkə*. Arjeplogformen *plirgum*, som verkar urspårad, ligger heller inte nära Holmbergers form. På ett enstaka ord får inga långtgående slutsatser dras, men ordlistans *bruduck* är ett av de ord som ligger närmast formen i östlig umesamiska, dvs. skogsdialekten.

För 'regn' anger Holmberger (1321) *abrie*, ett ord med klart sydlig utbredning. SaS *ebrie* (ÅaDB) finns upp till södra Vefsen och Stensele (SLW s.v. *äbrie*) och hänger etymologiskt samman med nordsamiskans *arvi*. I området mellan dessa betecknas regn med ett alldeles annat ord, saL *rāssjō* (HG), och det ordet har en utbredning från umesamiskan i söder till och med Sörkaitum / Unna tjerusj i norr, där båda orden används (HG s.v. *harʹvē* och *rāssjō*). WWM (s.v.) ger endast *ràssjoo* för 'regn' och samma gäller också de fyra östliga varieteterna i Callebergs umesamiska samling (22480:6:2688). För Ullisjaure, den enda västliga varieteten i hans samling, ger Calleberg emellertid endast *ăbᵉrē*, medan Moosberg har både *abᵉrìɛ* och *ràššùə* från Norra Tärna. I sydsamiska är uppenbarligen *äbrie* semantiskt omarkerat, medan saS *raasjaa* uppges betyda 'heftiger Regen' (SLW s.v.). I Holmbergers språkform uttrycks häftigt eller intensivt regn med ett adjektivattribut: (1319) *bradies raschjo* och (1320) *gårr raschjo* 'regnskur'. I så fall ser *abrie* och *raschjo* ut att vara synonyma i sockenlapparnas språk, liksom i Norra Tärna.

Ordet för 'dimma' lyder i nordsamiska *mierká* och sydsamiska *mearhka*. Däremellan ligger ett område där ordet har labiala vokaler, t.ex. saArj *murrko*. Även umesamiskan har labialvokaler i ordet för 'dimma', men i den

västra dialekten uppträder parallellt med sådana former även sådana former som i sydsamiska, saU NT *miär'kə*. Holmbergers form (1402) *miärkå* översätts med 'töcken', som i SAOB (T3705) definieras med synonymerna 'dimma, dis, tjocka'.

Sydlig utbredning har även ett ord för 'dotter', som dyker upp flera gånger hos Holmberger: (35) *gåniken daktir* 'prinsessa', (48) *biäppmodaktir* 'fosterdotter', (66) *daktir biällie* 'styvdotter' och (600) *dacktar alitj* 'dotterson'. Det här ordet har sin mostvarighet i saS *daktere* 'dotter' (ÅaDB s.v.), en mycket ålderdomlig form med sitt bevarade *-kt-*. Enligt SSOO (s.v. *dotter*) betyder *daktere* 'gift dotter' och även Hasselbrink säger att ordet ofta betecknar en gift dotter (SLW s.v. *däktier*). En sådan betydelsedifferentiering möjliggörs av att sydsamiskan också har det ord, som är gängse i övriga samiska språk där det betecknar både 'dotter' och 'flicka'. I umesamiskan och vidare norrut möter det ordet i båda dessa betydelser, saU M *näìda*, saArj *näjjda* etc.

Det finns två uppfattningar om ursprunget för saS *daktere* 'dotter'. Enligt en uppfattning (Wiklund 1896:42) är det lånat från fi *tytär*: gsg *tyttären*, som i sin tur är ett baltiskt lånord, jfr lit gsg *dukters*. Efter det att ordet i så fall lånats in i samiska, har *-kt-* assimilerats i finskan. På samiskt håll har ordet bevarats endast i sydlig samiska, men där har också den inljudande konsonatismen bevarats. Lehtiranta (1989:130) hävdar att former med *-kt-* är belagda ända upp i arjeplogssamiskan efter vad han funnit i manuskript av Ruong eller Wiklund. Även SKES (s.v. *tytär*) anför ett saU *daktīr*, vars härkomst är mig obekant. Hos Halász (1887:132) har jag dock funnit en ackusativ singularform *mū takterǫp* 'min dotter', men proveniensen är många gånger svår att säkerställa i hans material (Larsson 2012A:46). Även i SSA (s.v. *tytär*) anges – inom parentes – att ordet ska finnas i umesamiskan: "*tytär* […] = lpE [saS] *däktier* (U)". Eftersom SSA:s källor för de sydliga samiska språken utgörs av WWM och Halász (alla delarna), är frågan om man funnit något ytterligare umesamiskt belägg än det som anförs i SKES eller det som jag anfört ovan, eller om parentesen ska tolkas som att det umesamiska belägget är osäkert. Alla dessa nordligare belägg ser således – av olika skäl – tvivelaktiga ut. Ordet har däremot en säker hemmahörighet i sydsamiskan. Just utbredningen i de samiska språken är grunden för den andra härledningen av saS *daktere*: Qvigstad (1893:125) räknar det til de urnordiska lånorden. Bergsland (1945:149 och not 21) ansluter sig till den uppfattningen – "Qvigstad har sikkert rett i å anta et nordisk lån" – och det baserar han just på utbredningen: "en skulle […] vente å finne spor av ordet også i andre dialekter", om ordet lånats in från finskan. Ordets form i sydsamiskan är – oavsett dess härkomst – mycket ålderdomlig och det är just det förhållandet som är problematiskt. Om ordet uppfattas som inlå-

nat via finskan, är det knappast något avgörande argument att det borde ha funnits även i nordligare språkformer. Man kan inte föreskriva ett gammalt ord att det måste bevaras utan man får arbeta med det material som råkar ha bevarats. Därför är det inlåningstiden som bör ses som avgörande. Utvecklingen från urn *-ht-* skedde enligt Noreen (1923:195) före år 900 och enligt Brøndum-Nielsen (1957:41 f.) ännu tidigare. Med tanke på att ordet har en utbredning som begränsas till de sydligaste språken skulle det i så fall utgöra ett argument för samisk närvaro långt söderut i urnordisk tid. Det är inte omöjligt, men detta lånord får då bära en tyngre bevisbörda än det klarar av, när det finns en annan, fullgod härledning (jfr Larsson 2013; även Larsson 1981:47 f.). Ett inlån från finskan av detta ursprungligen baltiska lånord framstår som sanolikare är en härledning ur nordiska språk.

De diskuterade orden redovisas i tabell 5.

4.2.1.3. Varierande betydelser

En ordstam kan variera till betydelsen över det samiska språkområdet och det finns några sådana fall som är relevanta för Holmbergers ordlista. Det är t.ex. lockande att undersöka Holmbergers (503) *vease* '(han) lever', som ser ut att variera mellan betydelserna 'ha det bra, det godt'[305] och 'leva' – synonymt med *jieledh* (SSOO) – men en sådan undersökning kan inte genomföras utan studier av texter eller hjälp av informanter. Grundliga semantiska utredningar är emellertid både tids- och utrymmeskrävande (jfr t.ex. Larsson 2000) och jag nöjer mig därför med ett fåtal exempel även redovisade i tabell 6.

Ett lämpligare exempel är det ord som i Lexicon lapponicum anges som *waissje* 'djur' och även ges i förbindelsen *Metse waissje* 'vilddjur' (L&Ö s.v.). Detta kommer nära Moosbergs uppteckning: saU NT *waiššìɛ* eller *skōkɛn w.* 'vilddjur'. Även den lulesamiska motsvarigheten *vai´sjē* betecknar i Södra Gällivare (Unna tjerusj) "vilddjur av vad slag som helst" men i Norra Jokkmokk (Sirges) "vilddjur (i synnerhet varg)" (HG s.v.). I Wiklunds ordbok (1890) är 'varg' den enda betydelse som anges för ordet och samma gäller för Malå-samiskan (WWM s.v. *vaìsjee*). I sydsamiskan visar ordet stor variation i betydelsen: '(vilt) djur', 'rovdjur', 'älg' och – skämtsamt – 'lus' (SLW s.v. *vaajsjie*). I en stor del av språkområdet har alltså betydelsen 'varg' utvecklats ur en allmännare betydelse 'vilt djur, djur i skogen', medan betydelsen 'älg' endast är belagd i sydsamiskan. Holmbergers form (54) *vaitschie* anges betyda 'älg' och inget annat och överensstämmer således med sydsamiska.

[305] Denna betydelse anges i den norska översättningen till PO:s preliminära nätversion. I PO (s.v. *viessot*) översätts det med svenska 'leva, må'.

Tabell 6. Ord med varierande semantik i språken. + = Belagd förekomst av formen. – = Ingen belagd förekomst av formen. Ø = Ingen uppgift funnen.

Nr	Holmbergers form	Svensk översättning	Syd	Ume		Arj
				V	Ö	
54	*vaitschie*	älg	+	–	–	–
626	*viärkått*	timra lappkojor	–	–	–	Ø
1530	*riuppen*	skorsten	–	–	–	–
1574	*gittje*	mamma	+	–	–	–
1575	*edna*	mor	+	+	+	+
1437	*djuättje*	1000	+/–	–	–	–

Ett annat ord som visar en intressant betydelseutveckling är (626) *viärkått* 'timra lappkojor'. Ordets motsvarighet i saN *vearkut* betyder 'hugga (ved och ris) (när man slår upp en tältkåta)' (Svonni 2013 s.v.); i Könkämä är betydelsen '(Birkenäste zu kleinem Brennholz) zerhauen' (LW:8542), dvs. utan förbindelse med uppsättande av en tältkåta. I umesamiskan tycks å andra sidan betydelsen utvecklas i motsatt riktning: i SorsSk och NT anges betydelsen hos *viär'koot* som 'hugga ved, hämta ris o.s.v. då man slår upp en kåta' och i ST anges utöver denna betydelse 'slå läger', medan Schlachter (1958 s.v.) endast anger M *veär'koot* 'ein Lager aufschlagen'. Jag har inte lyckats belägga verbet i sydsamiskan. Den betydelse som Holmberger anger – 'timra lappkojor' – har utvecklats vidare från övriga belagda betydelser. Det är därför inte överraskande att även det gamla, i alla språk belaga ordet för 'rökhål i kåta', saN *reahpen*, saS *riehpene* etc. (YS:112 f.), undergått en betydelseutveckling i sockenlapparnas språk: (1530) *riuppen* 'skorsten', en betydelse som annars endast finns belagd i skoltsamiskan (KKS: 432). Betydelseutvecklingen hos dessa båda ord i Holmbergers uppteckning vittnar om sockenlapparnas särställning och tyder på en ökad bofasthet. Varken 'timra lappkojor' eller 'skorsten' går att förena med tanken på förirrade samer norrifrån. I sammanhanget kan dock noteras att det allmänsamiska ordet för ris på kåtagolvet bevarats: (1501) *durk* 'ris', jfr saS *doerke* 'ris (på kåtagolvet), saN *duorga*.

Holmberger ger två ord för 'mor', (1574) *gittje* 'mamma' och (1575) *edna* 'mor'. Det senare av dessa har motsvarigheter i språken norrut och är det ord som används i betydelserna 'mor' och 'mamma', i såväl lulesamiska *ieddne* som nordsamiska *eadni*. (1574) *gittje* associerar man gärna med sydsamiska, men ordet har en vidare spridning än så och därför är det värt att ge en utförlig redovisning av beläggen. Hasselbrink ger detaljerade betydelseuppgifter om sydsamiska: saS *iednie* 'Mutter (so von ihren erwachseneen Kindern genannt); Stiefmutter', *tjiddjie* 'Mutter; richtige Mutter, nicht Stiefmutter, Mutter (im Verhältnis zu ihren kleinen, noch nicht

erwachsenen Kindern)', notera även *tjiddjiebielie* 'Stiefmutter' (SLW s.vv.). Enligt Bergsland (1945:149) var *ietńie* det allmänna ordet även i sydsamiska och har först senare ersatts av *čiččie*, ett ord som ursprungligen betydde 'kvinnobröst' (jfr LW:568). Bergslands informant Julie Axmann, född 1877 (Bergsland 1946:X), ska ha erinrat sig det äldre språkbruket. Mot den bakgrunden är det överraskande att finna ordet (1574) *gittje* 'mamma' hos Holmberger. I de umesamiska varieteterna – representerade av Moosbergs och Callebergs upptеckningar och Schlachters ordbok – finner man saU ST *čiččie* 'mamma, mor', *ėednìe* 'moder' (16775:2:168 resp. 1:54); NT *iɛttnïɛ*; stammen *čiččie* ger Moosberg endast i sammansättningarna *čïčajā* 'morfar' och *čïčahkā* 'mormor' (16776:49, 396). I Callebergs umesamiska upptеckningar (22480:1:198) ges M *ätnē*, Mlm *ätnē*, Msk *čīčē*, Ull *čīčē*, SorsSk *čīčē*, *ätnē*. Formen *čīčē* från den västliga varieteten i Ullisjaure kunde antyda en uppdelning i väst och öst, som ofta förekommer i umesamiskan, men det motsägs genast av att samma form är den enda som ges från Maskaure. Skogsvarieteten i Sorsele har båda orden och även Schlachter (1958 s.vv.) ger bådadera från Malå: *tjidtjee* resp. *eäd'nee*, dock med påpekandet att det senare även används om djur, det förra endast om människor. I PO anges de båda formerna som synonyma i Arjeplog: saArj *tjidtje* 'mamma, mor', *äddne* 'mamma, mor'. Några av dessa betydelseuppgifter måste lyftas fram. För det första att saS *tjiddjie* betecknar den riktiga modern, särskilt i förhållande till mindre barn, medan *iednie* används av äldre barn och dessutom, som simplex, kan betyda 'styvmor'. Samma förhållande framgår av ÅaDB (s.vv.) som ger saS *mubpie tjidtjie*, *ietnie* för 'styvmor'. För det andra förefaller betydelsedifferensen mellan de båda orden gradvis avta mot norr för att i Arjeplog vara synonymer, även om man ska minnas att PO inte är något så omfattande lexikon. Men om Callebergs uppgifter är uttömmande, bör man notera att de båda nordligaste varieteterna, Malmesjaure och Maskaure har vardera ett enda ord för 'mor' – men olika ord, *ätnē* resp. *čīčē*. Sammantaget gör detta att Holmbergers betydelseangivelser – (1574) *gittje* 'mamma' och (1575) *edna* 'mor' – ser ut att spegla sydsamiska förhållanden ganska väl. Den distinktionen är inte så stark i andra språkformer och detta motiverar markeringarna i tabell 6. Att Holmberger dessutom har (64) *jädnie biällie* för 'styvmor' motsäger inte denna tanke.

Ett ord visar otvetydigt sydliga drag i sin semantik, nämligen räkneordet (1437) *djuättje* i betydelsen '1000'. Räkneordet saArj *tjuohte*, saU M *tjüehtee* etc. betyder '100' och det är den ursprungliga betydelsen i de finsk-ugriska språken (fi *sata*, ung *száz* etc. är ursprungligen lånat från indoiranska språk; UEW s.v. *śata*). Också i de umesamiska varieteterna står det gamla finsk-ugriska ordet för 'hundra' mot ett nordiskt lån för '1000', t.ex. saU Mlm *čüöhtè* '100', *tūsān* '1000' (ULMA 2966:36), Ull *čüɛtē*, *toùsānə* (ULMA

2784:36 f.), NT *čüɛhtìɛ*, *thūsānɛ* (16776:400, 420). Endast på sydsamiskt område är *tjuödie* belagt i betydelsen 'ɔ1000' (SLW s.v.; Honti 1993:150).

4.2.2. Inhemskt och lånat

Holmbergers ordlista är en egendomlig blandning av gammalt, inhemskt ordförråd och uppenbart sena lån från svenska. Detta är naturligtvis en följd av sockenlapparnas historia. Ord som är uråldriga i ett språk finner man ofta bland beteckningarna för kroppsdelar (Larsson 1996B) och det kan vara på sin plats att se om detta stämmer också vad beträffar sockenlapparnas språk. Eftersom Holmberger redovisar beteckningarna för alla fingrar och fingerbeteckningarna utgör ett eget semantiskt fält kan det vara värt att undersöka i vad mån sockenlapparna bevarat ett äldre samiskt system. Å andra sidan innehåller ordlistan en lång rad ord som uppenbart tagits in mycket sent. Många gånger ser de ut som rena citatlån. Med deras hjälp kan förändringar i sockenlapparnas språk belysas.

4.2.2.1. Bevarat ordförråd

4.2.2.1.1. Beteckningar för kroppsdelar

Ordlistan innehåller över 70 ord för kroppsdelar, även efter det att några strukits, som t.ex. (767) *sålla* 'famn' som visserligen är urgammalt (UEW s.v. *sile*) men inte betecknar en kroppsdel. En grupp ord – (299–302) – betecknar kroppsdelar, men i gruppen ingår ett ord för bladmage och även de övriga tre orden kan syfta på kreatur. Det handlar sannolikt om djur och orden utgår.

I en undersökning av överensstämmelserna mellan kroppsdelsbetecknande ord i samiska och ungerska (Larsson 1996B) räknade jag visserligen alla samiska språkformer som tilhöriga *ett* samiskt språk, men det har endast marginell betydelse här. Av de 31 gamla – dvs. de som är av åtminstone finsk-volgaisk[306] ålder – samiska kroppsdelsbeteckningarna i den undersökningen återfinns 18 i Holmbergers ordlista. Överensstämmelserna hade förmodligen varit fler, om Holmberger frågat efter fler beteckningar för inälvor och om urvalet i min artikel (Larsson 1996B) varit mer detajerat. Där tas t.ex. endast ordet saN *suor'bmâ* 'finger; tå' upp, medan Holmberger anger benämningen för varje enskilt finger, men inte allmänbegreppet. Artikeln tar upp ordet för 'huvud' och sju termer för delar av huvudet, allt från hår till läppar; hos Holmberger finner man ordet (929) *åivi* 'huvud' och ytterligare inte mindre än 26 ord för delar av huvudet, allt från huvudskål och näsborre till örsnibb. Holmbergers beteckningar för kroppsdelar visar ändå – både kvantitivt och kvalitativt – en god överensstämmelse

[306] Finsk-volgaiska språk består av samiska, östersjöfinska, mordvinska och mariska språk.

med det allmänna samiska systemet. Åtskilliga av hans ord överensstämmer i fråga om betydelse och i fråga om form med andra samiska språk, t.ex. 'öra': (551) *biällie* – saS *bieljie*; 'tunga': (562) *niuktjåm* – saArj *njuoktjam*; 'tandkött' (564) *banåttje* – saN *bátneoažži*; 'haka': (566) *gaibi* – saU M *gàibee*; 'häl': (812) *båskie* – saL *påskē* (HG). Holmbergers skrivning av (889) *gaina uell* 'armhåla' skulle rent av kunna tas som ett indicium för ordets ursprungligaste struktur var en sammansättning (UEW FU *kon3*: ? *kon3* + *ala*), men ordlistans former är naturligtvis alldeles för osäkra för att något sådant skulle övervägas på allvar. Bland beteckningarna för kroppsdelar finns en ytterligt egendomlig och svårförklarlig form: (446) *mixi* 'lever'. Första stavelsens vokal är helt oetymologisk och får väl snarast förklaras som ett skrivfel (jfr UEW s.v. U *maksa*[1]), men ändå måste ordet rimligen höra samman med saU M *müeksee*. Ordet för 'hjärta', (445) *suttje*, skiljer sig från de vanliga orden för detta organ i övriga samiska språk. Det kan möjligen hänga samman med saS *čʒhkiɛ* 'Kopf', saL *čohkiɛ* 'Herz' (LW:315). Skrivningen *-ttj-* för ett (troligt) /hk/ finns också i t.ex. (971) *soatje* 'björk'. I ordet för 'hjärna', (542) *järmia*, har uppenbarligen en betydelseförändring ägt rum, jfr saS *jiermie* 'forstand, vett', saU M *jierb'mee* 'Klugheit' etc., försåvitt det inte rör sig om ett missförstånd vid upptecknandet.

Det gamla finsk-ugriska draget att pariga kroppsdelar står i singular och att enögdhet därmed betecknas som "halvögdhet" (saN *čalbmetbealli*, fi *silmäpuoli* och med motsatt ordning mellan morfemen ung *félszemű*) finns även det med i ordlistan: (553) *källemie biälle* 'enögd'.

4.2.2.1.2. Beteckningar för fingrar

De benämningar för fingrarna som Holmberger återger jämförs i det följande med uppgifterna i de källor som anges i inledningen till kapitel 4 (tab. 2). För sydligare områden finns en del ytterligare information i Kristoffer Sjulssons minnen (1979).

(1022) *bieligi* 'tumme': detta ord återfinns över hela det samiska språkområdet. Jag har inte funnit någon annan beteckning för tummen.

(1023) *djutsek* 'pekfinger': Holmbergers ord skiljer sig fonetiskt från formerna i andra samiska språk, men det är knappast någon tvekan om att han avser samma ord som det som används över största delen av det samiska språkområdet, jfr t.ex. saU M *tjååtjaka* (WWM), och Kristoffer Sjulssons form *tjåtjk* (1979:89). I Arjeplog däremot används *vuostastjuvvde*, dvs. "första fingret" (PO s.v.), och i tornesamiskan kan enbart *čuwttie* beteckna pekfingret (LW 731; Svonni 2013 s.v. *čuvdi*). Lagercrantz anför ytterligare ett ord från Arjeplog, *vùòsiėtėm-čuwttiė* 'Zeigefinger' (LW 8833:2), bildat

till ett verb för 'visa'. Han ger även formen *owta-suor^{a}ma* "framfinger, förfinger" från Lyngen (LW 4543:15), som han räknar som en nordsamisk varietet (LW s. 1201).

(1024) *gask soårm* 'långfinger': Holmbergers ord är det mest spridda i de samiska språken, allt från sydsamiska (SLW s.v. *gaskesuorme*) och de flesta umesamiska varieteterna till lule- och nordsamiska *gaskasuorbma*. Till skillnad från den beteckningen, som kan översättas "mittfingret", finns det några belägg där fingret betecknas som "långfingret", kanske översättningslån från svenska eller norska: Arj *guhkatjuvvde* (PO s.v.), *gukkies suorma* (Sjulsson 1979:89) med motsvarighet också i den sydsamiska varieteten i Snåsa (LW 7173:2).[307] Calleberg (ULMA 22480:10:170) ger ytterligare ett ord för detta finger, från den umesamiska varieteten i Ullisjaure *stuorrəsuormə*, dvs. "storfingret".

(1025) *jetjäm ednie* 'ringfinger': Den sista bokstaven i Holmbergers första ord kan jag inte läsa som annat än ett *-m*. Ändå måste hans ord, liksom det följande, hänga samman med saS *tjiettj´ereneädnie, -iednie* (SLW s.v. *tjiettj´ere*) som är vida spritt över det sydsamiska området och i umesamiskan. Även i lulesamiskan har en informant givit motsvarande ord, saL J *tjiehtēra iednē* (HG s.v. *tjiehtjēr*). Som nyss nämndes, anför Calleberg från Malå ett annat ord för långfingret och där har därför en förskjutning skett, då långfingrets vanliga benämning *kasske-s*[*uörpmə*] i den varieteten betecknar ringfingret (Calleberg ibid.). I två varieteter kallas fingret i fråga "ringfingret", som i svenskan, även om två olika ord för 'ring' används: saArj *suorbmastjuvvde* och saU Ull *reäkkāsuormə* (Calleberg 10:170). I lulesamiskan ser ordet *ædnáš*, "den lilla modern", ut att vara det vanliga ordet för ringfingret (HG s.v.; O. Korhonen 1979) och i nordsamiska ordet *orbbeš*. I Grundströms ordbok hittar man också ordet *namātipmē* för ringfingret och det kan möjligen hänga samman med Kristoffer Sjulssons (1979:89) påstående att ringfingret är utan namn (se Larsson 1993).

(1026) *jetjäm* 'lillfinger': Holmbergers ord, vars sista bokstav även här måste läsas som *-m*, har motsvarigheter i de flesta sydsamiska varieteter, bl.a. Snåsa, Offerdal, Frostviken och Vilhelmina (SLW s.v. *tjiettj´ere*), liksom också i de fyra umesamiska varieteter Calleberg upptecknat (Mlm, Msk, Ull, SorsSk; 10:169 f.) och även i Malå (WWM s.v.). Samma form återfinns också hos Kristoffer Sjulsson (1979:89) och hos Lagercrantz (LW599) både i sydsamiska och i den nordsamiska varieteten i Talma / Dálbmá. Grund-

[307] Callebergs (10:169) form saU M *kühhkēs-suörpmə* finns inte i Schlachters ordbok (1958), men bygger på Wiklunds uppteckningar (KBW 25:3365 s.v. *suörpmə*).

ström (HG s.v. *tjiehtjēr*) ger motsvarande form också från de lulesamiska varieteterna. I den sydligaste sydsamiskan, i Røros och Härjedalen används i stället *uttjesuorme*, "lillfingret" (SLW s.v.; Tännäs även enl. LW963) och en likadan bildning – men med en annan ordstam för 'liten' – finns i Arjeplog: *unna tjuvdátj* (PO s.v.). Längre norrut kan man hitta andra ord för lillfingret: i nordsamiska *čelčča*n och i den kustsamiska dialekten i Nesseby *čeŋkiš* (LW472).

Många fingerbeteckningar visar sålunda en variation i enskilda dialekter, inte minst i arjeplogssamiskan. Överlag har de syd- och umesamiska varieteterna behållit ett gemensamt system, som att döma av beteckningarnas distribution över det samiska språkområdet i de flesta fall har mycket hög ålder. De beteckningar som Holmberger upptecknat överensstämmer genomgående med detta gamla samiska system och sockenlapparnas ordförråd var i detta hänseende, liksom i fråga om beteckningar för andra kroppsdelar, arkaiskt.

4.2.2.1.3. Stjärnbilder

Holmbergers ordlista innehåller nio benämningar för stjärnbilder och eftersom benämningarna för dessa varierar över det samiska området skulle de kunna belysa sockenlapparnas språkliga relationer. Problemen är emellertid så stora, att inte mycket kan sägas på basis av dessa ord. För det första är det "[i] många fall […] ytterst vanskligt att kunna exakt bestämma vilka stjärnor eller stjärnbilder de samiska benämningarna avser" (B. Lundmark 1982:94), något som även Qvigstad (1921:5) understryker. Ett alldeles särskilt problem orsakas av att stjärnor i det samiska systemet kan grupperas på ett annorlunda sätt, till annorlunda stjärnbilder. Så heter det t.ex. i Grundströms lulesamiska ordbok: *"sar´va-nāstēh* 'en viss stjärnbild, sammansatt av stjärnor ur Cassiopeia, Perseus och Kusken" (HG s.v.). Vissa benämningar kan också vara så intetsägande, att de inte med säkerhet kan förbindas med en viss stjärnbild, så t.ex. (87) *raides* 'tre stjärnor'.

Av sådana skäl är det svårt att dra någon slutsats av en sådan uppgift som t.ex. (82) *särrovo* 'Cassiopoea'. SaN *Sarva*, 'älgen', är en "stjärnbild (på norra stjärnhimlen, i den ingår bl.a. Cassiopeja)" (Svonni 2013 s.v.), men i andra källor sägs ordet beteckna Karlavagnen, så i ÅaDB (s.v. *sarve*). I SLW (s.v.) finns en uppgift från Meraker på norsk sida att Sarve betecknar morgonstjärnan: *Sarve leä dutte stuorre naasjtie*, *mij aar´eden voojnuve* '*Sarve* ist der grosse Stern, welcher morgens sichtbar ist'. Pluralformen däremot betecknar i Vilhelmina sjustjärnorna (ibid.). Enligt en äldre källa (L&Ö s.v. *sarw*) är däremot betydelsen 'elg; karlevagnen på himmelen' och så är det också i Lycksele lappmark (Drake 1918:278) och Tärna (Sjulsson 1979:84).

Högström (1747:170) däremot menar att ordet betecknar Kassiopeia, vilket skulle betyda att sockenlapparnas språk i detta hänseende skulle överensstämma med lulesamiska.

Benämningen (83) *juåksa* för Karlavagnen finns däremot belagd både hos Grundström (HG s.v. saL J *juoksa-nāstēh*) och även i Lindahl & Öhrlings lexikon (L&Ö s.v. *juoks*) dock utan uppgift om det är deras sydliga eller nordliga språkform.

Även (84) *lhåosch* anges av Holmberger som en benämning för Karlavagnen och så även i SLW (s.v. *Loovesje*), även om betydelsen enligt SLW varierar lokalt. Samma ord finns hos Kristoffer Sjulsson (1979:84) i formen *lovosj* men som benämning på sjustjärnan; i "Trondheims stift" ska den dock beteckna Karlavagnen (Qvigstad 1921:8 not 3). Den stjärnan heter hos Holmberger (81) *thjithiä nastie*, dvs. 'sju stjärnor'. Detta är annars en vanlig benämning för plejaderna (NE), en stjärnbild som enligt Qvigstad (1921:7) "har vekslende navne". Någon motsvarighet till Holmbergers form finns dock inte bland de ca 15 ord Qvigstad nämner. Förvirringen är som synes omfattande.

Några av Holmbergers stjärnbenämningar antyder emellertid likheter med sydliga samiska språkformer. (85) *gidder habradis* 'morgonstjärna' hänger säkerligen samman med Lycks. *abrodijes* (L&Ö s.v. *abradijus*) med samma betydelse, jfr även saS *Aabruod´äjjaa* som beteckning för morgonstjärnan (SLW s.v. *Aabruodaastie*). Bo Lundmark (1982:88) betecknar detta ord som "sydsamiskt", men det är oklart om han i sydsamisk inkluderar umesamiska. Ordet är belagt även i umesamiskan, bl.a. saU Mlm *àbᵉrādìus*, där det växlar med beteckningen "den tidiga stjärnan", t.ex. saU Msk *àrànāsstē*. Växlingen mellan en nordligare benämning *guokso-naste* och den sydligare *abradius* börjar i arjeplogssamiskan (Qvigstad 1921:9).

Samma planet – i aftondräkt – heter i ordlistan (86) *eckits habradis* 'aftonstjärna' som stämmer väl överens med *Ekketes abrodijes* 'aftonstjerna' i L&Ö (s.v. *Ekketes*) och i saS H *iekk´edesaabruod´äjjaas* (SLW s.v.). Det kan noteras att Calleberg (1:161) har ett annat sammansättningsled saU Mlm *èhkētis-nāsstē* från alla de fem varieteter han redovisar och samma form är belagd även i nordlig sydsamiska, *iekk´edesnaastie* (SLW s.v.).

Även två benämningar på polstjärnan överensstämmer med sydliga ord (former i andra samiska språk ges av B. Lundmark 1982:107). Ordet (88) *vearrolthen thjualtk* 'Polstjernan' är så gott som identiskt med *Wäralden tjuold* Palus sive axis mundi ['världens påle eller axel'] hos L&Ö (s.v. *tjuold*) och (89) *nuorthe nasti* 'nordstjärnan' överensstämmer med saS *Noerhtenaestie* 'polstjärnan', med en sydligare form *Noerhte-daasta* (ÅaDB s.vv.; jfr även saS R *nuortedasta* Qvigstad 1921:4).

De flesta stjärnbenämningar som går att identifiera ser således ut att visa störst överensstämmelse med sydsamiska, dock i regel inte med dess sydligaste dialekt.

4.2.2.2. Sena svenska lånord

Sockenlapparnas språk karaktäriserades också av påverkan från svenska. Här måste man emellertid minnas att samiska under en mycket lång tid tagit in ord från olika stadier i de nordiska språkens utveckling. Det betyder att alla ord i Holmbergers uppteckning som påminner om svenska ord inte automatiskt får anses vara sena.

Många sådana ord i ordlistan som påminner om svenska ord kan vara lånord av mycket hög ålder. Det gäller t.ex. alla orden i (289) *gosen* 'ko (gsg)', *milkie* 'mjölk', *grasi* 'gräs' (Qvigstad 1893:184, 234 resp. 259). Det spelar i detta sammanhang ingen roll om orden är urnordiska, som fallet är med (990) *goossa* 'svensk ko' (Sköld 1961:183). Ordens spridning i de samiska språken sådan den framgår av Qvigstads framställning (1893) visar entydigt att dessa ord inte kan betecknas som lokala lån från svenskan i sockenlapparnas språk. Qvigstads översikt är naturligtvis inte det senaste ordet inom forskningen om nordiska lånord i samiskan, men den ger en tillräcklig översikt för att fungera tillfredsställande i det här sammanhanget.

En lång rad nordiska lån i Holmbergers lista har således en äldre historia i samiska än vad man först skulle tänka sig. Här skulle det leda för långt att ge detaljerade uppgifter om distributionen för varje enskilt ord; om inget närmare anges nedan är spridningen sådan att det är befogat att anse orden som äldre lån. En del sådana ord har kommit via olika kontakter med storsamhället, t.ex. (36) *dråttneck* 'drottning' (jfr t.ex. saL (*d*)*rååtnik* HG s.v.) och (297) *bokstaf* (Qv.113) och (296) *stavott* 'stava' som uppträder i varierande former i syd-, arjeplogs- och lulesamiska (Qv.320). Några ord, som hänger samman med vad som förenklat kunde kallas svenskspråkigas livsstil, har former som starkt påminner om det svenska ordet, t.ex. (334) *goärn* 'kvarn' och (124) *lhomma* 'ficka'. Likafullt har de en omfattande utbredning i samiska språk, alltifrån saS *luomme* 'Tasche' (SLW) till saN *lumma* 'ficka' (Svonni 2013; se vidare Qv. 183, 225). Det svenska ordet *lomma* har dessutom en så omfattande utbredning i svenska dialekter att ingenting – utöver betydelsen – tyder på att det skulle ha lånats separat i samband med sockenlapparnas kontakter med svensktalande (jfr nedan 5.3.2.1).[308]

Utbredningsuppgifterna är många gånger överraskande: (775) *napare* 'navare' finns såväl i sydsamiskan (ÅaDB s.v. *naapere*) som i samtliga fem umesamiska varieteter i Callebergs samling, och (738) *gams* 'palt' har sin

[308] Jag tackar Jenny Öqvist vid SOFI i Uppsala som beredvilligt tagit fram uppgifterna om *lomma* i svenska dialekter.

motsvarighet bl.a. i lulesamiskans *kam´sa* (HG s.v.). (211) *måålät* 'måla' ser svenskt och sent ut men har motsvarigheter i Finnmarksdialekterna och ända borta i enaresamiskan (Qv.238). Även sådana företeelser som hänger samman med en traditionell samisk livsstil kan betecknas med nordiska lånord, så t.ex. (158) *snarro* 'fågelsnara' som är belagt både i syd- och umesamiskan (Qv.307) och ordet för bark i (274) *goässen barko* 'granbark' med motsvarighet ända upp i lulesamiskans *par'hkō* (Qv.102). Av likartat slag men än mer svårbedömt är (232) *siktät* 'sikta' där Qvigstad (1893:287) ger motsvarigheter från sydsamiska och – i än högre grad – (78) *gillik* 'käring' där Qvigstad (1893:170) ger en enda motsvarighet, från Hattfjelldal, och SLW (s.v. *gill´ege*) endast anför ett enda belägg från Stensele efter Halász vilket ter sig osäkert. Något mer att ta på finns kanske i (199) *friät* 'fria' som visserligen finns i sydsamiskan men då i former med en frikativa mellan vokalerna – saS *fr´äjjaadidh* (SLW s.v.; jfr även Qvigstad 1893:155) – vilket ger ett mer samiskt intryck än Holmbergers form; frågan är dock om hans *-i-* återger ett /ij/.

Många av de svenska lånorden i Holmbergers ordlista finns således belagda även i andra samiska varieteter, några endast i sydsamiska, andra ända uppe i lulesamiskan. Det går därför inte att hävda att dessa ord tagits över under sockenlapparnas kontakter med svensktalande, orden kan ha haft mycket äldre hemortsrätt i deras språk. Därför häftar en osäkerhet vid de slutsatser man kan dra. Så är naturligtvis betydelsen uppenbar hos lånorden (167) *glas*, (307) *tjärra*, (325) *mast* och (326) *segelle*, men alla dessa ord utom (326) *segelle* finns i Qvigstads (1893) översikt över nordiska lån i samiskan.[309] Likadant är det med en sådan grupp ord som (619) *stol* 'stol', (620) *biank* 'bänk', (621) *guälbe* 'golv', (622) *tak* 'tak', (623) *viädtj* 'vägg' och (624) *dumbärdätt* 'timra', där endast verbet (624) *dumbärdätt* saknas hos Qvigstad (1893); substantivet finns emellertid upptaget under formen *dimbar* (nutida saN *dimmbar*) och av nomenet kan ett verb bildas. Ett sådant finns belagt i central lulesamiska: saL *tim'par'tit* 'timra'. Den labiala vokalen i (624) *dumbärdätt* kan lätt ha uppkommit genom assimilation, och därmed finns endast svaga argument för att betrakta ordet som ett särspråkligt lån hos sockenlapparna. Möjligen kan formen (619) *stol* ge ett påtagligt svenskt intryck, ordet har ofta diftong i första stavelsen, t.ex. saN *stuollu*, och en form med diftong finns även hos Holmberger: (1253) *buärkie stuälo* 'predikstol'. Schlachter (WWM s.v.) ger emellertid ett ord för stol med monoftong i första stavelsen, saU M *stùlla*, och Holmbergers (619) *stol* kan därför knappast sägas vara ett säkert separatlån.

[309] Ordet *glas* s.v. *lāse*.

Inga automatiska slutsatser får heller dras av sådana fall, där ett gammalt samiskt ord uppträder sida vid sida med en nordisk beteckning för samma sak. Lånordets utbredning måste kontrolleras, det behöver inte vara sent och lokalt. När Holmberger t.ex. ger två ord för vagga, dels det allmänt samiska (833) *giäkkom*, dels ett lån från svenska (726) *oakko*, så måste noteras att Qvigstad (1893:339) har belägg för lånordet både från flera sydsamiska varieteter och från Arjeplog. Det förekommer inte sällan att ett äldre ord står sida vid sida med ett yngre lån hos Holmberger – man anar en större språkförändring (jfr 5.2.6). Ordlistan innehåller både (181) *gäst* och (179) *guässiä* för 'gäst', både (243) *breäde* och (244) *fjallo* för 'bräde'. I detta fall ser det ut som om både *gäst* och *breäde* är sena, lokala lån; jag har inte funnit belägg för dem i andra samiska varieteter.

Det är uppenbart att man utöver utbredningskriteriet gärna skulle se fler strikta kriterier för att skilja ut de svenska lån som hörde hemma i sockenlapparnas språk på 1770-talet ur den enorma mängden nordiska och svenska lån i samiska språk som kommit in under äldre perioder i språkutvecklingen.

Ett sådant kriterium skulle kunna vara förekomsten av rundade, främre vokaler i Holmbergers ord. Sådana saknas eller är i det närmaste okända i nord-, lule- eller arjeplogssamiska (M. Korhonen 1981:93; Wiklund 1891:1; Wilbur 2015:22) och finns knappast heller i umesamiska (Sammallahti 2012:183). I sydsamiska däremot finns före /j/ ett [y] med ett uttal "nærmere norsk eller svensk *y*" (Bergsland 1982:18; jfr även Hasselbrink 1944:48) och ett långt /ö/, som t.ex. i ordet *vöölkin* 'de dro i vei' (Bergsland 1982:19; jfr Hasselbrink 1944:46 f.).

Trots dessa svårigheter ger många av ordlistans former ett bestämt intryck av att vara sena svenska lån, nästan citatlån, så t.ex. (25) *tryskeladu* 'loge', (28) *grynda* 'grind', (628) *sydå* 'sida', (40) *likstol* 'begravningsavgift, likstol', (641) *jyrko* 'kyrka', liksom även (692) *jyrkon buärd* 'altarring, disk', vidare (1606) *brydgät* 'brygga', (370) *höna* 'hane', (727) *vitera* 'älvor', (792) *försvårät* 'försvara' och (1144) *dömätt* 'döma'.

Ett säkrare kriterium erbjuder många gånger lånordens semantik. (22) *jeärd* 'gärde' finns visserligen inlånat också i andra samiska varieteter (Qv. 185) i betydelsen 'rengärda, inhägnad för renar', men hos Holmberger är betydelsen tydligen 'gärde' som jordbruksterm. Det finns fler termer som hör till jordbruket och som sannolikt är sena och lokala. Ofta ser de ut som citatlån, men det är svårt att veta hur Holmberger reagerade och noterade formen hos ett ord, som starkt påminde om ett i hans eget modersmål. Att han identifierade det samiska ordet med det svenska framgår av att han ofta angav betydelsen som "idem" i sådana fall (jfr ovan 3.1). Bland dessa lånord kan nämnas (26) *kärfve* 'kärve', i (344) *plog* 'plog', (354) *härfvo* 'harv;

harva', (371) *tupp*, (589) *skakel* och (356) *druskat* 'tröska' och även ordet (350) *åcker* ~ (353) *åker* 'åker'[310] hör väl hit. Andra svenska lånord betecknar sådana företeelser som kommit in via sockenlapparnas separatkontakter med de svensktalande. Det handlar om sådant som var knutet till det svenskspråkiga samhället, t.ex. (40) *likstol oettat* 'ge likstol', alltså en avgift till prästen vid jordfästning, färgämnet (423) *färnbock* i samma form som i svenska, (109) *biacko gåräst* 'becktråd' (jfr nedan 5.2.3.2) och (320) *båståck* 'båtsman'. Kyrkotermerna (689) *predikostol* och (691) *altare*, liksom även (688) *studera* och (690) *trappa*, (1255) *faanå* 'fan' och (1456) *jäkel* 'tok', ger likaså intryck av att vara sena. Även några termer som har med fiolspel att göra är tydligen sena lån. Ordet (1045) *streänge* 'sträng' finns visserligen – i varierande former – belagt även på andra andra håll, men (1037) *tagel*, (1046) *stråka* och (1047) *stall* (även (1568) *stalle* 'spelstall') ser ut att vara lokala, liksom även (1537) *spialadit* 'spela'. Ett par ord för klädesplagg kan också nämnas: (486) *halfhanskar* och (1270) *skjort*. En del ord betecknar sådana växter, som inte har så nordlig utbredning (se vidare 5.1.1), och är uppenbara lån i sockenlapparnas språk, t.ex. (1220) *hasselbusk*, (1485) *ros*, (1464) *morot* och (1489) *pyron* 'päron'. En del fiskarter har svenska benämningar som tydligen är lokala; en del av dem är knutna till havskusten (jfr 5.3.1.3). Hit hör bl.a. (313) *nårse* 'nors', (314) *strepmä* 'strömming', (315) *brax* 'braxen' och – högst notabelt – (316) *lax*. Ett par sjukdomsbeteckningar ser ut att vara lokala lån: (579) *bråtfällug* 'fallandesjuk' och (587) *mesle* 'mässling'. Som alltid i nära språkkontakter har också en del överflödiga lånord tagits in (Larsson 1981:19, 40), t.ex. (177) *hafvandes ålmutsch* 'havande kvinna', (1542) *månä kärat* 'jag älskar' samt (223) *rolig* och (634) *förträtelig* som behållit sin betydelse i samiska. Några ord är också hybrider med ett lånat och ett inhemskt led, så (714) *kraus moärie* 'krusbär', (719) *fällnibi* 'fällkniv'[311], (896) *timjirgiä* 'timsten' (jfr saS *gierkie* 'sten'), (1286) *metvåckene* 'metkrok' och väl (119) *viinskaria* 'skräddaresax' (sv *fin* + saU M *skàr'jaa* 'sax').

Trots dessa svårigheter, som förstärks av att en osäkerhet häftar vid Holmbergers skrivning av de samiska orden, uppvisar ordlistan således en lång rad svenska lånord, som kommit in separat i sockenlapparnas språk. Många av dem hör hemma inom jordbruksterminologin, andra betecknar tidigare obekanta företeelser i samhälle och natur. Att påverkan varit kraftig framgår av de överflödiga lånen. Orden av svenskt och nordiskt ursprung som finns i Holmbergers ordlista skulle emellertid tarva en specialundersökning genomförd med fasta kriterier.

[310] Ordet förekommer sammanlagt sex gånger, tre gånger i vardera stavningsvarianten: (24, 350, 351 resp. 46, 353, 360).

[311] Även *nibi* 'kniv' är naturligtvis inlånat, men mycket tidigare.

5. Ordlistans bild av sockenlapparnas omgivning

I kapitel 4 analyserades Per Holmbergers ordlista mot bakgrund av formella skillnader inom det samiska språkområdet. Det upptecknade ordförrådet har emellertid inte endast en formell sida utan också en innehållslig. Holmberger själv framhåller att "de saker som eij finnas hos ett folckslag, hafwa icke något namn" eller med andra ord: ordförrådet belyser sagesmännens kultur och naturen runt dem. I detta kapitel undersöks vad ordlistan kan berätta om den natur som omgav sockenlapparna och om deras kultur och samhälle. Gränsen mellan kultur och samhälle är naturligtvis inte skarp och några av de förhållanden som nedan har hamnat i en kategori skulle lika gärna ha kunnat tas upp i en annan. Ordet (557) *vist* 'renmossa' exempelvis är en botanisk term, en beteckning för en viktig växt för renskötare och ett ord med en viss utbredning i samiska språk. Här kommer jag först att behandla den omgivande naturen och därefter sockenlapparnas kultur och det samhälle de levde i och anpassade sig till.

5.1. Naturen omkring sockenlapparna

Ord inom fältet fauna och flora är särskilt intressanta i de fall där de betecknade arterna har en avgränsad utbredning som inte sträcker sig alltför långt norrut. Utbredningsområdet – särskilt vad beträffar floran – förändras relativt långsamt och upplysningar om växters och djurs förekomst framgår också i många fall av äldre litteratur av olika slag. Det kan röra sig om reseskildringar, som t.ex. Zetterstedt (1833), sockenbeskrivningar, t.ex. SBG, och ren facklitteratur, t.ex. Sven Nilssons Skandinavisk fauna (1820–1860), som alla tillkommit ganska nära Holmbergers tid. Växt- och djurbeteckningar kan därmed ge tillförlitliga upplysningar om sagesmännens omgivning och därmed om var Holmberger träffade sockenlapparna.

I detta sammanhang måste det framhållas att Holmberger var lärjunge till Carl von Linné och hela livet mycket intresserad av botanik (ovan 2.3.3). Det finns därmed en precision i hans betydelseangivelser när det handlar om växter och djur. Samma förhållande gäller en annan linnélärjunge, Johan Peterson Falck, som bl.a. redovisar ett mycket tillförlitligt ornitolo-

giskt material (Larsson 1999:300). Hans uppteckningar från nästan samma tid som Holmbergers ordlista utgör i flera fall de äldsta beläggen för några selkupiska fågelbeteckningar, men uppgifterna har framför allt sitt värde genom att deras betydelseangivelser är precisare än de som förekommer i senare uppteckningar från 1800-talet.

Några arter som är allmänt förekommande över hela landet ger ingen vägledning i fråga om uppteckningsorten. Sådana är t.ex. växten (962) *åschschi* 'equisetum arvense', insekten (1454) *ruåit* 'tordyvel' och fågeln (1362) *tjachna* 'picus major'. Dessa tre illustrerar problem av olika slag.

Ordet (962) *åschschi* 'equisetum arvense' betecknar åkerfräken, jfr saL *åssjē* (HG s.v.), en växt som är "en mycket vanlig art som förekommer i hela landet […] i snart sagt alla slags miljöer" (DVF). Växten har använts inom folkmedicinen, bl.a. mot leversjukdomar. Allmänt spridd och välkänd ger denna växt – vetenskapligt bestämd redan av Linné – inga som helst upplysningar om ordlistans proveniens.

De flesta av Holmbergers ord för insekter betecknar en grupp av arter som har en spridning över hela eller mycket stora delar av Sverige, så t.ex. (3) *viapsa* 'geting' och (7) *staloen där* 'trollslända'. Större förhoppningar knöt jag till (1454) *ruåit* 'tordyvel', eftersom man associerar tordyveln med betande kor (Roslin et al. 2014:25). Men inte heller tordyvel är något okomplicerat begrepp, dels har ett par tordyvelarter en utbredning mycket långt norrut i Sverige, för övrigt arter som inte särskildes på Holmbergers tid (Roslin et al. 2014:95 ff.), dels kan en av dem livnära sig också på svampar, förmultnande växtdelar och as (Roslin et al. 2014:103). Ett inhemskt samiskt ord för tordyvel är inget säkert tecken på sydlig utbredning, eftersom det inte nödvändigtvis hänger samman med betande nötkreatur. Som framgår nedan kan ingen av Holmbergers insektsbeteckningar bidra till lokaliseringsfrågan.

Fågelbeteckningen (1362) *tjachna* 'picus major' illustrerar kollisionen mellan folkliga benämningar och vetenskaplig taxonomi – och dessutom hur taxonomin förändras över tiden. Den latinska benämning Holmberger använde motsvaras idag av *Dendrocopos major* och är – idag – beteckningen för arten större hackspett. Beteckningen (1362) *tjachna* har en etymologisk motsvarighet över hela det samiska språkområdet med undantag för sydsamiskan (YS:22 f.). Betydelsen är emellertid inte alls lika klar som formen. För det första urskilde Linné 1758 bl.a. större hackspett, mindre hackspett och tretåig hackspett som egna arter (CS 4:856, 901, 913). Den vitryggiga hackspetten däremot skildes ut som egen art först 1803 (CS 4:891) och ingick således i beteckningen *picus major* på Holmbergers tid. En fjärde art, som i likhet de tre förstnämnda finns över hela det aktuella området (jfr CS 4) – med undantag för fjällkedjan – är spillkråkan (idag: Dryocopus

martius) som emellertid har en egen beteckning i samiska språk: saL *kieratj* (HG), saU Msk *ḱĕɛrəťšə* (ULMA 22480:3:785). I den moderna nordsamiska fågelboken Lottit luonddus (LL) särskiljs bl.a. dessa fyra arter med egna nordsamiska beteckningar. Ibland ger LL också beteckningar från andra samiska språk, bl.a. en lulesamisk beteckning *tjájnásj* för mindre hackspett som är en diminutivform av saL *tjájnnē*. Om man nu slår upp *tjai'*(*h*)*nē* i Grundströms lulesamiska ordbok, finner man en preciserad betydelseangivelse: "hackspett (Picus minor [mindre hackspett] och Picoides tridactylus)" (HG). Någon diminutivform som beteckning för arten mindre hackspett finns däremot inte hos Grundström, men saL *tjai'*(*h*)*nē-kirjak* sägs i Sör-Kaitum beteckna en ren med stora vita fläckar (eg. "hackspett-fläckig"). Därför hade Grundström knappast bort inskränka betydelsen 'hackspett' till just arterna mindre och tretåig hackspett, eftersom det är arter som till skillnad från större hackspett och vitryggig hackspett inte utmärks av några stora vita fläckar. Med andra ord ser det ut som om både Holmberger och Grundström försökt göra den folkliga benämningen (1362) *tjachna* resp. *tjai'*(*h*)*nē* alltför vetenskapligt precis. Det går inte att översätta en folklig benämning till vetenskapens taxonomiska terminologi, systemen är inte kompatibla. Därför är det helt korrekt av Wiklund (1890 s.v. *čai^{e}hne-*) att ange betydelsen som "specht", alltså 'hackspett' utan närmare precisering och av Lagercrantz (LW:503) att ange en ospecificerad betydelse "Picus, Specht", där Picus är (den gamla) termen för 'hackspett'. Inte heller Holmbergers (1362) *tjachna* 'picus major' betyder 'större hackspett' utan endast 'hackspett'. Försöken att ge ökad precision åt betydelseuppgifterna får i själva verket en motsatt effekt.

Termerna från flora och fauna utgör inte något obetydligt material: sammanlagt finns det i Per Holmbergers vocabularium inemot 100 beteckningar för vilda djur och växter. I uppteckningssituationen har säkerligen Holmberger frågat sina sockenlapska sagesmän om växter och djur i närmiljön. Samtalet har inte legat på någon teoretisk nivå utan handlat om växter och djur, som sagesmännen var förtrogna med. Holmberger har frågat hur de benämnde en viss växt och fått dess samiska beteckning som svar, varpå han som god botanist och linnélärjunge ofta skrev in växtens latinska namn som översättning. Att det handlade om kända växter och jordnära frågor framgår också av att så många av de växtbenämningar Holmberger upptecknat avser växter kända för sin användning inom folkmedicinen.

Att göra en tudelning mellan flora och fauna är – i ordets rätta bemärkelse – onaturligt, eftersom djur och växter tillsammans utgör ett system. Ett vackert exempel på detta finner man i Johan Wilhelm Zetterstedts beskrivning av den resa till Ume lappmark han företog 1832: "Vid vägen

mellan Iggesund och Bro syntes en Nötskrika (Garrulus glandarius). Den är allmän i medlersta Sveriges skogstrakter, men träffas sällan längre opp i norden. I samma mån som Hasseln och Eken, hvars ållon hon äter, aftager, tyckes äfven denna fogel försvinna. Jag har icke sett den nordligare än här." (Zetterstedt 1833:347). I den följande genomgången av ordmaterialet lämnas dock ekosystemen därhän. För översiktlighetens skull behandlas flora och fauna var för sig.

5.1.1. Flora

I föregående avsnitt nämndes åkerfräken, (962) *åschschi* 'equisetum arvense', som exempel på en växt med utbredning över hela landet. Den "växer i snart sagt alla slags miljöer, såsom i vägkanter, på sjöstränder, i åkrar, på skräpmark och till och med på kalfjället" och den användes i folkmedicinen (DVF). Snarlika förhållanden gäller också (959) *järria* 'pimpinella saxifraga' (L.), alltså 'bockrot',[312] som har en sydlig utbredning men finns utefter kusten upp till mellersta Norrland och som även den använts inom folkmedicinen som slemlösande och magstärkande (DVF), och även (964) *sokoviäckie* som betecknar röllikan, en växt som är mycket vanlig över hela landet och använts som magmedicin och för rengöring av sår (DVF). Något mindre spridning har blåklinten, som är vanligast i södra och mellersta Sverige, men förekommer "i hela landet ända upp till Torne Lappmark" (DVF). Holmberger ger formen (956) *blau blomster* som han översätter med 'båtsmansmössa', dvs. blåklint (E. Fries 1880:18). Även prästkragen finns över större delen av Sverige – dock "mer sällsynt i fjälltrakterna" (DVF) – och är välkänd av gemene man. Varken (956) *blau blomster* eller (949) *vilks blomster* 'prästkrage' ger därför någon ledning i fråga om uppteckningens proveniens.

De flesta av de trädslag som finns i ordlistan är också vanliga över hela Sverige och säger ingenting om uppteckningssorten, så t.ex. (969) *biätsi* 'tall', (970) *goäss* 'gran', (971) *soatje* 'björk' och asp belagd i (278) *supen lost* 'asplöv'. En sydligare utbredning har klibbalen, men gråal växer i i stort sett hela landet och vi vet inte om Holmbergers (972) *lieibi* endast hänför sig till endera arten. Även lönnen – (279) *londen lost* 'lönnlöv' – har en sydli-

[312] Som påpekats ovan hade Holmberger i egenskap av Linné-lärjunge goda botaniska kunskaper. Det betyder att jag tillmäter hans latinska artbeteckningar större betydelse i detta avsnitt än likheter mellan hans upptecknade samiska ord och ett nutida samiskt ord. Därför tar jag (959) *järria* 'pimpinella saxifraga' som en klar beteckning för bockrot, trots att det finns ett ord saS *jearja* som betecknar torta (Cicerbita alpina). Torta "växer på fuktig jord i fjällbjörkskogar, bäckdalar och örtrika barrskogar" och har en nordlig utbredning (DVF) – bockroten är vanlig i hela landet (DVF). Med andra ord var Holmberger troligen redan bekant med bockroten och sockenlapparna hade skäl att känna till den, eftersom den användes i folkmedicinen.

gare utbredning men växer ändå upp till Dalarna och Ångermanland (DVF under resp. art).

Det finns emellertid åtskilliga växter som ger en klar anvisning om uppteckningsorten. Ett par av dem nämns i det ovan anförda citatet från Zetterstedt, där han framhåller kopplingen mellan nötskrika, ek och hassel. Nötskrikan behandlas nedan (5.1.2.2.), men ordlistan innehåller också (1219) *akt nuttå* 'en nöt', (1220) *hasselbusk* 'hasselbuske' och (277) *eiker lost* 'eklöv'. Eken är "ett sydligt inslag i den svenska naturen och dess naturliga nordgräns går ungefär vid Dalälven" (DVF) och hasseln är "en värmekrävande sydlig växt och finns i större bestånd endast upp till Bergslagen. Enstaka förekomster finns dock ända upp till Örnsköldsvik." (DVF). Till dessa kan fogas (1489) *pyron* 'päron' med en utbredning "från Skåne till Uppland" och (1487) *eapel* 'äpple' som förekommer "odlad och förvildad i södra och mellersta Sverige" (DVF). Alla dessa fyra arter i ordlistan tyder på att den nedtecknats på ett sydligt område i Sverige, knappast särskilt långt norr om Dalälven.

Ett entydigt vittnesmål om ordlistans sydliga proveniens ger även (289) *gosen milkie grasi* 'ballota nigra'. Bosyska, som det handlar om, har Linné som auktor 1753. Det är sydlig växt som inte förekommer i det traditionella samiska språkområdet och därför finns heller ingen annan samisk beteckning för den (Máté 2003). Särskilt vanlig är den i sydöstra Sverige och den "växer vanligen på kulturpåverkad mark vid byar och gårdar" (DVF). Det finns enstaka fynd norrut utefter norrlandskusten ända till Umeå (DVF), men hur gamla dessa fynd är och vilken spridningshastighet man kan räkna med är svårbedömt. I Gästriklands flora (GF:712) anges bosyskan som tillfälligt inkommen och de tidigaste fynden som nämns där är från 1800-talet. Dessa omständigheter kastar tvivel över Holmbergers uppgift. Ändå finns starka skäl att hålla fast vid hans uppgift.

För det första beskrevs bosyskan av Linné 1753 och fick den latinska beteckningen Ballota nigra. Den beteckningen gäller än idag och någon förväxling kan alltså inte orsakas av terminologin. För det andra var Per Holmberger hela livet igenom en hängiven botanist och han studerade tio år för Linné. Man kan inte frånkänna honom artkunskaper. För det tredje var sockenlapparnas benämning på bosyskan, *gosen milkie grasi*, vilket betyder 'kons mjölkgräs' och det upplyser om skälet till att växten varit känd. Bosyskan har använts inom folkmedicinen och särskilt intressant i det sammanhanget är en uppgift hos Retzius (1806:97): "Örten har en obehagelig lukt, och ratas af alla Kreatur. På Gottland kokas den i watten, och sådet gifwes Boskapen at dricka när de äro sjuke, såsom en Universal Medicin." Bosyskans koppling till boskap ligger med största sannolikhet bakom dess benämning i sockenlapparnas språk, 'kons mjölkgräs'. Och slutligen finns

en lång rad nordliga företeelser i ordlistan, som t.ex. ripa och harr (jfr nedan), för att inte tala om renskötselterminologin. Gävles belägenhet vid norrlandsgränsen – limes norrlandicus – (se vidare GF:105) som framgår av åtskilliga växt- och djurbeteckningar i ordlistan kanske förklarar även förekomsten av ett ord för bosyska. Ordet tillsammans med övriga här anförda innebär under alla omständigheter ett starkt argument mot en nordligare proveniens för ordlistan.

5.1.2. Fauna

5.1.2.1. Däggdjur

Däggdjuren i Holmbergers ordlista innehåller få överraskningar. Det rör sig om djur som har (eller har haft) vidsträckt utbredning i Gamla världens skogsbälte, som t.ex. (385) *mart* 'mård', (397) *jedime* 'lo', (398) *drul* 'varg', (518) *giätkie* 'järv' och (1077) *tiaora* 'utter'. I några fall visar även språket en urgammal kännedom om djuren, i och med att deras benämning är nedärvd från riktigt gamla språkstadier. Så går t.ex. (90) *niåämnal* 'hare' tillbaka till det uraliska, (91) *riepi* 'räv' förmodligen till det finsk-ugriska och (391) äro 'ekorre' åtminstone till det finsk-permiska[313], kanske rent av det uraliska urspråket (UEW s.vv. *ńoma*(*-l3*), *repä*, *ora*[2]). Vidare finns två ord för vildren, dels det vanliga (516) *gåtti* som Holmberger översätter med "willko" ['vildko'], jfr saN *goddi* (se vidare YS:54 f.), dels (517) *reaoto* som översätts 'vildren'. I Moosbergs uppteckningar efter Maria Sjulsson finns samma ord, saU SorsSk *reuhtū* (ULMA 16777:196), dock med en mystifierande betydelseangivelse: "ett numera utdött djur liknande en ren eller hjort men större (ej älg)"; efter detta har Moosberg emellertid tillfogat betydelsen 'vildren' med en hänvisning till Stockfleths ordbok (1852:532, s.v. *Ren*) som anför en form *rjevdo* men utan att ange betydelsen. I Moosbergs uppteckning har även K. B. Wiklund med sin karaktäristiska piktur infogat en med frågetecken försedd jämförelse med ett östsamiskt saKld *reūDD*^{A} som i Suonikylä betyder 'wildrenntierbulle im herbst (in voller kraft, vor der brunst)' och i Kildin 'renntierbulle, schafbock u.a. tiermännchen' (KKS s.v.). Wiklunds sammanställning verkar övertygande och uppenbarligen handlar det om ett gammalt ord, som i sin ursprungliga betydelse bevarats endast på några få ställen i Sápmi.[314]

Som beteckning för björnen, det bytesdjur som omgavs med en alldeles särskild nimbus, ger Holmbergers sagesmän i rask takt fyra ord: (1304) *bialto*, (1305) *granjor*, (1306) *biss* och (1307) *durie*. Naturligtvis har de sa-

[313] De finsk-permiska språken är samiska, östersjöfinska, mordvinska, mariska, komi och udmurtiska, dvs. de finsk-ugriska språk som hör hemma väster om Uralbergen.

[314] Ordet finns även i sydsamiska men betecknar där en tamren: saS *reävda* 'Rentierbulle' (SLW s.v.).

miska språken en rad olika ord för 'björn', bl.a. noaord, och fyra ord förefaller vara ett ganska normalt antal för en språkform. Slår man upp ordet 'björn' i SSOO, så finner man fem ord och lika många finns i L&Ö, men i NSS (s.v. *bjørn*) ger Mattson Magga över 20 olika ord för björn. När Schlachter (1958) och Svonni (2013) bara ger vardera två ord för björn, är det därför snarast undantag.

Det finns många beteckningar för däggdjur i Holmbergers lista – till de ovan nämnda kan fogas också älg, utter och bäver – men de ingår alla i tajgans naturliga artbestånd. En djurart kan emellertid ge en antydan om ordlistans proveniens, nämligen (1309) *gräofsvinet*, lånat från svenskan (SAOB G1201), och (1310) *borka*, även det en beteckning för grävlingen. Grävlingen finns idag inte i de nordligaste delarna av Sverige och på det område längre norrut i landet där den förekommer är dess förekomst inte särskilt gammal; enligt Sven Nilsson (1820:102) fanns den "i de sydliga och medlersta trakterne af [skandinaviska] Halfön". Detta överensstämmer med att grävlingen under 1700-talets sista årtionde omnämns i beskrivningar av bl.a. socknarna Hamrånge, Ovansjö och Torsåker i Gästrikland (SBG 27, 61 resp. 79) och Alfta i Hälsingland[315] (SBH 75). Att grävlingen omnämns i dessa socknar innebär naturligtvis ingen total avsaknad av grävling i övriga socknar; sockenbeskrivningarnas syfte inte var att kartlägga grävlingens utbredning (jfr frågelistan i SBG 10 ff.). Det kan i alla fall konstateras att grävlingen fanns så långt norrut i Gästrikland som i Hamrånge innan dess expansion mot norr började under 1800-talet.

5.1.2.2. Fåglar

Holmbergers ordlista innehåller drygt 15 fågelbeteckningar. Några saknar precision i betydelseangivelsen och ger därmed ingen information om uppteckningsorten; detta gäller inte bara hackspettsbeteckningen (1362) *tjachna* (ovan 5.1) utan också t.ex. (193) *gijockmoa* 'uggla' och (510) *arnos* 'örn'. Andra arter har alltför vidsträckt utbredning för att kasta ljus över proveniensen, så t.ex. (1160) *hurro* 'orre', (1170) *skiärri* 'skata' och (1452) *garans* 'korp' (jfr Nilsson 1980 [1858]:I:205, 189). Ordet (1399) *dsytsakka* 'entita' skulle kunna utgöra ett argument för uppteckningsens sydliga proveniens, eftersom entitan har en klart sydligare utbredning än talltitan (jfr Perrins 1979:56 fig. 14 resp. 62 fig. 17). Betydelseangivelsen saknar emellertid bevisvärde, eftersom både entitan och den snarlika talltitan har samma beteckning i äldre källor (Ericson & Tyrberg 2004:202) och talltitan har en mycket vidsträckt utbredning som bl.a. täcker nästan hela Sverige (Perrins

[315] Möjligen fanns den även i Ovanåker, då det heter att djuren där "de samma som i Alfta" (SBH 81).

1979:62 fig. 17).[316] Ett par arter ser motstridiga ut: (1078) *riäks* 'snöripa' och de två beteckningarna för kornknarr, (1245) *pärskär* och (1246) *pansöappe*. Snöripa har tidigare, bl.a. dialektalt, använts som beteckning för både fjäll- och dalripan (SAOB S8395) och är väl en art som man idag främst förknippar med nordliga områden. Kornknarren å andra sidan har idag en sydlig utbredning med nordgräns i trakten av Gävle (CS II:573). Båda dessa beskrivningar vilar dock på mycket osäker grund: å ena sidan sträckte sig dalripans utbredningsområde för ett par sekel sedan ända ned mot Gävle (Ericson & Tyrberg 2004:117 f.), å andra sidan minskade kornknarrens utbredningsområde dramatiskt från ca 1920 (Ericson & Tyrberg 2004:133). I Sven Nilssons fauna (1858 II:282) sägs den förekomma "från det sydligaste Skåne ända inom polcirkeln, åtminstone i kusttrakterna". Den senare arten belyser således inte ordlistans proveniens.

Vad man kan notera är de många orden för jaktbara skogsfåglar, som ansluter väl till en vida spridd och detajerad terminologi. Holmbergers (1162) *tjoktia* 'tjäder' är beteckningen för tjädertupp i alla samiska språk med undantag för tersamiskan längst ute i öster (YS:28 f.) och formen för tjäderhöna, som Holmberger redovisar som en särskriven form – (1163) *gåpp bätsl* – hänger rimligen samman med saU M *gåhpèla* som betecknar tjäderhönan och saS *goåpp´ele* som betecknar både tjäder- och orrhönan (SLW; jfr även ÅaDB s.v. *gåehpele*) med motsvarighet i samtliga samiska språk (YS:56 f.). Även för orren finns två olika beteckningar för hane och hona, (1160) *hurro* resp. (1161) *snatto*, dvs. samma system som i sydsamiska med ord snarlika sydsamiskans (SLW s.v. *hürrie*, *snåttuo*; jfr även SSOO s.v. *orrhane*, *orrhöna*). Hos Holmberger finner man också ett ord för järphonan, (1164) *bruducken männal*, men inte för hanen. Termen består av ett genitivattribut + ordet för 'hona' (jfr SLW s.v. *miŋŋeles*), 'järpens hona', och det är uppenbart att beteckningen för järphanen var **bruduck*, (jfr saS *brorke* 'jerpe' (ÅaDB s.v.); saU M *prõðᵉkə* 'järpe' (Calleberg 8:2470). Den omfattande terminologin för jaktbara skogsfåglar är på intet vis överraskande utan visar bara att jakt spelade en fortsatt viktig roll för Holmbergers informanter (jfr Svanberg 1999:94 ff.).

Den enda fågelbeteckning som belyser uppteckningens geografiska proveniens är därmed nötskrikan, (1218) *guaks*, en fågel som enligt Nilsson (1980[1858] I:211) var allmännast i "de sydligare och mellersta landskapen" även om den också påträffades "fastän mera sällan" ända upp mot Ång-

[316] Mot den bakgrunden förefaller Nilssons uppgift (1980 [1858]:1:418) att entitan finns i "Sverige och Norge, från de sydligaste trakterna ända inom polcirkeln" osäker; den kan bygga på tvivelaktig artbestämning. Ändå anser han talltitan vara nordligare (ibid. s. 420). Om hans uppgift mot vad som är sannolikt skulle vara korrekt, följer därav att entitan inte kan ligga till grund för en proveniensbestämning.

ermanland.[317] Nordgränsen har fluktuerat och nötskrikan förekom längre norrut under 1700- än under 1800-talet. På 1700-talet omnämns den vid ett flertal tillfällen i norra Sverige och de fåtaliga observationerna norrut under 1800-talet kan vara en reaktion på kalla vintrar. Nötskrikans huvudsakliga utbredningsområde var ändå – då som nu – södra och centrala Sverige, allt detta enligt Ericson & Tyrberg (2004:205). Här är viktigt att komma ihåg att Holmbergers strävan aldrig var att ge det nordligaste belägget för en företeelse. Hans ordlista är slumpvis samlad och de företeelser man där möter hörde sockenlapparnas vardag till.

5.1.2.3. Fiskar

Ordlistan innehåller drygt tio beteckningar för olika fiskar. Av dessa är några vanliga över så stora områden, att de inte ger någon vägledning i fråga om uppteckningens proveniens, så t.ex. (310) *goäskoa* 'abborre', (311) *siävätt* 'mört', (312) *hauk* 'gädda' och (515) *juaotj* 'sik' (SFL:9, 392, 198 resp. 482). För flera arter gäller att deras utbredningsområde påverkats positivt av utplanteringar under 1900-talet men negativt av kraftverksdammar och industriutsläpp (FiD passim). Ordet (317) *sålda* 'sill' kan synas överraskande, eftersom sillen inte går norr om Kalmar (SFL:488), men förklaras säkert av att sillen var en viktig handelsvara över stora delar av landet (t.ex. NE s.v. *sill*). Överraskande är även att ordlistan tar upp ordet (333) *harre* 'harr', eftersom man ofta associerar harren med fiske i kalla norrlandsälvar. Den beskrivs emellertid som "täml[igen] vanlig i Dalälven och norr om denna [både vid kusten o[ch] i sjöar o[ch] vattendrag" (SFL:214). "Dalälvens vattensystem utgör en utbredningsgräns för arten", men kraftverksdammar har haft stor inverken på dess förekomst (FiD 116 f.).

Påfallande många av ordlistans arter uppträder utefter kusten, däribland braxen (SFL:50) och norsen som "förekommer i det bräckta vattnet utefter Bottniska vikens o[ch] Östersjöns kuster, men ej längre ut […] vid[are] finnes den i sjöar o[ch] vattendrag i Sveriges lägre delar, främst Mellansverige, men saknas i det inre av Norrland" och denna distribution förklaras av att den sannolikt är en "relikt fr[ån] Baltiska issjöns tid o[ch] föga utbrett sig utöver dennas forna område" (SFL:401 f.). Både norsens och braxens

[317] Enligt SLW s.vv. betyder saS *guäksaa* (~ *guokseh*) 'lavskrika'. Ändå talar allt för att Holmberger med (1218) *guaks* avsåg nötskrikan. Även om det finns uppgifter om att lavskrikan på 1700- och 1800-talet haft en mer vidsträckt utbredning söderut och mot kusten (Ericsson & Tyrberg 2004:206), är den enligt Nilsson (1980:I:214) "i de norra trakterna af vår halvö, en ganska allmän fogel" som någon gång under vintern påträffas "i långt sydligare trakter", som Stockholm. Oavsett ordstammens ursprungliga betydelse 'lavskrika' (YS:nr 507; jfr UEW s.v. *kokše*), är det ytterst osannolikt att lavskrikan skulle ha varit en vanligt förekommande fågel i de trakter där Holmberger upptecknade och – framför allt – att en lärjunge till Linné inte skulle kunna skilja dessa båda fåglar åt.

utbredning begränsas till nivån under högsta kustlinjen, dvs. "den nivå det forntida havet nådde som högst under istidens slutskede" (FiD:109, 180). (314) *strepmä* 'strömming' hör hemma i Östersjön och Bottenviken. Laxen vandrar upp för floder och älvar (SFL:324, 672) och var mer spridd före kraftverksdammarnas tid (FiD:73). Holmbergers beteckning (514) *jirgiä guellie* 'stenbit' betecknar sannolikt bäcköring.

Sammanfattningsvis tyder fiskbeteckningarna på att ordlistan upptecknats i närheten av ostkusten.

5.1.2.4. Övriga djur

Ordlistan ger också benämningar för en rad andra djur, som dock inte kan belysa frågan om uppteckningsorten. En del termer är alltför oprecisa i taxonomiskt hänseende, som t.ex. (70) *vischs bieviäh lybiek* 'Papilio' och (71) *tjäps bieviäh lybiek* 'Papilio', dvs. 'gul' resp. 'svart fjäril', och (8) *hussåk* 'alla slags vatteninsekter' (jfr saS *hussege* 'insekt i vann' med samma diffusa betydelse som hos Holmberger). När en viss insektsart har begränsad utbredning norrut i Sverige, är det ofta så att Holmbergers term betecknar en hel ordning eller ett helt släkte, t.ex. (7) *staloen där* 'trollslända', (2) *åbbeloa* 'apis omnis [sic] generis'. Vissa av insekterna, t.ex. (1014) *laffa* 'loppa' och (1015) *dicki* 'lus', följde på Holmbergers tid människan och husdjuren.[318] Dit hör också ett par insekter som är knutna till renskötseln, (1008) *bate boski* 'renbroms' och det välbekanta renstynget, kormen, hos Holmberger (1001) *kurbma* Repa 'Tab[anus] rangifer[inus]'.

Det som här sagts om insekter gäller även de fåtaliga orden för kräldjur, t.ex. (484) *girmosie* 'orm' och (1158) *soäppo* 'groda'. Termen (1168) *svedalock* 'lacerta' betecknar ödlor, där sandödlan har en sydlig utbredning, medan skogsödlan finns i hela landet (ADB/100070 resp. 208255).

Ingen av dessa beteckningar duger som argument för att bestämma ordlistans proveniens.

[318] Ordet *laaffa* 'loppe' betecknas i ÅaDB (s.v.) som sydligt, vilket också stämmer med spridningsbilden i SLW (s.v. *laaffaa*). I LW (3208) ges emellertid belägg från Tännäs, Arjeplog och Tysfjord.

5.2. Sockenlapparnas kultur och samhälle

5.2.1. Jordbruk

Av ordlistans drygt 1600 ord utgörs 60 av ord som är direkt förbundna med jordbrukssamhället. De ord, som här räknas som jordbrukstermer, är sådana som entydigt hör hemma i bondekulturen, t.ex. (25) *tryskeladu* 'loge', (355) *truske glakk* 'slaga'[319] och (1176) *biesl* 'betsel', eller är främmande i ett renskötarsamhälle, t.ex. (347) *tjogojoä* 'dynggrep' och (783) *multiä* 'agnar'. I några fall ger ordningen i ordlistan ett sammanhang, t.ex. när orden 'dynggrep', 'skyffel', 'jag skyfflar', 'hacka åkern', 'vält', 'välta över' och 'fåra' följer efter varandra (347–353). Några av de ord jag fört till denna grupp kan förmodligen diskuteras, men å andra sidan har jag utelämnat en del ord som skulle kunna tas med här men som är väl belagda i andra samiska språk, t.ex. (990) *goossa* 'svensk ko' och (1628) *gaitse* 'get'. Det finns naturligtvis en del ord, vilkas klassifikation kunde diskuteras: (173) *jockot sveinie* 'kamma hö' är en term för beredning av skohö som hör hemma inom traditionell samisk kultur, medan däremot (1617) *senjet* 'slå hö' här har räknats som jordbruksterm även om den utgör ett gränsfall. Termer för ostberedning är inte främmande, eftersom ostframställningen var viktig på många håll i det samiska samhället (t.ex. Sjulsson 1979:250) och ost även kunde avyttras (t.ex. Johansson 1989:109); även tillverkning av mesost, (1445) *myssoäst*, förekom i traditionell samisk mjölkhantering (Kjellström 2000:87).

Oavsett hur enstaka ord kategoriseras måste jordbruksterminologin anses utgöra en ansenlig del av ordlistan.

Det stora flertalet av dessa ord ser ut att vara sena lån från svenska som i varierande grad anpassats till samiskan. I vissa fall anger Holmberger rent av det svenska ordet med svensk stavning i den samiska spalten, t.ex. (26) *kärfve*, och då försett med "idem" som översättning till svenska. I andra fall är skillnaderna mellan det samiska och det svenska ordet minimala, t.ex. (28) *grynda* 'grind', (348) *sjuffål* 'skyffel', i några fall åter är det snarast Holmbergers översättning som orsakar skillnaderna, t.ex. (729) *hagan* 'gärdsgård'.

Holmbergers ordlista innehåller också ord för bondens dragdjur, både (987) *voaxa* 'oxe' och hela fem ord för häst: (1038) *sturek*, (1039) *stoäre hirki*, (1040) *dåmpå*, (1041) *sioms* och (1042) *drumpi*. Det är iögonenfallande att de flesta av orden för häst tycks sakna motsvarigheter i andra samiska varieteter, trots att det finns åtskilliga ord för häst i det samiska

[319] I L&Ö (s.v.) ges två ord för slaga, *truskem muor* och *slagan*. Uppenbarligen har separata kontakter med bondekulturen resulterat i flera termer. Någon egentlig tidsskilnad mellan Holmbergers ordlista och L&Ö föreligger inte.

språkområdet. Holmbergers (1040) *dåmpå* har dock en säker motsvarighet i sydsamiskan (L&Ö s.v. *häst*; SLW s.v. *doompe*).

Sammantaget tyder de här orden på att sockenlapparna haft separata kontakter med svensktalande bönder och karaktäristisk jordbruksterminologi, t.ex. (344) *månä plog juaim* 'jag kör plogen', visar att Holmbergers sagesmän varit förtrogna med och engagerade i jordbruksarbete.

5.2.2. Renskötsel

I Holmbergers ordlista finns också en stor grupp ord som har med renar och renskötsel att göra. Närmare 50 ord hör hit och därtill kommer att renen uppträder i åtta av ordlistans totalt 13 månadsbeteckningar. Det rör sig då om motiveringen till månadens namn och ofta om vad som händer i renskötseln under månaden i fråga, t.ex. (1412) *suepat* 'Junius uti i denna månaden kalva renkorna vadan ock månaden har fått sitt namn', (1414) *roffat* 'julius uti denna månaden släppa renarne håret' och (1416) *tjisnauctoe* 'august i denna månaden begynna renar[n]a att få hår igen'. Merparten av Holmbergers månadsnamn har sina motsvarigheter i andra samiska språk; undantaget utgörs av sommarmånaderna juni-september (jfr Wiklund 1897:6). Ibland kan Holmbergers form visa en nästan exakt överensstämmelse med andra belagda former, så t.ex. för månaden maj: (1411) *garretsångel* jfr *gartsogneles* (Wiklund ibid.). I några fall skiljer sig betydelserna åt, så t.ex. i fråga om (1418) *rakket* 'oktober' som betecknar "månaden, då rentjurarne äro kraftlösa" (Wiklund 1897:11) men hos sockenlapparna betecknade månaden då "renoxarne löpa med koerne". Även månadsnamnen visar således att renskötseln utgjort ett traditionellt och viktigt element i sockenlapparnas liv.

Orden för renar av olika kön och ålder visar en förvånande hög grad av överensstämmelse med terminologin i andra samiska varieteter. De samiska språkens rika terminologi för renar och snö tillhör det som är vida bekant och väl belagt. Den grundligaste genomgången av renskötselterminologin i en enskild samisk varietet i Sverige torde vara Collinders berömda uppteckning efter Johan Eriksson Venni i Norrkaitums (Girjes / Girjjis) sameby, som publicerades efter Collinders död (Collinder 1985). Den umesamiska terminologin framgår av Schlachters ordbok (1958 s.v. *bååtsòi*) från Malå i sydöstligaste delen av språkområdet och den kan jämföras och i vissa fall kompletteras med ord ur Moosbergs upptecknings från Norra Tärna (ULMA 16776:264 ff.) för att ge en umesamisk helhetsbild. Den sydsamiska terminologin har hämtats ur ÅaDB och kompletterats med en del termer ur SLW. Jämförelsen mellan dessa lule-, ume- och sydsamiska termer å ena sidan och å andra sidan Holmbergers upptecknade ord syftar inte till att studera dialektgeografiska aspekter av termerna utan till att

undersöka hur förankrade de av Holmberger upptecknade orden är i den allmänsamiska renskötselterminologin.

I tabell 7 har dessa ord samlats.[320] Vad man först lägger märke till är att det grundläggande samiska systemet uppenbarligen upprätthållits i Holmbergers rentermer. Som bekant särskiljs renen bl.a. efter ålder och kön och varje år får den en ny benämning. När Holmberger inte ger benämningar för renkor över fem års ålder, är det inte så att han missat några ord utan han skriver uttryckligen att "honan har efter 5te året ej något namn" (s.v. 1097 *makaks*). För hanrenarnas del kan mindre, formella skillnader noteras finalt i några ord, men överensstämmelsen är i det närmaste total, ända upp till och med den sjuåriga rentjuren (1098) *namma lappie*, ett ord med en spridning från Tännäs i söder till Enontekis i norr (LW:4066:7). En skillnad föreligger i fråga om den treåriga renhanen, i Holmbergers form (1083) *vuäbbärs*, där Collinder (1985:18) anger en form utan *-r-*. Här är det Holmbergers *r*-form som är den normala i samiska språk, vilket även framgår av de syd- och umesamiska formerna. Formen hos Collinder (1985) har dock enligt Lagercrantz motsvarigheter i Parkalompolo och förekommer individuellt även i Enontekis (LW:8800).

För renkornas vidkommande är skillnaderna större. I stället för den vida spridda termen representerad av saL *álldo* använder Holmberger ett sydligt ord som allmän beteckning för renko, (989) *skiappa* 'renko'. Termen för femåriga renkor skiljer sig också från den lulesamiska men motsvaras säkerligen av saS *gïehke*, *geahke* 'simle' (ÅaDB s.v. *gïehke*), som liksom *råtnō* i lulesamiskan uppenbarligen är en allmänbeteckning för renkon.

För kastrerade renoxar är likaså terminologin gemensam och det gäller även den traditionella metoden att kastrera genom att bita (Kjellström 2000:82), saU M *gàsskeet* 'kauen; kastrieren' (WWM s.v.) och saS *gaetskedh* (sydlig saS har en annan konsonantism, *gaektjedh*; ÅaDB s.v.). Ett enda fall ser oklart ut, nämligen Holmbergers ord för gallko, (1101) *svaileak*, som inte alls går ihop med det vida spridda samiska ordet, saL *stájnak*. Däremot liknar det ett annat samiskt ord, saL *svailēk* 'renoxe som ej blivit tämjd till körhärk' (Collinder 1985:19 f.). Här är det ovisst om det rör sig om en missuppfattning från Holmbergers sida, om en särutveckling eller möjligen om ett skrivfel. Andra ledet i Holmbergers ord för dragrenen, (1099) *vuäjem ronsjo* 'dragoxe' och (1100) *raidels ronsjo* 'foroxe', torde vara samma som i Lagercrantz sydsamiska ord från Meråker *kieta-ruonča* "Leitochs" (LW:2452:9).

[320] Holmberger använder svenska oxe också om icke kastrerade renhanar (jfr SAOB O1730 f.).

Tabell 7. Renterminologin i Holmbergers ordlista jämförd med syd-, ume- och lulesamiska motsvarigheter. Lulesamiska former i samma ortografi som hos Collinder (1985).

	Holmberger	**saS**	**saU**	**Venni NG (Collinder)**
renkalv	(1088) *miesie*	*miesie*	*miessee; NT méɛsìɛ*	*miesse*
ett års gammal kalv	(1089) *tjärmack*	*tjearmehke* 'simle i ettårsalderen'	*giätjòhka-tjiärbmahka; NT čuruma*	*tjermak*
2 års gammal hane	(1090) *urrak*	*(h)urrehke*	*ürrèhka; NT hur'čɛ*	*årek*
3-årig renhane	(1083) *vuäbbärs*	*vueperes*	*vüebèrsa; NT wùɛpärɛss*	*vuobes*
4 års oxe	(1094) *gottoder*		*guddadis; NT kùttats*	*gåttutis*
5 års oxe åt våren	(1095) *gåsak*		*gååsèhtis; NT kōsahts*	*goasedus*
6 års oxe	(1097) *makaks*	*maakenaga*	*maahkanis; NT māhkanɛss*	*máhkan*
7 års gammal oxe	(1098) *namma lappie*	*nomme-laehpije*	*NT namma-làhpäjɛ*	*nammaláhppe*
2 års renko	(1106) *voängäl*	*voenjele*	*vuaŋjal*	*vuonjal*
3 års gammal hona	(1087) *rotnesch*	*rudnedje**	*rånnatja*	*vuonjal-rånusj-álldo*
4 års ko	(1093) *rotnoe schiappa*	*skæhpa***		*rånusj-álldo*
5 års renko	(1096) *giackä*	*gïehke* 'simle (særlig om simle som ikke melkes)' ***		*álldo*

* Formen (efter SLW) kan betyda '2 ½ od. 3 ½ Jahre alte Rentierkuh', en diminutiv av *rådnuo* (ÅaDB: *råtnoe*) som betyder 'simle som ikke har kalv det året (har ikke fått el. har mistet den)'. Annars har ÅaDB formen *strotne* för 'tre år gammel simle (med el. uten kalv)'. Sammanhanget är inte alldeles klart, men Holmbergers form ansluter till en vida spritt ordgrupp.

** Enl. ÅaDB betecknar detta ord i nordlig sydsamiska en flock av renkor, medan huvudbetydelsen i sydliga varieteter är renko ["simle"], jfr SLW *sjk´äppaa*. Håkan Rydving har pekat på möjligheten att Holmbergers form är en sammansättning (utan kända motsvarigheter) *råtnoe* + *skæhpa*.

*** Enligt SLW (s.v. *giëkke*) har detta ord ingen betydelse relaterad till ålder utan betecknar renko i allmänhet eller en renko som inte mjölkas eller som saknar kalv'. Sammanhanget är inte helt klart.

	Holmberger	**saS**	**saU**	**Venni NG (Collinder)**
en oxe som ej är utskuren	(1092) *saroa*	*sarva*	*sarvès; NT sar(ɛ)vìɛs*	*sarves*
snöpa	(538) *gaskiät*	*gaetskedh*	*gàsskeet; NT kasskā̀t*	*gássket*
renoxen i första året efter utskärningen	(1085) *gaske*		*gaaskèhka*	*gáskek*
renoxen i första året efter utskärningen	(1086) *gassel*			
dragoxe	(1099) *vuäjem ronsjo*	*vuöj´emeroåndjuo**		*vuodjem-hiergge*
foroxe	(1100) *raidels ronsjo*	*r´äjraaroåndjuo***		*? rájddo-vuoján* 'den främsta renen i rajden'
en ko som aldrig drar	(1101) *svaileak*	*svaejlehke****	*stàinahka; NT stajjnahhkə*	*stájnak*

* Ordet, som betecknar en körren, ur SLW (s.v.).

** Formen efter SLW (s.v. *roåndjuo*) har förleden *raajruo* (SLW) 'rajd', som i sydlig saS har former med *-jd-*.

*** Formen visar ett tydligt samband med Holmbergers ord, men semantiskt är det mycket problematiskt. ÅaDB, som formen hämtats ur, anger betydelsen 'reinoxe under förste året etter kastrering' och enligt SLW (s.v. *svaajl´eke*) betecknar det en nyss tämjd renoxe, en otämjd renoxe, en renoxe under första året eller en kastrerad renoxe. Form och betydelse strider således mot varandra och sambandet med Holmbergers ord är oklart.

Även om Holmbergers ordlista på några punkter avviker från det allmänsamiska mönstret, ger den ändå intryck av en ganska normal samisk renskötsel. Basala ord som (492) *aäloa* 'hela renhopen', (996) *jårvi* 'renhorn', (1001) *kurbma* 'Repa Tab[anus] rangifer[inus]', (1027) *bootsen soänne* 'ren sena', (1285) *duelie* 'renhud' och (557) *vist* 'renmossa' är samma som man kan finna i snart sagt varje samisk varietet. Man kastrerade renhanar på traditionellt sätt och använde härkarna som dragdjur, (1099) *vuäjem ronsjo* 'dragoxe', som selades på, (1192) *tjasks* 'rensele'. Ordlistan visar på en renskötsel, snarast av skogssamisk och sydlig typ (jfr Ruong 1954:277 f., 283) med mjölkning och osttillverkning, (701) *nappie* 'mjölkskål med handtag', (95) *gasi* 'löpe', (466) *milkie fattia* 'hoplupna mjölken i påsen' och

(96) *oästagari* 'ostkar'. Den intensiva renskötseln framgår också av (247) *skråua* 'kippla kalvar'[321] och (249) *skråua labitie* 'kippelsnöre', jfr saU Arv *skrōvva* "'munkavle' för kalvar, som träddes in i munnen på dessa för att de inte skulle dia" (DAUM 10670:99:774) och med samma betydelse M *skråvvaa*, saS *skroåvvaa* (SLW). Här ska också påpekas att *skroåvvies*-metoden var sydlig (Ruong 1954:283). Att kippla renkalvarna, dvs. att förse renkalven med ett dihinder (SAOB K972), var ett sätt för samerna att öka uttaget av renmjölk för eget bruk (Kjellström 2000:85) och är karaktäristiskt för intensiv renskötsel.

Sammanfattningsvis kan sägas att Holmbergers informanter varit väl förtrogna med intensiv renskötsel. Detta förhållande har uppenbarligen inte stått i motsatsförhållande till deras förtrogenhet med jordbruk.

5.2.3. Hantverkarterminologi

Utöver terminologin för jordbruk och renskötsel innehåller Holmbergers vocabularium också en del termer som vittnar om sockenlapparnas plats i samhället. En viktig utgångspunkt är då att inga egendomslösa fick bo inne i bondbyn: "[…] runtomkring byarna, särskilt i södra och mellersta Sverige, låg ofta en vid krets av fattigbebyggelse, en samling bostäder för de egendomslösa" (Berg & Svensson 1969:60). Där fanns torpare, hantverkare och andra liknande grupper. Även soldater intog en likadan ställning och hos Holmberger finner man tre sådana beteckningar, (318) *dåråk* 'soldat', (319) *raffmåg* 'ryttare' och (320) *båståck* 'båtsman', där det första är samma som saS *doåruge* 'Soldat' (SLW s.v.). Ordet för båtsman är av intresse eftersom det snarast pekar mot kusttrakterna; i Valbo socken fanns 19 båtsmansrotar år 1790 (SBG:17). Redan i Årsunda ett par mil inåt landet talas det vid samma tid i stället om 22 ordinarie soldater (SBG:82) och från Hedesunda heter det uttryckligen: "Håller 59 soldater men inge båtsmän" (SBG:105). Naturligtvis kan sockenlapparna ha känt till båtsmän, även om de inte fanns i deras egen socken.

Bland dessa grupper utanför bondbyn hörde också sockenlapparna hemma och det är rimligt att tänka sig en social närhet mellan dem och andra egendomslösa grupper. Även sockenlapparna var ju välkända för sitt hantverk, t.ex. vad gäller rep- och korgflätning (Svanberg 1999:91 f.). Tenntrådsslöjd var en annan samisk hantverksform, som var stadd i utdöende under 1900-talet innan den återupplivades av framför allt Andreas Wilks; på 1700-talet förekom den emellertid "i hela det västsamiska området" (Hallencreutz et al. 1983:64 ff.). Tenntrådsslöjd är känd också från

[321] Här förefaller Holmberger ha missförstått något: formen *skråua* översätts i (247) med ett verb 'kippla kalvar' och i (248) anges den – formellt riktigt – vara substantiv.

sockenlapparna och de har även tagit upp beställning på sådana arbeten (Svanberg 1999:93 f.). Ordlistan ger tre termer från tenntrådsdragningen, alla betecknar dragbrädan: (1079) *dittnie jårvi* 'tennhorn' som betecknade en dragbräda av horn (jfr saS *ditnietjåervie* 'gjennomhullet hornstykke til tinntråddraging'; ÅaDB) samt (1080) *jiäsäm moär fiallo* och (1081) *raikie fjallo*, som båda var av trä (jfr saS *giesedh* 'dra', *moere* 'trä', *fealloe* 'bräda', *raejkie* 'hål').

Ett par av uppteckningens hantverkarterminologier förtjänar att kommenteras mer ingående.

5.2.3.1. Skräddarterminologi

I Holmbergers ordlista finns omkring 15 ord som hör hemma inom skräddarterminologin.

Några av dessa termer är gamla arvord, t.ex. (122) *sisse* 'ärm' med etymologiska motsvarigheter både i östersjöfinska och mordvinska språk (UEW s.v. FW **iša*). Själva beteckningen för skräddare, (116) *viädajä*, är även den inhemsk, ett presens particip av verbet saL *vadjat* 'skrädda, skrädda till (tyg l. skinn)' (HG), saU M *vijjat* 'schneiden' (WWM), saS *v´ïjjedh* '(Kleider, Leder, Felle u.ä.) zuschneiden' (SLW). Hasselbrink (SLW) ger till och med ett presensparticip *v´ïjjeje* med betydelsen 'Zuschneider' (jfr även ÅaDB *vïjjije* 'tilskjærerske, en som skærer til'), men betydelsen 'skräddare' finns redan i L&Ö (s.v. *Waijet*).

Andra termer är gamla lån från nordiskt håll; att de är gamla framgår förutom av formen också av deras spridning över det samiska språkområdet. Så är det t.ex. med ordet för 'söm' i (129) *ådelsaime* 'framsömmen', jfr ÅaDB *saejmie* 'søm (på sko, klær osv.)' med motsvarigheter ända upp i Könkämä (LW:6084–5), ordet för sax i (119) *viinskaria* 'skräddaresax', jfr saS *skaarja* 'sax' (ÅaDB) med motsvarigheter i ume- och lulesamiska (M *skàr'jaa* WWM resp. *skàr'jaa* HG) och (126) *heleme* 'rockskört', jfr saS *hielmie* 'Unterteil e-s Kleidungstückes' (SLW) belagt på samtliga orter i Callebergs och Moosbergs umesamiska uppteckningar (ULMA 16775:1:46; 16776:38; 16777:31; 2:349) och i lulesamiskan ända upp i Girjes / Girjjis (HG s.v. *hiel´mē*).

Det finns också några skrädderitermer som tyder på en sentida anpassning till majoritetssamhällets sömnads- och dräkttradition. De första man tänker på i det sammanhanget är kanske (130) *lysto* 'lista' (i betydelsen 'bård', SAOB L838) och (124) *lhomma* 'ficka', men ända upp i lulesamiskan betecknar *listō* ett band i (ned)kanten[322] av samedräkten. Ordet för ficka

[322] I Girjes / Girjjis betecknar formen ett band i kanten av en dräkt eller rana, men i Jokkmokk bandet i nedkanten av en kolt (HG s.v.). Jag tackar Karin Tuolja, som jag fått diskutera samiska kläder med. Till *lhomma* se G. Larsson (under utg.).

möter redan i L&Ö som *lomm*, där ordet förklaras som lån från "Danice" *lomme* (se vidare ovan 4.2.2.2). I lulesamiskan har det vanliga svenska ordet lånats in, saL *fihkka* eller anpassat *vihkka* (HG), men där finns också ett annat ord, *sål´pē*, som betecknar en ficka i traditionell samisk dräkt: 'en liten ficka på innersidan av barmklädet (*sliehppā*), där man hade penningpungen, sked, nåltyg m.m.; nu ej nyttjad'. Andra ord kan visserligen vara främmande för samisk dräkttradition men vara svårtolkade eller ha föga bevisvärde, så t.ex. (127) *ganstjäm* 'bakskört' och (131) *gampa* '[att] nästa stycket intill det första' (till *nästa* se SAOB N1179 f.). De är därför knappast av intresse i undersökningen.

Däremot är väl (125) *lhommon lhuetj* 'ficklock' en detalj så främmande för samisk tradition, att det är rimligt att se ordet som ett sentida lån som visar en anpassning till majoritetssamhällets klädedräkt. Dessutom finns två ord som entydigt visar på kontakter med och anpassning till majoritetssamhällets klädedräkt, nämligen (123) *mattjoasis* 'uppslag' och (120) *backreut* 'pressjärn'. På samiska byxben finns inga uppslag, men Holmbergers term *mattjoasis* är med största sannolikhet bildad av samiska ordstammar: ett ord för 'avig, vikt' – saL *mahttsōt* 'i veck, vikt dubbelt', saU M *màhtsòda* 'gefaltet', SorsSk *mõttsūstit* 'vända ut och in' (ULMA 22480:6:1695), SaS *mådtsas* 'vrang (med sømmen inn, om sko), vrengt' (ÅaDB) – och förmodligen ordet för 'del' – saS *åesie* 'porsjon; [i söder] stykke, del' (ÅaDB), saU SorsSk *òssē* 'del' – och alltså ha betydelsen 'den vikta delen'. I denna förklaring förblir visserligen det finala *-s* i (123) *mattjoasis* utan förklaring, men Holmbergers uppteckнade ord kan sällan förklaras i detalj. Ett ord som enkelt kan förklaras är emellertid (120) *backreut* 'pressjärn', som är bildat av saU NT *pāhkə* (attr.) 'het' och *ruəvtiɛ* 'järn' (ULMA 16776:223, 290), saS *baahkes* 'varm, het' och *ruevtie* 'jern; verktøy av jern' (ÅaDB). I samisk tradition sys tygstyckena omlott och inget pressjärn behövs till skillnad från den nordiska traditionen, där pressjärn alltsedan medeltiden använts för att pressa isär sömmen på arbetsstyckets baksida (KL 15 sp. 713). Minst två ord visar således en sen svensk påverkan i sockenlapparnas språk och en anpassning till majoritetssamhället i fråga om sömnadsteknik.[323]

5.2.3.2. Skomakarterminologi

Ännu fler ord – ungefär 20 i Holmbergers uppteckning – kan hänföras till skomakeriterminologin. Det rör sig inte om någon obetydlig grupp ord kvantitativt sett: över 1 % av ordlistans totala ordförråd. Även om ordsamlingen inte tycks ha samlats systematiskt och ämnesvis, tyder mängden ord på att skomakeri, liksom skrädderi, spelat en inte oviktig roll för

[323] Hit hör naturligtvis även verbet (121) *sucks* 'pressa'.

Holmbergers sagesmäns försörjning; de är knappt hälften så många som renskötseltermerna.

Bland orden finns gamla, inhemska termer, som t.ex. (103) *altz* 'ovanläder' och (104) *ruajes* 'bakstycke', jfr saS *altese* 'øverstykke på den fremre del av samisk skotøy' resp. *roejese* 'bakstykke, "skaftet" av sko' (ÅaDB), saU Mlm *ällt*ə*s* 'ovanläder' (ULMA 22480:1:69) resp. *rùöjəs* 'bakläder' (8:2620). LW (:69) anger motsvarigheter till saS *altese* ända till Enontekis och Nesseby, men från och med lulesamiskan är vokalismen en annan, saL *al'tas* : *altasa* (HG). I ordlistan finns flera andra ord som hänger samman med traditionell samisk skotillverkning, t.ex. (110) *soanna* 'sena varmed lappen sömmar sina skor', (477) *gaolok* 'karlarnas vintersko av renstjernor [-härnor]', (479) *siombäck* 'sko av hastbelningar [hästbellingar]'. Senorna från renen, saU M *suadna* 'Sehne; Sehnenfaden', togs tillvara vid slakten och användes att sy med (t.ex. Kjellström 2000:87). Både vinterskon *gallok* och *sjåmbek* av hästbellingar omnämns av Sjulsson (1979:195), som om *sjåmpek* framhåller att "[b]lott fattiga stackare funno tillständigt att gå i sådana". Holmbergers (18) *goikiät* 'sko om vintern' är förmodligen samma som Sjulssons (1979:195) *gaikak*, "de vackraste och bästa skodonen".

Det finns också några ord som visar inflytande från det svenska sättet att tillverka skor. Först bland dessa kan nämnas (105) *boäsk* 'klack'. En samisk sko har ingen klack, vilket redan Linné påpekade i sin lappländska resa (IL:109), men möjligen rör det sig om ett missförstånd vid upptecknandet. Holmberger anför nämligen samma ord i formen (812) *båskie* men med betydelsen 'häl' och den betydelsen är vida spridd i samiska (jfr saN *boaski* Svonni 2013, saL *påskē* HG, saU M *båsskee* WWM, saS *båetskie* etc.; se även bilden på en *baarkuke* i SLW:1474). SaS *båetskie* betecknar hälen på en sko eller strumpa (SLW s.v.; jfr ÅaDB *båetskie* '[…] hæl (på sko, strømpe').[324] Det är möjligt att sockenlapparnas språk överensstämde med sydsamiskan i detta hänseende och att samma ord betecknade både häl och klack. I så fall kan Holmbergers (105) *boäsk* faktiskt beteckna klacken på en sko, lika väl som hälen på en strumpa, och hans meddelare har i så fall använt eller producerat skor som skiljer sig från den samiska traditionella typen utan klack. Ordet måste under alla omständigheter anses som osäkert.

Det finns emellertid ett par alldeles klara exempel på anpassning, nämligen (109) *biacko gåräst* 'becktråd' och satsen (112) *månä dsabmam viäckerin* 'jag slår med hammaren'. En samisk sko syr man och då används sentråd, som också den finns med i vocabulariet: (110) *soanna* 'sena varmed lappen [sic] sömmar sina skor'. Ingen hammare kommer däremot till användning. Framställningssättet framgår också av beteckningen för sko-

[324] Håkan Rydving har påpekat för mig att no *hæl* betecknar både häl och klack, som i *sko med høge h*[*æl*]*ar* (Nynorskordboka s.v. *hæl*).

makare, (115) *gamok goroi*, där *goroi* är presens participet av verbet för 'sy', saU NT *kōrōt* med motsvarigheter i samtliga samiska språk (YS:56 f.). Holmbergers sagesmän har däremot både becktråd och hammare i sin skomakarterminologi. Hammaren behövs när skon förses med en sula och det finns två ord för sula i ordlistan, (102) *gonadam* och (108) *garåm*. Ingetdera har, såvitt jag funnit, någon säker motsvarighet i andra samiska språk och den samiska skon har heller ingen hård sula.[325] Gissningsvis är väl (108) *garåm* en avledning av saU M *garras* 'hart' (Schlachter), saS *garres* 'hard' (ÅaDB). De ord för 'sula' som man kan finna i ordböcker idag – det saknas i L&Ö – är mestadels sena lån: saN *solá* (Svonni 2013) och *læi'râ* 'lær' (KN) som i Utsjoki kan ha betydelsen 'sula' (LW:3342). I sydsamiska finns ett ord *doelese* 'såle, sålelær' (ÅaDB), vars ursprung är mig obekant.

Av Holmbergers ca 20 skomakeritermer tyder således en fjärdedel på en svensk påverkan på sockenlapparnas skomakeri. Orden för 'becktråd' och 'hammare' leder till slutsatsen att deras skotillverkning skilde sig från den traditionella samiska.

5.2.4. Namn och släkt

5.2.4.1. Personnamnsformer

Ordlistan innehåller även en del personnamnsformer. Några av dem har en påtagligt svensk form, som (536) *Jonte* för Jonas, (537) *Christen* för Kerstin, och andra uppträder i en form som känns igen från andra samiska språk, t.ex. (528) *Säkka* för Sigrid, (532) *Ant* för Anders, (533) *Gärnä* för Caisa och (534) *Oalla* för Olle. Några former är emellertid synnerligen svåra att förklara eller hitta någon motsvarighet till: (526) *Bännatsch* för Mårten, (529) *Bats* för Jonas och inte minst (1084) *Hangåck* för Ingrid. De tre sistnämnda kan vara samiska binamn på personer som i dopet fått de svenska namnen.

5.2.4.2. Släktskapsterminologi

Den samiska släktskapsterminologin och det system den uttrycker skiljer sig från det svenska men visar enligt vad många framhållit överensstämmelser med systemen i östligare finsk-ugriska och samojediska språk (t.ex. Ruong 1969:48 ff.; Bodrogi 1975:118 f.). Att det samiska systemet skulle vara så urgammalt betvivlas dock av Whitaker (1955:125 ff.), som ändå menar att ett viktigt element i det system som han kallar "classical North Lappish" består i att en farbror som är äldre än far särskiljs från en som är yngre och på motsvarande sätt en moster som är äldre än mor skiljs

[325] Kristoffer Sjulsson (1979:198) nämner en sula, saU *vuorop*, på sommarskorna, men det är det enda belägg jag funnit.

Tabell 8. Sockenlapparnas släktskapssystem jämfört med det allmänt samiska (representerat av syd- och nordsamiska). Termerna 'äldre' resp. 'yngre' avser i förhållande till mor resp. far.

Holmberger	Betydelse	saS (SLW)	saN	Betydelse
(652) *geakiesjugre*	farbror	*jiegie*	*eahki*	'äldre farbror'
(653) *jeäitsåviedre*	farbror	*tjiedsie* *	*čeahci*	'yngre farbror'
(654) *jöönnå*	yngre morbror	*jööne*	*eanu*	'morbror'
(655) *stoäre jöönå*	äldre morbroder	–	–	–
(656) *soäre dseadtsa*	yngre faster	*seäsaa*	*siessa*	'faster'
(657) *jårå såpposeasa*	äldre faster	–	–	–
(658) *moasa*	yngr[e] moster	*muähraa*	*muotta*	'yngre moster'
(659) *goski*	äldre moster	*goåskie*	*goaski*	'äldre moster'

* Lokalt betecknar ordet både äldre och yngre farbror (SLW s.v.; jfr Bergsland 1945).

från den som är yngre. Detta system återfinns enligt Bergsland (1945:152) i de flesta samiska språk, enligt Ruong (1969:50) hade dock skogssamerna i Pite lappmark ett rikare system än fjällsamerna i samma område. Som framgår av tabell 8 har sockenlapparnas system i Holmbergers ordlista en rikare uppsättning termer beroende på att det gamla systemet tillförts en distinktion mellan yngre och äldre morbror och yngre och äldre faster. På grund av Holmbergers skrivsätt är det lite svårt att förstå en del av termerna: dels är det inte helt klart vilketdera av orden för 'farbror' som hänger samman med saN *čeahci* 'farbror [som är yngre än ens far]' (Svonni 2013 s.v.), men eftersom <j> oftare betecknar /č/ än vad grafemet /g/ gör och de inljudande konsonanterna stämmer bättre i den här kombinationen har jag valt att kombinera *čeahci* med (653) (653) *jeäitsåviedre*. Förvirrande är även (656) *soäre dseadtsa* 'yngre faster'. Troligtvis är *soäre* ett skrivfel för *stoäre*, som i (655), men då är det förvånande att detta adjektiv i ena fallet betecknar 'äldre morbror' och i det andra '*yngre* faster'.

Den enda avvikelse från systemet som här representeras av sydsamiskan och nordsamiskan har jag funnit i Callebergs uppteckningar där det i Sorsele sägs att *kosskē* betecknar en faster som är äldre än far. Några exempel på ett annorlunda system i skogsdialekterna, som Ruong (1969:50) talar om, har jag inte funnit.

Det väsentliga i detta sammanhang är emellertid att det sockenlapska släktskapssystemet ser ut att ha utvecklats bort från det gemensamma samiska, alldeles oavsett vilken form de enskilda termerna fått.

5.2.5. Knallar och kringgärning

Etnologiska förhållanden knutna till ett par ord kan bidra till frågan om var uppteckningen kommit till. Det rör sig om ordet (1600) *viaksak* 'västgöte' och ett avsnitt i betydelseuppgiften till (1420) *bässat* 'december', som beskriver seder och bruk under denna månad. Båda orden är dock förenade med problem, som gör dem något svårbedömda.

5.2.5.1. (1600) *viaksak* 'västgöte'

När Holmberger skriver att (1600) *viaksak* betyder "westgöthe", betecknar ordet inte en vanlig person från Västergötland utan en västgötaknalle. Den betydelsen är belagd i en rad belägg i SAOB Arkiv och av dem framgår att den betydelsen var i bruk redan på 1600-talet och väl spridd i 1700-talets Sverige, t.ex. "affbetallt en westgiöte som Sahl: moder hafwer borgat ['lånat'; SAOB B3937] lärefft utaf" (SAOBArk1669), "Särdeles att de så kallade Westgöthar förbödos der med [med utländske varor] kringstryka i husen" (SAOBArk 1793), jfr även "Nej det är icke resande i vanlig mening, utan en gårdfarihandlare, en vestgöte" (Dahlström 1857:15). Det fanns gårdfarihandlare från andra delar av Sverige (Rosander 1980:38) och därmed föreligger en möjlighet att Holmbergers (1600) *viaksak* inte betecknade en knalle från Västergötland utan en gårdfarihandlare i största allmänhet. Detta framstår dock som mindre sannolikt. Ett argument mot den tanken finner man t.ex. i att handlare i Stockholm 1734 föredrog att köpa lärft av "västgötarna" hellre än av Alingsås-handlarna (sic); *västgöte* hade då en betydelse som inskränktes till 'handlare från Sjuhäradsbygden'. Jag utgår i det följande från att ordet hos Holmberger betecknade en västgötaknalle.

Om nu Holmbergers sagesmän kände till västgötaknallarna har ordlistan nedtecknats inom ett område där dessa bedrivit sin handel. Gårdfarihandeln har sträckt sig över mycket stora delar av Sverige "även in i samernas kåtor och i Finland ända långt upp mot Norra Ishavet" (Rosander 1980:62), men då ser det knappast ut att ha rört sig om västgötaknallar. Däremot talar Steensland (2006:167) uttryckligen om västgötska handelsmän som besökte marknader i Mora och även sålde sina varor i Älvdalen. Detta var dock knappast deras vanligaste handelsfärder. Rimligen sökte de sig främst till tättbefolkade trakter, till marknader och ting, där det fanns många potentiella kunder (Rosander 1980:79). Göran Rosander (1980:79) presenterar en karta över 23 knallars handelsområden vid 1800-talets mitt och den visar en nordgräns i norra Värmland – Gästrikland. Det är viktigt att minnas att gårdfarihandeln ökade ända fram mot mitten av 1800-talet (Rosander 1980:17), men samma helhetsbild som Rosanders karta ger även Palms framställning: under början av 1600-talet bedrev de handel i Värmland, Bergslagen och Mälardalen och 1722 dominerade "områden nordväst

om Vänern (Bohuslän, Dalsland och Värmland) och Bergslagen" men även Stockholm hade tillkommit som en viktig marknad (Palm 2005:55, 122). Detta utesluter inte att det förekommit mer långväga färder, vilket Palm (2005) framhåller upprepade gånger – "Man ser ifrån Borås vart år en idog skara / med tusend' foror kring hela Sverge fara", för att tala med Rudbeck (Palm 2005:118). Mest sannolikt är ändå att Holmbergers sagesmän träffat på västgötska gårdfarihandlare i Mellan-Sverige, vilket också passar samman med att jag inte känner till något ord för 'västgötaknalle' i något annat samiskt språk.

Sammanfattningsvis kan ordet (1600) *viaksak* 'västgöte' knappast tyda på kontakter mellan Holmbergers sagesmän och västgötaknallar långt norrut i Sverige.

5.2.5.2. Förbud mot kringgärning

Under månadsnamnet (1420) *bässat* 'december' har Holmberger noterat två sedvänjor som gällde bland hans meddelare. Det talas dels om "en mässingsring bunden i en messings kedja up i taket af deras koja mitt för dören så at månen kan med sitt sken bestråla mässingsringen", dels om att "uti denna månaden spinnas aldrig rensenor eller hwad hälst som spinnas kan". Bruket att sätta upp en mässingsring som månen ska lysa genom är allmänt spritt och möter i många källor (Mebius 2003:79, 106 ff.). När det gäller "hwad hälst som spinnas kan" är läget lite mer komplicerat. Liknande föreskrifter möter även i Hans Skankes beskrivning av sydsamisk religion (Rydving 1995:62 f., 29 f.), men det finns skillnader. Hos Skanke heter det: "Naar Jule-Maanes Nye er tændt […] maa deres Qvindfolk, saalange den Maane er paa Himmelen, hverken spinde Hamp eller Hør, men vel uld. Mandfolkene maa ey heller hugge, eller have noget for sig som buldrer, efterat den Maane om aftenen er opgangen" (Rydving 1995:186). I Skankes beskrivning är det således tillåtet att spinna ull, men däremot är det förbjudet att bullra. Det är också att märka att om man ändå ägnat sig åt att spinna eller åstadkommit buller "saa maa de forsoone den deres misgierning med offer, at Gudinden ikke skal blive dem ugunstig" (Rydving ibid.). I Holmbergers beskrivning finns ett förbud mot "hwad hälst som spinnas kan", men ingenting sägs om buller, inte heller att spinnandet skulle var en misshagligt för någon gud.

Förbudet mot spinnande, som omtalas i ordlistan, påminner därför mer om bondesamhällets förbud mot kringgärning. Bengt af Klintberg (1995:56) definierar kringgärning som "arbeten som innebär att ett redskap går runt i cirkel", t.ex. att spinna, köra med vagn och mala. Vid vissa helger, bl.a. tiden runt jul, påsken, lördagarna och solståndsdagarna, rådde förbud mot kringgärning (Klintberg 1995:57 f.). Särskilt spinnande nämns

ofta i hans källor (Klintberg 1995:68) och har av en del forskare setts som själva ursprunget till andra kringgärningsförbud. Klintberg (1995:70) förklarar övertygande förbudet mot kringgärning med att ”när spinnrockarna och andra snurrande redskap står stilla uppstår den ro som är helgtidens främsta kännetecken”.

Förbudet mot kringgärning var vida spritt bland den nordiska allmogen och berör en rad verksamheter där någonting snurrar runt. I Holmbergers material omnämns endast spinnande vid jultiden. I detta sammanhang är det värt att notera förbudets utbredning bland den svenska allmogen. Enligt af Klintberg (1995:71, 55 f.) är ”materialet rikast i de områden där ordet 'kringgärning' har varit känt”, nämligen i Småland och dess grannlandskap. Kärnområdet för kringgärningsförbudet är Götaland men det finns även i Västmanland, södra Dalarna och Gästrikland.

Om sockenlapparnas förbud mot spinnande uppstått under påverkan av eller anpassats efter reglerna i det svenska bondesamhället, tyder det inte på någon särskilt nordlig proveniens för uppteckningen. Om det däremot rör sig om en gammal tradition som förändrats eller om en ofullständig uppteckning, där ett förbud mot buller fallit bort, kan inga slutsatser dras av förbudet mot kringgärning.

5.2.6. Tvåspråkighet och samhällsförändringar

Per Holmbergers uppteckning kan dateras till 1770-talet och de två nordligaste informatorsuppdrag han hade var i Larsbo i södra Dalarna (eller Starfors i Västmanland) och i Tolvfors i Gästrikland. Någonstans i de trakterna har uppteckningen kommit till. Språkanvändningen bland sockenlapparna vid den här tiden framgår på ett intressant vis av Holmbergers kommentarer till uppteckningen. Efter ordlistan heter det att den varit svår att samla bl.a. därför att ”[…] detta folckslag icke är så mächtigt uti Swenska språket, utan känner allenast så många ord, som de nödwändigt till umgänge med Swenskt folck behöfwa”. Å andra sidan skriver han före själva ordförteckningen ”[…] at Lapparne sjelfwa berättade det ungdomen som wäxer upp icke mycket wårdar sig om deras modersspråk utan upspäckar det alt mer och mer med swenska; jag har äfwen med egna öron hört lappflickorna mäst hwar gång jag war hos Lapparne sjunga swenska wisor och Psalmer”. Här föreligger uppenbarligen en skillnad i språkbruket mellan generationerna. Visserligen kan väl den äldre generationens klagomål på ”ungdomen nu för tiden” reduceras en del, men den yngre generationens språkbruk skiljer sig tydligen från den äldre generationens: de äldre kan endast så mycket som de oundgängligen behöver för att klara sig i umgänget med svenskspråkiga, medan den uppväxande generationen är klart influerad av den svenskspråkiga kulturen och svenska språket.

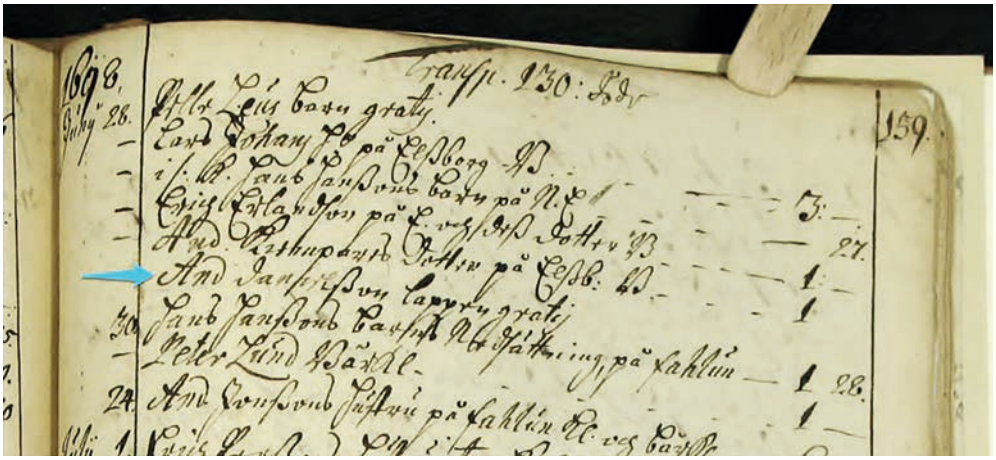

Figur 4. Utsnitt ur begravningsbok från Falun 1698: "And[ers] Danielsson lappen gratis". Bilden publiceras med välvilligt tillstånd av Arkiv Digital AB (2017-04-28).

I ordlistan finns, som ovan påtalats (4.2.2.2), begrepp som dels har en beteckning som möter även i andra samiska språk, dels en beteckning som är ett sent, lokalt lån från svenska, så t.ex. (179) *guässiä* och (181) *gäst* för 'gäst' samt (244) *fjallo* och (243) *breäde* för 'bräde'.[326] En sådan variation kan också den tolkas som tecken på ett pågående språkbyte bland sockenlapparna eller åtminstone en kraftig påverkan (Larsson 1981:50). Om det rörde sig om ett språkbyte, var det inte endast sockenlapparna som var på väg att byta språk vid den här tiden. I sockenbeskrivningarna från Gästrikland talas om ett annat språkbyte på 1700-talets slut. Om finnarna i Ockelbo heter det nämligen: "De tala ännu en bruten finska, som af de yngre allt mer och mer bortlägges, lärande sig numera barnen först att tala svenska för att så mycket lättare kunna i christendomskunskapen undervisas" (SBG:54). Från Ovansjö socken talas det 1790 om åbor "hwars förfäder talat finska som nuförtiden blifwit obrukbar och talas öfweralt swenska utom några gamla personer, som bryter på finska" (SBG:69). Av sockenbeskrivningarna framgår emellertid också att inte enbart de gamla inhemska språken i landet alltjämt var i bruk: "Wid Gysinge bruk räcker ännu en wallonsk dialect efter smedernes förfäder" (SBG:94). Sockenbeskrivningarna över Gästrikland tillkom nästan 20 år innan Sverige förlorade sin östra rikshalva till Ryssland och språket var knappast ett kriterium för svensk identitet (Larsson 2003:63 f.). Svenskans ökande användning hänger snarare samman med befolkningsökningen i området.

[326] Det spelar naturligtvis ingen roll för resonemanget att både *guässiä* och *fjallo* är lånord (YS:62f.; Qvigstad 1893:150), eftersom de kommit in i samiska långt tidigare.

Samer och finnar omnämns ofta, i både kyrkböcker och reseskildringar från tiden före 1800[327]. I Åmot och Lövtjärn i Gästrikland har det ”fordom” funnits samer (Wedin 2006:81), i Bergsjö i Hälsingland vigdes den 30 november 1710 ”Lappman Thomas Pålsson” och Sara Pålsdotter och den 9 september ”Lappdrängen Jacob Olofsson” och Maria Clasdotter (Samefynd). I mars 1753 dog i Svärdsjö, Dalarna ”Daniel Nils äncka Karin Andersdotter frå Suartnäs” som ”i barndomen intet blijvit tilhållen at tala Suänska tungomålet” och därför hade bristfällig kunskap i kristendomen men ändå ”lefvat såsom hon bordt” och i samma socken förolyckades 1764 som 23-årig ”Lappdrängen Mats Nilsson” i samband med jakt vid ”Brosweds broon”[328]. Det är uppenbart att det finns ett stort antal sådana notiser i kyrkböckerna. Hela frågan om spår av samer i sådana källor har studerats synnerligen ingående av Svanberg (1999:54 ff.) och han ger en lång rad exempel från många landskap. På senare tid har också Peter Ericsons energiskt bedrivit genealogiska undersökningar i kyrkoboksmaterialet och kunnat identifiera de individer och släkter som annars endast nämns som grupper (southsaami). Även Boëthius (1923:21) redogör för samer i Dalarna, men det intressanta i hans framställning är dels han nedvärderande syn på samerna, dels hans försök att förklara deras närvaro: ”En värklig pariasklass blevo dessa kvardröjande [sic] lappar i Dalarna, ett kringströvande följe[…]”. Boëthius utgångspunkt är klar: samer i Dalarna är kringströvande, de hör egentligen inte hemma där och de är värda förakt. Detta står i bjärt kontrast till notiserna före 1800.

När Holmberger skriver att ungdomen ”uppspäckade” sin samiska med alltfler element från svenska språket tyder det på en ökande influens från det svenskspråkiga samhället. Sannolikt hänger det samman med en förändrad balans mellan svensk- och samiskspråkiga: de svenskspråkiga i grannskapet har ökat i antal. Befolkningsutvecklingen i städerna närmast Larsbo bruk, Starfors och Tolvfors kan därför ge en anvisning om vilken som är den troliga platsen för Holmbergers möte med sockenlapparna. I figur 5 jämförs befolkningsökningen i de näraliggande städerna mellan åren 1690 och 1810. Naturligtvis ger detta endast en indikation och viktiga förändringar kan ha inträffat även utanför städerna, t.ex. runt gruvor och bruk. För Tolvfors vidkommande är det relevant att undersöka utvecklingen i Gävle, men för Larsbo bruk och Starfors finns flera städer som kan lämpa sig för jämförelsen. De som här tas upp är Arboga, Säter, Hedemora och Sala. Några nutida städer i närheten av Söderbärke, där Larsbo bruk

[327] De exempel som redovisas här är ganska slumpmässigt valda bland de många jag uppmärksammats på under de år jag arbetat med Holmbergers ordlista.

[328] Uppgifterna har hämtats ur avskrifter ur kyrkböcker från Svärdsjö f:g, som överlämnades till mig av framlidne arkivchefen Allan Rostvik.

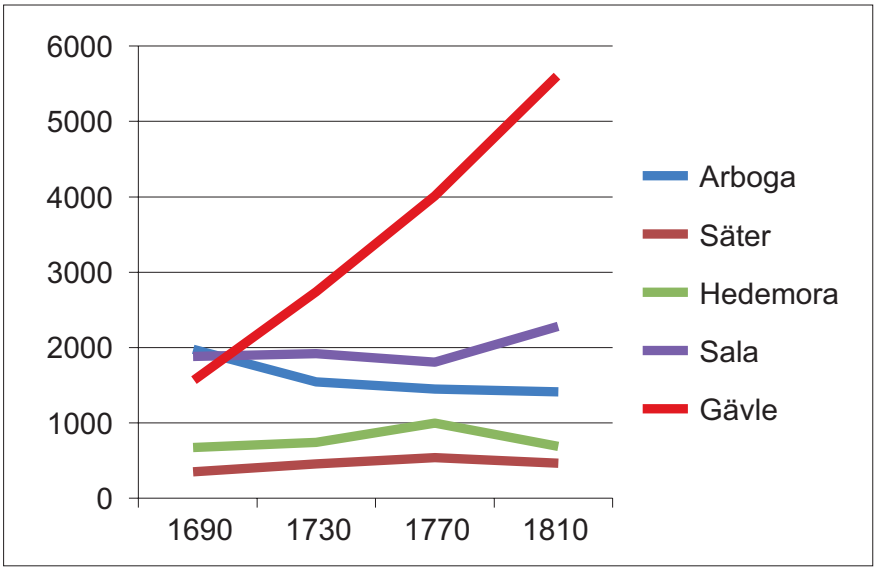

Figur 5. Befolkningsutvecklingen i Arboga, Säter, Hedemora, Sala och Gävle 1690–1810.

ligger, faller bort ur jämförelsen. Avesta förlorade sina stadsprivilegier 1688 och folkmängden, som uppgick till ca 800 personer, minskade drastiskt och ökade först mot slutet av 1800-talet (ortshistoria/avesta). Ludvika var ett kronobruk som 1726 övergick i enskild ägo; först 1919 blev Ludvika stad (ortshistoria/ludvika). Ingen jämförbar statistik finns således. Även Fagersta är en gammal bruksort med en historia ända tillbaka i 1400-talet men fick stadsprivilegier först 1944 (ortshistoria/Fagersta). Befolkningsutvecklingen i fyra av de fem städerna i figur 5 är tämligen likartad: Säter och Hedemora ligger med en folkmängd strax under 1000 personer och den rör sig inte särskilt mycket under perioden 1690–1810. Arboga har en vikande befolkningsutveckling från knappt 2000 till ca 1500 personer och Sala visar en ökning mellan 1770 och 1810 från knappt 2000 till drygt 2000 invånare. Ingen av dessa orter kommer emellertid ens i närheten av befolkningsutvecklingen i Gävle som går brant uppåt under perioden (ortshistoria/gavle). Invånarantalet 1690 ligger runt 1500 och 1810 närmar det sig 6000 och under perioden är det inget hack i kurvan. Det råder därför knappast någon tvekan om i vilken stad de svensktalandes antal ökat mest under den här perioden, även om naturligtvis talare av landets minoritetsspråk kan ha ingått i den ökande stadsbefolkningen. Det väsentliga är här att det endast är för Gävles del som man kan se sådan dramatisk förändring som skulle kunna hänga samman med sockenlapparnas förändrade språkvanor.

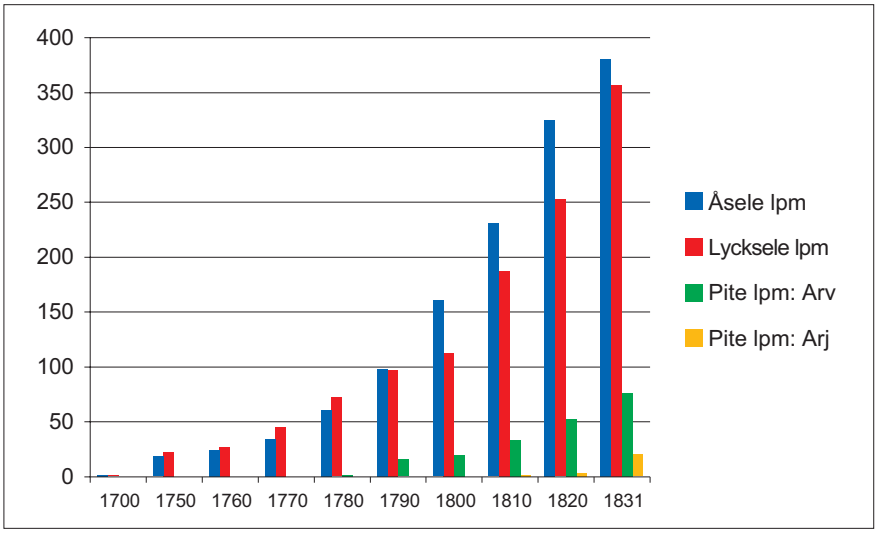

Figur 6: Ökningen av antalet åbor i Åsele, Lycksele och Pite lappmarker 1700–1831. För Pite lappmark redovisas både Arvidsjaur och Arjeplog. Efter Zetterstedt 1833:273.

Det var inte endast i staden Gävle som befolkningen ökade alltmer under 1700-talet utan också i socknarna runt staden. I Ovansjö stod en ny kyrka färdig 1763, sedan den gamla "wart för trång af den tilwäxande folkökningen" (SBG:63). Än intressantare är att det finns tecken på att detta också ledde till assimilationssträvanden i samhället: "Sockenlappen har man här [i Fernebo] uppmuntrat at bygga sig hus, där han mästadels wistas och wore önskeligt, om man sålunda småningom här i landet kunde förena lapparna med de öfriga landets inbyggare" (SBG s. 92).

Den svenska befolkningsökningen och den därmed följande språkliga påverkan som Holmberger observerade på 1770-talet tyder således på att han inte befunnit sig särskilt långt norrut i Norrland, låt vara att Per Högström (1980:254) redan 1747 påpekat att "sedan en nybyggare fått rota sig, går det gemenligen så, at Lappen måste antingen öfwergifwa sit land eller undergifwa sig Nybyggarens wilja". Den stora förändringen – vars följder inte längre inskränktes till individnivå – inträdde under det följande århundradet, sedan Sverige förlorat sin östra rikshalva.

Efter 1809 skulle en ökad uppodling av landet kompensera för förlusten av den finska rikshalvan, det som Tegnérs formulerade i sina programmatiska ord från 1811 att "inom Sveriges gräns erövra Finland åter". Detta ledde till en intensiv kolonisering av Norrland (fig. 6) stärkt av en nationalistisk ideologi, som ofta hade rasistiska övertoner. Så skriver t.ex. Zetterstedt (1833:[V f.]) i inledningen till sin beskrivning av sin resa från Lund till Umeå lappmarker: "På de Kronan tillhöriga vidsträckta marker skördas

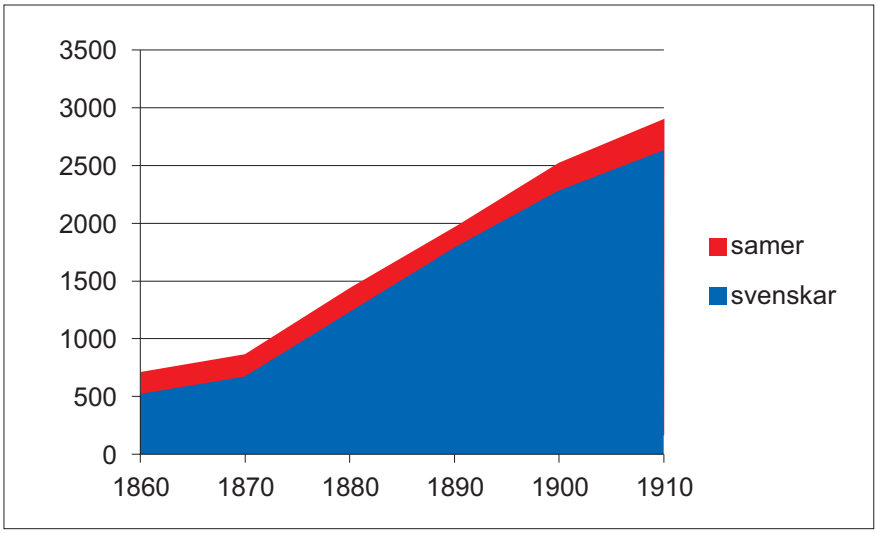

Figur 7: Andelen svenskar och samer i Malå 1860–1910. (*Baserat på Wiklund 1921:7*)

redan mången åkerteg, och årligen fortgå betydliga uppodlingar, hvaraf hvarje kan anses som en tillökning af Sveriges jord, som en utvidgning af dess gränsor. – Inbyggarne i Lappmarken äro också i allmänhet icke mera ett vildt och ohyfsadt folk. Arbetsamma och bildade menniskor hafva bosatt sig i de nedom fjellarne belägna trakter, samt till större delen utträngt den ursprungliga nomadiska stammen […]".

Under 1800-talets lopp blev trycket på samerna starkare, då Norrland med Gustav Sundbärgs ord uppfattades som "ett Amerika i Sverige" (NU 3:275). Inte minst skogssamernas förhållanden påverkades drastiskt (Larsson 2012:23 ff.; Norstedt 2011:55). K. B. Wiklunds (1921:7) uppgifter visar hur samerna så långt norrut som i Malå under en 50-årsperiod ökade från 182 till 273 personer men hur deras andel av befolkningen ändå sjönk från drygt 25 % till under 10 % (fig. 7).

Dessa processer i norra Sveriges skogar ligger emellertid drygt 100 år efter det att Per Holmberger upptecknade sin samiska ordlista och noterade en ökande svensk påverkan. Han kan med andra ord inte ha befunnit sig så långt norrut, när han gjorde sin uppteckning.

6. Per Holmbergers samiska ordlista

När den uppteckning av Per Holmberger som bl.a. innehåller hans Vocabularium Linguæ Lapponum mendicantium upptäcktes 1911, ansågs den endast vara av begränsat intresse ur språkvetenskaplig synpunkt. K. B. Wiklund (1912:28 f.) kategoriserade språket som sydsamiska och antog att sagesmännen varit ”skogslappar, som slagit sig på tiggeri” och att upptecknandet ägt rum i Ångermanland eller Medelpad. Upptecknarens person var då okänd, men Wiklund daterade uppteckningen till tiden mellan 1753 och 1780 – året då Linné blev riddare av Nordstjärneorden resp. Johan Ihres dödsår.

Uppteckningen kom i nytt ljus när Anders Grape (1920) kunde visa att Per Holmberger var dess upphovsman och att uppteckningen sannolikt tillkommit under dennes informatorstid vid Tolvfors bruk utanför Gävle. Grape (1920:125) anförde två sinsemellan motstridiga förklaringar till att en samisk ordlista kunnat samlas så långt söderut: dels såg han det inte som ”någon orimlighet […] att tiggarelappar skulle ha kunnat förirra sig så långt söderut på denna tid”, dels pekade han på att Valbo sockens dopböcker vid mitten av 1700-talet tydde på ”förefintligheten af en hel liten lappkoloni”.

Dessa antagna förirrade samer har sedan fortsatt sin vandring genom den i och för sig ganska knapphändiga litteraturen, t.ex. som ”kringvandrande samer från Åsele lappmark” (Mebius 2003:105), och språkformen har – utan närmare analys – kallats för ”någon form av västerbottenssamiska” (Sköld 2004:38). Alltför få har emellertid uppmärksammat Gustav Hasselbrinks (1964:429 not 1) mycket väsentliga – och smått snillrika – precisering av uppteckningstiden: han daterade Holmbergers uppteckning till tiden mellan 1772 och 1780 (ovan 1.2).

I det här arbetet har jag analyserat Holmbergers samiska ordlista språkligt och innehållsmässigt och försökt få grepp om Per Holmbergers levnadsbana. Därigenom tror jag mig kunna ge ett svar på åtminstone några frågor, nämligen var och när Holmberger gjorde sin uppteckning, vad det var för samer han träffade och vad det var för slags samiska de talade. Vidare ger ordlistan anledning till några kommentarer om språk och etnicitet i det sena 1700-talets Sverige.

6.1. Var upptecknade Holmberger?

När Anders Grape (1920:125; Grape 1949:II:137) antog att Holmbergers samiska ordlista tillkommit i Valbo socken under hans tid som informator på Tolvfors bruk, motiverade han det med att det var den nordligaste ort där Holmberger uppehållit sig. Vidare antog Grape (1949:II:129) att även älvdalsordlistan tillkommit i samband med någon kondition. Den samiska ordlistan omfattar drygt 1600 ord och därför ansåg Grape (1920:124) det ”nästan […] uteslutet” att den tillkommit under en resa, då en sådan ”väl endast skulle ha gifvit tillfälle till jämförelsevis korta uppehåll å en och samma ort”. Å andra sidan är det just vad Björklund (1956:49) tänker sig i fråga om älvdalsordlistan – Holmberger ”torde ha uppehållit sig blott en relativt kort tid i Älvdalen” – trots att älvdalsordlistan innehåller ca 2000 ord, dvs. fler än den samiska.

När man föreställt sig att Holmberger gjort en resa till Älvdalen, tycks man varken ha funderat över hans resekostnader eller avsaknaden av reseberättelse. Den unge Carl Linnæus lappländska resa 40 år tidigare hade finansierats av Vetenskaps-Societeten i Uppsala och resulterade i en omfattande bok. Holmbergers knappa yttre omständigheter har tydligt framgått ovan: för att kunna genomföra en resa hade han varit beroende av en sponsor. Dessutom hörde en reseberättelse till resandet: ”[v]ad skulle återstå av en resa utan noteringar?” (Arvastson 2009:129). Än märkligare är att Holmberger själv inte nämner någon resa till Älvdalen i sitt CV från 1779, trots att han där bör ha varit angelägen att framhålla alla sina meriter.

Flera skäl gör det omöjligt att båda ordlistorna skulle ha upptecknats vid samma – hypotetiska – resa till norra Dalarna. Holmbergers samiska språkform skiljer sig på många punkter från den sydliga sydsamiskan, t.ex. vad gäller rundade stamvokaler, infinitivändelsens form, representationen av inljudande **δ* och av **-jw-* (se vidare kapitel 4.1; jfr även Larsson 2001B:64). Ordlistans rubrik talar om *lappones mendicantes* ’tiggarlappar’, men i kommentarerna skriver Holmberger att han upptecknat ”soken Lapparnas språk”. I Härjedalen, ett område nära Älvdalen med många samer, fanns emellertid inga sockenlappar; ekonomin medgav inga sådana specialistfunktioner och bönderna slaktade själva sina hästar (Svanberg 1999:56 f.).

Framför allt är det svårt att förstå varför man antagit en obestyrkt resa till Dalarna, när dalkarlars arbetsvandringar är mycket väl belagda (t.ex. Levander 1934:48 f.). Man kunde stöta på dalkarlar på många håll i Sverige.

När man söker ordlistornas proveniens måste man först och främst bygga på Holmbergers egenhändigt skrivna CV, vars trovärdighet man så långt möjligt måste kontrollera. I sitt CV räknar han upp tre informatorsuppdrag utanför Uppsala och tre akademiska konditioner i Uppsala. Av

de sistnämnda måste en – den hos Schmiterlöw – anses osäker; det är mer som talar för att Holmberger hade den informatorstjänsten nere i Östergötland (jfr ovan 2.3.2.3). Hans uppräkning kan i övrigt styrkas bl.a. med att de familjer han nämner hade söner i åldrar där en informator kunde behövas. De nordligaste konditionerna är Tolvfors bruk som ägdes av familjen Söderhielm och Larsbo bruk (alternativt Starfors i Västerlövsta) som ägdes av familjen Tersmeden. I närheten av en av dessa orter har sannolikt upptecknings kommit till; skulle man anta att ordlistan kommit till under informatorstiden hos överstelöjtnanten Gyllenhammar i norra Småland eller i trakten av Norrköping, så får man problem t.ex. med ordlistans omfattande renterminologi och med åtskilliga djurbeteckningar, som t.ex. harr och ripa.

I valet mellan Tolvfors invid Gävle och Larsbo i södra Dalarna resp. Starfors i Västmanland pekar flera faktorer på Tolvfors i Valbo socken som upptecknings ort. Först och främst är det en rad termer inom fauna och flora. Här måste man minnas att dessa ord upptecknades i ett lyckosamt möte mellan en linnélärjunge och människor, som tydligen var kunniga i folkmedicin. Många av dessa ord betecknar arter med en påfallande sydlig prägel: några arter har sin nordgräns i trakten av Gävle, det gäller växter som ek, hassel, äpple, päron och bosyska och djur som grävling och nötskrika. Bosyskans och nötskrikans utbredning utefter kusten antyder att Larsbo och Starfors låg för långt in i landet för att motsvara de biologiska förhållanden ordlistan speglar. Det finns också arter som har – eller vid denna tid hade – sin sydgräns i trakten av Gävle, så t.ex. ripa och harr. Man noterar också sagesmännens kännedom om fiskarter, som pekar mot kusten, så t.ex. nors. Detta rimmar också mycket väl med ordlistans (320) *båståck* 'båtsman' – 1790 fanns det närmare 20 båtsmansrotar i Valbo, men redan i Hedesunda inte en enda, däremot 59 soldater (ovan 5.2.3). Staden Gävles starka tillväxt under perioden 1730–1810 passar också väl samman med de förändringar i språkvanorna som Holmbergers sagesmän påtalade; städerna längre in i landet, t.ex. Hedemora och Sala, visar ingen motsvarande tillväxt under denna period (figur 5). Även kännedomen om västgötska gårdfarihandlare och förbudet mot kringgärning låter sig utan problem förenas med Valbo som upptecknings ort. Sockenlappar fanns i "samtliga socknar i Gästrikland" (Svanberg 1999:62) och i kyrkboksmaterialet har Peter Ericson kunnat identifiera flera samegrupper i de här trakterna.

Sammanfattningsvis kan Anders Grapes (1920:125) lokalisering underbyggas med en rad argument. Per Holmberger samlade sin samiska ordlista när han var informator hos familjen Söderhielm på Tolvfors bruk. Han sökte vid flera tillfällen upp sina sagesmän, som troligen var sockenlappar i Valbo.

6.2. När upptecknade Holmberger?

Tiden för uppteckningen[329] bestämdes av K. B. Wiklund till mellan 1753 och 1780. Anders Grape lyckats identifiera uppteckningens upphovsman och kunde därmed inskränka perioden högst väsentligt: till tiden mellan 1767, då Holmberger kom till Uppsala, och 1777, då han återvände till Östergötland; mitten av 1770-talet framstod som ett rimligt antagande (Grape 1949:II:137). Eftersom Holmberger nämner "Lapparnes Björnvisa" bland sina "Ej ännu tryckte Arbeten" i sitt CV från 1779, utgör det året terminus ante quem.

Tiden kunde dock preciseras av Gustav Hasselbrink som fäste uppmärksamheten vid en kommentar i björnvisan:

> "Om jag hade till at betala med, så skulle jag köpa åt min son en brännwins kappe. Gummorne lära tro, at ingenting är bättre än bränwins kappar […] skada nog, at de nu eij mer få tillfälle at läska sin torstiga kropp, sedan bränwinsförbudet utkommit: deras björnwisa torde utan twifwel eij sjungas med så stort plaisir, som förut, och ruset lärer eij gifwa dem tillfälle till önskningar."

Här beskrivs en drastisk förändring vad gäller tillgången till brännvin och orden "nu eij mer" antyder att det rör sig om en aktuell förändring. Hasselbrink (1964:429 not 1) kopplade samman detta med det brännvinsförbud som infördes i september 1772 som en åtgärd vid missväxten (Carlsson & Rosén 1970:166) och därmed skulle tillkomstperioden reduceras till åren 1772–1777. Här finns emellertid komplikationer.

Först och främst valdes Holmberger in i Apollini sacra i maj 1776, en vecka efter Gustaf von Paykull. Invalstiden är ingen slump, Paykull måste ha haft ett finger med i spelet – en förnäm adelsman skulle inte föreslå en obekant till inval. Holmberger måste med andra ord redan vid sitt inval ha börjat som hans informator, senast samma vårtermin. I juni samma år skrevs tre söner till Eric Söderhielm in vid Uppsala universitet där de stod under Gabriel Ekewurzels uppsikt. Denne hade börjat som deras informator hemma på Tolvfors redan i mars 1775. Dessförinnan hade Jonas Hallenberg varit deras informator. Enligt vad Eric Söderhielm skrev i sitt tackbrev till Hallenberg hade denne då varit informator på Tolvfors "i trenne års tid" (G 100 b). Hallenberg ska alltså ha tillträtt informatorssysslan i februari 1772 och efter tre års anställning där ha återvänt till Uppsala och efterträtts av Ekewurzel (Söderhielm 1963:171). Om dessa uppgifter är korrekta kan inte Holmberger ha varit informator på Tolvfors när brännvinsförbudet infördes i september 1772.

[329] Utförligare beskrivet och med käll- och litteraturhänvisningar i kapitel 1.2 och 2.3.2.3.

Man kunde tänka sig att Hallenberg haft ett uppehåll i sitt informatorsuppdrag hos Söderhielms, eftersom tre års frånvaro från universitetet inte var tillåtet. Detta kan vara orsaken till att Hildebrand uttrycker sig ungefärligare om Hallenbergs tid på Tolvfors och talar om "ett par år" (SBL 18:22), inte tre. Under inga omständigheter kan man dock räkna med att Holmberger efterträtt Hallenberg på Tolvfors: den enda samtida källan är Söderhielms brev till Hallenberg, där han talar om dennes efterträdare Ekewurzel som i juni 1776 följde med gossarna Söderhielm till Uppsala. Om denna tidslinje är korrekt och under förutsättning att Hallenberg faktiskt haft ett längre uppehåll i informatorssysslan, har ordlistan kommit till någon gång mellan 1772 och 1775. Mot detta antagande talar två omständigheter. Allt tyder på att Holmberger angett sina informatorssysslor i kronologisk ordning och han kan i så fall knappast ha hunnit med fyra informatorsuppdrag före våren 1776 då han fanns hos von Paykull. För det andra och viktigare finns ingenting i källorna som antyder att Hallenberg skulle ha gjort något uppehåll. Söderhielm tackar honom för "[d]enn myckna möda och oförtrutne flit, som Min Herre annwändt wid mina Söners informerande i trenne års tid" (G 100 b). Detta måste vara den fasta utgångspunkten i vårt resonemang.[330]

Om man däremot antar att Holmberger varit på Tolvfors före Hallenberg, dvs. 1771 eller något år tidigare, var det inga problem för honom att hinna med att vara informator i tre familjer före våren 1776. 1771 är emellertid långt före brännvinsförbudet i september 1772, som Holmberger alldeles säkert anspelar på i sin kommentar till björnvisan, just så som Hasselbrink (1964:429 not 1) antog.

Det finns emellertid en förklaring som stämmer med tanken att Holmberger räknat upp sina informatorsuppdrag kronologiskt och som inte strider mot sådana uppgifter som kan anses säkra, t.ex. att Hallenberg var på Tolvfors mellan 1772 och 1775, och som dessutom får stöd av den rent fysiska formen på Holmbergers uppteckningar. Jag framhöll ovan (3.1) att björnvisan ser ut att vara en renskrift, medan ordlistan snarast är fältuppteckningar.[331] Att det är så syns dels på skillnader i papperen mellan de två uppteckningarna, dels på att björnvisan korrigerats med infogade fraser, medan ordlistans korrigeringar utgörs av infogade och överstrukna bokstäver och ord. Karaktären av arbetspapper framgår också av att Verborum conjugatio – och därmed hela uppteckningen – avslutas med frasen "otj Sniarratsch liten rotta", som knappast hör till verbsystemet. Man kan

[330] Bengt Zetterberg på Blommedal (ovan 2.3.1) visar att en informator kunde stanna flera år på sin tjänst.

[331] Jag vill betyga min tacksamhet till 1:e konservator Lars Björdal, UUB, som jag fått diskutera dessa frågor med.

därför tänka sig att Holmberger var informator på Tolvfors senast 1771, knappast mycket tidigare. Han besökte då sockenlapparna ”under lediga stunder”, gjorde sina anteckningar och återvände till dem för att korrigera sina anteckningar (”fastän jag tre till fyra gånger läst upp denna korta samling för Lapparne”). Ordlistan blev aldrig renskriven, björnvisans koncept däremot skrev han rent, tidigast efter brännvinsförbudets införande hösten 1772. Renskriften ägde väl knappast rum alltför lång tid efter upptecknandet, han bör ha haft det hela i gott minne. Varför uppteckningarna behandlades olika kan man bara spekulera i: ansåg han björnvisan mer spektakulär – hedniska riter utanför Gävle strax efter 1770? Eller var det lättare att renskriva en sammanhängande text som var kortare och som till stor del var översatt till svenska? Vad man kan konstatera är att han i sitt CV kallar älvdalsordlistan ”Lexicon Elfdalense” men sina samiska uppteckningar ”Lapparnes Björnvisa”; ansåg han inte den samiska ordlistan färdig?

Slutsatsen blir att Holmberger upptecknade björnvisan och sin samiska ordlista alldeles i början av 1770-talet, inte senare än 1771, och att han renskrev björnvisan hösten 1772, medan ordlistan blev liggande som koncept.

6.3. Var sagesmännen kringströvande samer?

För att förklara hur de samer Holmberger träffade ”kom att vara här nedre” – för att citera Linnæus (IL s. 12 f.) – har ord som ”utblottade”, ”kringvandrande” och ”förirra sig” använts. I den knapphändiga litteraturen där Holmbergers uppteckningar nämns har man slentrianmässigt upprepat Grapes ord och krampaktigt hållit fast vid idén att de egentligen hörde hemma mycket längre norrut.

Ordlistan ger i själva verket mycket klara indikationer om att det inte rör sig om någon kringströvande, vilsekommen grupp som mer eller mindre av en slump hamnat utanför Gävle. Först och främst finns det skäl att lyfta fram hantverksterminologin. Det ter sig naturligt att sockenlapparna – kända bl.a. för sin korg- och repflätning (Svanberg 1999:88 ff.; jfr även Westerdahl 2008:94) – socialt hörde hemma bland övriga hantverkare och egendomslösa som fanns utanför bondbyn och att de även kunnat ägna sig åt andra hantverk, som t.ex. skrädderi och skomakeri. Just hantverksterminologin vittnar om att sockenlapparna anpassat sig efter omgivningens traditioner och önskemål. Materialet är inte litet: omkring 15 skräddartermer och 20 skomakartermer. De ord som visar skillnader mot samisk klädtradition är särskilt viktiga indicier. Dit hör ord som (120) *backreut* ’pressjärn’ och (109) *biacko gåräst* ’becktråd’, liksom även satsen (112) *månä dsabmam viäckerin* ’jag slår med hammaren’. Dessa tre visar otvetydigt att sömnads-

och skomakeritekniken ändrats i riktning mot den i storsamhället gängse, vilket inte hade skett om det rört sig om kringströvande eller förirrade grupper. Sockenlapparna hade således gammal hemortsrätt i den miljö där deras språk upptecknades: den svenska bondbyn.

Samma slutsats måste man dra av det förhållandet att ordlistan visar sockenlapparnas förtrogenhet med flora och fauna. De hade en rik terminologi även för djur som vid den här tiden inte hade någon nordlig utbredning och de kände användningen av växter, som inte finns i det man idag ser som samiska områden. När sockenlapparna kallade bosyskan för (289) *gosen milkie grasi*, dvs. 'kons mjölkgräs', så visar det inte bara kännedom om växten och dess användningsmöjligheter utan också kännedom om nötkreatur. Den omgivande naturen var inte en främmande värld för sockenlapparna; de kan omöjligen ha varit kringströvande eller förirrade. En rad ord tyder på sagesmännens anpassning till bondesamhället och man kan erinra om att de egendomslösa var viktiga för säsongarbete i bondbyn, t.ex. för slåtter, skörd och tröskning (Berg & Svensson 1969:60 f.). Även om det ibland kan vara svårt att säkerställa att ett visst ord är ett sent och lokalt lån, blir ändå helhetsbilden entydig, så t.ex. när man finner ett ord för oxe och fem ord för häst och ord för dynggrep, agnar och fåra.

Samtidigt betygar ordlistan att sagesmännen var förtrogna med renskötsel och deras terminologi var i stort sett den som är gängse i övriga samiska språkformer. Detta passar väl ihop med de samegrupper i Gästrikland och norra Uppland som Ericson kunnat visa i kyrkboksmaterialet. Det förefaller rimligt att anta att sockenlapparna rekryterades ur sådana samiska grupper.

Även den språkliga påverkan från svenska och den framväxande tvåspråkighet, som Holmbergers sagesmän märkte hos ungdomen och som oroade dem, passar in i bilden av deras integration i majoritetssamhället, däremot inte med idén att det skulle röra sig om en kringströvande, förirrad grupp. Samma språkliga utveckling finns omnämnd också vad beträffar andra minoritetsgrupper i Gästrikland vid denna tid och på sina håll uppmuntrade man sockenlapparna att bygga sig ett hus i en strävan att "förena lapparna med de öfriga landets inbyggare" (SBG s. 92). Det var en assimilationsprocess som påbörjades, en process som sedan fick hjälp av andra processer i 1800-talets samhälle.

Holmbergers sagesmän var ingalunda några kringströvande eller förirrade samer norrifrån. De utgjorde en grupp som sedan lång tid funnits i det område där Holmberger träffade dem. Hur lång tid kan inte sägas med bestämdhet på basis av Holmbergers material, men jag har tidigare antagit (Larsson 2005:66 f.) att de hade funnits där åtminstone i ett sekel. Jag ser inga skäl att ändra den uppfattningen. Framför allt den anpassning till ma-

joritetssamhället, som hantverkarterminologin vittnar om, tog säkert en så pass lång tid i anspråk och gör i själva verket tanken på förirrade samer norrifrån omöjlig.

6.4. Vilket språk talade sockenlapparna?

6.4.1. Tidigare försök att bestämma språkformen

Den förste som kommenterade språket i Holmbergers uppteckning var K. B. Wiklund (1912:28) som menade att sagesmännen "af språkformen att döma ha kommit från Åsele lappmark"; sagesmännen skulle ha varit skogssamer som blivit utblottade i samband med att "en mängd bönder skaffa sig rätt att slå sig ned på odlingsbara marker inom lapparnas skatteland", varvid dessa tvingats "ge sig ut på bygden som lösa tiggare". Wiklunds förslag har fördelen av att ge en helhetsförklaring och sätta uppteckningen i samband med kända historiska händelser, men en av svagheterna är – som Wiklund (1912:29) själv påpekar – att skillnaderna mellan fjäll- och skogsdialekterna i Åsele lappmark är i stort sett okända. En annan, väsentligare svaghet är att Norstedt (2011:50 f.) visat att många samer i Ume lappmark som berövades sina skatteland "flyttade inåt landet och fortsatte som renskötare på nya marker". Ingen av dem man finner i hennes genomgång har gett sig av söderut i Sverige som tiggare, däremot har de rört sig högre upp mot fjällen. Tiggande samer har naturligtvis funnits, men huruvida de i större antal vandrat så långt söderut i landet, som Wiklund antar, är väl osäkert (jfr Westerdahl 2008:95). Samer utan skatteland kunde också bli drängar, sprintare, åt mer välbeställda samer, ibland var det skogssamer som blev drängar åt fjällsamer (Westerdahl 2008:92). Dessutom är det påfallande ofta man finner uppgifter om samer som mist sina renar och då övergått till att bli fiskarsamer, helst på marker de kände till. Ett typiskt exempel lyder: "När renarna tog slut för dem, flyttade de till nuvarande Storavanäs och slog sig ned som fiskare på sitt gamla skatteland" (Lars Jonsson, Mausjaur; ULMA 35280:XV:8).

I sin analys av den holmbergerska björnvisans språk ansluter sig Hasselbrink (1964:420) till Wiklunds uppfattning att det rör sig om åselesamiska, en språkform som Hasselbrink var en eminent kännare av. Björnvisans språk betecknar han (Hasselbrink 1964:421) som "proche parent du dialecte de la paroisse de Vilhelmina, qui a été l'objet de mes investigations" men påpekar att en del språkdrag ser ut att vara något sydligare, medan vissa ord "de nos jours", 'i våra dagar', endast finns i nordligare dialekter. Även sådana ord i björnvisan som finns i vilhelminasamiskan men inte enbart där, utan även både norr och söder därom, tar Hasselbrink (1964:421) till intäkt för att björnvisans språk är just vilhelminasamiska. Han antyder

också möjligheten att björnvisan ursprungligen kommit norrifrån till samerna det gäller här, "à l'origine est venue du Nord aux Lapons ici en question" (Hasselbrink 1964:421).

Man frågar sig därför vad det egentligen är för språkdrag som gör att Hasselbrink anser björnvisans språk vara vilhelminasamiska och sedan överför björnvisan till just vilhelminasamisk dräkt och tolkar ord och uttryck mot den bakgrunden.

Den som senast yttrat sig i frågan är Tryggve Sköld (2004 passim) i en artikel betitlad "'Ömsesidig kolartro'", som har till syfte att "å det allvarligaste varna arkeologer och andra att dra alltför långtgående slutsatser från det här vokabulariet". Sköld kritiserar två av mina artiklar (Larsson 1992, 2001B) och vänder sig kraftigt mot tanken att samer skulle ha funnits söderut i äldre tid, annat än till följd av en sentida vandring; han målar upp en skuldkedja: "Larsson är tydligt påverkad av Ingvar Svanberg […] och båda är påverkade av Zachrissons kända karta" (Sköld 2004:36). Sköld (2004:35) vände sig också mot att ordlistan skulle stödja "hypotesen om en urgammal samisk befolkning ner till Gästrikland" och han jämför en del ord och former i mina artiklar med sådana han funnit i Linnés Iter lapponicum. Han lägger stor vikt bl.a. vid personändelsen *-b* i 1 sg, ett element som han betecknar som "avgjort västerbottenssamiska" och nämner också ett par drag som visar att det inte är fråga om jämtlandssamiska, bl.a. förekomst av rundade stamvokaler (ovan 4.1.1.4). Skölds (2004:38) slutsats blir att det inte finns "några vettiga skäl att frångå Wiklunds och Hasselbrinks uppfattningar att språket i vokabulariet är någon form av västerbottenssamiska. Att det sedan är mycket sannolikt att samerna i Valbo bott i närheten av svenskar under en lång tid är en annan sak." Med viss förvåning noterar jag att Sköld (2004:35) häftigt angriper mina artiklar, samtidigt som han understryker att jag uttryckt mig "mycket försiktigt" om den upptecknade samiskan.

6.4.2. Ordlistans språkform

I fråga om ordlistan och bestämningen av sockenlapparnas språk måste det understrykas att alla slutsatser här endast gäller det språk Holmberger upptecknade i Valbo omkring år 1770. Några slutsatser om sockenlapparnas språk i allmänhet kan inte göras eftersom hans uppteckningar utgör unika dokument. Det enda vi kan veta om sockenlapparnas språk är det som kan utläsas ur Per Holmbergers uppteckning från Valbo 1771.

Sköld har förhoppningsvis rätt i sin uppfattning att jag varit mycket försiktig i mina tidigare framförda slutsatser. Hans egna slutsatser vilar emellertid endast på ett urval bland det urval av ord och former ur ordlistan som publicerats i ett par av mina tidigare artiklar i frågan. Han ansluter sig

ändå till Wiklunds och Hasselbrinks uppfattning att språket är västerbottenssamiska. Wiklunds analys bygger emellertid till allra största delen på björnvisans språk och han kom aldrig att återvända till Holmbergers uppteckning som han hoppades. Inte heller kan Hasselbrink sägas ha analyserat hela Holmbergers uppteckning. Det är björnvisan han bygger på när han ansluter sig till Wiklunds uppfattning och säger att Wiklunds bedömning stämmer "avec mes observations" (Hasselbrink 1964:420 f.). Orden "mes observations" bör översättas med 'mina iakttagelser', 'vad jag noterat' el. dyl. och den grundligare analys han ställde i utsikt (Hasselbrink 1964:424) kom aldrig att genomföras. Trots att varken Wiklund, Hasselbrink eller Sköld analyserat hela materialet – björnvisan *och* ordlistan – kommer alla tre till slutsatsen att språket är västerbottenssamiska.

Alltför snabba slutsatser dragna på ett otillräckligt underlag kan få oss att missa mer komplicerade sammanhang (Larsson 2001A:196), vilket kan illustreras med Skölds (2004:37) "avgjort västerbottenssamiska" personändelse *-b*. För det första är personändelsen 1 sg *-b* visserligen karaktäristisk för nutida västerbottenssamiska (M. Korhonen 1967:221), men den är inte unik för det språket. Även i västlig umesamiska, en språkform som idag knappast har någon talare, var ändelsen i 1 sg samma *-p*, vilket framgår av Moosbergs upptecknin gar från Tärna (ULMA 16775:I & II; 16776) och Callebergs från Ullisjaure (ULMA 2139:2). Vidare bygger Sköld på ett alltför litet material. I ordlistan finns två satser – (112) och (344) – där personändelsen i 1 sg inte är *-p* utan *-m*: *dsabmam* 'jag slår' resp. *juaim* 'jag kör', dvs. den ändelse som idag är typisk för jämtlandssamiska. Vill man komplicera bilden ytterligare, så kan man ställa frågan om (163) *månå filosjaff* 'jag filar' är ett försök att återge det *-v* som är ändelsen i 1 sg i östlig umesamiska, arjeplog- och lulesamiska. Holmbergers ordlista ger inte alls en så entydig bild som Sköld trodde.

Än mer komplicerat blir det om man tar hänsyn till den historiska utvecklingen; språkformerna är inte stabila över tid utan förändras. Därför kan man inte beteckna ett dialektdrag som "typiskt västerbottensamiskt" och tro att det är någon evig egenskap i språket (ovan 1.5.3). Personändelsen i 1 sg belyser detta problem. I sin undersökning av Lars Rangius översättning av Nya testamentet från tidigt 1700-tal visar Karin Wilson (2008:112) att ändelsen i 1 sg var *-m* i hans språk. Wilson (2008:118) betecknar språket som "umesamiska med en del drag som *idag* [min kursivering; LGL] är typiska för ännu sydligare dialekter". Av alldeles särskild vikt är hennes påpekande att även i ackusativ singular har Rangius ändelsen *-m* – liksom den centrala och sydliga sydsamiskan har än idag – men endast i den absoluta deklinationen; före possessivsuffix och före den enklitiska partikeln *-ge* är

ändelsen däremot *-p* (Wilson 2008:111).[332] Även i nordlig sydsamiska kan en likadan utveckling beläggas i Simon Granmarks katekesöversättning från 1726: ackusativändelsen i singular var *-m* utom före possessivsuffix, liksom hos Rangius, och personändelsen i 1 sg var *-m*, t.ex. *Mon Jackam* 'jag tror', *Mon lem* 'jag är' (Bergsland 1947:42; Bergsland 1982:42).

Personändelsen i 1 sg är inget isolerat fall: ordlistans former och ord pekar ingalunda på någon enhetlig språkform, vilket framgår av kapitel 4 ovan; några ordformer måste till och med betecknas som mycket spretiga och svåra att fixera i ett nutida språk (ovan 4.1.1.2). För att repetera några sådana fall kan nämnas representationen av gammalt */δ/ i inljud som oftast representeras av former med <d>, t.ex. (384) *nådd* 'skaft' och (1293) *jäddom* 'märg', men i ett ord av <r>: (1333) *jirats* 'morgon'. Ett och samma ord i XZ- eller YZ-serien kan uppträda såväl med som utan glidvokal, t.ex. (553) *källemie biälle* 'enögd' ~ (269) *sore källmi* 'surögd'; (901) *åhlemåtsck* 'människa' ~ (177) *hafvandes ålmutsch* 'havande kvinna', och samma kontexter kan uppträda både med och utan klusila förslag, t.ex. (187) *guåibme* 'gesäll' och i (1509) *gaino* '[kungs]väg'. Sådana starkstadiemarkörer är idag karaktäristiska för *olika* samiska språk och varieteter. Vidare uppträder presens participet hos Holmberger i starkt varierande gestalt: (1149) *tjoappi* 'bödel' ser ut som en kontraherad lule- eller nordsamisk form, (115) *gamok goroi* 'skomakare' är snarast arjeplogssamisk, medan (116) *viädajä* 'skräddare' med bevarad tredje stavelse stämmer överens med sydsamiska; formerna är visserligen inte många men variationen är påfallande. En klar skillnad mellan syd- och umesamisk syntax utgörs av bruket av kopula i nominalsatser. Hos Holmberger finns både (1543) *måna tjosk* 'jag är tjock' utan kopula och (1597) *månä leap joktadsch* 'jag är hungrig' med kopula. Även perfektformer utan hjälpverb finns och utgör flertalet i materialet, t.ex. (1181) *fårä lambo åttjäm* 'fåret har lammat', men det finns också motexempel: (1490) *månä leap ätnam* 'jag hade haft'.

Även ordförrådet ger en motstridig bild. Det finns ord som är välbekanta i samisk dialektgeografi för att de klyver språkområdet i två delar. Ett sådant är ordet för 'snö'; Holmberger har både (1234) *loppme* som är det sydsamiska ordet och saknas längre norrut och (1233) *moett* som hör hemma i språken norr om sydsamiska men saknas i sydsamiska. För 'regn' ger ordlistan (1321) *abrie* som har motsvarigheter i sydsamiska och västlig umesamiska, men saknas i östlig umesamiska och arjeplogssamiska, för

[332] Det visar också vådan av att söka förklara språkliga förändringar i sydsamiska med invandring norrifrån. I sydsamisk språkhistoria förefaller folkförflyttningar ha tillskrivits en minst lika stor betydelse som språkets interna utveckling; Hasselbrink (1964:421) antydde som jag nämnt möjligheten att även björnvisan vandrat ned norrifrån. Jag avser att återkomma till frågan om språkförändring och folkvandring.

'örn' däremot ger han (510) *arnos* som har den motsatta utbredningen: det saknas i sydsamiska och västlig umesamiska, men är det normala i östlig umesamiska och arjeplogssamiska.

Det verkar med andra ord vara mycket svårt att knyta sockenlapparnas språk till en viss bestämd nutida språkform, om man tar ordlistans alla motsägelsefulla ord och former i beaktande. Det finns sådana som utgör otvetydiga indicier, som t.ex. formen (821) *foämän* 'hägg', vars initiala *f-*, klart visar att det rör sig om syd- eller umesamiska, eller representationen av ursprungligt **-jw-* som genomgående är oförändrat i ordlistans former, till skillnad från sydsamiskans assimilerade former, t.ex. (929) *åivi* 'huvud' jfr saU NT *òjwiɛ*, saS *åejjie*, eller ordet för måne som är (1231) *ask*, dvs. det sydsamiska ordet och inget annat. Det är uppenbart att bilden av ordlistans språk måste bli en annan när hela ordlistan nu – för första gången – får ligga till grund för bedömningen. Det språk Holmberger upptecknade kan inte avfärdas som "någon form av västerbottenssamiska". Förhållandena är mer komplicerade än att det skulle handla om en grupp samer från ett avgränsat område som av någon orsak flyttat från "det område där de hör hemma".

En första fråga är hur många Holmbergers informanter var. Att han skulle ha utnyttjat flera individer ter sig snarast sannolikt – redan ordlistans omfång gör det naturligt att tänka sig att flera sagesmän tagits i anspråk. Det betyder inte automatiskt att även björnvisan måste bygga på flera meddelares uppgifter. Flera faktorer talar mot ett sådant antagande: björnvisan utgör en sammanhängande text som var av den arten att den helst borde återges i sin helhet av någon som var förtrogen med ritualerna vid björnjakt. Dessutom utgörs hela björnvisan av knappt 370 löpord, dvs. knappt en fjärdedel av ordlistans omfång. Sådana omständigheter kan förklara att Wiklund och Hasselbrink ansåg björnvisans språkdräkt enhetligare. Ändå måste det noteras att Hasselbrink själv tycks ha varit osäker på om björnvisans språkform verkligen var ren västerbottenssamiska (Hasselbrink 1964:421).

Antagandet att sockenlapparna i Valbo skulle ha utgjorts av en språkligt heterogen grupp står på intet sätt i motsats till Peter Ericsons (southsaami) studier av samer i Gästriklands kyrkboksmaterial. Han kan rekonstruera flera grupper, med olika flyttningsvägar och olika vintervisten.

Språket i Per Holmbergers ordlista stöder således inte tanken på att det upptecknats i en språkligt homogen grupp. Variationen kan till och med ha varit än större bland sockenlapparna i Valbo än vad ordlistan visar. Den för syd- och umesamiska karaktäristiska formen (821) *foämän* för 'hägg' behöver inte ha varit den enda förekommande, andra individer kan ha haft nordligare former med initialt *t-*. Det behöver vi emellertid inte spekulera i. Det viktiga är att försöka förklara och förstå den variation som faktiskt

är belagd i ordlistan och resultatet av den språkliga analysen är att den föreliggande variationen inte kan förklaras ur någon känd, enskild språkform. Det är svårt att föreställa sig *en* samisk varietet som har sådana former i 1 sg av jämnstaviga verb, som (112) *månä dsabmam* 'jag slår' och (322) *månä sockup* 'jag ror'. Om man antar att flera individer ur den sockenlapska gruppen i Valbo varit Holmbergers sagesmän, kan det kanske också bidra till en förståelse av att han måste korrigera sin uppteckning: "fastän jag tre till fyra gånger läst upp denna korta samling för Lapparne, som wid hwar genomläsning rättat mina fel […]". Var det olika sagesmän och olika språkliga normer han mötte? Eller var den lokala normen mycket varierande?

6.5. Språk och svenskhet i 1600- och 1700-talets Sverige

I kapitel 6.3 hävdades att den integration i majoritetssamhället som ordlistan vittnar om tagit minst ett sekel i anspråk. Därför finns det anledning att diskutera språkförhållandena i 1600- och 1700-talets Sverige lite närmare för att få en förståelse för den miljö, där Per Holmberger gjorde sina uppteckningar.

När Holmberger var informator på Tolvfors bruk, bestod Sverige – trots stora landavträdelser framför allt vid freden i Nystad – alltjämt av en västlig och en östlig rikshalva. Ett sekel tidigare hade stormakten Sverige utgjort en konglomeratstat som var synnerligen mångspråkig (Larsson 2003), men ännu omkring 1770, då uppteckningen kom till, bestod den gamla ordningen: svenska var språket i rikets centrum och det omgavs av finska i öster, norr och väster och av samiska i väster och norr (Klinge 1975:24 ff.; Larsson 2003:60). Dessa förhållanden kastades över ända, när Sverige tvingades avträda sin östra rikshalva till Ryssland 1809. Geopolitiskt orienterade sig landet inte längre efter en väst-östlig axel utan en nord-sydlig. Svenska blev nu det till talarnas numerär helt dominerande språket, och både finnar och samer hamnade i landets utkanter. Därmed var marken beredd för nationalismen som ideologi. Landet kom att uppfattas som enspråkigt och begreppet *modersmålet* – i bestämd form – blev synonymt med svenska språket. En försvenskningspolitik bedrevs på olika sätt och med olika intensitet gentemot de språkliga minoriteterna. Mot slutet av seklet hävdades – enligt uppgift första gången 1891 av biskop Martin Johansson i Härnösand (Hansegård 1990:40 not 6) – att svenska var även de finsktalandes modersmål.

Om en samisk ordlista från Gävle-trakten kommer fram i ljuset när samhällets språkideologi är sådan, krävs en förklaring som utgår från att sagesmännen på något vis kommit på avvägar. Samer skulle inte finnas så

långt söderut och de skulle hållas inom en bestämd näring: fjällrenskötseln. Lapp-skall-vara-lapp-politiken hade införts och den följde på en intensiv kolonisation av skogssamiskt område (L. Lundmark 2002:31 ff; Larsson 2012A:15 ff.).

Mot denna syn på samernas hemmahörighet i landet och samhället står Holmbergers egna ord i bjärt kontrast: han hade ”under lediga stunder tykt det wara nöjsamt uptekna soken Lapparnas språk”. Tydligen fann han inget onormalt i att det talades samiska i grannskapet och som framgått ovan (5.2.6) talades det vid samma tid både finska i Ockelbo och ”wallonsk dialect” i Gysinge.

Den viktigaste omständigheten i samband med ordlistan kan därför sägas vara att den upptecknades före sekelskiftet 1800 och upptäcktes efter sekelskiftet 1900. Holmberger gjorde sina uppteckningar under ideologiska betingelser som inte längre fanns när Grape katalogiserade Ihres handskriftssamling i början av 1900-talet.

Många krafter i samhället verkade framför allt under senare delen av 1800-talet – ”en för svenskheten formbar tid” (Broberg 1998:36 om Nils Holgersson) – för att bygga en bild av Sverige som en homogen nation. ”Nationen får karaktären av en sluten organism, där det som är söndrande är utelämnat” (Brummer 1998:116). I denna ideologi sätts likhetstecken mellan *svensk* och *svenskspråkig*, något som förföljt de inhemska minoriteterna in i våra dagar.

Den gängse föreställningen under 1900-talet om Sverige som ett enspråkigt land stämde emellertid dåligt överens med de faktiska förhållandena, vilket också framhållits av många forskare.

> ”Oppfatningen om de nordiske stater som etnisk og kulturelt sett homogene, monokulturelle samfunn har vært seiglivet, til tross for et betydelig innslag av pluralisme langt tilbake i tid, representert både ved innfødte minoritetsgrupper og ved innvandrere. I moderne migrationsforskning har utvandringen vært dominerende, framfor alt den transatlantiske migrasjonen.” (Niemi 2004:47)

Detta betyder inte att det under tidigare sekler skulle ha saknats sammanhållande krafter som statsmakten baserades på. Alltsedan religionsfreden i Augsburg 1555 och kanske i ökande utsträckning under 1600- och 1700-talen var religionen det sammanhållande kittet i riket. Den lutherska ortodoxin höll samman Sverige, oavsett vilket språk förkunnelsen skedde på (Larsson 2003:62 ff.). ”’[E]nhet i religionen och den rätta gudstjänsten’ var den viktigaste grundvalen för det svenska samhället” (Bexell 2003:10) och denna enhet i religionen förutsatte inte någon språklig enhet. Detta system utmanades under 1700-talet, bl.a. när pietismen med sitt krav på individuell bekännelse spreds med karolinska krigsfångar som återvände

från Sibirien. Staten reagerade då med ett förbud mot gudstjänster utan närvarande präst, dvs. konventikelplakatet 1726, som byggde på ”föreställningen om att enheten i ett rike också krävde enhet i det religiösa” (Hagberg 2004:33).

Däremot sågs språket inte som någon sådan förenhetligande kraft i stormaktstidens Sverige – helt enkelt för att det inte *kunde* spela en sådan roll i ett mångspråkigt rike. Det är därför helt i tidens anda att Holmberger tyckte det var ”nöjsamt uptekna soken Lapparnas språk” men samtidigt uttryckte som sin önskan att studenter ”som wistas uti de landskaper där desse lappar finnas, gjorde sig möda at få kundskap om deras widskepelser; de gjorde härigenom Prästerskapet där å orten en tjänst […] at bortplåcka detta ogräs från sin wilsefarande hjord”, som han skriver i avsnittet Om deras öfriga, bekanta widskepelser. Ett drygt sekel senare var förhållandet det omvända: i religiöst hänseende fanns en variation i och med frikyrkornas frammarsch och då sattes ansträngningar i stället in på att sprida Sveriges ”modersmål” bland minoriteterna.

6.6. Invandrare eller urbefolkning?

Ett gott stycke in på 1800-talet dominerade uppfattningen att samerna utgjort Skandinaviens urbefolkning, så t.ex. hos Geijer (1825:414 f.) och Sven Nilsson (1866:106, 131 ff.). Ännu så sent som 1873 åberopade Carl Hasselrot denna uppfattning i en riksdagsdebatt: ”Då likväl lapparna, som efter all sannolikhet en gång bebott hela vårt land, nu blivit undanträngda till den yttersta norden, borde de väl där åtminstone få leva i fred och ro” (citerat efter Lundmark 2002:37).

En diametralt motsatt idé hade emellertid börjat vinna spridning vid denna tid. Redan 1747 hade kyrkoherden Pehr Högström vänt sig mot dem som ”synas göra alt til Lapmark, hwad som ligger snart sagt norr om Upland” (Högström 1980 [1747]:38 not). Denna teori utvecklades av von Düben (1873:365 f.) som ”tvärt imot den vanliga [sic] föreställningen” antog att ”Lapparne inom den historiska tiden utbredt sig inom landet”. I Finland skulle de ha haft ett vidsträcktare utbredningsområde, vilket då sattes i samband med deras antagna invandring österifrån, en idé som han hämtade från Castrén (von Düben 1873:399 f.) och som är gängse än idag.[333] von Dübens bild av den historiska processen baseras på en darwinistisk syn: ”Då två folk af olika kultur-grad komma i beröring med hvar andra,

[333] Det är väl en av orsakerna till att man kan härleda finska ortnamn ur samiska till och med när det gäller platser i södra Finland, t.ex. *Nuuksio* av sa *njukča* 'svan' (M. Korhonen 1981:41), utan högljudda protester, medan avsaknaden av ortnamn med samisk bakgrund längre söderut i Norge och Sverige ofta framhålls. Ett annat skäl till den större öppenheten på finsk sida är naturligtvis finskans och samiskans släktskap.

måste det som står lägst vika för det andra, så framt det icke är betydligt öfverlägset i antal, i fysisk kraft, eller i båda" (von Düben 1873:367).

von Dübens uppfattning drevs till sin spets av norrmannen Yngvar Nielsen i artikeln Lappernes fremrykjning mod syd i Trondhjems stift og Hedemarkens amt (Nielsen 1891). Tonen där är nästan militant, samernas sentida vandring mot söder är snarast axiom och de politiska övertonerna är uppenbara: "Lappernes vandring mod syd er bleven et af vore mere brændende spørgsmål, der kræver sin ordning" (Nielsen 1891:19; jfr Hansen & Olsen 2004:25 ff.). På 1500-talet gick enligt Yngvar Nielsen (1891:28) gränsen för samernas utbredning i höjd med Namdalen i Norge och "Jemtlands nordvestligeste hjørne", och till de sydligaste områdena, som Røros på norsk sida och Härjedalen på svensk, menade han att de kom först på 1600- eller till och med på 1700-talet (Nielsen 1891:26; Wiklund 1910:4 f.). De viktigaste argument Nielsen anför är två: avsaknad av samiska ortnamn och avsaknad av säkert samiska gravar och offerplatser i fjällen (Nielsen 1891:20), båda argumenten finns också hos von Düben. Nielsens artikel formar sig dock till en partsinlaga för norska bönder: samiska inträngligar lade beslag på områden där bönder normalt inte färdades och släppte sedan inte kontrollen över dessa områden, varpå bönderna kunde känna desperation över att "der ikke kom noget ud af deres gjentagne forsøg på at stanse den lappiske invasion" (Nielsen 1891:35). Hela Yngvar Nielsens framställning andas ovanligt nattståndens 1800-talsnationalism och socialdarwinism, men den utgör ett övertydligt exempel på att uppfattningen om samernas hemmahörighet i söder ändrades radikalt under 1800-talet. Liknande tankar vann terräng även på svensk sida, även om tonläget var långt extremare i Norge. Fjällen vid Ströms vattudal i Jämtland skulle enligt Wiklund (1925:114) ha utgjort samernas sydgräns i urnordisk tid och först "i våra dagar" skulle de ha kommit ned till sina sydligaste områden.

Även om man bortser från de värsta utslagen av socialdarwinism och de rent rasistiska argumenten, återstår många märkligheter i debatten. Här ska endast två sådana nämnas: frågan om förekomst av samiska ortnamn och frågan om gränser, som båda fortsatt att anföras i diskussionerna ända in i våra dagar.

När man lyfter fram ortnamnens vittnesbörd, tycks man helt ha bortsett från att karteringen inte legat i minoritetens händer. Namnsättningen på allmänna kartor och i jordregister har inte skett i något samförstånd mellan jämbördiga parter. Under sådana betingelser kan inte förekomst av samiska ortnamn likställas med förekomst av samer. Bergsland (1983A:7) ger till och med exempel på hur myndigheter haft "et ønske om å ha færrest mulig samiske navn på norske karter". Han själv argumenterar för den motsatta uppfattningen, t.ex. att långvariga skandinavisk-samiska kontak-

ter återspeglas i namnen *Namsvatn* och *Limingen* (Bergsland 1983A:8 f., 13 f.); i fråga om *Namsvatn* rör det sig rentav om vikingatida kontakter.

Ett annat genomgående drag i argumentationen är intresset för gränsdragningar. Enligt von Düben (1873:366) har samer ”i den första historiska tiden icke såsom folk funnits sydligare […] än till 61–62 graderne” och hos Yngvar Nielsen och Wiklund utgjorde nordvästra Jämtland deras sydgräns ända in på 1500-talet. En sådan fixering vid gränser är karaktäristisk för en tid, då två grupper konkurrerar om samma marker, vilket dragningen av odlingsgränsen i slutet av 1800-talet är ett nästan övertydligt exempel på. Min egen grundläggande tanke har hela tiden varit att det i ett glesbefolkat land fanns utrymme för olika grupper med olika näringsfång (Larsson 1992:103 f.). Förekomst av samisktalande i ett område utesluter inte förekomst av svensktalande och inte heller tvärtom, särskilt inte under tider då språket inte utgjorde någon etnicitetsmarkör. Sockenlapparna utgör ett exempel på en symbios mellan samisk- och svensktalande. Renskötseln – särskilt då den intensiva – behöver inte ha konkurrerat med bönderna om goda jordbruksmarker men kunde däremot utnyttja t.ex. stora myrmarker som bondbyarna inte hade bruk för. När folkmängden ökade, blev däremot förhållandet ett annat. Detta märktes inte minst i Norrlands inland där allt fler nybyggare etablerade sig i allt nordligare lappmarker (fig. 6 och 7 i kapitel 5.2.6 ovan; se vidare bl.a. Larsson 2012A:17 ff.; Norstedt 2011:47 ff., ssk. karta s. 51).

Nationalismen och 1800-talets snabba kolonisation allt längre norrut i Norrlands inland påverkade den bild av samernas historia som kom att spridas och bli fast etablerad under samma tid (jfr Rumar 2011). En skarp konkurrens om markerna ledde till skarpa konflikter och skarpa gränsdragningar. Pendeln skulle dock komma att svänga än en gång.

Redan 1925 hade Wiklund (1925:114) i sin översikt av samerna i Sverige en notis av stort intresse, som han dock inte utvecklade: ”Men egendomligt nog har det under 1700-talet under långa tider också funnits lappar med små renhjordar i södra Dalarne. De vistades där delvis under flera generationer, men ha nu för länge sedan uppgått i den övriga befolkningen.”[334]

Här är inte platsen för någon mer omfattande forskningshistorik över den livliga – och stundtals inflammerade – diskussionen om samer i sö-

[334] Även Boëthius (1923:21) behandlar samer i Dalarna men ser dem som en följd av ”en folkvandring i smått […] som kom i gång på 1600-talet”.

der.[335] Som den tändande gnistan[336] kan man beteckna Inger Zachrissons undersökning av några gravar i Vivallen i Härjedalen, där hon kom fram till att de var samiska och från vikingatid – tidig medeltid (en översikt ges i MiG). Nästa genombrott kom med Ingvar Svanbergs (1999) studier av sockenlapparna och de samiska släkter som gifte sig inbördes och var bosatta i området mellan Ångermanland, Jämtland och Uppland. Kyrkböcker och reseskildringar spelade för honom en viktig roll. Även språkliga förhållanden kunde sedan åberopas som stödde Zachrissons teori men inte kunde förenas med tanken på en sentida invandring (Rydving 2012; Larsson 2013). Att just Zachrissons undersökningar i Vivallen – med rätta – uppfattades som banbrytande för de nya tankegångarna kan utläsas ur Skölds (2004:36) ovan citerade skuldkedja. På den karta som Sköld där nämner åskådliggör Zachrisson (2016:66) hur hon tänker sig den samiska och den nordiska kulturens utbredning omkring år 1000 och – vad som förmodligen upprört känslorna mest – hon anger ett omfattande område mellan Mälardalen och Jämtland där båda kulturerna ska ha funnits. Ett omfattande kontaktområde ersätter med andra ord idén om en skarp gräns mellan de båda kulturerna. Vad som ändå är egenartat är att Sköld så fullständigt tappade bort sig i seklerna. Zachrisson studerade Härjedalen på vikingatiden, Svanberg Hälsingland, Gästrikland m.fl. landskap under en ungefärlig period 1600–1900 och jag själv en begränsad del av Gästrikland under 1770-talet. Varken Svanbergs sockenlappar eller sockenlapparnas språk i Valbo har någon bäring på vikingatidens Härjedalen. Det är som om blotta tanken på samer i söder, som inte vandrat in i sen tid, uppfattas som ett hot som måste avvärjas.

En rad arbeten som ansluter till den nya uppfattningen har lagts fram under senare år (se Zachrisson 2016:100 ff.). För att nämna ett par exempel, så har Gunilla Larssons (under utg.) undersökt spår av samer i Hälsingland och Arrhenius (2004:207) diskuterar en DNA-undersökning av en man i en vikingatida grav i Alsike som hade en samisk far. Arrhenius är bara en bland de forskare som i stället för att dra en gräns mellan ett samiskt och ett nordiskt område i äldsta tider framhäver det ömsesidiga beroendet mellan de båda folkgrupperna. Det är en grundsyn som nu kommer fram hos allt fler forskare (t.ex. Hansen & Olsen 2004:60 f.; Mundal 2010:139).

Min undersökning av Per Holmbergers samiska ordlista kan inte vittna om samerna i vikingatidens Sverige, den belyser situationen i trakten av

[335] En förtjänstfull översikt publicerades av Jünge redan 1996, även om hans indelning av forskarsamhället efter ”bondevennlig” och ”samevennlig” syn är olycklig, vilket han också är medveten om (Jünge 1996:60). Förhoppningsvis är det inte många forskare som tagit ställning i frågan i syfte att liera sig med ettdera folket.

[336] Ett tidigt arbete, som dock inte verkar ha väckt befogad uppmärksamhet, är Westberg 1964.

Gävle runt 1770. Analysen visar att samiska talades i det området av en grupp människor som inte hade förirrat sig från den höga norden utan i stället var integrerade i bondbyn. Ordförrådet visar att de var förtrogna med sin omgivning och att de hade bestämda funktioner i sin sociala miljö. Sett ur de nutida samiska språkens perspektiv var deras språk inte enhetligt. Den tanke som hittills upprepats i litteraturen, nämligen att det skulle röra sig om en grupp förirrade samer från ett begränsat område, t.ex. Åsele lappmark, måste avskrivas. För att förstå den samiska närvaron utanför det vi idag uppfattar som Sápmi vid mitten av 1770-talet måste man släppa de uppfattningar som från 1800-talets mitt växte sig dominerande och i stället analysera ordlistans innehåll utifrån den tid och den samhällsideologi som rådde då den upptecknades.

Čoahkkáigeassu davvisámegillii: Per Holmberger ja suohkansámiid giella

Dan oktavuođas go Ihre giehtačálusčoakkáldat katalogiserejuvvui 1900-logu álggus fuomášii girjerádjodikšu Anders Grape sámegielat čállosiid, main ledje rituála čilgehusat guovžafeastta oktavuođas, oanehis teaksta sin iežá diiddain, sámegielat sátnečoakkáldat mas ledje badjel 1600 sáni ja moadde vearbasojahanminstara. Guovžžalávlla giddii dakkaviđe dutkiid fuomášumi ja adnojuvvo ain deatalaš gáldočálusin (omd. Wiklund 1912; Edsman 1994); sátnečoakkáldat nuppi dáfus ii leat dađe vuđoleappot guorahallojuvvon. 1920 meroštalai Grape čállosiid leat 1770-logu rájes ja sáhtii čájehit ahte son guhte leai čohkken sániid leai Linné máhttájeaddji Per Holmberger – Östgötalánddas eret, guhte ii goassege lean leamaš Gävle davvelis. Grape árvidii ahte Holmberger leai čohkken su sániid go leai leamaš oahpaheaddji Tolvforssa bargodoaimmahagas Valbo suohkanis ja geahččalii čilget sátnelisttu lulli duogáža dainna ahte "birrajohtti" sápmelaš joavkkut sáhttet leat "njuordan" nu guhkás luksa. Dát čilgehus lea dasto gearddu huvvon – oppa vánis – girjjálašvuođas Holmberga čoakkáldaga birra. Sátnelisttu giella lea navdojuvvon leat lullisámegiellan. Hasselbrink (1964) heivehii guovžžalávlaga lullisámi čállinvuohkái ja Sköld (2004) anii giela leat soameslágan Västerbottena sámegiellan. Sátnelisttu giella ii leat goit goassege dárkilit suokkardallojuvvon. Dat oaidnu ahte johttisápmelaččat, guđet hupmet Västerbottena sámegiela lea goasii šaddan vuođđočuoččuhus – almmá vuđolaš guorahallama.

Girji *Per Holmberger och sockenlapparnas språk* [Per Holmberger ja suohkansámiid giella] sisttisdoallá Holmberga sámegiel sátnelisttu *Vocabularium Linguæ Lapponum mendicantium*, su vearbaminstariid ja su 1779 jagi CV. CV ja ollu arkiivaávdnasat, omd. su studeantaovttastusas Uppsalas, lea vuođđun oppa dárkilis suokkardallamii Holmbergera eallima ja ámmátovdáneami birra. Sátnelistu suokkardallojuvvo guovtti vuogi mielde: nubbi lea čielga gielalaš iskkus, vai sáhttá oaidnit jus meroštallan ahte giella lea Västerbottena sámegiella doallá deaivása, nubbi lea sátneráju guorahallan vai oainnášii jus giela hubmit duođai ledje olbmot guđet ledje njuordan ja guđet ledje golggolaččat.

Orru oppa vissis ahte Holmbergera čállosat leat dahkkojuvvon Gävle guovllus, namalassii Valbo suohkanis, gos Tolvfors bargodoaimmahat lea. Daid elliid ja šattuid namahusaid gaskkas maid Linné máhttájeaddji leai čállán leat dakkárat maid davverádji leai (dahje dalle leai) Gävle guovllus, omd. mievri ja háika, ja dakkárat maid lullerádji leai seamma guovllus, omd. harri ja rievssat. Muhtun namahusat ledje guolit Lullemearrabađas. Ollu šattut mat ledje čoakkáldagas geavahuvvojedje álbmotdálkkasin Holmbergera diehtoaddiin ja sis leai danin čielga dárbu dovdat daid.

Šattuid ja elliid namahusat duođaštit dasto Grape meroštallama gos sátnečoaggin leai dahkkojuvvon. Vel dat ášši nai, ahte Holmbergera diehtoaddit balahedje ahte nuorrageardi ii šat beroštan sin sámi eatnigielas, muhto dan sadjái hupme eanet ruotagiela nanne dan oainnu ahte sátnečoaggin lea dahkkojuvvon Gävle guovllus. Doppe lassánii namalassii olmmošlohku hirbmadit 1700-logus ja vaikko visot ođđa sisafárrejeddjiin ii lean ruotagiella eatnigiellan, de lea dattege lassáneaddji ruottelaš álbmotjoavku šaddan áŧestussan guovllu unnitlogu gielaide.

Holmberger leai studeanta Uppsalas gaskal 1767 ja 1777 ja Grape árvalii ahte sátnečoaggin dahkkojuvvui sullii 1775, dalle go son leai oahpaheaddji Tolvfors bargodoaimmahagas. Ovtta mearkkašumis ovtta gurgadassii guovžžalávlagis, gos lea sáhka buollánviinni oastimis, čállá Holmberger ahte "dal ii šat" leat nu álki su diehtoaddiide háhkat buollánviinni. Nu got Gustav Hasselbrink (1964) lea čuoččuhan de dát vissásit čujuha dan buollánviidnevuoššangildosii mii ásahuvvui čakčamánus 1772. Árvalus livčči danin ahte sátnečoaggin lea dahkkojuvvon maŋŋil 1772. Muhto ášši ii dáidde leat nu álki, go guovvamánu 1772 rájes ledje Tolvforsa oahpaheaddjivirggis iežá olbmot, vuosttažettiin Jonas Hallenberg ja dasto Gabriel Ekewurzel. Čilgehus dása sáhtášii leat ahte guovžžalávlla lea buhtisin čállojuvvon teaksta ja sátnelistu lea leamaš barggu vuolde. Dakkár árvalus duođaštuvvo máŋgga ládje, earret iežá makkár divvumat leat goappáge čállosis: guovžžalávlaga čállosis leat dat čábbát dahkkojuvvon, ja sátnelisttus leat dat baicca háreheamit dahkkojuvvon. Lea danin jáhkihahtti ahte Holmberger lea čohkken su materiála maŋimusat (ja ii várra olu árabut go) 1771.

Sátnerájus oaidná ahte boazodoalu sániid lohku lea sullii seamma stuoris go eanandoalu sánit. Jus diehtoaddit livčče njuordan, nu got lea navdojuvvon, de lea váttis ipmirdit manin sii dalle hálddaše sullii 60 eanandoallosáni. Ravddamusas eanandoallogiliin ledje geafes olmmošjoavkkut – stohpoorrut, soalddáhat, giehtaduoji bargit ja iežát – ja jus Holmbergera diehtoaddit gulle dan jovkui, de lea álki ipmirdit dan stuora logu eanandoallosániid. Geafes olbmot ožžo bargguid eanandoalus go gáibiduvvui stuora bargoveahka, omd. láddjenáiggi. Maid sátnelisttu olu giehtaduoji sánit heivejit dakkár čilgehussii.

Holmberger lea čohkken sullii 15 goarru- ja 20 suvddársáni ja daid gaskkas leat sánit mat eai gula árbevirolaš sámi sániid gaskii. Goarrusániin lea omd. dakkár sátni go "pressjärn" [deaddinruovdi] ja suvddársániid gaskkas lea dakkár cealkka go 'Jag slår med hammaren' [Mon dearppan veahčiriin]. Deaddinruovdi ii geavahuvvo árbevirolaš bivttasgoarruma oktavuođas ja sámi gámagoarrumis ii geavahuvvo veažir. Dát gal čájeha ahte diehtoaddit leat heivehan sin buktagiid eanandoalu eanetlogu sávaldagaid mielde ja ahte sii ledje oasálaččat servodagas.

Sin suopman, sin máhttu elliid ja luonddu birra ja sin diehtu dálkkasšattuid birra ja sin giehtaduoji namahusat, visot dáid ja maid olu iežá dilálašvuođaid livčči váttis čilget jus diehtoaddit mahkáš livčče leamaš dájáskan sápmelaččat Västerbottenis eret.

Holmbergera diehtoaddit ledje oasálaččat eanandoalloservodagas Gävleguovllus ja sin searvan lea várra bistán čuđiid jagiid. Vaikko sii ledje hárjánan eanandoalloservodaga dilálašvuhtii ja gáibádusaide, de dat ii mearkkaš ahte sii ledje guođđán dan árbevirolaš sámi kultuvrra, man duođašta seailluhuvvon boazodoalu ja datneárpoduoji namahusat ja olu iežá. Okta dain deataleamus eavttuin ipmirdit Holmbergera sátnečoaggima lea ahte dat dahkkojuvvui ovdal 1800 ja fuomášuvvui 1900 maŋŋil. Ovdal 1809 leai Ruotta máŋggagielat riika, gos sámegiella, suomagiella ja ruotagiella ledje dat boares ruovttuguovllu gielat. 100 jagi das ovdal leai Ruotta máŋggabealat stáhta, gos olu gielat hubmojuvvojedje. Dakkár dilálašvuođas ii sáhttán giella leat dovdomearka ruottelašvuhtii. Dan sadjái leai osku dat dovdomearka. Loahpageahčen 1800-logu – kolonisašuvnna ja nationalismma áigge – šattai nuppi dáfus ruotagiella dovdomearkan ruottelašvuhtii. Dalle álge hupmat Ruota eatnigiela birra, dego mahkáš riikkain, muhto eai fal olbmuin, livčči eatnigiella. Dát dilli boahtá ovdan Holmbergera čállosiin: son namuha ahte suohkansámiin leat "čádjádusat" oskku dáfus, maid galggašii ohcat ja duššadit – sin giela birra, nuppi dáfus, dadjá son dušše ahte leai "hávski" čohkket sin sániid. Go guovžžalávlla ja sátnelistu fuomášuvvoje, de leai dárbu čilget manin sámegielat joavku leai nu guhkkin lulde riikkas. Sápmelaččat gulle mahkáš dalle álbmogii, mii dušše leai riikka davvi ravddas ja sin fertii soames láđje čatnat dáidda davvi guovlluide, dohko gosa sii gullet. Danin daddjojuvvui ahte diehtoaddit ledje birrajohtti dájáskan olbmot, guđet hupme soameslágan Västerbottena sámegiela. Muhto 1700-logu Ruotas gulle sámi álbmogii nai olbmot guđet eai lean boazosápmelaččat davvi Ruotas.

Jorgalan Mikael Svonni

English summary: Per Holmberger and the language of the parish Lapps

At the beginning of the 20th century, when the Ihre Collection of manuscripts was catalogued in the Uppsala University Library, the librarian Anders Grape discovered a document in Saami which contained a bear song, i.e., a description of rituals accompanying bear hunting and bear feasts, together with a Saami wordlist of some 1600 words and examples of verb conjugation. Whereas researchers immediately took an interest in the bear song and have kept up this interest (e.g., Wiklund 1912; Edsman 1994), the wordlist has not been the object of any closer examination. In 1920, Grape was able to date this Saami record to the mid-1770s and show that the person who had taken down the notes was Per Holmberger, a student of Carl von Linné, who stemmed from the province of Östergötland and who had never been north of Gävle, a city situated some 170 kilometers north of Stockholm. Grape assumed that Holmberger had taken his notes while upholding a position as tutor in the Söderhielm family at Tolvfors Mill in the parish of Valbo outside Gävle. He suggested that this surprisingly southern origin of the manuscript could be explained by assuming that "roaming" groups of Saami had "gone astray" far to the south. The language of the manuscript has been regarded as South Saami or – even more restricted – Westro Bothnian Saami. Hasselbrink (1964) transposed the text of the bear song into a South Saami orthography, and Sköld (2004) characterized the language as "some kind of Westro Bothnian Saami". However, no thorough analysis of the language has been undertaken, and the idea of a group of roaming Saami speaking some kind of South Saami has become more or less axiomatic.

The present book, *Per Holmberger and the Language of the Parish Lapps*, contains Holmberger's wordlist *Vocabularium Linguæ Lapponum mendicantium*, his conjugation examples and his CV from 1779. His CV alongside archive materials form the basis for a close investigation of Holmberger's life and career and provide a better understanding of the circumstances under which the manuscript was written. The vocabulary is investigated from two perspectives. On the one hand, a purely linguistic analysis is undertaken in order to determine whether the characterisation of the lan-

guage as Westro Bothnian Saami – which is a dialect of South Saami – can be upheld. On the other hand, a semantic analysis of the words is done to see whether the assumption that the informants were roaming Saami who had gone astray is valid.

All evidence indicates that Holmberger's field notes were taken down in the parish of Valbo near Gävle. Among the words for animals and plants that this student of Linné noted there are species such as badger and oak tree that have – or at that time had – the northern borderline of their distribution area in the vicinity of Gävle, as well as such species as grayling and grouse, that had their southern distribution border in the same area. Some of the words denote fish species that are found in the brackish waters of the Gulf of Bothnia. Several plants mentioned in the wordlist were mere medicinal plants, meaning that there was a reason for the informants to be familiar them. It can also be noted that Holmberger's informants expressed their worries about the younger generation, who did not use their Saami mother tongue but talked more and more Swedish and preferred Swedish songs. This can be understood in relation to the radical population growth in 18th century Gävle. Even if several among the newcomers in the city might have had another first language than Swedish, the growing Swedish pressure on the minority language must have been considerable.

Holmberger was a student at Uppsala University between 1767 and 1777 and Grape assumed that his Saami manuscript originated around 1775 during his period as a tutor at Tolvfors Mill. In a commentary to a passage in the bear song that deals with buying liquor, Holmberger wrote that they will probably "not any longer" find it easy to get hold of liquor. Hasselbrink (1964) was certainly correct in associating this phrase with the prohibition against production of spirits that became law in September 1772. This indicates that the bear song and the wordlist were taken down after that point of time, but the matter is not quite so simple. From February 1772, Jonas Hallenberg was the tutor at Tolvfors Mill and he was succeeded three years later by Gabriel Ekewurzel, who accompanied the Söderhielm boys to university a couple of years later. Hence, Holmberger could not have taken down his notes after September 1772. This problem can be solved by assuming that the bear song is a fair copy, whereas the wordlist is Holmberger's very field notes. Such an assumption is supported by several factors, above all the fact that the numerous corrections in the wordlist concern individual letters, whereas the corrections in the bear song consist of a few added words and phrases. The wordlist simply gives a rough impression, and Holmberger himself calls his manuscript "The bear song of the Saami"; it is likely that he didn't regard his wordlist as complete. Against this background, it seems probable that Holmberger took

down his field notes in 1771 (probably not much earlier) and produced the fair copy of the bear song after September 1772, whereas the wordlist remained rough field notes. Such an explanation is supported by many other factors, including differences in paper quality.

The wordlist appears to be a conglomeration of features of different Saami dialects and languages. The linguistic variation is considerable and exposes forms that have present-day correspondences in different parts of the Saami language area. Even if the instances of the present participle are few, they exhibit highly varying forms. In Holmberger's wordlist one can find, e.g., (116) *viädajä* 'tailor' with a preserved third syllable as in South Saami, (115) *gamok goroi* 'shoemaker' with a final *-j*, a form that coincides with the Arjeplog Saami present participle, and (1149) *tjoappi* 'executioner' that looks like a contracted Lule- or North Saami form. Many language features correlate with Ume Saami, for instance in words like (929) *åivi* 'head' the consonants *-jv-* have been maintained, without changing into *-jj-* as in South Saami. Consequently, it is impossible to derive all Holmberger's forms from one single, unitary Saami form of language, in the way ventured by Sköld. The same mixture can be found also in the vocabulary, where for instance the notion of 'snow' is rendered both by the South Saami word (1234) *loppme* and by (1233) *moett*, a word used in the languages north of South Saami. Another factor to be taken into consideration is that forms characteristic of present-day Westro Bothnian Saami were not necessarily so in the 18th century, when Holmberger recorded the language of the parish Lapps. Dialects change and language features have different geographical distributions over time. Such an instance includes the ending of the 1st Singular, *-b*, that Sköld regarded as "definitely Westro Bothnian Saami". This ending is frequently found in Holmberger's manuscript. At the beginning of the 18th century, however, the ending *-m* – today belonging to the southern dialects of South Saami – was used all the way up into western Ume Saami and northern South Saami (i.e., Westro Bothnian Saami). This can be seen in texts translated by Lars Rangius and Simon Granmark respectively, both of whom were native speakers of the dialects in question. From the viewpoint of dialect geography the language of the wordlist is very complex, which raises questions about the number and background of Holmberger's informants.

In the vocabulary one notices that the number of terms pertaining to reindeer breeding is about as large as those pertaining to agriculture. If the informants had gone astray, as has been suggested, it would be hard to understand why this wordlist of their language contains a farming terminology of some sixty words. In the outskirts of the farming villages of Sweden in that time, there were, however, groups of unpropertied people

– crofters, soldiers, craftsmen and others – and if Holmberger's informants belonged to this group, the abundance of the agricultural terminology can be better understood. Unpropertied people were engaged by the farming villages in seasons of particularly intense work, for instance during harvest time. The many craftsman terms also fit into the picture. Holmberger recorded some fifteen tailor terms and twenty terms in the field of shoemaking. Among these words there are several that do not belong to the traditional Saami terminology, such as a word for 'pressing-iron' in the tailor terminology and the sentence 'I beat with the hammer' in the shoemaking terminology. When sewing dresses in the Saami way no pressing-iron is used and since a Saami shoe is sewn, no hammer is used. This indicates that the informants had adapted their manufacturing to the demands of the majority population in the farming village and consequently that they were integrated in the community. The form of the language they spoke, their knowledge of animals and nature, their familiarity with plants used in folk medicine, and their craftsman terminology, taken together with many other circumstances are impossible to explain, if one assumes that the informants constituted a gone-astray group of Saami from West Bothnia. The Saami whose language is recorded in Holmberger's wordlist from 1771 were integrated into the farmers' community in the vicinity of Gävle and their integration had presumably required some time, perhaps a century. Their adaptation to the environment and requirements of the farming community did not lead them to abandon their traditional Saami culture, as can be seen from their maintained terminology in reindeer breeding and tin wire production among many other things.

One of the most fundamental preconditions for understanding Holmberger's manuscript is the fact that it was taken down before 1800 and discovered after 1900. Before 1809 Sweden was a multilingual country, where Saami, Finnish, and Swedish were the old, indigenous languages. A hundred years earlier, Sweden had constituted a conglomerate nation, where several languages were spoken. This being the case, language could not possibly form a criterion for Swedishness. Instead, religion constituted this criterion. In the late 19th century – in a period of colonisation and nationalism – Swedish language took over this role and people began to speak about the mother tongue of Sweden, in spite of the fact that countries never have a native tongue. This difference is evident from Holmberger's notes: he points out that the parish Lapps have "heresies" in religion that ought to be found and obliterated. However, with regards to their language he simply states that he found it "amusing" to record it. When the bear song and the wordlist were discovered, however, the speakers of Saami were regarded as a people of the northern periphery of the country and

Swedish was the native tongue of the country. Therefore, the existence of a Saami speaking group in central Sweden had to be explained and in some way they had to be connected to the northern areas, to which they were regarded as belonging. This is why the informants were referred to as a group of roaming Saami who had gone astray, and who spoke some kind of Westro Bothnian Saami. In 18th century Sweden, however, the Saami population was not restricted to reindeer breeders in the northernmost parts of the country.

Källor

Arkiv, bibliotek och samlingar

DAUM = Dialektarkivet i Umeå. Tidigare en del av SOFI.
SOFI = Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
ULMA = Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, numera ingående i SOFI.
UUB = Uppsala universitetsbibliotek.

Handskrifter och uppteckningar

APM = Arméns Pensionskassa. Meritband. SE/KrA/0078/A/004:Ö/E 5/4 (1764–1768). Krigsarkivet, Stockholm.
DAUM 10670 = Tryggve Sköld: Ordsamling från Arvidsjaur 1956 och 1963. DAUM.
DI:5 = Kansliets Arkiv DI:5: Nomina Novorum Civium Academiæ Regiæ Upsaliensis; una cum Symbola, clementissimo jussu S^{æ} R^{æ} M^{tis} in usum Bibliothecæ a singulis collecta: à Festo die Thomæ MDCCLIIII. (1755–1781). UUB.
DoB = Död- ō begrafningsbok 1747–1799. Västra Ny fg C:2. ArkDig.
FoD = Födelse- och dopbok 1695–1746. Västra Ny fg C:1. ArkDig.
G 2:141 = Brev från Per Holmberger till Adam Afzelius 29/10 1779. UUB.
G 100 b = Brev från Eric Söderhielm till Jonas Hallenberg 20/3 1775. UUB.
G 300 o = Brev från Per Holmberger till Carl Peter Thunberg (Bref till C. P. Thunberg XVI.) UUB.
G 35 k: 47–48 = Brev från Per Holmberger till Samuel Älf 14/4 1784. UUB.
Husförh = Västra Ny AI:1: Husförhörslängd 1789–1791. Ark Dig.
Ihre 100:7 = Förteckning på de i Elfdalen brukelige ord. UUB.
Ihre 105 = Lapparnes Björn wisa, Om deras öfriga, bekanta widskepelser, Vocabularium Linguæ Lapponum mendicantium, Verborum Conjugatio. UUB.
KBW 24:Cb31 = Systematisk framställning av de sydlapska dialekternas förnämsta egenskaper. Slutet av V.T. 1916. K. B. Wiklunds samling. UUB.
KBW 25–26: Malålapsk ordbok. 1900. K. B. Wiklunds samling. UUB.
KBW 34:62 = Porsangerlapska uppteckningar. K. B. Wiklunds samling. UUB.
KBW 77:25 = Einar Spjut: Sorselelapskans substantivböjning. K. B. Wiklunds samling. UUB.
ML 1642–1820 = Mantalslängder 1642–1820, Östergötlands län. SE/RA/55203/55203.04/97 1751:2. ArkDig.

U 160 = Apollini Sacra. Protocoller. Samfundets Protocoller för år 1767 […]. UUB.
U 801 b = Catalogus studiosorum Nationis Ostr.Gothicae […] 1645–1742. UUB.
U 803 b = Testimonia Popularium ab anno 1760 ad annum 1770. In uno Volumnine Collecta. UUB.
U 806 a = Tabell-Bok Öfver ÖstGötha Nations När- och frånvarande Ledamöter, Med Deras Lefnads-Omständigheter. Inrättad 1774. UUB.
U 822 c = Nationis O. Gothiae Liber Memor. et Protoc. 1746–1777. UUB.
U 822 d = Östgöta Nations Protocolls-Bok. Från och med År 1777 till 1791. UUB.
U 862 a = Nationis Ostrogothicæ rationarum fisci pauperum. 1754–1818. UUB.
ULMA 16775: I–II = Nils Moosberg: Uppteckningar gjorda sommaren 1917 i Fjällstugan vid Krutvattnet (Norge) efter Sara Andersdotter ("Sjuls-Anders' Sara") född i Ülliesjaurie 1844, sedan ung. 40 år bosatt i Björkvattnet, Tärna. SOFI. Uppsala.
ULMA 16776 = Nils Moosberg: Uppteckningar gjorda sommaren 1918 i Umasjö efter Anna Magdalena Persdotter, född i Fjällsjö 1842, sedan 30 år bosatt i Boksjön. SOFI.
ULMA 16777 = Nils Moosberg: Uppteckningar gjorda i Sorsele sommaren 1919. SOFI.
ULMA 2139:2 = Axel Calleberg: Uppteckningar från Ullisjaurs skogslappdialekt. SOFI.
ULMA 22480 = Axel Calleberg: Uppteckningar på lapska [Malå, Malmesjaure, Maskaure, Ullisjaure och Sorsele]. SOFI.
ULMA 2784 = Axel Calleberg: Ullisjaurdialektens språklära (forts.). SOFI.
ULMA 2860 = Maskaurdialektens grammatik. Renskriven av U. Rehnlund. SOFI.
ULMA 2966 = Axel Calleberg: Malmesjaurdialektens grammatik, renskriven i okt. 1930 av Uno A. Rehnlund. SOFI.
W 610 = Christopher Henric Braad: Ostrogothia literata. Westinska handskriftssamlingen. UUB.
W 611:69–71 = Per Holmbergers curriculum vitae i supplementet till C. H. Braad: Ostrogothia literata. Westinska handskriftssamlingen. UUB.
X 300 b:6 = Tersmeden Eketrä'ska samlingen 6. UUB.

Internet och andra otryckta källor

ADB = https://artfakta.artdatabanken.se/taxon. 2016-12-02.
ArkDig = ArkivDigital. (https://www.arkivdigital.se).
DVF = Den virtuella floran. = http://linnaeus.nrm.se/flora/welcome.html. 2016-11-29.
dyntaxa = Dyntaxa. Svensk taxonomisk databas: https://www.dyntaxa.se/ Taxon/ Info/229502?changeRoot=True. 2016-03-30.
Generalmönsterrulla = Generalmönsterrulla öfver Östgiötha Regemente till häst. 1744. ArkDig.
ortshistoria = ortshistoria.se/stad/[resp. stad]/historia. 2016-12-08

southsaami = https://southsaamihistory.wordpress.com/2016/02/18/ (Peter Ericsons blogg)
Samefynd = www.genealogi.se/samer/files/9/Bergsjo.html. 2005-02-20. (Ingår i nättidningen Rötter.)
SpecFung = www.speciesfungorum.org. 2016-01-21

Litteratur

Ahnlund, Nils, 1957: Jonas Hallenberg. (Svenska Akademiens minnesteckningar [10].) Stockholm.
Aikio, Ante, 2003: Suomen saamelaisperäisistä paikannimistä. I: Virittäjä. Helsinki. S. 99–106.
Angéus Kuoljok, Susanna, 1997: Nominalavledningar på *ahka* i lulesamiskan. (AUU. Studia Uralica Upsaliensia 28.) Uppsala.
Arrhenius, Birgit, 2004: Det forntida Svearíket – en myt eller en arkeologisk realitet. I: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Årsbok 2004. Stockholm. S. 203–227.
Arvastson, Gösta, 2009: Resan till akademien. I: Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 2008. Uppsala. S. 123–132.
AUU = Acta universitatis upsaliensis.
Berg, Gösta & Svensson, Sigfrid, 1969: Svensk bondekultur. 3:e uppl. Stockholm.
Bergsland, Knut, 1945: Det samiske slektskaps- och svogerskapsordsystem. I: Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap XIII. Oslo. S. 148–198.
Bergsland, Knut, 1946: Røros-lappisk grammatikk. Et forsøk på strukturell språkbeskrivelse. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XLIII.) Oslo.
Bergsland, Knut, 1947: Om språket i den svensk-samiske ABC fra 1726. I: Lapponica. (Studia septentrionalia 3.) Oslo. S. 40–44.
Bergsland, Knut, 1968: The grouping of the Lappish dialects as a problem of historical linguistics. I: Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum. Helsingiae Habitus 23.–28. VIII. 1965. Pars I: Acta linguistica. Helsinki. S. 77–85.
Bergsland, Knut, 1982: Sydsamisk grammatikk. Tromsø, Oslo & Bergen.
Bergsland, Knut, 1983A: Litt om språkskifte i stedsnavn. I: Åarjel-Saemieh/ Samer i Sør. Årbok 1982/83. Snåsa. S. 7–17.
Bergsland, Knut, 1983B: Southern Lapp and Scandinavian quantity patterns. I: Symposium saeculare societatis fenno-ugricae. (MSFOu 185.) Helsinki. S. 73–87.
Bergsland, Knut, 1984: Eldre samiska tekster i utvalg til forelesninger. Oslo.
Bexell, Oloph, 2003: När enhetskyrkan sprängdes. Internationella influenser i 1800-talets svenska kyrkoliv. I: Annales Academiæ regiæ scientiarum upsaliensis. Kungliga Vetenskapssamhällets i Uppsala Årsbok 34. 2001–02. Uppsala 2003. S. 9–25.
Björklund, Stig, 1956: Älvdalsmålet i Andreas Johannis Prytz' Comoedia om Konung Gustaf then Första 1622. (Svenska landsmål och svenskt folkliv. B. 58.) Stockholm.

Bodrogi, Tibor, 1975: Die Gesellschaftsorganisation der finnisch-ugrischen Völker. I: Congressus Quartus Internationalis Fenno-ugristarum. Pars I: Acta sessionum. Red.: Gy. Ortutay. Budapest. S. 103–120.
Boëthius, Axel, 1923: Några anteckningar om lapparna i Dalarna, deras slöjd och skadliga djurfångst. I: Dalarnas Hembygds-förbunds tidskrift. Utg. av Dalarnas Hembygds-förbund under red. av K. Trotzig. Hedemora.
Broberg, Gunnar, 1998: Naturkänslan och den linneanska traditionen. I: Naturen som livsrum. Red. H. H. Brummer & A. Ellenius. Stockholm. S. 22–38.
Brummer, Hans Henrik, 1998: Prins Eugen och det nordiska stämningslandskapet. I: Naturen som livsrum. Red. H. H. Brummer & A. Ellenius. Stockholm. S. 102–124.
Brøndum-Nielsen, Johannes, 1957: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk fremstilling. II: Konsonantisme. København.
Carlsson, Sten & Rosén, Jerker, 1970: Svensk historia· 2. Tiden efter 1718. 3:e uppl. Stockholm, Göteborg & Lund.
Collinder, Björn, 1938: Lautlehre des waldlappischen Dialektes von Gällivare. (MSFOu 74.) Helsinki.
Collinder, Björn, 1949: The Lappish Dialect of Jukkasjärvi. A morphological survey. (Skrifter utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. 37:3.) Uppsala & Leipzig.
Collinder, Björn, 1960: Comparative Grammar of the Uralic Languages. Uppsala.
Collinder, Björn, 1985: Renskötselnomenklaturen i Norrkaitum. Med förord av Israel Ruong. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 1984. Uppsala. S. 7–31.
CS = Cramp, S. & Simmons, K.E.L., 1977–1993: The Birds of Western Palearctic. I–VII. Oxford, London & New York.
Csúcs, Sándor, 1990: Chrestomathia Votiacica. Budapest.
Dahlgren, Erik Wilhelm, 1915: Kungl. Svenska Vetenskapsakademien: Personförteckningar 1739–1915. Stockholm.
Dahlström, C.A., 1857: Teckningar ur Svenska Folklifvet. Stockholm.
Drake, Sigrid, 1918: Västerbottens-lapparna. Uppsala.
Düben, Gustaf von, 1873: Om Lappland och Lapparne. Företrädesvis de svenske. Ethnografiska studier. Stockholm.
Edsman, Carl-Martin, 1994: Jägaren och makterna. Samiska och finska björnceremonier. (Skrifter utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C:6.) Uppsala.
Engstrand, Olle & Kuoljok-Angéus, Susanna, 1982: Spectrographic Observations on Lule Sami Pronunciation. (RUUL 9.) Department of Linguistics. Uppsala.
Engwall, Lars, 2012: Från Collegium curiosorum till kunglig akademi. I: Kungl. Vetenskaps-Societeten i Uppsala. Årsbok 2011. Uppsala. S. 9–20.
Ericson, Per G.P. & Tyrberg, Tommy, 2004: The Early History of the Swedish Avifauna. A review of the subfossil record and early written sources. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Antikvariska serien 45.) Stockholm.
FiD = Fiskar i Dalarna. Förekomst och utbredning. Rapport 2016:03. Länsstyrelsen Dalarnas län.
Fjellström, Pehr, 1738A: Dictionarium Sueco-Lapponicum. Holmiæ.
Fjellström, Pehr, 1738B: Grammatica Lapponica […]. Holmiæ.

Fjellström, Pehr, 1755: Kort Berättelse Om Lapparnas Björna-fänge, Samt Deras der wid brukade widskeppelser. Stockholm.
Fries, Elias, 1880: Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen. Stockholm.
Fries, Sigurd, 1983: Former med *g* av ordet *havre* i Sverige och Norge. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 106. Uppsala. S. 51–62.
Frändén, Märit, Lundqvist, Björn & Wilson, Karin, 2007: Verbh. En sydsamisk verbhandbok. Uppsala.
FUF = Finnisch-ugrische Forschungen. 1–. 1901 ff. Helsingfors & Leipzig/ Helsinki.
Geijer, Erik Gustaf, 1825: Svea rikes häfder. Första delen. Uppsala.
GF = Gästriklands Flora. Red.: Peter Ståhl. 2016. Uppsala.
Grape, Anders, 1920: Den Ihreska björnfest-uppteckningens proveniens. I: Le Monde Oriental 13. Uppsala. S. 122–125.
Grape, Anders, 1949: Ihreska handskriftssamlingen i Uppsala universitets bibliotek. I–II. Uppsala.
Hagberg, Markus, 2004: Järpås. Ett pastorat och dess präster under 600 år. (Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 18.) Skara.
Hajdú, Péter, 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest.
Hakzell, Axel, 1922: Matrikel över adelsnationen i Uppsala. [u.o.]
Halász, Ignácz, 1886: Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlandi lapp nyelvmutatványok. (Svéd-lapp nyelv 2.) Budapest.
Halász, Ignácz, 1887: Ume- és Tornio-lappmarki nyelvmutatványok. (Svéd-lapp nyelv 3.) Budapest.
Halász, Ignácz, 1896: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. (Svéd-lapp nyelv 6.) Budapest.
Hallencreutz, Carl Fredrik, Lindin, Leif & Rydving, Håkan, 1983: Andreas Wilks – samepolitiker och salvationist. (Acta Bothniensia Occidentalis. Skrifter i västerbottnisk kulturhistoria 7.) Umeå.
Hansegård, Nils-Erik, 1990: Den norrbottensfinska språkfrågan. En återblick på halvspråkighetsdebatten. (Uppsala Multiethnic Papers 19.) Uppsala.
Hansen, Lars Ivar & Olsen, Bjørnar, 2004: Samenes historie fram til 1750. 2. oppl. Oslo.
Hasselbrink, Gustav, 1944: Vilhelminalapskans ljudlära med särskild hänsyn till första stavelsens vokaler. Uppsala.
Hasselbrink, Gustav, 1964: La chanson d'ours des Lapons. Essai d'interprétation d'un manuscrit du XVIIIe siècle concernant la chasse et le culte d'ours. I: Orbis 13. Louvain. S. 422–480.
Hedlund, Cecilia, 2012: Some remarks on the verb *lea-* 'be' in old Härjedalen Sámi. I: LIU. S. 47–59.
Hedlund, Cecilia, 2017: 1723 års minerallag – på samiska. I: Uppsala mitt i Sápmi – Sábme – Saepmie II. En supradisciplinär antologi härrörande från Uppsams vårsymposium, Uppsala universitet, 28–29 april 2014. Red. May-Britt Öhman, Cecilia Hedlund och Gunilla Larsson. (Uppsam:s skriftserie 2.) Uppsam – föreningen för samiskrelaterad forskning i Uppsala, Uppsala. S. 29–36.
Helander, Hans, 2004: Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720. Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas. (AUU. Studia Latina Upsaliensia 29.) Uppsala.

HG = Grundström, Harald, 1948–1954: Lulelapsk ordbok. Lulelappisches Wörterbuch. 1–4. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C:1.). Uppsala & København.
Holmberger, Per, 1793: Tal, Hållet den 7 Martii 1793, Uti Norrköpings Stads-Kyrka, Rörande, Guda-lärans tilstånd i vårt fädernesland [...]. Norrköping.
Honti, László, 1984: Chrestomathia Ostiacica. Budapest.
Honti, László, 1993: Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen. Budapest.
Högström, Pehr, [1747] 1980: Beskrifning öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker, Innehollande Kort underrättelse Så wäl Om Landets belägenhet och beskaffenhet i gemen, Som Des Inwånares tilstånd och Husholdning, deras seder, maner och lefnadsart, samt laster och widskepelser, m. m. Stockholm. (Facsimileutgåva. Norrländska skrifter 3. Umeå 1980.)
IL = Carolus Linnæus Iter Lapponicum. Lappländska resan 1732. I: Dagboken. Utgiven efter handskriften av Algot Hellbom, Sigurd Fries, Roger Jacobsson. Umeå 2003.
ILW = Inarilappisches Wörterbuch. I–IV. Hrg. E. Itkonen. (Lexica societatis fenno-ugricae XX.) Helsinki 1986–1991.
Inbjudan 1793 = För det tals afhörande, Som til Åminnelse af Upsala Mötes Beslut 1593, skal hållas, den 7 Martii 1793 Uti Norrköpings Stads-Kyrka, Då Tekn gifves med S:t Olai Storklocka kl. 10 f.m. Kallar Petrus Holmberger, Rect[or] Sch[olae] i Norrköping. [Inbjudan daterad 27/2 1793.]
Iso Ru-Su = Iso ruotsalais–suomalainen sanakirja. Stora svensk–finska ordboken. 1–3. Päätoim. / Huvudred.: G. Karlsson. 1982–1987. Helsinki.
Itkonen, Erkki, 1973: Zur Geschichte des Partitivs. I: FUF 40. S. 278–339.
Itkonen, T.I., 1947: Lapparnas förekomst i Finland. I: Ymer. Stockholm. S. 43–57.
Johansson, Carl, 1989: Mujto. Minnen från jägar- och fiskartiden och den gamla renkonstens dagar. (Skrifter utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie C:5.) Umeå.
Jonsson, Inge, 2003: Vitterhetsakademien 1753–2003. Stockholm.
JSFOu = Journal de la Société Finno-Ougrienne. 1–. 1886 ff. Helsinki.
Jünge, Åke, 1996: Spor etter samar i Midt- og Sør-Skandinavia: to historieoppfatninger i debatt 1970–1996. Åsen.
Keresztes, László, 1996: Die Aufnahme von K.B. Wiklunds Arbeiten in Ungarn. I: Lapponica et Uralica. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Vorträge am Jubiläumssymposium. Hrg. L.-G. Larsson. (AUU. Studia Uralica Upsaliensia 26.) Uppsala. S. 351–357.
Kjellström, Rolf, 2000: Samernas liv. 2:a utökade uppl. Stockholm.
Kjellström, Rolf, 2013: Nybyggarliv i Vilhelmina. 3. Jakt, fångst och fiske. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 125. CBM:s skriftserie 75.) Uppsala.
Kjellström, Rolf, Ternhag, Gunnar & Rydving, Håkan, 1988: Om jojk. Hedemora.
KKS = Itkonen, T.I.: Koltan- ja kuolanlapin sanakirja. Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen. I–II. 1958. (Lexica societatis fenno-ugricae XV.) Helsinki.
KL 15 = Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. 15: Samisk språk – Skude. 2 opl. 1982. Köpenhamn.
Klinge, Matti, 1975: Bernadotten ja Leninin välillä. Tutkielmia kansallisista aiheista. Porvoo & Helsinki.

Klintberg, Bengt af, 1996: Förbudet mot kringgärning i äldre folktradition. I: Saga och Sed. Kungl Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1995. Uppsala. S. 55–74.
KN = Nielsen, Konrad & Nesheim, Asbjørn, 1932–1962: Lappisk ordbok. Lapp Dictionary. Grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino. 1–5. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XVII:1–5).
Korhonen, Mikko, 1967: Die Konjugation im Lappischen. Morphologisch-historische Untersuchung. I: Die finiten Formkategorien. (MSFOu 143.) Helsinki.
Korhonen, Mikko, 1974: Die Konjugation im Lappischen. Morphologisch-historische Untersuchung. II: Die nominalen Formkategorien. (MSFOu 155.) Helsinki.
Korhonen, Mikko, 1979A: Entwicklungstendenzen des finnisch-ugrischen Kasussystems. I: FUF 43. S. 1–21.
Korhonen, Mikko, 1979B: Über die vorgeschichtlichen Beziehungen der Lappen und Ostseefinnen. I: Fenno-Ugrica Suecana 2. Uppsala. S. 59–73.
Korhonen, Mikko, 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 370.) Helsinki.
Korhonen, Olavi, 1979: Bákkogir´je julevusámes–dárrui dáros–julevusábmái lulesamisk–svensk svensk–lulesamisk ordbok. Stockholm.
L&Ö = Lindahl, Eric & Öhrling, Johan, 1780: Lexicon lapponicum cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico. Holmiæ.
Lagercrantz, Eliel, 1923: Sprachlehre des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen. (Kristiania Etnografiske Museum. Bulletin 1.) Kristiania.
Lagercrantz, Eliel, 1926A: Sprachlehre des Westlappischen nach der Mundart von Arjeplog. (MSFOu 55.) Helsinki.
Lagercrantz, Eliel, 1926B: Wörterbuch des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter IV.) Oslo.
Lagercrantz, Eliel, 1941: Synopsis des Lappischen. (Oslo Etnografiske Museums Skrifter. Bind 2. Hefte 4.) Oslo.
Landen, Leif, 1973: Gudmund Jöran Adlerbeth. En biografisk och litteraturhistorisk studie med tonvikt på Poetiska Arbeten 1803. Lund.
Larsson, Gunilla, under utg.: Spår av samer i södra Hälsingland. I: Samer i söder. Red.: L.-G. Larsson et al.
Larsson, Lars-Gunnar, 1978: Recension av Lazar (1975). I: Ural-Altaische Jahrbücher. Band 50. Hrg. Gy. Décsy. Wiesbaden. S. 165–170.
Larsson, Lars-Gunnar, 1981: Three Baltic loanwords in Fennic. On dating pre-literary linguistic material. I: AUU. Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis. Nova series. 3:2. Stockholm. S. 17–55.
Larsson, Lars-Gunnar, 1985: Kriterien zur Klassifizierung der lappischen Dialekte in Schweden. I: Dialectologia Uralica. Materialien des ersten internationalen Symposions zur Dialektologie der uralischen Sprachen 4.–7. September 1984 in Hamburg. Hg. W. Veenker. Wiesbaden. S. 159–171.
Larsson, Lars-Gunnar, 1986: Nordligt i söder och sydligt i norr. Något om samisk dialektforskning. I: Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 1985. Uppsala. S. 106–122.

Larsson, Lars-Gunnar, 1991: Glidvokalen i lulesamiskan. En dialektgeografisk studie på grundval av Harald Grundströms ordbok. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 1990. S. 166–199.
Larsson, Lars-Gunnar, 1992: Gemeindelappen und Schweden. I: Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und slavischen Sprachraum. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 13.–15. November 1991. Hrg. L. Honti et al. Amsterdam. S. 97–110.
Larsson, Lars-Gunnar, 1993: "Ta och prata om ringfingret". Om begränsningar i den jämförande språkforskningens möjligheter. I: Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 1991–1992. Uppsala. S. 87–97.
Larsson, Lars-Gunnar, 1996A: Karl Bernhard Wiklund. I: Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 1894–1994. Utg. R. Raag & L.-G. Larsson. (Ursus 2.) Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet. S. 33–55.
Larsson, Lars-Gunnar, 1996B: Sprachen, die dem Lauf der Zeit trotzen? I: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szerk. Mészáros E. & Janurik T. Szeged. S. 222–226.
Larsson, Lars-Gunnar, 1999: Falcks Vögel. I: Europa et Sibiria: Beiträge zu Sprache und Kultur der kleineren finnougrischen, samojedischen und paläosibirischen Völker. Gedenkband für Wolfgang Veenker. Hrg. C. Hasselblatt & P. Jääsalmi Krüger. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 51.) Wiesbaden. S. 297–304.
Larsson, Lars-Gunnar, 2000: Gränser i den samiska dimman. I: Dialekter och folkminnen. Hyllningsskrift till Maj Reinhammar den 17 maj 2000. Uppsala. S. 177–187.
Larsson, Lars-Gunnar, 2001A: Recension av Svanberg (1999). I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 2000. S. 194–198.
Larsson, Lars-Gunnar, 2001B: Sockenlapparnas språk. I: Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 2000. Uppsala. S. 60–69.
Larsson, Lars-Gunnar, 2001C: Sprachhistorische Aspekte der Dialektologie: Saamisch. I: Finnisch-ugrische Mitteilungen 23: Diachronie in der synchronen Sprachbeschreibung. Akten des internationalen uralistischen Symposiums (Hamburg, 6.–10. Oktober 1999). Hamburg. S. 113–119.
Larsson, Lars-Gunnar, 2003: Majoritet, minoritet och modersmål. I: Ut dicitur. Congressus upsaliensis anno linguarum Europæo MMI habendus/ Till språkets lov. Föredrag vid nationell konferens för akademiska språklärare den 27–28 april 2001. Red.: Gunilla Ransbo. Uppsala. S. 57–65.
Larsson, Lars-Gunnar, 2005: Saami speakers in Central Sweden. I: Folia Uralica Debreceniensia 12. Debrecen. S. 59–68. (mek.oszk.hu/03300/03363)
Larsson, Lars-Gunnar, 2008: En ordlista, en präst och en blomma. I: Váimmus čiegan sániid. – I hjärtat gömmer jag orden. Samiskt symposium till minne av Annika Jansson. (Opuscula uralica 10.) Uppsala. S. 58–63.
Larsson, Lars-Gunnar, 2012A: Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen. (Veröffentlichungen der Societas uralo-altaica 83.) Wiesbaden.
Larsson, Lars-Gunnar, 2012B: Variation in Ume Saami. The role of vocabulary in dialect descriptions. I: Networks, Interaction and Emerging Identities in Fennoscandia and Beyond. Ed. Charlotte Damm & Janne Saarikivi. (MSFOu 265.) S. 285–298.

Larsson, Lars-Gunnar, 2013: The Earliest Contacts between Scandinavians and South Saami. I: Folia Uralica Debreceniensia 20. Debrecen. S. 161–176.
Larsson, Lars-Gunnar, 2014: Epenthetic vowels in Ume Saami gradation. I: Juuret marin murteissa, latvus yltää Uraliin. Juhlakirja Sirkka Saarisen 60-vuotispäiväksi 21.12.2014. (MSFOu 270.) Helsinki. S. 163–174.
Larsson, Lars-Gunnar, 2015: Varför studera finsk-ugriska språk? I: Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 2013. Uppsala. S. 119–136.
Lazar, Oscar, 1975: The Formation of Abstract Nouns in the Uralic Languages. (AUU. Studia Uralica et Altaica Upsaliensis 10.) Uppsala.
Leem, Knud, 1748: En Lappisk Grammatica Efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperna udi Porsanger-Fiorden. København.
Lehtiranta, Juhani, 1992: Arjeploginsaamen äänne- ja taivutusopin pääpiirteet (MSFOu 212.) Helsinki.
Levander, Lars, 1934: Fattigt folk och tiggare. Stockholm.
Lindroth, Sten, 1976: Uppsala universitets historia 1477–1977. Stockholm.
LIU = Lapponicae investigationes et uralicae. Festschrift zum 65. Geburtstag von Lars-Gunnar Larsson. Hrg. E. Winkler, H.-H. Bartens & C. Hasselblatt. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 82.) Wiesbaden.
LL = Anja Vest-Aikio, Jouni Aikio & Esko Aikio: Lottit luonddus. Oahpa dovdat Sámi lottiid. 1997. Kárášjohka.
LSH:1 = Westerlund, Johan Alfred & Setterdahl, Johan Axel: Linköpings stifts herdaminne. Första delen. Linköping 1919.
LSH:2 = Westerlund, Johan Alfred & Setterdahl, Johan Axel: Linköpings stifts herdaminne. Andra delen. Linköping 1919.
LSH:4 = Westerlund, Johan Alfred, Setterdahl, Johan Axel & Meurling, Erik: Linköpings stifts herdaminne. Fjärde delen. Linköping 1933.
LSO = Ahlberg, Axel, Lundqvist, Nils & Sörbom, Gunnar, 1964: Latinsk-svensk ordbok. 2:a uppl. Stockholm.
Lundmark, Bo, 1982: Bæi'vi. Mánno. Nástit. Sol- och månkult samt astrala och celesta föreställningar bland samerna. (Acta Bothniensia Occidentalis. 5.) Umeå.
Lundmark, Lennart, 2002: "Lappen är till sin natur ombytlig, ostadig och obekväm…" Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv. (Norrbottensakademiens skriftserie 3.) Umeå.
LW = Lagercrantz, Eliel, 1939: Lappischer Wortschatz. I–II. (Lexica Societatis fenno-ugricae 6.). Helsinki.
Lyttkens, August, 1907: Svenska växtnamn. II. Stockholm.
Manker, Ernst, 1968: Skogslapparna i Sverige. (Acta Lapponica XVIII.) Stockholm.
Marainen, Johannes, 2014: Gränser i Sápmi. I: Samer. Om Nordmalingdomen och om ett urfolks rättigheter och identitet. Sandared. S. 337–346.
Máté, József, 2003: A lapp növevénynevek etimológiai rétegei. Opublicerad kandidatavhandling i finsk-ugriska språk, Finnugor tanszék, Debreceni egyetem.
Mebius, Hans, 2003: Bissie. Studier i samisk religionshistoria. Östersund.

MiG = Zachrisson, Inger, Alexandersen, Verner, Gollwitzer, Martin, Königsson, Lars-König, Siven, Claes-Henric, Strade, Norbert & Sundström, Jan, 1997: Möten i gränsland. Stockholm.
Modéer, Ivar, 1964: Svenska personnamn. (Anthroponymica suecana 5.) Lund.
MSFOu = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. 1–. 1890 ff. Helsinki.
Mundal, Else, 2010: Forholdet mellom samar og nordmenn i norrøne kjelder. I: Samer som "de andra", samer om "de andra". Identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten. Red.: E. Mundal & H. Rydving. (Sámi dutkan 6.) S. 135–143.
Mörkenstam, Ulf, 2014: Svensk samepolitik och rättfärdigandet av den inre kolonisationen av Sverige förr och nu. I: Samer. Om Nordmalingdomen och om ett urfolks rättigheter och identitet. Norsborg. S. 241–270.
NE = Nationalencyklopedin.1–20. 1989–1996. Höganäs.
Nickel, Klaus Peter, 1994: Samisk grammatikk. 2. utg. Karasjok.
Nielsen, Konrad, 1926: Lærebok i lappisk. 1: Grammatikk. Oslo.
Nielsen, Yngvar, 1891: Lappernes fremrykning mod syd i Throndhjems stift og Hedemarkens amt. I: Det Norske Geografiska Selskabs Årbog. II. 1890–1891. Kristiania. S. 19–52.
Niemi, Einar, 2004: Stat og etnisitet på Nordkalotten. Et historisk perspektiv. I: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Årsbok 2004. Stockholm. S. 45–84.
Nilsson, Lennart, 2005: Orre, trast och trana. Om fåglars namn. Lund.
Nilsson, Sven, 1820: Skandinavisk fauna: en handbok för jägare och zoologer. Del 1: Däggande djuren. Lund.
Nilsson, Sven, 1866: Skandinaviska nordens ur-invånare: ett försök i komparativa Ethnografien och ett bidrag till menniskoslägtets utvecklingshistoria. 1: Stenåldern. 2:a uppl. Stockholm.
Nilsson, Sven, 1980: Skandinavisk fauna: Foglarna. 1–2. Faksimileutgåva av 3:e uppl 1858. Lund.
Nilzén, Göran, 2014: Kungliga Patriotiska Sällskapet under fyra sekel. Stockholm.
Noreen, Adolf, 1923: Altisländische und altnorwegische grammatik. 4. Aufl. Halle.
Norstedt, Gudrun, 2011: Lappskattelanden på Geddas karta. Umeå lappmark från 1671 till 1900-talets början. Umeå.
NSS = Magga, Lajla Mattsson: Norsk–sydsamisk ordbok. Daaroen–åarjelsaemien baakoegærja. Iđut 2009.
NU = Norrländsk uppslagsbok. 1–4. Höganäs & Umeå.
Odén, K. G., 1902: Östgötars minne. Biografiska anteckningar om studerande östgötar i Uppsala 1595–1900. Stockholm.
Palm, Lennart Andersson, 2005: Borås stads historia. Del 1. Stad och omland fram till 1800-talets mitt. Lund.
Paunonen, Heikki, 1987–88: De finska dialekterna på Nordkalotten och deras förhållande till de andra finska dialekterna. I: Nordkalotten i en skiftande värld. (Studia Historica Septentrionalia 14.) Jyväskylä. S. 211–237.
Perrins, Christopher, 1979: British Tits. London.
PO = Pitesamisk ordbok samt stavningsregler. 2016. Red. Joshua Wilbur. (Samica 2.) Freiburg.

Qv. = Qvigstad, Just, 1893
Qvigstad, Just, 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania.
Qvigstad, Just, 1921: Lappiske stjernenavne. (Tromsø museums årshefter 44:3.) Tromsø.
Qvigstad, Just, 1947: Sproget i Graans Manuale Lapponicum. I: Lapponica. (Studia septentrionalia 3.) Oslo. S. 18–39.
Ranius, Allan, 1983: Östgötalitteratur vid Stifts- och landsbiblioteket i Linköping. Linköping.
Rapola, Martti, 1961: Johdatus suomen murteisiin. 2., uudistettu painos. (Tietolipas 4.) Helsinki.
Rédei, Károly, 1978: Chrestomathia Syrjaenica. Budapest.
Retzius, Anders Jahan, 1806: Försök til en Flora Oeconomica Sveciæ Eller Swenska Wäxters Nytta och Stadga i Hushållningen. Första delen. Lund.
Rietz = Rietz, Johan Ernst, 1867: Svenskt dialekt-lexikon. Malmö. 1955: Register och rättelser av Erik Abrahamson. Uppsala.
Rosander, Göran, 1980: Gårdfarihandel i Norden. En översikt över en gammal handelsform. Stockholm.
Roslin, T., Ødegaard, F., Ekblad, C. & Liljeberg, G., 2014: Nordens dyngbaggar. Helsingfors.
Rumar, Lars, 2011: Det skrivna ordets makt. Några tankar om de skriftliga källornas roll och sedvanerätten i Härjedalen. I: En nutida karolin – en vänbok till Lars Otto Berg. Red.: H. Berg et al. Uppsala. S. 65–81.
Ruong, Israel, 1954: Om renmjölkningen på sydlapskt område. I: Scandinavica et fenno-ugrica. Studier tillägnade Björn Collinder de 22 juli 1954. Stockholm. S. 277–301.
Ruong, Israel, 1969: Samerna. Stockholm.
Rydén, Mats, 2003: Botaniska strövtåg. Svenska och engelska. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 82.) Uppsala.
Rydving, Håkan, 1995: Samisk religionshistoria. Några källkritiska problem. (Religionshistoriska forskningsrapporter från Uppsala 4.) Teologiska institutionen, Uppsala universitet.
Rydving, Håkan, 2008A: Sørsamisk. I: Trøndersk språkhistorie. Språkforhold i ein region. (Det Kongelige Norske Videnskabers Selskap. Skrifter 2008:3. Trondheim. S. 357–397.
Rydving, Håkan, 2008B: Recension av Wilson (2008). I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 2008. Uppsala. S. 160–164.
Rydving, Håkan, 2012: South Saami Hovragaellies and the early history of the southern Saami. I: LIU. S. 163–167.
Rydving, Håkan, 2013: Words and Varieties. Lexical variation in Saami. (MSFOu 269.) Helsinki.
Rydving, Håkan, 2017: Sydsamisk eller umesamisk? "Södra Tärna" i det samiska språklandskapet. I: Fenno-ugrica suecana – nova series 15. Stockholm. S. 159–173. www.su.se.
Sammallahti, Pekka, 1985: Die Definition von Sprachgrenzen in einem Kontinuum von Dialekten: die lappischen Sprachen und einige Grundfragen der Dialektologie. I: Dialectologia Uralica. Hrg. W. Veenker. Wiesbaden. S. 149–158.

Sammallahti, Pekka, 1998A: Saamic. I: The Uralic Languages. Ed. D. Abondolo. London & New York. S. 43–95.
Sammallahti, Pekka, 1998B: The Saami Languages. An introduction. Kárášjohka.
Sammallahti, Pekka, 2009: On the origin of the illative singular morphology in Saami. I: FUF 60. S. 9–28.
Sammallahti, Pekka, 2012: Remarks on Ume Saami phonology. I: LIU. S. 177–201.
Sandblad, Henrik, 1974: Linneansk pastoral. En miljöstudie kring Clas Bjerkander. I: Vetenskapens träd. Idéhistoriska studier tillägnade Sten Lindroth 28.XII. 1974. Stockholm. S. 117–156.
SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska akademien. 1–. 1917 ff. Lund.
SAÄ = Elgenstierna, Gustaf: Den introducerade svenska adelns ättartavlor. 1–9. 1925–1936. Stockholm.
SBG = Sockenbeskrivningar från Gästrikland 1790–1791 tillkomna på anmodan av landshövdingen F. A. U. Cronstedt. Utg. av Nils-Arvid Bringéus. 2004. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi LXXXV.) Uppsala.
SBH = Sockenbeskrivningar från Hälsingland 1790–1791 tillkomna på anmodan av landshövdingen F. A. U. Cronstedt. Med efterskrift och register. Utg. av Nils-Arvid Bringéus. 1961. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XXXVII.) Uppsala.
SBL = Svenskt biografiskt lexikon. 1–. 1917 ff. Stockholm.
Schefferus, Johannes, 1673: Lapponia Id est Regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio […]. Francofurti.
Schlachter, Wolfgang, 1976: Anaptyxe im Malålappischen. I: Nyeltudományi közlemények 78. Budapest. S. 425–434.
Schlachter, Wolfgang, 1991: Stufenwechselstörungen im Malålappischen. Aufbau oder Abbau eines Systems? (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 33.) Wiesbaden.
SFL = Svenskt fiskelexikon. Huvudred.: Nils Rosén. Stockholm 1955.
Siegel, Florian, 2012: Strövtåg i umesamiskan. I: LIU. S. 203–217.
SiS = Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige. Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m. först publicerade av K.B. Wiklund 1897–1909. Med företal av Phebe Fjellström och efterskrift av Israel Ruong. Ånyo utgivna av Kungl. Skytteanska Samfundet. (Kungl. Skytteanska Samfundets handllingar 27.) Umeå 1983.
Sjulsson 1979 = Kristoffer Sjulssons minnen. Om vapstenlapparna i början af 1800-talet. Upptecknade af O.P. Pettersson. 1979. Red. av L. Bäckman & R. Kjellström. (Acta Lapponica 20.) Stockholm.
Sköld, Tryggve, 1961: Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen. 1. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 8.) Uppsala.
Sköld, Tryggve, 1964: The Scandinavian *norðr* and the Lappish System of Orientation. I: Lapponica. Essays presented to Israel Ruong 26. 5. 1963. Uppsala. S. 267–283.
Sköld, Tryggve, 1986: Pehr Fjellström och det svensksamiska skriftspråket. I: Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 1984. Uppsala. S. 15–26.

Sköld, Tryggve, 2004: ”Ömsesidig kolartro”. I: The Sámi and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of contact. Hg. Jurij Kusmenko. (Schriften zur Kulturwissenschaft 55.) Hamburg. S. 35–39.
SLW = Hasselbrink, Gustav, 1981–1985: Südlappisches Wörterbuch. Band 1–3. (Schriften des Instituts für Dialektforschung und Volkskunde in Uppsala. Ser. C:4.) Uppsala.
Spiik, Nils Erik, 1989: Lulesamisk grammatik. 2:a omarb. uppl. Jokkmokk.
SSOO = Israelsson, Per-Martin & Nejne, Sakka, [2007]: Svensk-sydsamisk Sydsamisk-svensk ordbok och ortnamn. Daaroen-åarjelsaemien Åarjesaemien-daaroen baakoegärja jih sijjienommh. Kiruna.
Starke, Johann George, 1766: Synopsis Bibliothecæ Exegeticæ in Vetus Testamentum. […]. Fünfter Theil. Leipzig.
Steensland, Lars, 2006: War åvå dier ferid? Älvdalska namn på orter utanför Älvdalen med kulturhistoriska kommentarer. (Namn och samhälle 18.) Uppsala.
Stockfleth, Nils Vibe, 1852: Norsk-lappisk Ordbog. Christiania.
SU = Svensk uppslagsbok 1–30. 1929–1937. Malmö.
SUL = Statistik der uralischen Lautentsprechungen. Zusammengestellt von S. Csúcs, L. Honti, Zs. Salánki & J. Varga. (Linguistica ser. B. Documenta 1.) A magyar tudományos akadémia nyelvtudományi intézete. 1991.
Svanberg, Ingvar, 1999: Hästslaktare och korgmakare. Resursutnyttjande och livsstil bland sockenlappar. (Skrifter utgivna av Johan Nordlander-sällskapet 21.) Umeå.
Svonni, Mikael, 2006: Umesamiskan – det gåtfulla språket. I: Sámi Y1K – Livet i samernas bosättningsområde för ett tusen år sedan. Red.: Andrea Amft & Mikael Svonni. (Sámi dutkan – Samiska studier – Sami studies 3.) Umeå. S. 151–170.
Svonni, Mikael, 2013: Davvisámegiela – ruotagiela • Ruotagiela – davvisámegiela sátnegirji. Ordbok Nordsamisk – svensk • svensk nordsamisk. Karasjok.
Söder, Torbjörn, 2001: Az első ismert lapp szöveg. I: Ünnepi könyv Keresztes László tiszteletére. (Folia Uralica Debreceniensia 8.) Debrecen & Jyväskylä. S. 561–567.
Söderhielm, Sixten, 1963: Ätten Söderhielm. Del II: Andra och tredje generationerna, brukspatronernas historia. [Utan ort]
Tauli, Valter, 1966: Structural Tendencies in Uralic Languages. (Indiana University Publications: Uralic and Altaic Series 17.) London, The Hague & Paris.
Teleman, Ulf, 2002: Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 85.) Stockholm.
TESz = A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. 1–4. Főszerkesztő: L. Benkő. 1967–1984. Budapest.
Tillinger, Gábor, 2014: Samiska ord för ord. Att mäta lexikalt avstånd mellan språk. (AUU. Studia uralica upsaliensia 39.) Uppsala.
Tuolja, Karin & Angéus Kuoljok, Susanna, 2013: Giellaj hilá. Ny reviderad upplaga. Ill. Annelie Korak. Jokkmokk.
UEW = Rédei, Károly: Uralisches etymologisches Wörterbuch. 1–3. 1988–1991. Budapest.

Wedin, Maud, 2006: Segerstedts samling. Skogsfinnarna i Skandinavien. En kommenterad och illustrerad källutgåva. Falun.
Westberg, Hans, 1964: Lämningar efter gammal fångstkultur i Hornslandsområdet. I: Fornvännen 59. Stockholm. S. 24–41.
Westerdahl, Christer, 2008: Sydsamer från Bottenhavet till Atlanten. En historisk introduktion till samerna i Ångermanland och Åsele lappmark med angränsande delar av Jämtland och Norge. Skärhamn.
Westring, Johan Peter, 1805: Svenska lafvarnas färghistoria, eller Sättet att använda dem till färgning och annan hushållsnytta. Stockholm.
Whitaker, Ian, 1955: Social Relations in a Nomadic Lappish Community. (Bind II av Samiske samlinger.) Oslo.
Wickman, Bo, 1954: Objektets kasus i pluralis i sydlapskan. I: Scandinavica et Fenno-ugrica. Studier tillägnade Björn Collinder den 22 juli 1954. Stockholm.
Wickman, Bo, 1964: A Lappish Tale from Arjeplog. I: Lapponica. Essays presented to Israel Ruong 26. 5. 1963. Uppsala. S. 321–330.
Wickman, Bo, 1965: Ein lappischer Umlautfall und seine Bedeutung für die lappische Vokalgeschichte. In: Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung. (Steinitz-Festschrift.) Veröffentlichungen der sprachwissenschaftlichen Kommission der DadW 5. Berlin. S. 424–431.
Wickman, Bo, 1981: Features of dialect mixture in the Lappish dialect of Northern Gällivare. I: Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Turku 20.–27.VIII.1980. Pars III. Turku. S. 267–272.
Wiklund, Karl Bernhard, 1890: Lule-lappisches Wörterbuch. (MSFOu 1.) Helsinki.
Wiklund, Karl Bernhard, 1891: Laut- und Formenlehre der lulelappischen Dialekte. Stockholm.
Wiklund, Karl Bernhard, 1892: Die nordischen lehnwörter in den russischlappischen dialekten. I: JSFOu 10. S. 146–206.
Wiklund, Karl Bernhard, 1893A: Bericht über K. B. Wiklunds reisen in den Jahren 1891 und 1892. JSFOu 11:3.
Wiklund, Karl Bernhard, 1893B: Die südlappischen Forschungen des Herrn Dr. Ignacz Halász. I: JSFOu 11:2.
Wiklund, Karl Bernhard, 1895–1896: Om lapparnes tideräkning. I: Samfundet för Nordiska museets främjande. 1895 och 1896. Utg. af A. Hazelius. Stockholm 1897. S. 3–27.
Wiklund, Karl Bernhard, 1896: Entwurf einer Urlappischen Lautlehre. I. Einleitung, Quantitätsgesetze, Accent, Geschichte der hauptbetonten Vokale. (MSFOu 10.) Helsingfors.
Wiklund, Karl Bernhard, 1897–1909: Bidrag till kännedomen om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv XVII. Uppsala.
Wiklund, Karl Bernhard, 1901: Lärobok i lapska språket. Uppsala.
Wiklund, Karl Bernhard, 1912: En nyfunnen skildring af lapparnas björnfest. I: Le Monde Oriental. 6. Uppsala. S. 27–46.
Wiklund, Karl Bernhard, 1915: Lärobok i lapska språket. 2:a uppl. Uppsala.
Wiklund, Karl Bernhard, 1921: Etnografiska anteckningar från skogslapparna i Malå. I: Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1921. Red. E. Gafvelin & R. Jirlow. Umeå. S. 7–20.

Wiklund, Karl Bernhard, 1925: Lapparnes invandring till Skandinavien. I: Föreläsningsbiblioteket. 20. Red.: M. Sterner. Stockholm. S. 108–114.
Wilbur, Joshua, 2015: A Grammar of Pite Saami. (Studies in Diversity Linguistics 5.) Berlin.
Wilson, Karin, 2008: Markusevangeliet i Lars Rangius samiska översättning från 1713. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CI.) Uppsala.
Winkler, Eberhard, 1996: Zu Olaus Sirmas lappischen Liedern. I: Ural-altaische Jahrbücher. Neue Folge. 14. Wiesbaden. S. 129–150.
WWM = Schlachter, Wolfgang, 1958: Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 14.) Helsinki.
YS = Lehtiranta, Juhani, 1989: Yhteissaamelainen sanasto. (MSFOu 200.) Helsinki.
Zachrisson, Inger, 2016: Gränsland. Mitt arkeologiska liv. Skellefteå.
Zetterstedt, Joh. Wilh., 1833: Resa genom Umeå Lappmarker i Vesterbottens Län, förrättad år 1832. Örebro.
ÅaDB = Bergsland, Knut & Mattsson Magga, Lajla, 1993: Åarjelsaemien-daaroen baakoegærja. Sydsamisk-norsk ordbok. Indre Billefjord Idut.

Appendix. Svensk-sockenlapsk ordlista

Denna alfabetiskt ordnade ordlista ska göra det möjligt att söka ord i Holmbergers vocabularium för att se t.ex. i vad mån det innehåller ett normalt samiskt ordförråd.

Några förändringar och strykningar har gjorts här. Uppslagsordens form är standardiserad efter modern svenska och några svårförståeliga betydelseuppgifter hos Holmberger har ändrats med hjälp av SAOB; det nutida svenska ordet skrivs då före Holmbergers svenska översättning. Likaså får svenska standardord ersätta i våra ögon egenartade betydelseangivelser, t.ex. *armhåla* i stället för Holmbergers "axelhol under arm". Siffror i betydelseuppgifterna ersätts med bokstäver.

Ordlistans samiska former återges utan ändringar bortsett från att initiala versaler ändrats till gemena. De resonemang som vissa former kräver återfinns i notapparaten i kapitel 3.

Holmbergers "idem" som används i två olika funktioner (kap. 3.1) ersätts här med respektive betydelse.

Ord som är oförståeliga har strukits, liksom också citatlån för föråldrade begrepp, som t.ex. *färnbock*. Ord utan översättning utgår, liksom även ett fåtal ord med oklar betydelse. Särskilt gäller det sådana ord, där Holmbergers översättning till svenska är en homonym med många skilda betydelser. Ordlistans nyckfulla ordning gör det i sådana fall omöjligt att fastställa betydelsen. Om Holmbergers markerat sin osäkerhet – "d[ubium]" – vid ett ord utgår det, för så vitt det inte är uppenbart att Holmbergers form och betydelse är rimliga. En del uppenbara svenska lån har bibehållits när de bedömts ha särskilt intresse, t.ex. genom att uppträda som synonym till ett ord belagt även i andra samiska språk. Endast idiom och imperativiska satser tas med, övriga satser utgår. I tvetydiga fall, som t.ex. svenska *skälla*, markerar s. resp. v. vilken homonym det är frågan om. För verb är svensk infinitiv uppslagsform, oberoende av ordlistans form. När Holmberger ger en tydligt personböjd samisk verbform anges person inom parentes efter den samiska formen. Ett fåtal frekventa samiska verb förekommer inte isolerade i vokabulariet utan ingår endast i fraser. Jag har då lyft ut verbet ur kontexten och tagit med det i ordlistan. När Holmberger givit betydel-

seuppgifter på latin har de översatts till svenska. Botaniska artangivelser har dock bibehållits, men uppdaterats till nutida. Endast växtbeteckningar, dock ej träd, ges med latinsk beteckning.

Alla personnamn har strukits och månadsnamnen anges med svensk översättning utan de långa redogörelser av encyklopedisk art som Holmberger ibland ger. Stjärnbeteckningar utgår, om deras betydelse är oklar (ovan 4.2.2.1.3). Även växter och djur som inte kunnat identifieras med säkerhet har strukits; det gäller särskilt insekter.

Att ordlistan överhuvudtaget ordnats och återges på detta sätt motiveras med att det är en samisk ordförteckning som är ungefär lika gammal som Lexicom Lapponicum. Samtidigt måste man minnas att Holmberger dokumenterade en i övrigt okänd språkform och att hans uppgifter därför inte kan kontrolleras. Det går t.ex. inte att veta i vad mån hans ord är tillfälliga bildningar.

abborre (310) goäskoa
ackja (1585) rakt
afton (1336) äckiäd
aftonstjärna (86) eckits habradis
agnar (783) multiä
al (972) lieibi
aldrig (1389) i gassak
alla slags vatteninsekter (8) hussåk
altarring, disk (692) jyrkon buärd
andra (698), (1476) muppie
ansikte (574) årdia
april (1410) vortjä
armbåge (947) ganngjäl
armhåla (889) gaina uell
as (829) miäske biäsk
ask (1288) skap
aska (1572) goäna
asplöv (278) supen lost
augusti (1416) tjisnauctoe
avlösning (895) skelloa
avvänja (ett barn) (1185) boättjät manna, (1186) djuptsch manna
ax (1118) axie

baka (1189) båckät
bakskört (127) ganstjäm
bakstycke (på sko) (104) ruajes
bandstump (79) gårros
bark (968) gårr
barka (834) garrå maillotit
barn (635) manna
barnmorska (1247) sätkie helen
barr (1019) gåttsao
becktråd (109) biacko gåräst
begrava (1500) juälät
bekänna (1213) bjuksjätt, (1214) gjicktiät
belling (399) jelich, (400) gamos
berg (643) oarri
bergaktig (644) oarrilupp
berätta (188) sardnoett
betala präst för jordfästning, "ge likstol" (40) likstol oettat
betsel (1176) biesl
betsla (1177) baikot stuarok
bi (*Apis spp.*) (2) åbbeloa
binda (1581) tjåtnät
binda nät (820) viärmie guedat
bita (754) gaskiestiti
björk (971) soatje
björn (1304) bialto, (1305) granjor, (1306) biss, (1307) durie
björnkoja (57) guarda
björnrumpa (18) happuck
björnspråk (1105) sukts
bladmage (301) tjäx
blaggarn (1567) gruäs biäss strekå
bleckskopa, skopa (710) blieck littie
blek (290) buälne
bli hungrig (1618) niälkie golta
bli våt (793) luåp (1 sg.)
blicka med ögonen (509) drampksit

blixt, ljungeld (1308) altgaska, (1324) laka
blodkorv (98) malä goärov
blodrand (871) vorrä
blåbärsris (953) leverie hingse
blåklint (*Centaurea cyanus*) (956) blau blomster
blåsa (s.) (261) blåesa
blåsa (v.) (409) busätt
blåst (1301) bieck
blåsväder (1303) bieks viärold
bläck (234) bleak
bläckhorn (1274) bliecklitt
blänga (508) blädåksit
bock (1629) buektje
bockrot (*Pimpinella saxifraga*) (959) järria
bokstav (297) bokstaf
bonde (1576) daetj, (1577) sleebes
bondgumma (1578) sliebesen gille
borsta sig själv (153) tjockoit itjom
borste (743) harja
bosyska (*Ballota nigra*) (289) gosen milkie grasi
braxen (315) brax
brev (1005) g[i]rie
brinna (419) buälätt
bro (786) broane
brottas (1595) håibot
brud (1006) brodos
brudgum (1007) brogum
brun (32) mossek
brunst (816) rakt
brygga (v.) (1606) brydgät
bryna (740) sia
bryna en yxa (152) siät haksjo
bryta (1502) dojått, (1594) supptjåpp
bräde (243) breäde, (244) fjallo
bränna (1610) båldiät
brännvin (1609) buålack
bröst (453) nittje
bröstvårta (758) saieje
bubbla (s.) (773) såfik
bunden (80) gårrosissnie
by, stor (221) stoärä lhattie
båge (1259) svärko
båtsman (320) båståck
bäck, liten (437) jocksnirk
bäcköring, stenbit (514) jirgiä guellie
bälg (i smedja) (844) smögdan uesse
bälte (1282) bilt
bänk (620) biank
bänne (1257) gils
bär (161) muärrie
bära (780) guättiat
bäver (191) oålnam
bödel (1149) tjoappi
böld (258) gogma gaut
bössfjäder (733) bissia garta
bössfodral (706) hålt
bösskrok (44) bissiagatan
bösspipa (42) stiocken bip

dagg (1317) suälanie, (1318) läbsie
dagjämning (1349) bieiviäh aktgåcko
dagning (1379) tjåcset
daler: sex dalers kopparmynt (1071) gote daler
daler: sex dalers plåt (1072) gote dal tsoltso
daler: tre dalers plåt (1136) golme dal tsoltso
dank (497) otj lausäts
december (1420) bässat
deg (723) daikie
degtråg (175) druäcki
den här (1508) dat
den som får skägg (559) skautia bardi
dike (24) åckeren gruppi
dit (1053) docko
doktor (1199) duoåie
domare (39) doamock, domi
dotterson (600) dacktar alitj
draga (769) geässät
dragoxe (1099) vuäjem ronsjo
dricka (s.) (1586) woala
dricka (v.) (1571) jocko (1 sg.)
drottning (36) dråttneck
drucken (1131) woälgiss
drypa (49) goäckoätt
dräng (186) sveinos, (1579) barni
dräpa löss (133) njutie dickie
drömma (194) niakedit
dugga (20) mjärkat
duggregn (19) small raschio
dundra (1457) joatsa

dynggrep (347) tjogojoä
där (1050) dusnie
dö (904) jaemat
död (adj.) (662) jämekutsch
dödlighet (903) litemam
döma (1144) dömätt
döpa (1593) christet

egg (252) autjo
eklöv (277) eiker lost
ekorre (391) äro
ekstock, ökstock (308) otjä auäcki
elak (1515) mårak
eld (1260) dåll
eldstål (1518) gaskom
eldtång (966) såptsai
elva (1431) akt biällij luttje
entita (1399) dsytsakka
enögd (553) källemie biälle
ett och ett halvt år (1360) biäll mupp jaep
evig (892) akkat
evighet (893) akkavat

fadder (1592) fatter
falla omkull (1458) lant joro gatj
fallandesjuk (579) bråtfällug
famn (767) sålla
fan (1255) faanå
farbror (yngre) (653) jeäitsåviedre
farbror (äldre) (652) geakiesjugre
farfar (660) aja
farmor (661) akka
fasta (v.) (639) tjoktu
faster (yngre) (656) soäre dseadtsa
faster (äldre) (657) jårå såpposeasa
fattig (1126) fåttug
februari (1408) goao
fel (761) feloa
fem (1425) wit
femte (1479) vitat
femtio (1435) wit lhuttie
ficka (124) lhomma
ficklock (125) lhommon lhuetj
fila (163) filosjaff (1 sg.)
filbunke (504) giäskät
Finland (444) luåppland
finnar (sjukdom) (260) tjäsmok
finne (443) luåpp
fisk (309) guälle
fiska (324) guälopp
fjol (1044) joåja
fjoling (1602) dematsch
fjäder (1471) påts
fjärde (700) niälliat, (1478) nälliat
fjärdingsväg (582) fjäldek jeiäno
fjäril (70), (71) bieviäh lybiek
flarn (273) flarro
flaska (694) flask
flaska, liten (1512) otj flaskätz
flata handen (941) blietja giet
flicka (912) nietkietsch
flinta (1465) duttnie
flitig (646) giamps
fluga (5) tjoåik
flugblomster (285) joädäk grasi
flyga (586) oroktu boajätt, (1451) hala
flytta, boföra (184) diutjät
flå (77) niuaott, (407) niuått
flåsa (642) saado (1 sg.)
fläskskinka (287) fliäsken ruäksi
fnysa (1449) snulsk
fnöske, tunder (393) gälldie, (1516) lhoäsk
fnösksvamp (945) thiane
foder (1011) foäder, (1012) geärdet
fora (353) åker rand
foroxe (1100) raidels ronsjo
fort (648) warki
fosterbarn (206) biäppmok
fosterdotter (48) biäppmodaktir
fosterfar (204) biäppmo atkie
fostermor (205) biäppmoaädnie
fosterson (203) biäppmo alichje
fot (406) juälitj
fotsula (1197) juälickie geuäudo
framsöm (129) ådelsaime
fredag (1372) biärnadak
fri (715) loaos
fru (594) fråua
frukost (411) biest
frukost, morgonvard (460) svårgult
frukta (790) ballo (1 sg.)
frysa (1112) goäto (1 sg.)
fråga (1202) gittjät
frågvist (696) dillpä

fräsa som en katt (483) fros
fröken (595) gråtjack
fullmåne (1242) diäv åsk
fyra (1424) nällie
fyrtio (1434) nällje lhuttje
få (704) åtjå (1 pl.)
få barn (1184) åttjam manna
fågel (1450) låudti
fågelbo, fågelnäste (136) biässiä
fågelsnara (158) snarro
får; småboskap (1555) tjå
fårskinn (1627) smaala natkie
fäll (1273) våuko
fällkniv (719) fällnibi
fänghål (809) fäingi raickie
fängkrut (810) fiänge krot
fängpanna (811) woetk båttana litti
förfriska (365) fryskgått
förfriskning (367) fråskedass
förkläde (134) autels doamos
förladdning (857) åute lättom
förmörkelse (1397) fälä, (1398) jamitjä
första (697) oåsts, (1475) oästs
förstå (602) törstöerett
försvara (792) försvårät
förtala (791) boito hålå

gack ut! (524) gait olks
gallko (1101) svaileak
galt, svin (288) snorka
gammal kvinna (908) voäres goyna, (909) gambl goyna
gap (885) gäpie
gapa (667) gaepi
ge (1225) vättje
genom (1467) tiao
gesäll (187) guåibme
get (1628) gaitse
geting (3) viapsa
giftasvuxen (1122) hillburda
gissa (1391) arrevät
giva (612) vaddi
glas (167) glas, (1546) gissits
glugg (506) reikie
glöd (1261) tiadle
glömma (1314) oialhätti
glömsk (1633) ojalshafti
gnet (585) tjohres
gnida (13) sukseh
gnissla (12) bania gask
gnola (1544) jafräit
gnugga (170) brunai
gnälla (496) oaloa
god (208) heven
god lukt (1116) niolk hapsa
god ängel (1145) buaris indgähl
golv (621) guälbe
gom (886) guemi
gosse, liten (1470) jålle
gran (970) goäss
granbark (274) goässen barko
granmyra (1503) rotti
gravöl (1527) juelametji, (1528) gravel
grepe (965) uessi
grimma (1174) baitje
grimskaft (1175) baitje labitj
grina (143) skäi kiäit, (144) snirvät, (825) sisnitsat
grind (28) grynda
groda (1158) soäppo
grymta (831) snorket
grynkorv (99) graun goarov
grå (1587) gravs
gråbo (*Artemisia vulgaris*) (795) gravies grasi
gråta (1531) tjäärap (1 sg.)
grått hår (546) gravies
grädda (617) geup
gräs (1043) graesi
gräva med kniven (14) knäki nibini
gräva, krafsa (15) gräåckåm
grävling (1309) gräofsvinet, (1310) borka
grön (756) groänes
gröt (1020) grautse
grötig (1021) grautsanna
gud (1403) jupmal
gud fader (1405) jupmal atj
gud hjälpe! (1596) jupmal viäkät
gud signe! (1469) boarek
gudfar (1591) christatji
gudmor (1590) christiätni
guds fred! (1468) goaraik
guds son (1406) jupmal alichj
guds vilja (1215) jupmalan veljo

guld (1065) gullie
gulsot (1190) visch sott
gumse, bagge (1182) bruus, (1183) goms
gå (525) månä oalka, (590) kråtjo puat
gå fram (716) vadsjät autelan
gång, tillfälle (1438) akt naien
gås (368) gas
gåsunge (369) gasen jok
gädda (312) hauk
gärde (22) jeärd
gärdsgård (729) hagan
gäspa (666) gaost
gäst (179) guässiä, (181) gäst
gästa (179) guässiä
gömma sig (748) djäkdit tjåktiti
göra (649) duällkät

hacka åkern (350) åcker kåcket
hackspett (1362) tjachna
hagel (1238) tjuänniat
hagelpung (705) loäd bonk
haka (566) gaibi
hallon (787) gippern moärie
halm (796) gruäppies grasi
hals (890) tiappåck
halsbränna (s., v.) (869) tjåä båldost
halskläde (135) skurtobesi jeabått
halta (673) lounkett
hammare (111) viäckär
hand (926) giet
handflata (927) giet låpi
handlove (944) låpi
handskar, varmed karlarna drar tåg (480) biaddie grappock
hane (370) höna
hank (839) gaski viakiats
hanne (404) uries
hare (90) niåämnal
harr (333) harre
harv; harva (s., v.) (354) härfvo
hasp (29) kruäck
hasselbuske (1220) hasselbusk
havande kvinna (177) hafvandes ålmutsch
havre (960) hagrie
hel kaka (1612) oppe laipi
helgdag (1337) ailes bieviäh
helge ande (1396) ailes oegeness
heliga dörren (195) bissia båssjo
herre (222) hierre
hicka (s., v.) (267) niuxt
himlafäste (1227) jomkalk
himmel (1230) alemi
himmelsk (1226) alemask
hisna (760) haiked
hit (1052) diät
hitta (1551) geune
hjul (305) kluckär, (306) råck
hjärna (542) järmia
hjärta (445) suttje
hjässa (932) suddji
hona (403) mingelis
honung (1541) gonitz
hop (1262) mais
hopbunden knippa av trätågor (69) ittia jasta
hopbundna tågor (1268) gorost vetje
hoppa (541) njulko
hoppa över (241) niulko bial
hora (s.) (1179) foarra
hora (v.) (1180) foarast
horn (995) uärni
hosta (s.) (448) gost
hosta (v.) (449) gosto (1 sg.)
hugga (608) djuåp
humle (280) humbäle
humlekotte, humlekoppa (281) humbl batatj
humlereva (282) humbälen risa
hund (991) biänje, dähr
hundra (1436) lhuttie lhuttie
hur (1582) gokti
hus (625) gåeti
hut racka! (511) soala däre
hut ut! (520) vas olks
huvud (929) åivi
huvudkulle (930) åiviädjock
huvudskål (750) iåiviän gårä, (931) åivie dgiss
huvudvärk (268) åive säivit
hynda (992) diko
hår (543) vuåpt, (1630) gulk
hägg (821) foämän
häggbär (865) nabärdämin

häl (812) båskie
hälsa (1493) heck
hälsosam (1526) oariess
hänga (467) jyttsost
här (1051) dasnie
härsken (1128) dakts
häst (1038) sturek, (1039) stoäre hirki, (1040) dåmpå, (1041) sioms, (1042) drumpi
hästsvans (1036) sturken siebi
hög karl (651) jett olma
höger hand (938) ålgies giet
högtidsdag, stor (1339) stoår altar bieviäh
hökam (171) svein joikom
höst (1355) jiäktje
hösåte, hopräfsad hög av hö (21) sveiniehop

i fjol (189) dima, (1601) diämä
idag (1375) dann ben
ide (56) guarats
igår (1374) jokt
ikull (379) voätslås
ingen människa (921) inägen ålemåtsch
ingenting (920) inäken
inuti (298) susdinåls
is (1235) jeange
istapp (1236) goikom jeange
ister (1494) bueti
isterfull (1495) boätak

jaga (771) tjuäktit
jakt (772) joäktime
jama (832) niäuko
januari (1407) overbieiviäh
juledag (1340) joulä bieviah
juli (1414) rofatt, (1415) seigies nauktoe
jungfru (915) jåmpo, (916) jumpack
juni (1412) suepat, (1413) solgat
juver (684) röuse
jägare (770) oedtskei olmai
jämnstor (782) rödie staggo
järn (440) roöveti
järphona (1164) bruducken männal
järv (518) giätkie
jätte (900) jerröo, (901) jätna

kalk (1151) vilks laieri
kalv (993) galbi
kalva (1150) goattom
kalvhuvud (607) galben åivi
kam (164) gamb
kamma hö (173) jockot sveinie
kanna som påminner om liten tunna, tunnkanna (1194) däten gaten
kappa (693) skoppmack
karbunkel, böld (i eller under huden) (257) nahram
karda (s.) (827) kala
karda (v.) (826) kälät
kardborr, snärjgräs (*Arctium spp.*; *Galium aparine*) (794) dåberanis, dåberals grasi
karl, stor (897) stoeri ålma
karl, svensk (141) gats, (686) svens olma
Karlavagnen (83) juåksa, (84) lhåosch
karlmössa (1049) garmano tjopp
karva tobak (1142) dobakdapom
Kassiopeia (82) särrovo
kasta (73) tjaskät, (74) sleuätt, (75) slionistit
kastskovel (359) tjasken sliävo
katt (395) gat
katta (396) jautkis
kedja (975) vevio, (983) ridgi
kindben (575) niärrjåck
kippelsnöre (249) skråua labitie
kippelsnörets tofs (250) doappa skråue lebitj
kippla kalvar (247) skråua
kittel, liten (712) ottje gäbmatsch
kittel, mellanstor (713) tänera gebmie
kittel, stor (711) malar gebmie
kittla (736) tjockoldi
kjortel (1443) vålp
klack (105) boäsk
klappa (762) klappemän
klappa på mun (149) babiestitie
klappträ (814) sappmami fjällo
klart väder (1302) skiäratt viärrod
kliva över gärdsgården (165) gaätsät hagan

klo (401) gueper
klocka (967) bialloa
klockkläpp (1143) njuktjäm
klubba (847) klobboa
klå (1619) gruaik
klåda (1570) såppgnats
kläda av sig (416) nuåroditt
kläda på sig (415) gåroäditt
kläde (1346) sajuk, (1347) skrode
klämma (s., v.) (872) klimmät
klämta (118) klippti
klöv (402) siacko
knapp (976) baälo
knapphål (977) baäloreikie
kniv (382) gulick
kniv, liten (383) nibi
knivslida (1486) dåpp
knoge (630) biälit
knyta (830) jualmodit
knytnäve (946) tjårma
knåda (774) röradem in
knäppa igen (10) groäckåt
knäppa med fingrarna (9) blåks
knäppa ngn på fingrarna (11) batsdit
knäskål (1200) boälå jällemi
knäveck (1201) boälå kriäkom
ko (av nötkreatur) (990) goossa
koka (337) oässemän
kom in! (160) våt sise
konung (33) gåniko
koppar (1067) kuoppar
korg (1276) gorge
kork (982) kurk
korn (358) kårne
kornknarr (1245) pärskär, (1246) pansöappe
korp (1452) garans
kortaste dag (1352) ånimass bieiviäh, (1353) ånaks bieiviäh
korv (97) guärov
kota (807) råusa kägla
kramp (265) soanna snärkät
krig; kriga (343) dåro
Kristi födelsedag (1249) Herran riäkadom bieiviäh
krita (734) kleeta
krok (985) våko
kropp (902) groppi
kroppslängd (905) groppi gockat
kruklock (224) krukan lhothj
krusat hår (545) beas tjålmådax uåpt
krusbär (714) kraus moärie
krut (1290) voetz, (1291) buesks
kruthorn (1292) grotjorfoe
krypa (59) niäxtit, (60) goatsat, (61) goässedit, (62) goäckärdit
kröka (1565) sojät (1 sg.)
kubb (1004) gallåt
kungsväg (1509) stoare gaino, (1510) sapå
kunna (213) matta
kusin (1556) årben biäli, (1573) biellie biälä
kuttra (1165) joaja
kvanne (*Angelica archangelica*) (462) fadno
kvarn (334) goärn
kvarnskruv (336) hålk
kvarter (766) uämsi
kvast (239) goast
kvinna (137) noisan, (907) goyna
kväsa (264) queio
kyrka (641) jyrko
kyrkogård (1498) gyrkjogärdi, (1499) ackardi
kyrkvakt, spögubbe (1497) sappme
kyss mig i röven! (1589) tjuälast bateraigie
kyssa (1588) tjulasts, (1599) gaskiästit
kåda (271) gassi
kål (1611) grasie
käke, kindbåge (578) gaipi
kälke (1513) kielk
käpp (1059) glakka, (1060) sobbie
käpp som man går med (295) gloksätt
käring (78) gillik
kärna (i träd) (1250) oui moess
kärna (s.) (1206) tjärnholk, (1207) tjärnlit
kärna (v.) (1208) tjyrnått, (1209) dorpoätt
kärnstav (1205) tjyrneglakka
kävling, liten kubb, grov pinne (1003) barkoa
köld (1315) tjåskam, (1316) baiko
köra plogen (344) plog juaim (1 sg.)

ladda (858) laddät
laddstock (859) gaas
lakan (784) duällie
landshövding [utan nummer] stoäre
lapp (på plagg) (100) doämess
lappa (101) doänje
Lappland (434) Samiland
lappri (606) papistet
lass (345) lhassä, (1514) lhas
lat (1133) laikies
lav (951) gäivom
lax (316) lax
led (928) light, (1283) spacko
leka (1461) dåkrät
leka (om fisk) (332) goadamän
lem (925) letsa
lera (680) laire
lever (446) mixi
ligga (414) oädatt
liktorn (1196) gottom
lillfinger (1026) jetjäm
limpa (1613) gissas laipi
lingon (389) hings
linhärva (1141) gåråst vipsch
lista (130) lysto
ljuga (850) logär
ljung (388) garben
ljus (1345) juovijatt
ljusstake (797) tjuasks statta
lo (397) jedime
lock på en bytta (999) lådki, (1000) asklok daps
locka (1553) gock tjditi
loge (25) tryskeladu
loppa (1014) laffa
lort (1313) dungsch
luden (1545) gulken
lugnt väder (1358) låthjä viärrold
lukt (284) haps
lukta (283) hapsit, (1115) häppsit
lunga (447) gåppa
lungsot (1187) diappoa sott
lura (737) biäjet geadai
lus (1015) dicki
lut (763) lot
lyssna (465) goldo
låga (1211) snojåpall
långfinger (1024) gask soårm
långt hår (544) guckies vuåpt
långvarig (1387) guckies årroi
lår (405) rueckense
lås (764) lasie
läder (1278) hode
läkedom (1198) diapper
länge (650) gucki, (1384) gättie
länk av vidjor (156) sasta
länsman (431) liäntsi, (432) jårvi
läpp (565) bangsamo
lärft (1289) slårrof, linje
lärka (46) åkerjårnåk
läsa (426) lackät
läspa (1294) sjållståm
läst (s.) (117) moäredålk
lätting (936) rapp
lättja (1134) laikies voot
lönnlöv (279) londen lost
löpe (95) gasi
lördag (1373) lawedak

maj (1411) garretsångel
mala (335) mählemån
malt (1605) maltie
malört (*Artemisia absinthium*) (851) malenbeik
mamma (1574) gittje
mamsell (596) manseak
man (906) garmani
mannaminne (1388) ållema moitålos
mark (mynt) (1423) akt markie
mark: sex marks plåt (1075) gote mark tsoltso
mars (1409) nioktj
mask (855) ossåik
maska (755) låktjo
mast (325) mast
matstrupe (560) gork
medelålders karl (918) rackie ålma
menstruation (490) slorrowa, (491) usnia garovoa
mesost (1445) myssoäst
meta (323) mietät
metkrok (1286) metvåckene
metspö (1263) biärgo ås moarä
middag (1335) gaska bieiviäh
middagsmåltid (412) gask bieviäh fiadoa

midsommarveckan (1102) mittsåmmar vakko
mil (294) mihlo
mina förfäder (1110) mo gambl aikie
mjölk (922) miälk, (923) viälkät
mjölka (1109) buttiät
mjölkskål med handtag (701) nappie
mjölpåse (611) jaoå oess
mocka (237) baalatt
moln (1232) ballove
mor (1575) edna
morbror (äldre) (655) stoäre jöönå
morbror (yngre) (654) jöönnå
morgon (1333) jirats
morgonrodnad (1332) gåksoe raåd
morgonstjärna (85) gidder habradis
morgonstund (1334) jiratsbått
morrhår (631) skautja
mossa (958) ruämsi
moster (yngre) (658) moasa
moster (äldre) (659) goski
mule (633) guennä
mull (373) multie
mungipa (43) jållemie geäts
mur (800) uäpmi
mura (801) muremån
mustascher (835) skautja
mycket (598) geange
mynta (1455) märi
myrstack (599) gåtkebiäsi
måg (1473) vijupp
mågens far (471) latio gallies
mågens mor (472) latio gomma
måla (211) måålät
månad (1376) manoe
måndag (1368) manoedack
måne (1231) ask
mård (385) mart
mårdspeta (för torkning av skinn) (390) marten sparra
män som är gifta med var sin syster (1517) wiälldom
människa [utan nummer] åhlemåtsck
märg (1293) jäddom
märla (986) minjals gruädki
mäsk (725) miäsk
mässing (979) miss
mässingsknapp (978) vieiki boälo
mässingsring (539) riks, riakka
mässling (587) mesle
mästare (512) jeäppi
mödom (455) ruäjes atna aimå
mögel (1173) giup
mörker (1327) jammitjalt, (1328) drammigjalt
mört (311) siävätt
mössa (1048) tjopp

nacke (569) tjoross
naken (461) boåttsott
natt (1351) gia
kvällsmåltid, nattvard (413) äkjät fiadoa
navare (775) napare
navel (757) napie
nederända på spjut (72) skaova
nej (878) jie
nio (1429) uktie
nionde (1483) oksat
nordstjärnan (89) nuorthe nasti
norr (638) norts
norrsken (342) guäxäk
nors (313) nårse
nos (632) njuännä
nos på en sko (106) gamok niuannä
not (329) viärmä
november (1419) galåkkoa
nu (1583) dale
nubb (862) ottjo nubbär
nyckel (861) fjauting
nymåne (1241) åttj åsk
nypa (468) jupsät
nysa (1448) gasnam
nysta (v.) (1063) nådda
nystan (1064) nåddersjo
nyår (1341) otjä jaep
någon tid (1390) aikie
näsa (570) niuännä
näsborre (571) niuännirak, (887) kånga
näsduk (1266) slarrov
nässla (276) nislo
nästa (v.) stycket intill det första (131) gampa
nät (328) nuoätä
näver (215) biassie

näverask (522) biässies skappo
nöt (1219) nuttå
nötskrika (1218) guaks

offer (58) djuasa
offra (209) tjuäväståpp (1 sg.), (210) tjuvilästit (1 sg.)
ofta (1380) kaiknaikien
ogudaktig (768) jupmal matack
oktober (1418) rakket
olja (214) biässien butties
ond ängel (1146) pähas indgel, (1147) fuänå indgel
onsdag (1370) kaskvock
orm (484) girmosie, (1029) guckies guäli
ormbunke (954) gaisak
orre (1160) hurro
orrhöna (1161) snatto
ostkar (96) oästagari, (482) djaivo
otta (1331) åkta
ovanläder (på sko) (103) altz
oväder, urväder (1311) goldaimo
oxe (987) voaxa
oxe som ej är kastrerad (1092) saroa

palt (738) gams
panna (547) gaulok
par (866) gukts
pekfinger (1023) djutsek
pengar (1066) bidnok
penis (häst) (1076) reiådho
penis (människa) [utan nummer] buätjis
penis (ren) (489) såppi
pest (584) herran boatsålo, [utan nummer] herran boatfålo
peta (735) sårladit
piga (1580) nieit
pillöv (275) sali lost
pingst (1365) pensta
pinne (836) tjatta
pipa (677) biåpp
pipholk (679) pipen kluns
piphuvud (678) pipelåive
piprensare (1444) harri
pisk (304) lättje
pissa (603) gåttsjota
pissblåsa (747) gåtsj boäjäk
plocka löss, luska (132) geätkiät oivi
plump (202) sleurattamo
plumpa (55) sleurrie
plåster (1563) plååster
pojke (910) batj, (911) barnia
polstjärnan (88) vearrolthen thjualtk
port (937) portop
påse (1284) fatti
predikstol (689) predikostol, (1253) buärkie stuälo
press (1013) batsägg
pressa (121) sucks
pressjärn (120) backreut
prins (34) gåniken barnie
prinsessa (35) gåniken daktir
prost (185) prästies
pruta (464) plutät
pryl (980) rubme
präst (898) herra, (899) griägie
prästgård (593) herranheim
prästhustru (597) herran-gomma
prästkappa (808) gapo
prästkrage (618) herran krakan
prästkrage (*Leucanthemum vulgare*) (949) vilks blomster
psalmbok (451) jerriee
puls, stång använd vid fiske (327) bänkäl, bynkäl
påse av lomskinn (707) habme
påse, väska (573) dasko
påsk (1342) bias bieiviah
päls (1492) moatta
pärla, pärlsten (23) girgie jearas
pärm (452) karmo
päron (1489) pyron
pösa (776) bottånämän

raka (s.) (778) raks
raka (v.) (867) valdä skautjat
randig (226) skrenock
randigt kläde (225) thialos skurt
rasande människa (1562) ras olmutsch
rasande pojke el. karl (1167) boos
regn (1321) abrie
regna (427) raschiott

regnbåge (1322) aigala joks, (1323) atjan joks
regnskur (1319) bradies raschjo, (1320) gårr raschjo
ren (558) bootsa
renbroms (1008) bate boski
renhjord (492) aäloa
renhorn (996) jårvi
renhud (1285) duelie
renkalv (1088) miesie
renkalv, ett år gammal (1089) tjärmack
renko (989) skiappa
renko, femårig (1096) giackä
renko, fyraårig (1093) rotnoe schiappa
renko, treårig (1087) rotnesch
renko, tvåårig (1106) voängäl
renmossa (557) vist
renoxe (988) rontsio
renoxe, första året efter kastrering (1085) gaske, (1086) gassel
rensele (1192) tjasks
rensena (1027) bootsen soänne
renstyng, korm (1001) kurbma
rentjur, femårig på våren (1095) gåsak
rentjur, fyraårig (1094) gottoder
rentjur, sexårig (1097) makaks
rentjur, sjuårig (1098) namma lappie
rentjur, treårig (1083) vuäbbärs
rentjur, tvåårig (1090) urrak
revben (817) irt daktie
ribba (499) dsakkänge
rik (1125) rykuk
rimfrost (1237) biärdat
ring (973) soårmåj, (974) ringse
ringfinger (1025) jetjäm ednie
ris (1501) durk
riska (*Lactarius spp.*) (943) leiback
ro (v.) (322) sockup (1 sg.)
rock (1363) oarjo, (1364) kapetii
rockskört (126) heleme
rolig (223) rolig
ropa (500) jåroo
ropa tillbaka (501) ruåpto lissen (3 sg.)
rova (418) roafva
rovolja (216) roavan biässien butties
rulle (717) snalknåis, (718) gårås stacken sievai
rumpa (på människa) (1018) seibi dakti
rund (1119) jörrup
runstycke (mynt) (1068) rånsjo
ruska (507) fyrrä
ruta, fyrhörning (166) niällien gegag
rutten (1439) miäsk
rygg (913) jävalk
ryggstycke (128) båktjo saime
rymma (806) rupmar
rynka i pannan (s.) (548) strytnian
ryssja (330) skoänja
ryttare (319) raffmåg
råg (357) ruck
räcka sig (169) oatnäti
räfsa (722) räpsät
rätt nu (629) dalan
räv (91) riepi
rödsot (1191) niåpsch
rök (1312) soavo
röllika (*Achillea millefolium*) (964) sokoviäckie
rönnträd (235) rauni

sakristia (1496) herrangaeti
sal (1244) sahlu
salta (254) såltie
saltpåse (708) salti oäss
same, lapp (433) saemi
sand (372) sattio
sarv (331) rauvi
satan (1256) birgel
scrotum, pung (488) bonge
segel (326) segelle
selsticka (242) jårbo moärätt
sena varmed lappen sömmar sin sko (110) soanna
sent (1382) astoess
september (1417) buaidia gagya sångel
sex (1426) got
sida (628) sydå
sik (515) juaotj
sikta (232) siktät
sikte (231) sixt, (854) aktina jällemie
sila (233) siala
silke (882) siltj

sill (317) sålda
silver (1272) silop
simma (668) vuäjätt
sitta (1506) jockas
sju (1427) dgitie
sju stjärnor (1091) suck kinnjesen råks
sjuk (1525) skivitz
sjunde (1481) tjetjat
sjunga (873) juojäk
själv (154) jetz
sjätte (1480) gotat
sjö (439) jauri
sjörå (mytol.) (785) jaurien radat
skabb (1031) sieknats
skaft (384) nådd
skakel (589) skakel
skal (521) skal
skallig (933) snialitsch, (935) spuåd
skallighet (934) snialvuälke
skallra (303) skallen
skapnad (924) sjättoa
skarbåge, snösko (1299) drefvoa
skata (1170) skiärri
sked (442) bust
skida (s.) (1300) drauka
skinn på handen (1447) naikie
skita (1519) woäskot
skiva (1062) jednats, (1279) straikie juåpått
skjorta (1270) skjort
skjuta (1287) uettjat
sko av hästbellingar (479) siombäck
sko, samisk ("lappsko") (476) notk
sko, sommarsko (478) barkok
sko, vintersko (475) goikiät
skogsrå (mytol.) (728) sajo
skomakare (115) gamok goroi
skorem (753) gaolos garts
skorpa (1535) geup
skorra (1295) buckfstemin
skorsten (1530) riuppen
skorvig (1566) skuävorrod
skotta ihop (363) baalat tjånk
skovel (236) goivo
skrapa ihop (746) skräpät itk
skratta (695) fuärkätt
skreva (730) serratsit, (731) bratjasit
skrin (744) gästo
skriva (1644) kialame
skrivpenna (1393) skåråtsch
skruv (838) skruf
skryta (745) rumpått
skräddare (116) viädajä
skräddarsax (119) viinskaria
skugga (efter folk) (1329) soaivän
skulderblad (888) ålkie biäsga
skuldra (891) ålkie jåck
skyffel (348) sjuffål
skyffla (349) sjuffälä (1 sg.)
skymning (1343) jamätja datja, (1344) diövät datja
skynda (875) varrikutsch
skytt (720) jäki
skål (1277) garre
skägg (567) skautja
skäggig (568) skautjan olma
skälla (s.) (994) biallo
skälla (v., om hund) (505) hottagott (3 sg.)
skälva (581) skiälbo
skämmas (27) skamahatt
skära (362) joapått
skära av naglar (1188) duppam
slaga (355) truske glakk
slev (441) sleio
slicka (604) niåalot
slingra (823) siodast, (824) svingsäst
slita (742) gäitiätiti
slug (138) kjärmöck
slå (med hammare) (112) dsabmam (1 sg.)
slå eld (1523) gasket dållo
slå hö (1617) senjet
slå igen (1547) dappåt
slå klink, klinkertegel (1166) blåkjät
slå åder, åderlåta (1637) åra gatmät bial; dsabmät
släde (1621) slädda
slägga (788) sliätjo
smaka (1114) småckät
smedja (843) smögde gåeto
små (1195) smau
småfisk (519) smau guällie
smäll (502) tjuäje
smälla (495) luätenie, låddenie
smälta (246) leiki (1 sg.)

smältpanna (245) haddis
smörgås (1442) vuäi laipi
smörjelse (1561) budtjäss
snara på renhornen (157) jearäst
snarka (592) snuäreit
snart (1383) vork
snava (672) snåckstip, (674) nialkätt
snor (669) snoålk
snusdosa (1267) snuckedos
snyta (670) snösät
snål (1559) gakties
snäppare, årjärn (för åderlåtning) (1569) åran röuäti
snö (1233) moett, (1234) loppme
snöa (428) juättjet
snöpa, kastrera (538) gaskiät
snörhål (752) gaolos
snöripa (1078) riäks
snörpa ihop mun (147) snurpåt, (148) sniurmät
socken (41) såkno
sol (1228) bieivial
soldat (318) dåråk
solhetta (1239) bieiviäh back
solstråle (1229) bieiviäh labitj
solstånd (1348) bieiviäh jägti
solur av sten, timsten (896) timjirgiä
sommar (1356) giesse
sommarstig (207) balka
sonhustru, svägerska (1474) manjä
sopa (238) supat
sot (1016) goktie
sotig (1017) goktiämnnä
sova (417) oädatt
sovel (1538) såveli
spann, kvarter (mått) (942) guårtäl
sparka (1108) geaktiet
spegel (822) alemåstj vääckie
spela (1537) spialadit
spelstall (1568) stalle
spene (685) nittje
spetälska (s., v.) (583) spettål
spika fast (469) dsadmie
spilla (840) leikiät
spinna (420) buttnet
spiror i en dynggrep (346) suepo
spisel (981) arni
spisöl (1608) thiassa
spjutudden (53) saiti, saite
spjutända (52) veärre
spjäll (779) spiälda
spjärna (380) jeakstitt
spole (864) reikie noddo
sporre (376) spik
sporrhugga (377) sappmät
spott (683) tjålk
spotta (682) tjålkätt
spricka (605) luattnit
springa (408) varredit, (1638) vuettet
spritta (765) launeditt
spruta (459) dros
sprätta (741) bickiä
spy (266) voäxal
spånor (883) spåkko, (1550) smoäleter
spånor, små (1640) spuäni
spöke (663) rauk
stake (1275) teaka
stamma (s., v.) (270) gack
stampa (845) stampät
stanna (846) tjuätsetot
stava (ett ord) (296) stavott
steg (293) laik
stek (339) bissäm bjärk
steka (338) bissäm
stekpanna (286) bissam panno
stenröse (374) järgiamais
sticka (640) späktio
stickmygga (*Culex pipiens*) (997) sinak, (998) guckies niuänni
stig (1598) balkies
stjäla (1463) soallat
stjärna (1421) nasthi
stock (på bössa) (45) stuäckie
stol (619) stol
stoppa (805) dappott
stoppnål (804) stoäre naulo
storätare (1129) borro jakka, (1132) borretj
streta (16) åutelist sjoa
strumpa (1280) såcko
strumpeband (1254) såckolapitj
strunt (17) njuäräs jeära
stryka på (1171) jama
strypa (50) karkasit
sträng (1045) streänge

strö kring (240) buddä bir
strömming (314) strepmä
stubbe (1030) jälinga
student (687) städåk
stumpa (51) rumpaldit
stund (1385) akt ståndisch
stupa (378) låkst
styvdotter (66) daktir biällie
styver (mynt) (1137) vilkokoks
styvfar (65) atkie biällie
styvmor (64) jädnie biällie
stå (1505) sjåtio
stål (799) stalie
städ (842) röite glimpe
stänka (31) leikoa
stöpa ljus (1204) siått kått läusi, (1216) dalkoätt läuse
stör (781) stauro
stöta (627) snolksti
sula (102) gonadam, (108) garåm
supa (645) kats
sur (1614) sor
surögd (269) sore källmi
svalg (561) tjoä
svalla (819) battatak
svalna (263) buttös
svamp (291) guupper, (940) gubber
svart (1453) jäps
svarva (1507) svirvät
sveda (881) svidit
svedjärn (880) burräts
svendom (456) ruäjes barnie
svepa (665) svepet
svett (675) beaost
svettas (676) beaost (1 sg.)
svida (1620) svidiä (3 sg.)
svullna (262) bånnichiam
svullnad (262) bånnichiam
svåger (kvinna om en man) (1520) mak
svåger (man om en man) (1521) mot
svärd (253) sviärk
svärfar (37) måppi
svärmor (38) oana
sy (1061) gåroett
synål (759) gårott naul
syster (1558) åppa årben
systerson (kvinna om sin systerson) (1626) seasa
systerson (man om sin systerson) (1624) neapat
så (v.) (361) sajjet
såg (172) sacko
såll, rissel (227) rissel
sång (874) sjynkjung
sår (1032) saieri
sällan (1381) gåssak
sämskläder (113) miok naik
sämskmakare (114) miok naike alti
säng (1472) siango
sängvätare; slarvig kvinna (610) gottje böasa
sätta mun på sned (146) slimpät
söckendag (1338) argä bieviäh
söka, leta efter (1548) otsät
söndag (1366) ailak, (1367) bissi

ta emot (1224) dosto
tacka (704) gitjät
tagel (1037) tagel
tak (622) tak
tala (424) hålet
talg (1210) bårrewiäh
tall (969) biätsi
tallmyra (1504) jättji
tallrik (454) juråpp fjällo, (1221) tallek
tandkött (564) banåttje
tarmar, små (299) tjålieä
tecken (341) teknä
tegelsten (803) lärrie järgiä
telning (1010) oktjä beatjät
tennfat (1269) ditnia fiet
tennhorn (1080) jiäsäm moär fiallo, (1081) raikie fjallo, (1079) dittnie jårvi
tennsked (1271) ditniå busto
tid (1325) bått
tiga (1615) orro siaväl (imperativ)
tigga (1124) almust
tiggare (1123) almostie
timra (624) dumbärdätt
timra lappkojor (626) viärkått
timvisare (894) virrdiä tja
tinningar (550) ålåm dakt

tio (1430) luttje
tionde (1484) lhotjat
tisdag (1369) des tak
titta in (430) sise guälått
tjog (863) guktie lhuttie
tjugo (1432) gukt luttje
tjuv (1462) själak
tjäder (1162) tjoktia
tjäderhöna (1163) gåpp bätsl
tjära (217) dårrevie
tjärbytta (219) därrevie littje
tobak (576) dåbak
tobak; rök (577) suaoa
tobaksbuss (732) dobaks slients
tok (1456) jäkel
tordyvel (1454) ruåit
torsdag (1371) doars tak
torsklav (*Peltigera aphthosa*) (955) jeänam biällie
trasor (828) gåikom skortoa
tratt (av näver) (229) biässes skotk
tratt (av trä) (230) moären skotk
tredje (699), (1477) golmat
trefaldighet (1203) golme järdoat
trettio (1433) golme lhuttje
trettondedagen (1104) trettondag bieiviäh
tro (190) jackab (1 sg.)
trollkäring (1281) trollkera
trollslända (7) staloen där
trollsmör (381) trollkera vuai
trolova (197) sångedit
trumma (samisk) (142) gåudies
trumslagare (1) trumben dsabme
trycka (798) groaksti
tryckpinne (196) bissi
tråd (1028) gårest
träd (1264) moärä
träskopa (709) gukse
träskugga (1330) sammäka
träta (76) bielkiet
tröska (356) druskat
tugga (802) dugge
tumme (1022) bieligi
tunga (562) niuktjåm
tusen (1437) djuättje
tuva (1440) back
tvaga (421) toaka
tvinna (751) järtått
två år (1361) qvikt jaepe
tvål, såpa (777) saipo
tvätta sig (422) basätt
tårar (1127) gidnial
tälja (1491) woålät
tältväven (1401) låud
tänder (563) banie
täppa igen (1120) dakbått
töa (429) niatch
töcken (1402) miärkå
töm (394) geassat geassiet
töre, tyre (1073) darroej
törrot, tyrrot (1074) darroej roets
törsta (340) golokup (1 sg.)

udd (251) niuännä
uggla (193) gijockmoa
ull (1631) ollo
ullhärva (1140) läigie vips
uppfostra (47) biäppmått
uppslag (på kläder) (123) mattjoasis
ut (1466) olks
utborstat hö (174) smajoa
ute (1639) gautoa
utter (1077) tjaora
uv (192) maivui

vackert (1326) tjäpp
vadmal (392) vadas duäckie
vagga (726) oakko
vagga av samisk typ (833) giäkkom
vara född (94) reakatti
vara hungrig (1641) joktadsch miälli
vara vred (1534) måräst
vardag (1378) firten bieiviäh
varg (398) drul
varmt (1642) bivål
vassle (1560) messoa
vecka (1350) vacko
veckan (tiden) när renarna skaver skinnet av hornen (1103) urraka vacko
veke (498) gårust jålie
vetebröd (1117) oeto laipi
vig (1130) mjok
viga ihop (601) tjadtnä

vildgås (540) årbiäs gas, kanske: argiäs gas
vildko, vildren (516) gåtti
vildren (517) reaoto
vin (92) viäna
vindögd (554) skialdock
vinter (1354) dallevi
vinterhandskar (481) gamats
vintermössa (513) bårfätjopp
vintersko för män (tillverkad av renhärnor) (477) gaolok
vinterväg (67) dalvie gaino
viska (150) suptjetit, (151) savketit
vissla (1634) njorkts
vitna (1212) vetnoschi
vittne (1148) vitnak
vrida mun (145) villingät
vrida vidjor (155) butniät bössok
vrist (1193) sögom
våg (818) baro
våm (300) tjoive
vår (1357) giede
vårta (259) oatter
vädervirvel (1298) tjatja baståck
väg (435) tjaieno
vägg (623) viädtj
väggmålning (212) viåtjän måålät
välling (1138) supts
vält (351) åckergloboa
välta över (352) jullärt bial
vända om (815) jårkolit
vänster hand (939) gårroåt giet
vänta (1460) uartä
värld (1394) wearålt
värme (1240) back
väsen (1159) saditj
väster (637) lolahs
västgöte (1600) viaksak
väv (1635) wiao
väva (1539) vevamen
vävstol (848) viävn jokats
vört (724) viorto

yngling (914) noaritsch
ysta (1002) smurri
yxa (386) ax
yxskaft (387) axnådd

å (436) jock
ådra (1446) åira
åka (1511) wuäjätt
åka skidor (841) guäiket drauganall
åkdon (1584) geerats
åkerfräken (*Equisetum arvense*) (962) åschschi
åkertistel (*Cirsium arvense*) (963) bastalos
ål (860) soadden
åldrig man (917) voåk olma
år (1359) jaep
åra (321) airoa
åskdunder (1297) aigala reidi
åskslag (1296) aigala sappomast
åskvigg (789) djätta
åt mig (1178) damo
åtel, luder (721) lodd
åtelplats, luderplats (178) oakels sie
återlösare (1248) ludnestia
åtta (1428) garktie
åttonde (1482) gäksat

älg (54) vaitschie
älska (1542) kärat (1 sg.)
älv (438) jäano
älvor (727) vitera
ämna (1532) biäkstit
ändtarm (302) marrse gatnies joll
ängssyra (*Rumex acetosa*) (957) jåmoa
änka (140) arbi
änkling (139) arbe olma
äppelträd (1488) eapel moär
äpple (1487) eapel
ära (v.) (1252) etrått
ärm (122) sisse
ärr (256) gruäs minjas
ärta (1033) ert
ärtreva (1035) ertrise
ärtskida (1034) ertskålma
äta (410) fjådoistit
ättika (255) äthje

ödla (*Lacerta spp.*) (1168) svedalock, (1169) dydiäl
ögon (552) källemio
ögonblick (1386) gällemie viälats

ögonbryn (549) harmia
ögonlock (555) loasä
ögonsjuka (1217) jellmie backstit
ögonsten (572) källmia gack
öl (1607) voälk
öm (1533) båkts
öre: en treöresslant (1069) golmoronio
öre: sex öresslant (1070) goter ronjo
örn (510) arnos
öron (551) biällie
öronring (162) biällien rix
örontipp (813) biällen snirtj
ösa (450) goista (1 sg.)
öster (636) loks
överflödig (1557) jeaine viakka
övermorgon (1377) don bieiviäh

ACTA BIBLIOTHECAE R. UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

Redaktör: Lars Burman

Vol. I	Uppsala universitetsbiblioteks minnesskrift 1621–1921. 1921.
Vol. II	Symbola litteraria. Hyllningsskrift till Uppsala universitet vid Jubelfesten 1927. 1927.
Vol. III–IV	Zetterstéen, K. V., Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala. 1–2. 1930–35.
Vol. V	Donum Grapeanum. Festskrift tillägnad överbibliotekarien Anders Grape på sextiofemårsdagen den 7 mars 1945. 1945.
Vol. VI–VII	Grape, A., Ihreska handskriftssamlingen i Uppsala universitetsbibliotek. 1–2. 1949.
Vol. VIII–IX	Sallander, H., Bibliotheca Walleriana. 1–2. 1955.
Vol. X	Davidsson, Å., Handritade kartor över Sverige i Uppsala universitetsbibliotek. Katalog. 1956.
Vol. XI	Davidsson, Å., Handritade kartor över Finland i Uppsala universitetsbibliotek. 1957.
Vol. XII	Davidsson, Å., Katalog över svenska handteckningar i Uppsala universitetsbibliotek. 1958.
Vol. XIII	Trypućko, J., Polonica vetera Upsaliensia. 1958.
Vol. XIV	Davidsson, Å., Catalogue of the Gimo Collection of Italian Manuscript Music in the University Library of Uppsala. 1963.
Vol. XV	Corona amicorum. Studier tillägnade Tönnes Kleberg. 1968.
Vol. XVI	Andersson-Schmitt, M., Manuscripta mediaevalia Upsaliensia. Übersicht über die C-Sammlung der Universitätsbibliothek Uppsala. 1970.
Vol. XVII	Celsius, O., Uppsala universitetsbiblioteks historia. 1971.
Vol. XVIII	Löfgren, O., Katalog über die äthiopischen Handschriften in der Universitätsbibliothek Uppsala. 1974.
Vol. XIX	University Library Problems. Proceedings of a Symposium in Library Science on the Occasion of the 350th Anniversary of the Uppsala University Library together with the Programme and Speeches at the Jubilee Celebration. 1975.
Vol. XX	Davidsson, Å., Litteratur om Uppsala universitetsbibliotek och dess samlingar. Bibliografisk förteckning. 1977.
Vol. XXI	Davidsson, Å., Torgny T. Segerstedts tryckta skrifter. Förteckning. 1978.
Vol. XXII	Davidsson, Å., Bibliografi över svensk musiklitteratur 1800–1945. 2:a uppl. 1980.
Vol. XXIII	Birgegård, U., Johan Gabriel Sparwenfeld and the Lexicon Slavonicum. His Contribution to 17th Century Slavonic Lexicography. 1985.
Vol. XXIV	Sparwenfeld, J. G., Lexicon Slavonicum. Edited and commented by U. Birgegård. 1–4. 1987–1990. Index 1992.
Vol. XXV	Carolina Rediviva. Byggnadens historia från 1810-talet till 1980-talet. Redaktionskommitté: Frick, G., Hornwall, M. & Lindgren, M. 1986.
Vol. XXVI	Andersson-Schmitt, M., Hallberg, H. & Hedlund, M., Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala. Katalog über die C-Sammlung. 1–6. 1988–1993. 7–8 (Reg.). 1995.
Vol. XXVII	Dahlgren, S. & Norman, H., The Rise and Fall of New Sweden. Governor Johan Risingh's Journal 1654–1655 in its Historical Context. 1988.
Vol. XXVIII	Davidsson, Å., Litteratur om Uppsala universitetsbibliotek och dess samlingar. Bibliografisk förteckning. Supplement. 1989.
Vol. XXIX	Hedlund, M. & Härdelin, A. (utg.), Vadstena klosters bibliotek. 1990.

Vol. XXX	Lewin, B. & Löfgren, O., Catalogue of the Arabic Manuscripts in the Hellmut Ritter Microfilm Collection of the Uppsala University Library. Including Later Accessions. Edited by Mikael Persenius. Preface by Tryggve Kronholm. 1992.
Vol. XXXI	Beretta, M., A History of Non-Printed Science. A Select Catalogue of the Waller Collection. 1993.
Vol. XXXII	Undorf, W., Hogenskild Bielke's Library. A Catalogue of the Famous 16th Century Swedish Private Collection. Reconstructed and compiled. 1995.
Vol. XXXIII	Serving the Scholarly Community – Essays on Tradition and Change in Research Libraries Presented to Thomas Tottie on July 3rd, 1995. 1995.
Vol. XXXIV	Hedlund, M. (ed.), A Catalogue and Its Users. A Symposium on the Uppsala C-Collection of Medieval Manuscripts. 1995.
Vol. XXXV	Larsson, L. & Gruszczyński, W., Nomina Polonica et Svetica. En polsk-svensk paronymordlista i original och avskrift. 1998.
Vol. XXXVI	Mattsson, P.-O., Eyvind Johnson – Bibliografi. 2000.
Vol. XXXVII	Muhaddis, A. (ed.), Shirazi, J. T., Gul U Nawrūz. Edited and commented by A. Muhaddis. 2001.
Vol. XXXVIII	Hedberg, S., I bokens namn. Äldre bibliotekskataloger i Sverige. 2002.
Vol. XXXIX	Muhaddis, A. (ed.), Fifteen Literary-Mystical Poems in Persian and Arabic. 2004.
Vol. XL:1	von Sydow, Carl-Otto, Harry Martinsons bibliografi. Del 1. På svenska tryckta skrifter. 2005.
Vol. XL:2	von Sydow, Carl-Otto, Harry Martinsons bibliografi. Del 2. Intervjuer och referat. Ordnade och kommenterade under redaktörskap av Xtina Wootz och Peter Ejewall. 2013.
Vol. XLI	Trypućko, J. The Catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala. Extended and completed by M. Spandowski. Edited by M. Spandowski & S. Szyller, Vol. 1–3. Katalog księgozbioru Kolegium Jezuitów w Braniewie zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali. Uzupełnił M. Spandowski. Opracowali M. Spandowski & S. Szyller. T. 1–3. Warszawa–Uppsala 2007.
Vol. XLII	Muhaddis, A. (ed.), Twenty philosophical-mystical texts in Persian and Arabic. Compiled, edited and commented by A. Muhaddis. 2008.
Vol. XLIII	Lönnqvist, O., Ett biografiskt lexikon från mitten av 1700-talet. En utförlig presentation av handskriften "Celsii samlingar UUB X 201" med alfabetiska förteckningar över samtliga upptagna personnamn, ortnamn m.m. samt listor över de av Celsius angivna referenserna. 2008.
Vol. XLIV	Muhaddis, A. (ed.), Seventeen Texts On Literature and Mysticism in Persian and Arabic. Compiled, edited and commented by A. Muhaddis. 2011.
Vol. XLV	Muhaddis, A., Catalogue of the Persian Manuscripts in Uppsala University Library. 2012.
Vol. XLVI	I lag med böcker. Festskrift till Ulf Göranson. 2012.
Vol. XLVII	Muhaddis, A., A Concise Catalogue of the Persian Manuscripts in Uppsala University Library. (English edition) 2013.
Vol. XLVIII	Wulfila 311–2011. International Symposium. Edited by Anders Kaliff & Lars Munkhammar. 2013.
Vol. XLIX	Gul u Nawrūz by Jalāl Tabīb Shīrāzī. Edited by Ali Muhaddis. 2014.
Vol. L	Muhaddis, A., Catalogue of the Persian Manuscripts in the Hellmut Ritter Microfilm Collection of Uppsala University Library. 2016.
Vol. LI	Sven Delblanc. En bibliografi. Sammanställd av Lars Ahlbom med bidrag av Christina Bendegard och Bo Gräslund. 2016.
Vol. LII	Lars-Gunnar Larsson. Per Holmberger och sockenlapparnas språk. 2018.